

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

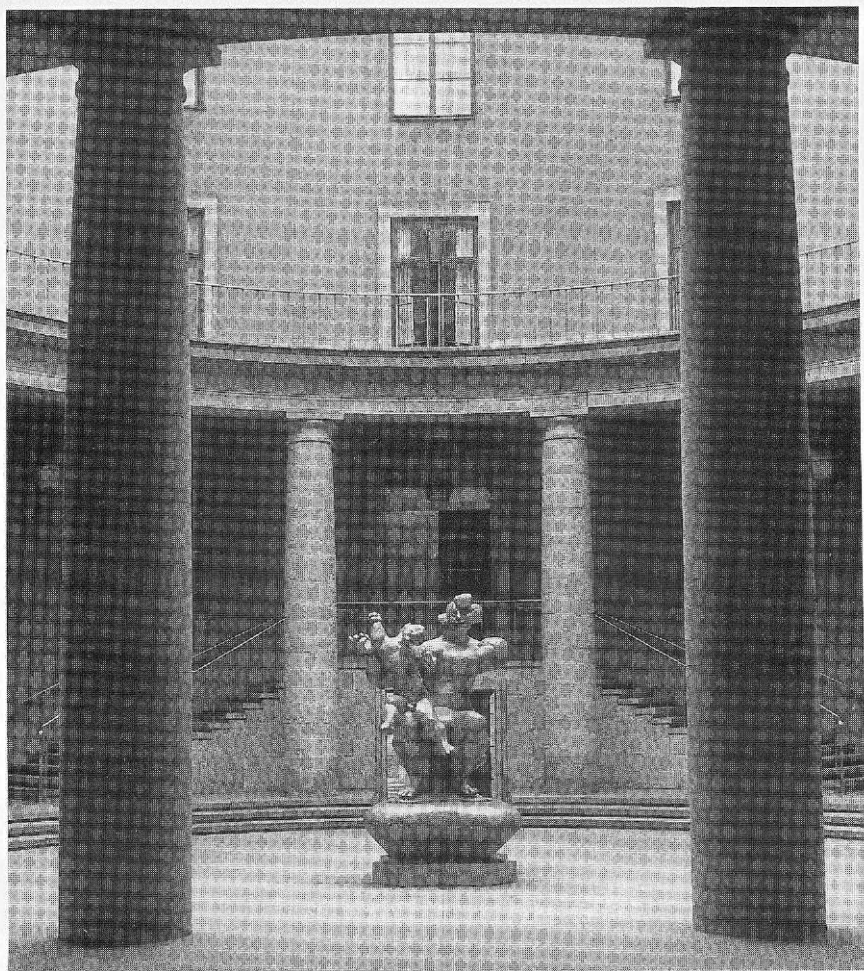
This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

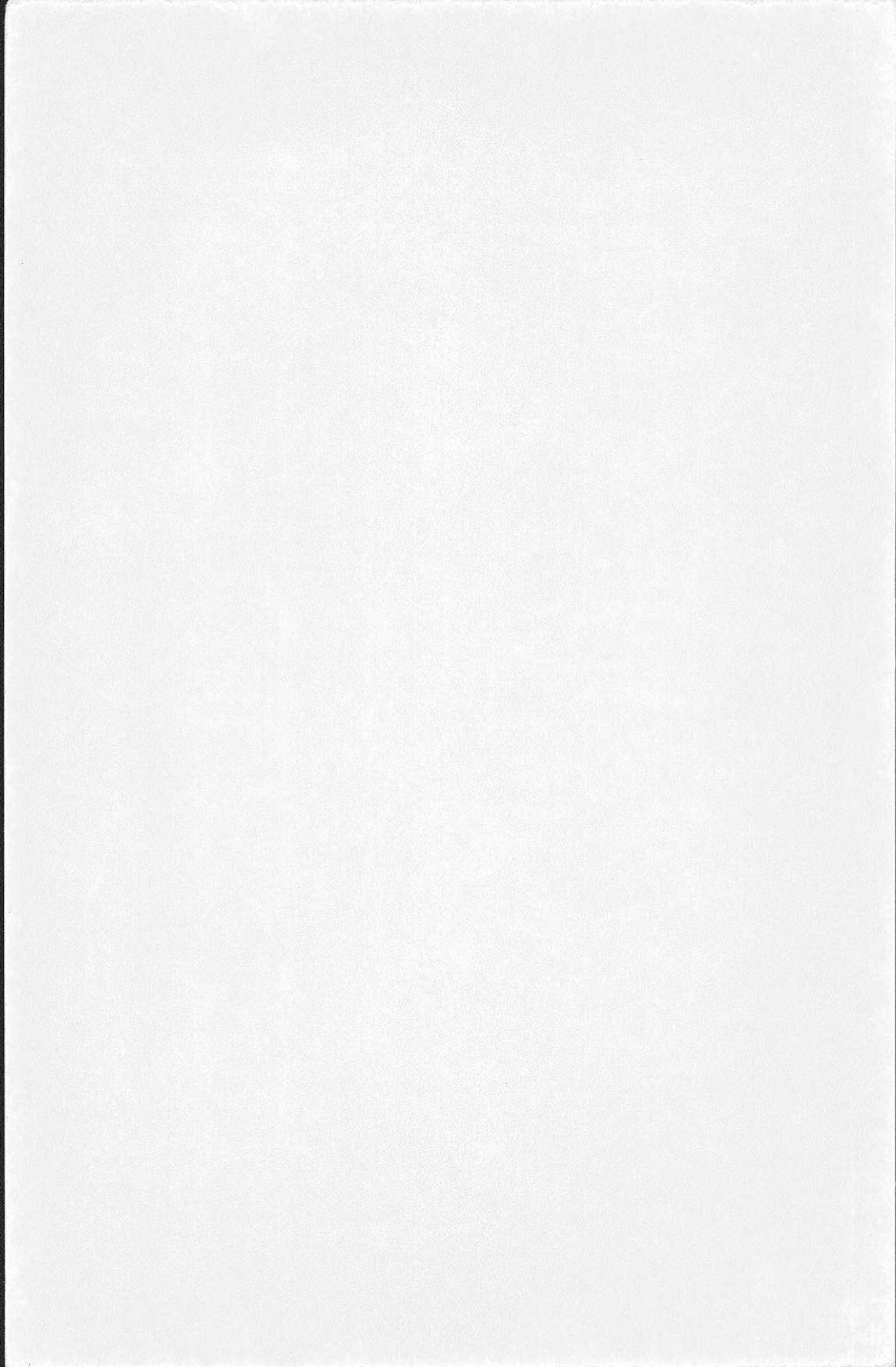

Jonas Hinnfors

FAMILJEPOLITIK

Samhällsförändringar och partistrategier
1960-1990

Jonas Hinnfors

FAMILJEPOLITIK

Samhällsförändringar och partistrategier
1960-1990

FAMILJEPOLITIK. Samhällsförändringar och partistrategier 1960-1990 ingår som nummer 26 i serien Göteborg Studies in Politics. Red. Bo Särilvik och Lars Strömberg

© Jonas Hinnfors

Tryckt av TA-Tryck AB, Bjärnum

I distribution av Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Omslagsfoto av Tore Johnson/TIO-foto

ISBN 91-2201467-5

Innehåll

1 Partier väljer ståndpunkter	5
1.1 Introduktion	5
1.2 Partiideologier och samhällsförändringar	11
1.3 Partistrategier och ståndpunkter	13
1.4 Ideologi, strategi och socialpolitik	16
1.5 Koalitioner och strategival	24
1.6 Förutsättningar och strategier	26
1.7 Bokens disposition	32

Samhällsutveckling och ideologi

2 Samhällsförändringar	37
2.1 Ekonomiska förhållanden för individ och samhälle	38
2.2 Standardutveckling	45
2.3 Familjesammansättning och barnomsorg	47
2.4 Förändrade förutsättningar	51
3 Socialpolitisk ideologi	57
3.1 Högerpartiet/moderata samlingspartiet	57
3.2 Folkpartiet	64
3.3 Centerpartiet	69
3.4 Socialdemokraterna	73
3.5 Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna	81
3.6 Partiernas ställningstaganden i de offentliga utredningarna	85
3.7 Ideologisk kontinuitet	91

Från vaghet till klarhet. Familjepolitik 1960-1973

4 Partiståndpunkter. En översikt	99
4.1 Högerpartiet/moderata samlingspartiet	99
4.2 Folkpartiet	103
4.3 Centerpartiet	105
4.4 Socialdemokraterna	108
4.5 Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna	114
4.6 Nya ståndpunkter växer fram	115

5 Från sökande efter ståndpunkter till familjepolitikens politisering.	
Partiernas strategival	117
5.1 Inledning	117
5.2 Högerpartiet/moderata samlingspartiet	118
5.3 Folkpartiet	128
5.4 Centerpartiet	134
5.5 Socialdemokraterna	139
5.6 Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna	154

Kontinuitet eller uppbrott? Familjepolitik 1974-1990

6 Partiståndpunkter. En översikt	159
6.1 Moderata samlingspartiet	159
6.2 Folkpartiet	161
6.3 Centerpartiet	166
6.4 Socialdemokraterna	168
6.5 Vänsterpartiet kommunisterna	169
6.6 Mot nya uppbrott	171
7 Konfrontation avlöser partistrategiskt mellanspel. Partiernas strategival	173
7.1 Inledning	173
7.2 Moderata samlingspartiet	174
7.3 Folkpartiet	186
7.4 Centerpartiet	202
7.5 Socialdemokraterna	209
7.6 Vänsterpartiet kommunisterna	223
7.7 Borgerlig samling?	225
8 Förutsättningar, strategier och ståndpunkter	231
8.1 Att förklara strategier och ståndpunkter	231
8.2 Familjepolitik i partikonkurrensen	234
8.3 Koalitionspolitik och blockpolitik	239
8.4 Samhällstrender och ståndpunktsförändring - fem skeden	243
8.5 Att vilja men inte alltid kunna: Beslutssituationer och strategival i en föränderlig värld	254
8.6 Familjepolitik	256
Postscript: Valåret 1991	258
Summary	263
Noter	271
Källor och litteratur	305

1 Partier väljer ståndpunkter

1.1 Introduktion

...detta skulle innebära ett socialistiskt system, där samhället övertagit en god del av ansvaret för småbarnens vård.

Med dessa ord beskriver högerpartiets Ingegerd Troedsson 1962 den då nyligen väckta tanken på en ny familjepolitisk stödform, ett vårdnadsbidrag. Enligt Troedsson skulle en familjepolitik som förutsatte vårdnadsbidrag i kombination med utbyggnad av daghem bli liktydigt med "den kommunistiska ideologin".¹ Astrid Kristensson (h) menar i riksdagen 1964, att det är:

...felaktigt att tänka sig, att man därför att man är lycklig nog att få barn skall ha lön av staten för att man är hemma och vårdar dem.²

I högerpartiets familjepolitiska motion 1965 uttrycks den avvisande ståndpunkten gentemot de nya stödformerna återigen:

Familjebereidningen har också diskuterat införandet av ett särskilt vårdbidrag till familjer med småbarn. Vi kan av flera skäl icke ansluta oss till tanken på en sådan bidragsform.³

Under samma tid arbetar en intern socialdemokratisk utredning med att utarbeta riktlinjer för partiets framtida familjepolitik. I utredningens betänkande *Kvinnans jämlikhet*, 1964, framförs den principiella ståndpunkten att vårdnadsbidrag för små barn bör införas. På kongressen samma år fattar partiet principbeslut om vårdnadsbidrag.⁴

Tio år senare har de två partierna inte bara övergett sina ståndpunkter utan även kommit att inta det andra partiets tidigare ståndpunkt. I moderata samlingspartiets partimotion 1975 föreslås en beskattningsbar vårdnadsersättning om 9000 kronor per barn och år. Bidragsklyftan mellan familjer med barn i den kommunala barnomsorgen och familjer med barn i annan vårdform bör enligt motionärerna minska. 1988 framlägger moderaterna tillsammans med de två övriga borgerliga partierna ett med 1975 års motion i stora drag likartat förslag om vårdnadsbidrag.⁵

I den familjepolitiska debatten 1973 framför statsrådet Odhnoff den nya socialdemokratiska ståndpunkten:

...avvisar vi tanken på ett generellt, uttunnat vårdnadsbidrag, eftersom vi anser att det skulle bromsa utbyggnaden av barnomsorgen, utan att fördenskull lösa

problemen för de många barn som har behov av plats i daghem eller familjedaghem.

Och därför inför vi en föräldraförsäkring.⁶

Vårdnadsbidrag, föräldraförsäkring och daghem faller alla inom det politikområde som vi här kallar *familjepolitik*. Det innefattar olika policyinstrument för *hur samhällets stöd till småbarns (0-6 år) tillsyn och omsorg skall utformas*. Till detta politikområde hör även policyinstrumenten familjedaghem, barnbidrag, familjebostadsbidrag, vårdnadsersättning och skattelättnader för barnfamiljer.⁷

Partiernas familjepolitiska policyinstrument är förankrade i partiernas socialpolitiska ideologier. Socialdemokraterna och högerpartiet/moderata samlingspartiet företräder olika socialpolitiska ideologier. Hur var det därför möjligt för dessa två partier, som i svensk politik även i övrigt betraktas som varandras huvudmotståndare, att inom loppet av ett fåtal år inte enbart förändra sina ståndpunkter fundamentalt, utan dessutom byta ståndpunkter med varandra i en familjepolitisk rockad?

I den kommande framställningen skall utvecklingen av de svenska riksdagspartiernas val av ståndpunkter i familjepolitiken mellan 1960 och 1990 analyseras. Under detta tidsförlopp har genomgripande förändringar ägt rum i det svenska samhället, både vad avser sociala och ekonomiska förhållanden. Parallellt med denna utveckling förvandlades "den svenska barnfamiljen" från att, utöver barnen, vanligen ha bestått av en förvärvsarbetande pappa och en hemarbetande mamma till att bli en "tvåinkomsttagarfamilj". I kapitel 2 ges en beskrivning av dessa förändringar.

Förutom de ekonomiska och de sociala samhällsförändringarna har riksdagspartiernas samarbetsförhållanden förändrats sedan 1960. Det gäller inte enbart det faktum att de borgerliga partierna bildade trepartiregering 1976. Från början av 1970-talet hade socialdemokraterna försvagats och det blev lättare för de borgerliga partierna att presentera sig som ett trovärdigt regeringsalternativ. På 1960-talet var en sådan borgerlig trepartiregering inte lika självklar. Den gamla skiljelinjen mellan "borgerliga" och "socialister" var visserligen levande och är så fortfarande, men i många sakfrågor har splittringen varit svår mellan de borgerliga partierna. Genom det parlamentariska samarbete som centern och folkpartiet inledde 1965, kunde de utåt visa att de ansåg att högerpartiets inflytande i en eventuell borgerlig trepartiregering inte borde bli så stort. "Mittenpartierna" ville samla sådana väljare som önskade borgerlig regering, men som inte accepterade högerns socialpolitik. Det organiserade samarbetet blev mindre omfattande från 1974.⁸

Förändringar i dessa yttre förutsättningar - vilka koalitionsmöjligheter partierna räknar med, utfallet av politiska beslut fattade av regering och riksdag

och samhällsförändringar som står inom och utanför politikens omedelbara kontroll - förändrar partiernas valmöjligheter när de skall utforma sin familjepolitik.

Samtidigt som partierna har tagit ställning till förändrade förutsättningar vet vi att de även har förändrat sina familjepolitiska ståndpunkter; ibland har de till och med givit upp vad som förespråkats under lång tid. I kapitlen 3-7 företas en *rationalistisk analys* av partiernas ståndpunktsval. Kännetecknande för en sådan är att den rekonstruerar "aktörers" (i vårt fall riksdagspartiernas eller, som kommer att utvecklas i det följande, närmare bestämt partiledningarnas) överväganden av vilka medel som är bäst förenliga med deras mål. En handling anses ha förklarats när man med kunskap om både partiets verklighetsbild och dess mål har visat att partiet har handlat med avsikten att målen skall uppnås. Partiets verklighetsbild kan självfallet vara mer eller mindre välgrundad. Vi kommer att företa kartläggningar av vissa sidor av verkligheten för att kunna göra bedömningar av realismen i partiernas verklighetsbilder. Dessa kartläggningar skapar underlag för att avgöra hur mycket av en viss samhällsförändring partierna i varje skede tagit till sig. När vi söker förklaringar till varför partierna har valt ståndpunkter kommer vi att kartlägga förutsättningar som är givna i beslutssituationerna likaväl som partiernas bedömning av dessa förutsättningar.⁹

Begreppet *beslutssituation* avser partiledningens bedömning av de förutsättningar som gäller när den skall välja ståndpunkt. Förutsättningarna i beslutssituationen är av två slag. Det ena är utsikterna för att hos väljare och partiaktivister i konkurrens med övriga partier få gehör för de önskvärda ståndpunkterna. Det andra slaget är bedömningen av samhälleliga, strukturella förhållanden.

Vi kommer att studera förändringselement i den politiska processen. Eftersom samhället hela tiden förändras, förändras även de sociala, ekonomiska och politiska förutsättningarna i partiernas beslutssituationer. Analysen behandlar partiernas val av ståndpunkter, sådana de framträder i det offentligt tillgängliga materialet,¹⁰ i en serie beslutssituationer mellan vilka gäller att samhällsförändringar har ägt rum.

Familjepolitik: ideologier och ståndpunkter under samhällsförändringar

De samhällsförändringar som kommer att behandlas i analysen är allmän ekonomisk utveckling, utbyggnad av den offentliga sektorn och skattereformer. En konsekvens av dessa samhällsförändringar var en väldig ökning av antalet förvärvsarbetande kvinnor.

Långtidsutredningen (LU), som 1965 undersökte förutsättningarna för upprätthållandet av de då goda industrikonjunkturen, menade att en utbyggnad av samhällets barn tillsyn var av "central betydelse" för att ett ökande antal kvinnor skulle få möjlighet att ta anställning inom industrin. Därigenom skulle enligt LU en hotande arbetskraftsbrist inom industrin kunna undvikas.¹¹

Den ekonomiska och industriella utvecklingen låg till stor del utanför statsmakternas omedelbara kontroll. Kvinnornas ökande inträde på arbetsmarknaden var visserligen förutsett, men inte den omfattning det kom att få eller dess inriktning på sektorer. Annat i samhällsutvecklingen var däremot direkt beroende av politiska beslut. Ett sådant beslut var särbeskattningsreformen 1970. Antalet kvinnor på arbetsmarknaden hade några år tidigare börjat öka kraftigt, vilket till en del var en konsekvens av att skolsystemet byggts ut. En ny syn på jämställdhet slog igenom, vilket medförde att allt färre kvinnor valde att bli hemmafruar. De partier som inte redan tidigare förespråkade särbeskattningsreform tog till slut ställning för att skattesystemet skulle anpassas till de nya (och förväntade) sysselsättningsförhållandena. Särbeskattningsreform för makar infördes.

Skattebeslutet invercade i sin tur på samhällsutvecklingen. Den skattekonstruktion, som i det tidigare systemet fungerat återhållande på hemarbetande kvinnors ekonomiska utbyte av att börja förvärvsarbete försvann.¹² Skattebeslutet bidrog därför till att under 1970-talet kraftigt förstärka den redan tidigare inledda ökningen av kvinnors förvärvsfrekvens.

Medan politikens inflytande över den ekonomiska och industriella utvecklingen varit begränsat, var den stora utbyggnaden av den offentliga sektorn, som genomfördes från mitten av 1960-talet, beroende av politiska beslut.

Den enda större "outnyttjade arbetskraftsreserven" som fanns att tillgå för att tillsätta de offentliga tjänsterna bestod av hemarbetande kvinnor. I den takt tidigare hemarbetande kvinnor fick anställning i nyinrättade offentliga tjänster, bidrog dessa politiska beslut därför till att förändra inte bara arbetsmarknadsförhållandena, utan även familjeförhållandena.

Vid 1960-talets inledning rådde högkonjunktur, men den förbyttes endast några år senare, tvärtemot LUs prognoser, i motsatsen. LU hade förutsatt att en kraftigt utvidgad familjepolitik kunde finansieras av en stark industriell utveckling. De goda konjunkturen uteblev, men behovet av en kraftigt utbyggd familjepolitik kvarstod eftersom ett stort antal kvinnor började förvärvsarbete i den offentliga sektorn. De familjepolitiska val partierna gjort vid 1960-talets mitt utformades alltså utifrån antagandet att konjunkturen skulle bli mer gynnsamma än som faktiskt blev fallet.

De statsfinansiella resurserna räckte inte till mer än ett begränsat antal åstundade reformer. Familjepolitiken fördes från 1970 inom mer begränsade

samhällsekonomiska ramar än vad som förväntades när den först diskuterades. Sedan förutsättningarna förändrats, tog partierna ånyo ställning till möjligheterna att bibehålla sina familjepolitiska policyalternativ inom de krympande statsfinansiella ramarna.

Möjligheterna till ökade skatteinkomster för att finansiera den offentliga sektorn försämrades på 1980-talet, beroende på att skattetrycket nådde en nivå när ytterligare höjningar blev allt svårare att genomföra. Den samhällsekonomiska stagnationen medförde även att ökningen av skatteunderlaget stagnerade (det ökade igen vid 1980-talets mitt). Dessutom inleddes vid 1970-talets slut en period av mycket stora budgetunderskott.¹³

Samhällsförhållandena kännetecknas således av stora förändringar under åren 1960-1990. Under denna tid karakteriseras också partiernas familjepolitik av tvära kast. Trots att partierna bedömt samma samhällsutveckling har de många gånger dragit olika slutsatser om vad som bör göras. Det gäller självfallet både den utveckling partierna tror skall komma och konsekvenserna av redan fattade beslut. Även om man ogillar ett visst samhälleligt förhållande måste man många gånger acceptera det som givet. I andra fall är man övertygad om att utvecklingen går att ändra.

Alla partier, inte bara socialdemokraterna och högerpartiet, stod vid 1960-talets inledning i begrepp att avgöra om de skulle välja att tro på de prognoser som gjordes av LU om det framtida behovet av arbetskraft inom industrin. Om inte bara männen utan även flertalet kvinnor skulle komma att förvärvsarbeta i framtiden skulle det leda till förutsägbara inskränkningar i familjernas möjligheter att själva stå för sin barnomsorg. Partierna bedömde hur dessa inskränkningar förhöll sig till de familjepolitiska och socialpolitiska policyinstrument partierna dittills förespråkade.

På det socialpolitiska området (dit familjepolitiken givetvis hör) har partierna företrätt olika allmänna uppfattningar om hur social omsorg skall organiseras. För socialdemokraternas del låg lösningen på sociala problem i att använda sig av generella socialförsäkringssystem och utbyggnad av offentlig service. För högerpartiets/moderata samlingspartiets del låg lösningen på problemen däremot i att försöka begränsa utrymmet för den offentliga sektorn. I första hand borde, enligt denna uppfattning, skattelätnader genomföras så att "normalfamiljen" fick möjlighet att själv klara sin sociala trygghet. För de sämst ställda skulle begränsade, selektiva, offentliga bidrag användas. Centerpartiet och folkpartiet ("mittenpartierna") har i mindre grad än högerpartiet/moderata samlingspartiet menat att socialpolitiken bör inskränkas till dem som "har det sämst ställt". På flera områden är ytterligare insatser nödvändiga och önskvärda enligt detta sätt att se. Folkpartiet har i likhet med socialdemokraterna, om än inte i samma utsträckning, uttalat sig för generella

socialpolitiska metoder. Partiet har menat att allmänt skydd mot inkomstbortfall ofta är att föredra framför riktade bidrag enbart till de sämst ställda. Centerpartiet har, i likhet med högerpartiet/moderata samlingspartiet, förespråkat selektiva åtgärder, det vill säga stöd endast till avgränsade grupper i samhället. Jämfört med högerpartiet/moderata samlingspartiet har centerpartiet emellertid menat att dessa åtgärder bör vara mera generöst tilltagna för dem som kommer i åtnjutande av dem och att selectionen bör vara mindre än vad moderaterna i allmänhet förespråkar.¹⁴

Centerpartiet och högerpartiet/moderata samlingspartiet har sökt möjliggöra för kvinnor med små barn att vara hemma. 1960-talets utveckling förändrade möjligheterna att inta en sådan hållning, i den meningen att den grupp kvinnor dessa partier avsett utforma familjepolitiken för nästan försvann. Ett dilemma närmade sig, ju mer det faktiska antalet hemarbetande kvinnor gick mot noll. 1960 hade frågan: hur skall familjepolitiken utformas så att den majoritet kvinnor som är hemarbetande inte behöver förvärvsarbeta när de har små barn? fortfarande en viss relevans. Redan vid 1960-talets slut hade förutsättningarna i dessa partiers beslutssituationer förändrats till: hur skall trenden mot tvåinkomsttagarfamiljer som enda alternativ motverkas? eller: hur skall familjepolitiken utformas så att stödet till barnomsorg för de allt fler familjer där båda föräldrarna redan förvärvsarbetar inte missgynnar de allt färre familjer där endast en förälder förvärvsarbetar? Moderata samlingspartiet förespråkar uppfattningen att de offentliga utgifterna inte bör öka. Ett dilemma för partiet har därför varit att det förespråkat offentligfinansierade vårdnadsbidrag för att underlätta för kvinnor att stanna hemma med sina småbarn. Centerpartiets linje blev att välja ståndpunkter som var särskilt utformade för de grupper där medhjälpande hustru var vanligt, t ex lantbrukare och småföretagare. På landsbygden var serviceutbyggnad ett mindre realistiskt alternativ än i städerna enligt centerpartiet, som valde att föreslå införandet av vårdnadsbidrag till hemarbetande föräldrar och utbyggnad av familjedaghem.

Många eninkomsttagarfamiljer fick från omkring 1970 allt svårare att få sina inkomster att räcka till oförändrad standard, vilket ledde till ökat förvärvsarbete bland kvinnor. Samtidigt blev det självklart för allt fler kvinnor att förvärvsarbeta. Dessa förhållanden fick socialdemokraterna att entydigt välja sida till förmån för familjepolitiska policyinstrument som syftade till att barnfamiljernas ekonomiska trygghet skulle vila på att båda föräldrarna förvärvsarbetade. Den offentliga sektorn skulle ombesörja den dagliga omsorgen och tillsynen av småbarnen. Partiet valde kommunal utbyggnad av daghem och föräldraförsäkring enligt standardtrygghetsprincipen. På 1980-talet rymdes inte dessa åtgärder inom de statsfinansiella ramarna. Därför ställdes också socialdemokraterna inför ett dilemma.¹⁵

Inom det borgerliga blocket har åsikterna om familjepolitiken gått starkt isär. Vid 1960-talets inledning kom folkpartiet och centerpartiet i flera avseenden till samma familjepolitiska ståndpunkter, i uttalad motsatsställning till högerpartiet. Mycket snart visade det sig emellertid att folkpartiet drog helt andra slutsatser av samhällsutvecklingen än vad centerpartiet gjorde. Folkpartiet kom i familjepolitiken att välja policyinstrument som i mycket liknade dem socialdemokraterna valde. Dessa instrument har valts med tanken att kvinnor faktiskt kommer att förvärvsarbeta. Centerpartiet och högerpartiet/moderata samlingspartiet har framfört familjepolitiska förslag som syftat till att kvinnor bör kunna vara hemma med sina småbarn. På familjepolitikens område har alltså två grupperingar stått emot varandra. Grupperingarna har varit en realitet vars relevans de borgerliga partierna har övervägt när de stått i begrepp att utforma regeringsalternativ till socialdemokraterna.

Under den moderna svenska familjepolitikens framväxt sker snabba scenförändringar med ständigt förändrade förutsättningar för partiernas val av ståndpunkt och strategi (begreppsapparaten presenteras i de följande avsnitten). Detta förlopp kommer att kartläggas i kapitlen 2-7.

1.2 Partiideologier och samhällsförändringar

De aktörer som kommer att studeras är de svenska riksdagspartierna. Vi kartlägger vad som från partiernas sida sagts i offentliga uttalanden och deklARATIONER om partiernas ståndpunkter och målsättningar. I praktiken innehar den gruppering som man litet oprecist skulle kunna kalla *partiledningen* rollen att vara den som utåt formulerar vad som är partiets ståndpunkter. Ståndpunkterna formuleras i partiledartal, partimotioner och i partiprogram av olika slag.¹⁶

Eftersom de aktörer vi studerar är partiledningar, skiljer sig analysen från sådana där aktörerna verkligen är individer. Det kan självfallet förekomma meningsmotsättningar inom partiledningen. Vid de tillfällen när partiledningen är som mest avvaktande utan att ha närmat sig en enhetlig ståndpunkt kan man inte ens tala om en enhetlig aktör. "Partiledningens ståndpunkt" betecknar här den linje som partiledningen utåt företräder. I praktiken har partiledarens personliga uppfattning större möjligheter än andras att bli den som blir den för hela partiledningen gällande.¹⁷

För att i vår analys fånga upp den debatt som finns utanför den innersta ledningen har även andra uttalanden än de som partiledningen företräder beaktats. Sådana uttalanden hämtas från kongressdebatter och kongressmotioner, debattartiklar och debattböcker.

När socialdemokraterna försökt lösa olika sociala problem har de som regel byggt ut den kollektiva servicen vid sidan av generella socialförsäkrings-system. De har haft en "välfärdsstatsmodell" för att angripa problemen. Folkpartiet har i flera avseenden haft samma allmänna uppfattningar, men utan att alltid förespråka så långtgående åtgärder som socialdemokraterna. De övriga borgerliga partierna har i mindre grad förespråkade utbyggnad av kollektiv service och/eller socialförsäkringar. De har i större utsträckning än socialdemokraterna menat att den sociala tryggheten i samhället bör vila på familjernas egna insatser. Begreppet *socialpolitisk ideologi* kommer att användas för att beteckna de allmänna riktlinjer partierna företräder beträffande organiseringen av social omsorg i samhället (en typologi för analys av socialpolitisk ideologi följer i avsnitt 1.4).

Det är uppenbart att den socialpolitiska modell en partiledning väljer är förankrad i och utgör en del av en mer allmän ideologi, vari uppfattningar om den mänskliga naturen och samhällets organisering uttrycks. När vi talar om socialpolitisk ideologi avser vi en nivå mellan ideologi på den mest allmänna nivån och ställningstaganden i konkreta, dagspolitiska sakfrågor.¹⁸

Med utgångspunkt från sina ideologier utformar partierna uppfattningar om vilka delar av de rådande samhällsförhållandena som är önskvärda eller icke önskvärda. Partierna drar ibland olika slutsatser om vilka konkreta åtgärder som bör vidtas. Det gäller även familjepolitiken.

Vad är det då som gör att partierna trots oförändrad socialpolitisk ideologi ibland omprövar sina familjepolitiska ståndpunkter? Det som skapar en ny beslutssituation behöver inte alltid vara att verkligheten förändrats. När partierna ogillar rådande förhållanden, som inte genomgått någon nämnvärd förändring, rör det sig om planerad förändring. Partiledningen har en bild av vad som, givet de nuvarande samhällsförhållandena, är ideologiskt önskvärt och beslutar sedan om det krävs reformer för att uppnå de ideologiska målen.

När samhället förändras, förändras ofta även förutsättningarna i partiernas beslutssituationer. Partiledningen reagerar på samhällsförändringar genom att göra en bedömning av vilket agerande som är förenligt med de ideologiska uppfattningarna. På grundval av denna bedömning beslutar partiledningen vilken politik som är dels önskvärd, dels möjlig att genomföra.

Beslutssituationen förändras också redan innan samhället förändrats om partiledningen anteciperar förändringar. Med *antecipation* avses här att partiledningen för det första gör en förutsägelse om hur samhället kommer att förändras i ett visst avseende. För det andra redan "nu" agerar på grundval av de ståndpunkter partiledningen tror kommer att krävas i den framtida samhällssituationen. En komplikation för partiernas strategival är givetvis att samhällsutvecklingen ibland blir en annan än den förväntade.¹⁹

Vi skiljer i det följande på sådana samhällsförändringar som har att göra med konsekvenser av politiska beslut, t ex skolsystemets utbyggnad på 1950-talet, och sådana samhällsförändringar över vilka politiska beslut saknar omedelbart inflytande, t ex den internationella konjunktorens inverkan på svensk samhällsekonomi. När ett regeringsparti fått stöd av riksdagen för en av sina propositioner ställs partiet senare inför konsekvenserna av sitt eget beslut, både vad avser de politiska konsekvenserna och vad avser politikens "output". De andra partierna ställs naturligtvis inför de samhälleliga konsekvenserna även av beslut som de inte själva medverkat i. Oppositionspartiernas bedömning av utfallet av sådana beslut påverkas självfallet, även om de vid beslutstillfället var motståndare till det beslut som fattades. Det kan naturligtvis vara enklare för partierna att antecipera konsekvenserna av sina egna beslut än av samhällsförändringar vilka de inte har omedelbart inflytande över.²⁰ Om utfallet av åtgärderna blir ett annat än det förväntade kan partierna emellertid behöva riva upp tidigare valda ståndpunkter. Partierna kan därvid råka ut för att av väljarna anklagas för att svika tidigare löften.

Socialdemokraterna valde på 1960-talet en familjepolitik som syftade till att barnfamiljerna skulle bestå av två inkomsttagare och att barnomsorgen skulle finansieras och produceras med offentliga medel. De avgränsade därmed sina policyinstrument på ett annat sätt än folkpartiet. Folkpartiet valde på 1960-talet en familjepolitik som, i likhet med socialdemokraternas, syftade till att barnfamiljerna skulle bestå av två inkomsttagare. Men till skillnad från socialdemokraterna band sig inte folkpartiet vid att avvisa privat produktion av barnomsorgen. Vid den statsfinansiella utvecklingen mot budgetunderskott har dessa två partier ställts inför olikartade beslutssituationer.

Moderata samlingspartiet och centerpartiet har valt en familjepolitik som syftat till att motverka trenden att alla småbarnsmammor förvärvsarbetar. När antalet småbarnsmammor som inte förvärvsarbetar närmast sig noll har dessa två partier ställts inför förändrade beslutssituationer. De har dessutom förändrats beroende på att socialdemokraterna i regeringsställning, ofta med stöd från folkpartiet, genomfört en familjepolitik som vilar på andra förutsättningar än dem centerpartiet och moderaterna förespråkar. I den takt de socialdemokratiska reformerna genomförts har centern och moderaterna närmast sig en punkt när de behövt överväga om konsekvenserna av reformerna är sådana att deras upprivande bör göras till ett politiskt mål.

1.3 Partistategier och ståndpunkter

När partiledningar försöker åstadkomma en samhällsförändring avgör de för det första vilka ståndpunkter som skulle kunna leda till det önskade resultatet.

För det andra tar de ställning till möjligheterna att i konkurrens med övriga partier öka sitt stöd i väljarkåren eller undvika röstförluster. För det tredje bedömer de möjligheterna att få stöd från partiaktivisterna. För det fjärde bedömer de vad som är möjligt givet det parlamentariska läget. Det är inte alltid partiledningen har realistiska utsikter att skapa majoritet för sina ståndpunkter. En alternativ målsättning för de borgerliga partierna har ofta, men inte alltid, varit att välja ståndpunkter som skapar gynnsamma förutsättningar för att uppnå en enad front inför ett kommande val. En annan målsättning som ibland intas är att vinna väljare på andra borgerliga partiers bekostnad.

För att inte riskera att stå utan möjligheter att infria sina löften måste partiledningen bedöma hur stor hänsyn den skall ta till de existerande ekonomiska ramarna. Den bedömningen skall sammanjämkas med en bedömning av vilka hänsyn som skall tas till de krav som reses inom partiet och bland väljarna. Partiledningen gör alltså en avvägning mellan vad som är politiskt önskvärt och vilket stöd som kan mobiliseras för de politiskt önskvärda förslagen.²¹

Ett av de begrepp som används i den kommande analysen är *strategi*. Det avser partiledningens plan för handling, där partiledningen ställer olika policy-instrument i relation till de kort- och långsiktiga mål den söker uppnå.²²

Partierna agerar i förhållande till andra partier; i förhållande till valmanskåren och i förhållande till medlemsaktivister. För att beskriva dessa ageranden använder vi en terminologi hämtad från Gunnar Sjöblom. Han utgår i sin tur från det av Harold Lasswell ursprungligen använda begreppet *arena*. Arena betecknar enligt Lasswell "aktörers" strävan efter inflytande över varandra för att förverkliga sådant de värderar högt. Som ett hjälpbegrepp använder Lasswell "interaktion", vilket betecknar själva mötet mellan aktörerna i deras strävande efter inflytande. Arena är således ett "mönster av interaktioner".²³

Sjöblom diskuterar politiska partiers "mönster av interaktioner" med andra aktörer i tre avseenden; den interna arenan, den parlamentariska arenan och väljararenan. Dessa begrepp kommer att användas här.²⁴

Målet för partiledningen på den interna arenan är att vinna stöd från partiets medlemmar. På väljararenan har partiledningen som mål att få stöd från väljarna. Det kan gälla möjligheterna att erhålla opinionsstöd från någon viktig organisation, enskild eller någon för partiet viktig basgrupp eller marginalgrupp. På den parlamentariska arenan är målet för partiledningen att nå parlamentarisk majoritet. På alla tre arenorna gäller att partiledningen optimerar stödet i förhållande till vad den bedömer är möjligt i varje specifik beslutssituation. En partiledning kan mycket väl komma till slutsatsen att en viss ståndpunkt är nödvändig att inta trots att det riskerar leda till väljarför-

luster. Målet på väljararenan blir under sådana omständigheter att göra röstför-lusterna så små som möjligt.²⁵

Skulle förverkligandet av ett mål försvåra eller omöjliggöra uppnåendet av ett annat av partiledningens mål tvingas den välja. Så länge partiledningen inte tvingas fatta beslut i regeringsställning kan den emellerid avvakta med att välja bindande ståndpunkt. Denna strategi försvåras om något annat parti uppmärksammar oförenligheten i budskapen.

Att inta en *ståndpunkt* innebär här att uttala sitt stöd för ett av flera möjliga förslag i en sakfråga.²⁶

När partier i flerpartisystem bedömer en ståndpunkts konsekvenser tar de med i beräkningen att parlamentariskt inflytande ofta förutsätter samarbete med något eller några partier. Någon "diktatorsdyll", där ett partis ledning oberoende av andra partier själv kan bestämma allt för att uppnå sina mål, föreligger givetvis inte. Samarbete innefattar mer eller mindre formella förhandlingar med andra partier.²⁷

Vi kommer att använda de två begreppen *koalition* och *block*. Begreppet koalition betecknar samarbete mellan två eller flera partier syftande till att deras gemensamma mandatstyrka skall få majoritet vid omröstningar i riksdagen. Den relation som uppstår, när två eller flera partier är villiga att bilda koalition endast med varandra och med den uttalade målsättningen att erbjuda ett regeringsalternativ betecknar vi med termen *block*. Denna definition av *block* skall inte förväxlas med en *snarlik* som avser den skiljelinje mellan "de borgerliga" och "de socialistiska" partierna som i svensk politik varit levande åtminstone under efterkrigstiden. Motsättningarna mellan de två *blocken* i denna senare "mjuka" mening är inte större än att det finns och har funnits stort spelrum för kompromisser och breda uppgörelser. Trots att *blocken* i den första, "hårdare", betydelsen ibland försvagats under tiden 1960-1990 har de alltså icke desto mindre hela tiden existerat som en realitet i den andra, "mjukare", betydelsen.²⁸

Koalitionssamarbete i parlamentspolitik är av endera tre slag: voteringskoalition, koalition utgörande parlamentarisk bas för minoritetsregering och regeringskoalition. En regeringskoalition föreligger när två eller flera partier formellt bildar gemensam regering och fördelar statsrådsposterna mellan sig. Koalition utgörande parlamentarisk bas föreligger när en partiledning deklarerar att den kommer att stödja den sittande minoritetsregeringen i förtroendeomröstningar, eller att den inte kommer att tolerera en annan regering än den sittande. En voteringskoalition föreligger när två eller flera partier, i en eller flera frågor, lägger samman sitt röstunderlag i riksdagen så att röstmajoritet kan uppnås - den blir alltså vinnande. I denna mening utgjorde inte den

s k "mittensamverkan" mellan centerpartiet och folkpartiet på 1960-talet en voteringskoalition.²⁹

1.4 Ideologi , strategi och socialpolitik

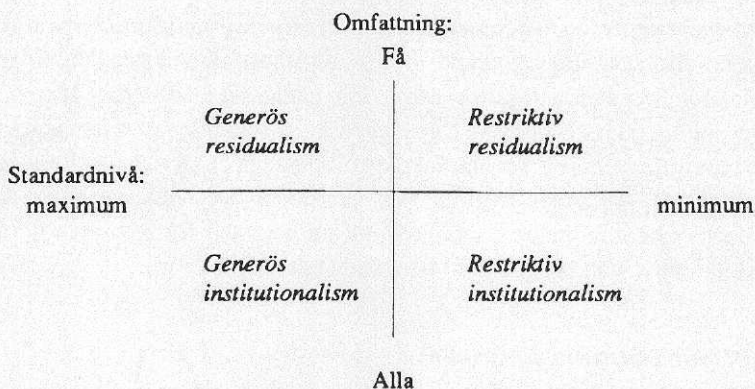
Med utgångspunkt från Richard Titmuss' och Harold Wilenskys klassificeringar av socialpolitik har Axel Hadenius skapat en schematisk typologi med vars hjälp vi skall analysera de politiska partiernas "socialpolitiska ideologier" (jämför avsnitt 1.2). När vi i fortsättningen talar om socialpolitisk ideologi är det alltså den begreppsapparat som nu kommer att presenteras som används. I kapitel 3 kommer typologin att användas för att placera partiernas socialpolitiska ideologier i förhållande till varandra.³⁰ Socialpolitisk ideologi kommer i kapitlen 5 och 7 att användas som ett förklaringsmoment till skillnader mellan partiernas val av familjepolitiska policyinstrument. Den typologi för olika familjepolitiska policyinstrument som kommer att användas presenteras i avsnittet *Familjepolitiska policyinstrument*, (se sidan 18). Den används i de översikter över partiernas familjepolitiska ståndpunkter som redovisas i kapitlen 4 och 6.³¹

Hadenius skiljer mellan fyra "aspekter" av social omsorg, nämligen *målgruppernas omfattning*, det vill säga hur stor del av befolkningen som omfattas av ett offentligt finansierat och/eller producerat stödprogram. Ambitionerna för den *standardnivå* som avses kan vara låg, miniminivån avser inkomstförstärkande bidrag utdelade till de mest behövande. Nivån kan vara hög, maxilinjén avser skydd mot inkomstbortfall. *Kostnaderna* för de offentliga stödprogrammen kan tas ut enligt olika kriterier, antingen genom individuella avgifter eller genom skatteuttag. *Förmånerna* kan *tillhandahållas* enligt olika metoder. En metod är att det offentliga stödet sker efter "selektiv" behovsprövning, t ex till de "sämst ställda". En annan metod är "generella" åtgärder där alla är med och betalar och alla får del av stödåtgärderna i relation till vad som inbetalats.³²

De två första aspekterna kombineras av Hadenius i figur 1. Axlarna visar vilken "grad av offentligt ansvar för medborgarnas välfärd" och "grad av omfördelningsambition" som avses i de olika kombinationerna av riktlinjer för att trygga social omsorg.³³ Kombinationen *restriktiv residualism* i figur 1 representerar "restfattigdomspolitik" avsedd att endast ge ett minimiskydd till särskilt utsatta grupper. Det motsvarar övertygelsen att social omsorg bäst ombesörjes med hjälp av privata institutioner och inom det skyddsnät familjen utgör. Enbart när "restbehov" trots allt uppstår, skall offentliga institutioner tillfälligt träda in med selektiva åtgärder. Även skattelättnader som används för

att ersätta offentliga bidrag hänförs till denna kategori. *Generös residualism* representerar ett system där det offentliga står för betydande insatser riktade till väl avgränsade grupper, t ex "hemmafruar" eller "industriarbetare". Kännetecknande för dessa åtgärder är att endast begränsade delar av befolkningen får del av stöden. Bidrag ges enligt någon form av grundstandardsystem. Beloppen är lika för alla och täcker inte ett helt inkomstbortfall vid t ex sjukdom. *Restriktiv institutionalism* är namnet på ett system med offentliga åtgärder som riktas till alla genom företrädesvis serviceutbyggnad och med någon form av standardtrygghetssystem, men där stödnivån är låg. *Generös institutionalism* slutligen är ett system som omfattar offentliga insatser för social omsorg riktade till alla och med höga standardanspråk. Det motsvarar utöver serviceutbyggnad riktlinjer syftande till att erbjuda stöd med generella standardtrygghetsbaserade åtgärder utanför marknaden på basis av sociala och ekonomiska behov i samhället.³⁴

Figur 1. Typologi för socialpolitiska ideologier.

Källa: Hadenius A, Välfärdspolitikens dimensioner, Lewin L, *Festskrift till professor skytteanus Carl Arvid Hessler*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1987), sid 161

Vi ser i figur 1 fyra socialpolitiska ideologier som representeras av olika kombinationer av de två axlarna. Ideologierna förekommer i mer eller mindre renodlad form i partiernas budskap. Den övre högra rutan representerar vad många uppfattar som "konservativ borgerlig politik". Den nedre vänstra representerar i stället vad många betraktar vara "traditionell socialdemokratisk politik". "Socialliberala" partier drar sig vanligen mot den övre vänstra eller den nedre högra rutan. Detta hindrar inte att partier som tenderar att dra sig mot

en viss ruta kan komma att välja ståndpunkter som i första hand skulle falla sig naturliga med en socialpolitisk ideologi som representeras av en annan ruta. I slutet av kapitel 3, där partiernas socialpolitiska ideologier beskrivs, återkommer figuren i "ifylld" form, med ledning av de empiriska resultaten i detta kapitel.

Valet av konkreta ståndpunkter är visserligen påverkat av partiernas allmänna inställning till socialpolitik, men beroende på de strategiska och samhällsliga förutsättningarna är det ändå inte på förhand givet vilken ståndpunkt partierna väljer. I många sammanhang kunde man se det så, att det skulle ligga i socialdemokraternas intresse att eftersträva system som ger antingen samma stödbelopp åt alla eller mer åt de "sämst ställda". Socialdemokraterna gör emellertid inte alltid en sådan bedömning. Tjänstepensionsstriden visade att partiledningen gjorde bedömningen att det skulle vara svårt att vinna mellan- och höginkomsttagargruppernas stöd för ett pensionssystem som skulle medföra att dessa grupper bidrog med pensionsavgifter (skatter) som var betydligt större än vad de skulle kunna få tillbaka i form av pensioner. Socialdemokraternas ståndpunkt blev ett system till skydd mot inkomstbortfall. De låginkomsttagargrupper i vars intresse partiledningen avsåg att utforma sina ståndpunkter, tillförsäkrades ett skydd mot inkomstbortfall vid pensioneringen. Mellan- och höginkomsttagare behövde inte känna sig åsidosatta - genom att även de inkluderades i systemet. Konsekvensen av socialdemokraternas ståndpunkt blev ett system som bevarar inkomstlikheter även efter pensioneringen, eftersom ATP-systemets avgifter och pensioner blev inkomstrelaterade. Socialdemokraterna kunde räkna med ett bredare stöd för reformen än om endast de sämst ställda hade fått förbättrade pensioner.³⁵

Familjepolitiska policyinstrument

Under den period när den moderna familjepolitiken växer fram, 1960-1990, har partierna tenderat att välja det ena eller det andra av ett antal familjepolitiska policyinstrument. Instrumenten, som presenteras i detta avsnitt, är inte varandra uteslutande. Beroende på var partierna befinner sig i den socialpolitiska typologi som presenterades i föregående avsnitt, föredrar partiledningarna emellertid vissa policyinstrument framför andra.³⁶ Handlingsutrymmet för det parti som vid ett och samma tillfälle förespråkar två eller flera policyinstrument begränsas i den utsträckning som det ekonomiska handlingsutrymmet är begränsat. Man måste då antingen bli modest beträffande samtliga instrument eller ge upp ett eller flera.

Den första kategorin av policyinstrument är *offentlig servicelinjen*. Detta samlingsnamn betecknar de förslag som har innebörden att familjepolitiken i

första hand skall vila på offentliga institutioner, t ex någon form av daghem. Den andra kategorin är *bidragslinjen*. Den betecknar förslag med innebörden att familjepolitiken främst bör utformas genom införandet av olika typer av bidrag till barnfamiljerna. *Skattelättnadslinjen* står för de åtgärdsförslag som har innebörden att familjepolitiken i huvudsak bör inskränkas till att förbättra barnfamiljernas ekonomiska ställning genom någon form av skatteavdrag. Dessa huvudkategorier presenteras i figur 2 på sidan 22.³⁷

Kategorierna "service"- "bidrag"- "avdrag" kan betraktas som en skala som visar i vilken grad "kollektiv inblandning" i familjeekonomi accepteras. Men även som ett utslag av mer allmänna uppfattningar om hur social omsorg skall organiseras (jämför den socialpolitiska typologin i figur 1 i avsnitt 1.4).

Inom kategorin *offentlig service* har partierna valt mellan flera instrument. Förutom att daghem kommit att stå mot det mer familjeliknande familjedaghemsalternativet har partierna övervägt olika riktlinjer för daghemmens organisering. Policyinstrument som förutsatt offentliga utgiftsökningar har ställts mot policyinstrument som syftat till privat finansiering och/eller produktion. I det ena fallet har partierna lagt huvudvikten vid att det offentliga skall producera och finansiera barnomsorgen enligt en antingen generös eller restriktiv nivå. Den som drar sig mot de restriktiva/residuella socialpolitiska ideologierna (jämför typologin figur 1 i föregående avsnitt) föredrar vanligen den restriktiva nivån. Den som drar sig mot de generösa/institutionella ideologierna föredrar vanligen den generösa nivån. I det andra fallet har partierna lagt huvudvikten vid att föräldrarna (eller exempelvis privata företag) själva skall stå för den övervägande delen av tillsynskostnaderna. Valet dem emellan är mellan antingen "välfärdsstaten" i kommunernas och/eller statens regi eller "marknadslösningar".³⁸

Det är självfallet inte längre tal om "offentlig" service när partierna närmat sig en kombination av ståndpunkter som består av dels privat producerad barnomsorg, dels nyttjarfinansiering. Det gäller förutom helt företagsorganiserad barnomsorg även privata dagmammor.

När privata alternativ åter aktualiseras under 1980-talet diskuteras endast privat produktion, medan alla partier fortfarande uttalar sig för partiell offentlig finansiering av daghemsverksamheten. Partierna har däremot kommit att lägga huvudvikten vid antingen finansiering direkt över budget eller finansiering styrd av konsumenten. Detta senare har förslagsställarna velat uppnå genom förslag att vårdnadsbidrag/-ersättning skall införas för att kunna användas som betalning för daghemsp plats eventuellt i kombination med en restriktiv offentlig budgetfinansiering. (Jämför residualismkategorier i typologin figur 1.)

Termerna offentlig produktion och finansiering kan rymma flera olika typer

av huvudmän. Driften kan skötas av kommuner, landsting eller stat, men även av kombinationer mellan dessa eller av offentliga bolag. Det parti som anser det vara ett egenvärde med en mångfald olika servicealternativ skulle exempelvis kunna välja att föra ner såväl drift och finansiering som reglering till kommunal nivå. I en annan politisk situation skulle statligt huvudmannaskap med exempelvis påtvingad kvotering av varierande servicealternativ kunna vara ett sätt att uppnå samma mål.

Den avgift föräldrarna betalar kan sättas lågt (eller avskaffas) eller högt. Här finns en koppling till de båda andra kategorierna i den meningen att förslagen om bidrag och skattelättnader ofta kopplats till förslag med innebörden att om föräldrarna får mer pengar över i plånboken borde daghemsavgifterna kunna höjas ordentligt. Vissa förslag har haft avsikten att pengar skall tas från statens bidrag till kommunernas barnomsorg och i stället komma föräldrarna till del i form av bidrag eller skattelättnader. Beslutet att höja daghemsavgifterna lämnas i så fall till kommunerna.

Policyinstrumentet offentligt producerade och finansierade daghem kan vara ett uttryck för den socialpolitiska ideologin generös institutionalism. Det är en ideologi som syftar till att alla medborgare skall omfattas av de politiskt beslutade sociala trygghetsåtgärderna och att så mycket som möjligt av den sociala tryggheten skall tillhandahållas genom att medborgarna erbjuds offentlig service.

Inom *bidragskategorin* har vissa förslag benämnts *vårdnadsbidrag*. De har främst framförts av folkpartiet. Detta bidrag tänks, i likhet med barnbidragen, utformas som ett allmänt, ej beskattningsbart, konsumtionsstöd per barn. När detta policyinstrument avser ett bidrag till alla familjer, kan det vara ett uttryck för de institutionella socialpolitiska ideologierna; restriktiv eller generös beroende på bidragsnivån. Om åtgärden avser stöd endast till en viss medborgargrupp, t ex de hemarbetande, kan den vara ett uttryck för de residuella socialpolitiska ideologierna; restriktiv eller generös beroende på bidragsnivån.

Trots det likartade namnet har förslag om *vårdnadsersättning* framförts i skarp motsättning till *vårdnadsbidrag*. *Vårdnadsersättning*, som främst förespråkats av centerpartiet och, på senare tid, moderata samlingspartiet, motive-ras med att de hemarbetande bör ha någon form av ersättning som en slags lön för omsorgen om små barn. Därför bör ett beskattningsbart bidrag per familj utgå. Det ena förslaget, *vårdnadsbidrag*, är allmänt utformat som ett omkostnadsbidrag med tanken att barn är kostsamma och att alla föräldrar därför behöver ett extra ekonomiskt tillskott; inte minst i de familjer där kvinnan är yrkesarbetande. Det andra förslaget, *vårdnadsersättning*, passar däremot ihop med tanken att vårdarbetet skall ersättas så att det blir ekonomiskt möjligt med

hemmafru i en barnfamilj. Dessa policyinstrument är karakteristiska för de socialpolitiska kategorierna residualism.

Ett av de bidragsförslag som framförts har varit familjebostadsbidrag. Det är utformat så att låginkomsttagare med många barn ges särskilt stöd för att få råd att bo i dyra nyproducerade bostäder. Detta policyinstrument kan vara ett uttryck för de residuella socialpolitiska ideologierna; restriktiv eller generös beroende på bidragsnivån.

Barnbidrag har alla partier ställt sig bakom, men det har rått delade meningar om dess nivå och om huruvida bidraget skall utgå lika per barn eller med ett ökande belopp per barn i flerbarnsfamiljer.

Huvudalternativet till både vårdnadsbidrag och vårdnadsersättning bland bidragsförslagen har blivit föräldraförsäkring. Det har framförts i första hand av socialdemokraterna och folkpartiet (de har på senare tid uttalat sig för att föräldraförsäkringens utbyggnad måste stå tillbaka till förmån för andra reformer). Föräldraförsäkringens motiverats med att det enda ekonomiskt realistiska alternativet för förvärvsarbetande föräldrar om de skall kunna stanna hemma med små barn är att föräldrarna under den tiden kan bibehålla en inkomst motsvarande den ordinarie lönen. De som föreslagit vårdnadsersättning har i stället menat att det är omsorgen om barnen som skall ersättas och uppvärderas. Den uppgift föräldraförsäkringens förespråkare tar ställning till är alltså inte formerna för att tillföra nya medel till barnfamiljerna generellt utan i stället till formerna för att lösa det inkomstbortfallsproblem som uppträder när förvärvsarbetande tvingas sluta sitt arbete under den tid barnen är små. Föräldraförsäkring är utformad som standardtrygghetskydd och är därför ett policyinstrument som kan vara ett uttryck för de institutionella socialpolitiska ideologierna; restriktiv eller generös beroende på ersättningsnivån.³⁹

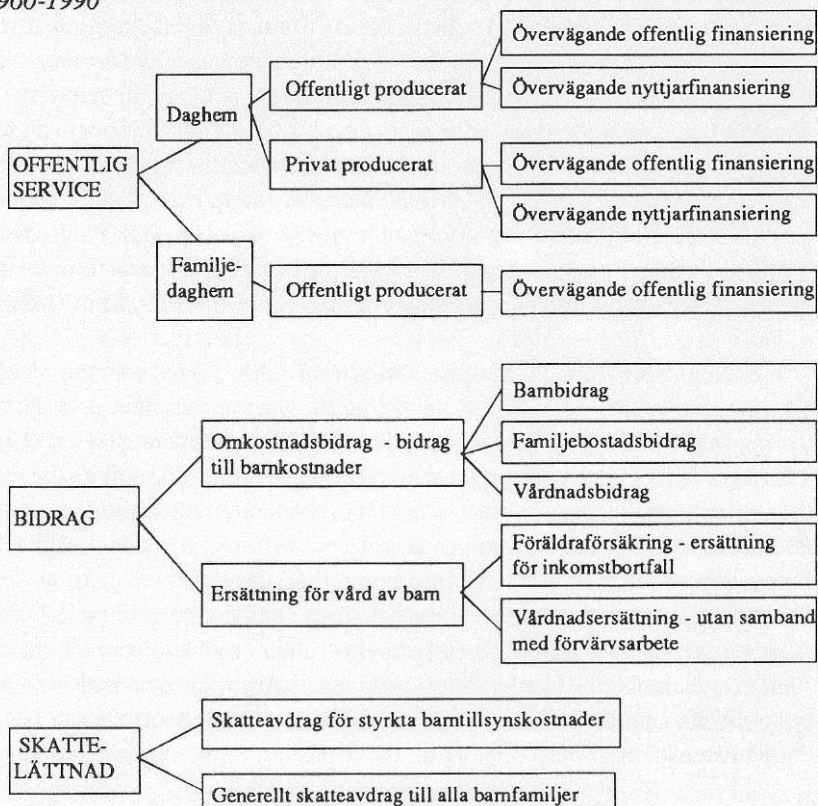
I överensstämmelse med *skattelättnadslinjen* har högerpartiet/moderata samlingspartiet föreslagit dels skatteavdrag för alla barnfamiljer, dels skatteavdrag för styrkta barnomsorgskostnader. Till det förra avdragsförslaget har inte några villkor knutits. Det representerar alltså en typ av stöd som skulle utgå till alla barnfamiljer oavsett om modern förvärvsarbetade eller inte. Det senare alternativet däremot är i praktiken kopplat till kriteriet att båda föräldrarna förvärvsarbetar och av den anledningen utnyttjar någon form av barnomsorg. De fall där kvinnor saknar förvärvsarbete men ändå har barnflicka får anses vara mindre vanliga. Det här är ett policyinstrument som kan vara ett uttryck för den socialpolitiska ideologin restriktiv residualism. Enligt denna ideologi bör politiska åtgärder inskränkas till att möjliggöra för medborgarna att själva välja vilken social service/omsorg de själva önskar. Partierna skall inte lägga

sig i deras val. Enligt detta sätt att se underlättas medborgarnas valmöjligheter om deras skatteutgifter sänks. Endast i nödsituationer bör det allmänna träda in med tillfälliga bidrag.

1960 diskuterades ännu inte flera av de familjepolitiska policyinstrument som några år senare kom att dominera den familjepolitiska debatten. Ett fåtal offentliga daghem fanns tillgängliga (ca 10000 heltidsplatser) utöver lekskola på deltid. Barnflickor var vanligt förekommande. Barnbidrag infördes 1947 genom ett bidrag lika per barn. Dessutom framfördes 1960 förslag om att avskaffa eller minska bidraget för enbarnsfamiljer till förmån för flerbarnsfamiljer. Moderskapsförsäkring enligt standardtrygghetsprincipen infördes 1962. Det utbetalades i 6 månader till nyblivna mödrar. Skattelättnader diskuterades inom högerpartiet. Hemmafruarna var i majoritet bland småbarnsmödrarna (68 procent av alla kvinnor med barn under sju år var hemma med sina barn).

Figur 2 visar de olika familjepolitiska policyinstrumenten.

Figur 2. Familjepolitiska policyinstrument övervägda av riksdagspartierna 1960-1990

När partiledningarna väljer policyinstrument gör de en ideologisk bedömning av om de vill använda sig av ett visst instrument eller inte. De tar också ställning till om detta instrument skall få en generös eller en restriktiv utformning.

Olika familjepolitiska policyinstrument är karakteristiska för olika socialpolitiska ideologier, men det betyder inte att partierna alltid väljer det policyinstrument som vi med utgångspunkt från deras socialpolitiska ideologi skulle kunna förvänta. Om partierna inte svikit sina ideologier måste det vara något annat som förändrats. Dessa förändrade förutsättningar behandlas i analysen.⁴⁰

Om samhällsförhållandena, t ex statsfinanserna, förändras så att partiledningen inte längre ser någon möjlighet att välja dittills valda policyinstrument har beslutssituationen förändrats. Partiledningen kan då förväntas överväga att ge upp ett eller flera av de tidigare valda policyinstrumenten.

Kategorin skattelättnader är karakteristisk för den socialpolitiska ideologin restriktiv residualism. Högerpartiet valde under hela 1960-talet de policyinstrument vi skulle kunna förvänta med ledning av partiets socialpolitiska ideologi och avvisade alla andra förslag. Det är därför överraskande att partiledningen senare kunde svänga och plötsligt välja offentliga bidrag vid sidan av skattelättnader. De strategiska förutsättningarna för denna omsvängning klarläggs i kapitel 5 (jämför kapitel 7).

Till skillnad från högerpartiet/moderata samlingspartiet och centerpartiet, men i likhet med socialdemokraterna, kännetecknas folkpartiets socialpolitiska ideologi av institutionalism (se Hadenius' typologi på sid 17). Folkpartiet förefaller att under lång tid ha varit på väg att välja familjepolitiska policyinstrument som passar med denna socialpolitiska ideologi. Vid flera tillfällen har partiledningen emellertid bestämt sig för att välja bort eller avvakta med dessa instrument. Analyser av förutsättningarna för de strategiska svårigheterna att entydigt prioritera något av förslagen företas i kapitlen 5 och 7.

Socialdemokraterna har i första hand valt policyinstrumentet daghemsutbyggnad. Offentlig serviceutbyggnad är mest attraktivt för den som företräder den socialpolitiska ideologin generös institutionalism. När socialdemokraterna därutöver övervägt bidrag har de gjort det med syftet att bidragsnivån blir så generöst tilltagen att bidraget inte enbart fungerar som ett tillfälligt tillskott i nödsituationer utan som ett standardtrygghetsskydd. Kostnaderna för ett sådant bidrag blir därför höga. Socialdemokraterna har vid upprepade tillfällen skjutit tidigare övervägda bidragsförslag åt sidan. Detta gällde vårdnadsbidrag 1972, föräldraförsäkring 1981 och 1990. En analys av de strategiska förutsättningarna för partiets svårigheter att samtidigt välja mer än ett policyinstrument företas i kapitlen 5 och 7.

Till ledning för den analys som följer i kapitlen 3-7 ställer vi följande

övergripande frågor.

a) Enligt vilka socialpolitiska uppfattningar har partierna valt sin familjepolitik? Har uppfattningarna förändrats mellan de tidsperioder som analyseras och som framgår av kapitel 2? (Kapitel 3.)

b) Vilket av de familjepolitiska policyinstrumenten har partierna prioriterat? Har valet förändrats mellan de tidsperioder som analyseras? (Kapitlen 4 och 6.)

c) Har något eller några av partierna ändrat valet av familjepolitiskt policyinstrument från att prioritera stöd till hemarbetande kvinnor till att prioritera stöd till förvärvsarbetande kvinnor? Har valet förändrats mellan de tidsperioder som analyseras? (Kapitlen 5 och 7.)

d) Har partier som befinner sig i samma parlamentariska block även valt samma familjepolitiska policyinstrument? När har de valt skiljaktiga linjer? (Kapitlen 5 och 7.)

1.5 Koalitioner och strategival

Socialdemokraternas "parlamentariska stil" har varit att såvitt möjligt tillförsäkra sig regeringsmakten på basis av det socialistiska blockets majoritet över det borgerliga blocket. Därefter har socialdemokraterna i enskilda frågor lyckats använda sig av voteringskoalitioner med ett eller flera borgerliga partier för att driva igenom sin politik. Blockuppdelningen i betydelsen skiljelinjen mellan "de borgerliga" och "de socialistiska" partierna upphör därmed självfallet inte att existera. Varje sådan uppställning riskerar ändå att försämra de borgerliga partiernas möjligheter att presentera sig som ett regeringsalternativ inför ett val.⁴¹

Borgerlig trepartiregering är huvudalternativet till socialdemokraterna, men ibland har de borgerliga prövat eller övervägt även andra regeringskonstellationer. Blockbildning försvårar emellertid möjligheterna att bilda voteringskoalitioner som går på tvärs med de etablerade blocken. De väljare som röstat på ett parti som samarbetat med det motsatta blocket kan anse att partiet svikit.

Centerpartiet, som bildade koalition tillsammans med socialdemokraterna på 1950-talet, förlorade röster i val efter val under koalitionstiden. Mittenpartierna var genom sitt sk mittensamarbete under 1960-talets andra del noga med att markera att de inte skulle acceptera annat än ett begränsat högerinflytande i en eventuell borgerlig regering. Folkpartiet regerade ensamt 1978-1979. Vid

varje sådant avsteg från "huvudalternativet" löper de "avvikande" partierna risk att inför väljarna framstå som borgerlighetens splittrare.

För särskilt folkpartiet och centerpartiet kan blocklojaliteten komma att ifrågasättas efter uppgörelser med socialdemokraterna. Högerpartiet/moderata samlingspartiet kan då finna det mer förenligt med sina mål att stå friare i förhållande till mittenpartierna. Högerpartiets dilemma är emellertid att partiledningen har svårt att sätta trovärdig press på de övriga borgerliga partierna. Högerpartiets möjligheter är små att i praktiken undvika att betraktas som parlamentariskt stöd åt mittenpartierna i frågor där dessa står i motsatsställning till socialdemokraterna. Motsvarande förhållande gäller för vpk i de frågor där socialdemokraterna står mot de borgerliga. Så länge dessa (vpk och moderaterna) inte hotas av partier som står ännu längre ut på flyglarna, kan de emellertid närma sig övriga partier utan uppenbar risk för röstförluster åt flyglarna.⁴²

Högerpartiet valde på 1960-talet socialpolitiska ståndpunkter som starkt avvek från mittenpartiernas. Mittenpartierna ställdes inför uppgiften att avgöra hur de skulle agera för att det borgerliga regeringsalternativet fortfarande skulle framstå som trovärdigt. Om högerpartiet tilläts dominera en eventuell trepartiregering, fanns det risk att allmänborgerliga väljare som önskade en utbyggd social sektor föredrog socialdemokraterna.⁴³

1964 inleddes ett parlamentariskt samarbete mellan folkpartiet och centerpartiet. Partierna hade mycket gemensamt i sin politik. För att göra samverkan trovärdig samordnade mittenpartierna sina förslag. Familjepolitiken var inget undantag. I den utsträckning mittenpartiernas ledningar hade olika syn på önskvärdheten av förvärvsarbete för småbarnsmödrar försvårades det familjepolitiska samarbetet i takt med att allt fler kvinnor de facto började förvärvsarbete.⁴⁴

Från omkring 1970 valde moderata samlingspartiet socialpolitiska ståndpunkter, som skilde sig något mindre från mittenpartiernas än tidigare. Det blev lättare för de borgerliga partierna att presentera sig som ett samlat alternativ till socialdemokraterna. Detta alternativ försvagades av inomborgerliga motsättningar om energi- och familjepolitiken. Motsättningarna bidrog till bildandet av den folkpartistiska minoritetsregeringen 1978-1979.⁴⁵

Det strategiska dilemmat för de borgerliga partierna är hur de skall kunna presentera gemensamma ståndpunkter utan att de enskilda partierna förlorar sin identitet. Om partierna alltför tydligt gör avståndsmarkeringar till varandra äventyras blocktrovärdigheten. Det är alltså nödvändigt för de borgerliga partierna att på den parlamentariska arenan välja sådana ståndpunkter som sluter blocket. På väljararenan är det däremot nödvändigt att välja sådana ståndpunkter som särskiljer partiet från de andra borgerliga partierna.

1.6 Förutsättningar och strategier

De ståndpunkter som ter sig mest förenliga med de ideologiska uppfattningarna och som även skulle ha gynnsam effekt på arenorna, försöker partiledningen göra till föremål för opinionsbildning. Stundar ett val försöker partiledningen göra ståndpunkten till en valfråga. Om partiledningar inom ett annat block gör en konkurrerande ståndpunkt till föremål för opinionsbildning, och därmed partipolitiskt kontroversiell, kommer vi att tala om en *politiserad ståndpunkt*.⁴⁶

Partiledningen lyckas självfallet inte alltid politisera en ståndpunkt, trots att den ibland skulle vilja det. Om ståndpunkten redan är politiserad ökar svårigheterna för partiledningen att förhålla sig passiv eller "ligga lågt". När partiledningen beslutar sig måste den antingen lägga sig nära eller långt från de andra partiernas ståndpunkter. Dagordningen består av de politiserade ståndpunkterna. Partiledningens strävan är att de ståndpunkter där partiet bedömer sig ha särskilt gynnsam ideologisk profil skall hamna högt på dagordningen.⁴⁷

Termen *beslutsposition* kommer att användas för att karakterisera varje partilednings kalkyler och överväganden när de tar ställning till valet av ståndpunkt. Vi skiljer mellan avvaktande, prövande och deciderad beslutsposition.⁴⁸

Vi talar om *avvaktande* beslutsposition när partiledningen blir dels medveten om att en ny samhällsverklighet råder, dels ifrågasätter sina tidigare policyinstrument eller menar att de är otillräckliga. Någon slags reform eller politiskt ställningstagande kommer troligen att bli nödvändig, men utan att de nya ståndpunkter som kommer att bli aktuella ännu kan förutses. Partiledningen har ingen strategi för vilka medel som är förenliga med de ideologiska uppfattningarna. Ej heller finns någon klar uppfattning om de rent sakliga konsekvenserna av en viss ståndpunkt. Partiledningen är öppen åt olika håll, beslut skjuts upp. Frågan tas upp till intern diskussion men ännu utan någon antydning om vilken utformning en eventuell ståndpunkt skall få.

En annan beslutsposition föreligger när en del, av partiledningen bedömda, konsekvenser av en viss ståndpunkt talar för ståndpunkten medan andra konsekvenser talar däremot. Partiledningens överväganden säger att man måste vänta med att välja slutlig ståndpunkt. Det är inte klart för partiledningen om det är önskvärt att politisera ståndpunkten eller om de andra partierna kommer att politisera den. I första hand väljer partiledningen att skjuta upp beslut genom att t ex tillsätta utredningar. Partiledningen tar ännu inte ställning offentligt. När partiledningen ännu inte vill välja slutlig ståndpunkt, men ändå diskuterar preliminära ståndpunktsförslag, är beslutspositionen *prövande*.

Beslutspositionen är *deciderad* när partiledningen finner att den definitivt kan välja ståndpunkt. Partiledningens kalkyl bestämmer därefter vilken stånd-

punkt som skall intas.

En deciderad beslutsposition är ingen garanti för att den valda ståndpunkten även i fortsättningen kommer att uppfattas som riktig av partiledningen. Om verkligheten förändras, t ex genom samhällsförändringar eller nya parlamentariska koalitionsförhållanden, kan partiledningen mycket väl upptäcka att de tidigare valda ståndpunkterna inte längre är gynnsamma. Partiet riskerar t ex att tappa röster om ingen förändring görs. Beslutspositionen är *omprövande* när partiledningen åter får svårigheter att ta ställning offentligt, men anger en preliminär ståndpunkt.

I kapitlen 5 och 7 företas på grundval av källmaterialet i kapitel 2 (samhällsförhållanden), kapitel 3 (socialpolitiska ideologier) och kapitlen 4 och 6 (översikt över partiernas ståndpunkter) en övergripande analys av partiledningarnas strategival. Där redovisas även partiernas beslutspositioner i tabellform.⁴⁹

Tabell 1 på sidan 28 illustrerar ett partis beslutspositioner. Det som skrivits in i tabellen är partiledningens bedömning av konsekvenserna till ett *ja* till vårdnadsbidrag. Plus (+) i tabellens kolumner markerar att partiledningen bedömer ståndpunkten som huvudsakligen önskvärd. Minus (-) i tabellen anger att partiledningen bedömer ståndpunkten som en belastning på arenorna respektive de relaterade sakfrågorna. En nolla (0) markerar på motsvarande sätt att ståndpunkten bedöms som varken särskilt önskvärd eller särskilt belastande. Om (+) skrivits in i alla rutor är beslutssituationen entydig och partiledningen säger ja till ståndpunkten. En motsatt uppsättning, endast (-), det vill säga ståndpunkten är en belastning på alla arenor/relaterade sakområden, betecknar även den en entydig beslutssituation och möjliggör en deciderad beslutsposition, partiledningen säger nej till ståndpunkten.

(+)- och (-)-tecknen anger inte styrka. Tabellen utesluter ingalunda fall, där partiledningen bedömer t ex en nolla eller ett minus som så viktigt att den, trots plus i övrigt, efter en samlad bedömning gör den övervägda ståndpunkten till föremål för fortsatta överväganden. Partiledningen är i en prövande beslutsposition.

Ett exempel på en beslutssituation när en ståndpunkt var en belastning på flera arenor men där den ändå bibehölls skulle kunna vara den socialdemokratiska partiledningens beslut att driva löntagarfondsfrågan. Man kan ha resonerat så, att om frågan bortfördes skulle partiarbetare och aktiva medlemskadrer desillusioneras och demoraliseras. Om i stället frågan fortsatte att drivas riskerade man att få negativa väljarreaktioner. Partiledningen kan ha kommit till slutsatsen att det i nästa valrörelse skulle bli lättare att uppträda med ett impopulärt förslag på väljararenan än att hantera en demoraliserad medlemskår. Partiledningen befann sig i en deciderad beslutsposition.

Tabell 1. Deciderad beslutsposition, exempel.

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor ¹			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål ²	
	Intern Väljar- Parlamentarisk arena arena arena			Daghem Jämlikhet ³	
Deciderad	+	+	+	+	+

Kommentar:

- 1) Detta är den bedömning som skulle följa om partiledningen kunde välja ståndpunkt utan hänsyn till andra sakfrågor.
- 2) Detta är de relaterade sakområden partiledningen bedömer som relevanta för sitt ställningstagande i den aktuella sakfrågan.
- 3) De här valda exemplen (daghem, jämlikhet) sammanfaller med sakområdesmål socialdemokraterna bedömt som relevanta.

Denna tabellteknik används i kapitlen 5 och 7

När partiledningen väljer att ompröva sin ståndpunkt förändras beslutspositionen. I de allra flesta fall möter det inga svårigheter att avgöra vad partiledningen menar. Svårigheten består i att avgöra "grad av betydelse" av olika meningsriktningar inom ett parti. Vi kan registrera skillnader mellan olika grupper inom partiet genom att visa att olika argument förekommer i den interna debatten. I vissa fall kan vi även avgöra vilken meningsriktning som slutligen blir den för hela partiet förhärskande.

Att avgöra om partiledningen avstår från att välja slutlig ståndpunkt möter inga svårigheter. En omprövande beslutsposition föreligger emellertid inte enbart när partiledningen i sin helhet intar en prövande position, utan även när olika grupper inom partiet intar olika ståndpunkter och framför dem offentligt innan partiledningen valt slutlig ståndpunkt.

Ståndpunkter - en teoretisk föreställningsram

Samhällsförändringarna mellan 1960 och 1990 har förändrat förutsättningarna för riksdagspartiernas val av familjepolitik. Dessa förutsättningar måste partiledningarna på kort sikt ta för givna, men eftersom partierna har olika socialpolitiska ideologier har de ofta olika uppfattningar om det önskvärda i samhällsförhållandena. Vi använder en rationalistisk analys för att kartlägga övervägandena hos var och en av partiledningarna av vilka åtgärder som är bäst

förenliga med partiets uppfattningar. Detta sätt att arbeta med både oberoende förutsättningar och aktörers mål-/medelstrategier är en konkret tillämpning av den uppläggnings som Jon Elster diskuterat i generella termer.

Elster, som diskuterar struktur- och aktörsförklaringar i flera verk, t ex *Rational Choice*, menar att aktörers handlingsval sker inom "strukturellt" begränsande ramar. I varje beslutssituation föreligger strukturella förutsättningar som sätter gränser för vilka val man kan träffa. Detta kallar Elster för "filter ett". Ramarna begränsar de uppsättningar policyinstrument aktören har möjlighet att välja mellan. Begränsningarna är givna och utanför aktörens möjligheter att manipulera. Givet denna uppsättning väljer aktören det instrument som är bäst förenligt med aktörens mål ("filter två"). Skulle det återstå mer än ett policyinstrument träder, enligt Elster, någon form av "ytterligare mekanism" ("filter tre") i funktion för att slutligt avgränsa ett alternativ.⁵⁰

Vi använder här Elsters uppläggningsram som en "föreställningsram" för att förklara partiernas val av ståndpunkt i familjepolitiken. Elster specificerar både sådant som skall förklara och sådant som skall förklaras, men tillämpar det inte på något empiriskt material. Han gör därför inte några operationaliseringar. Ej heller är det Elsters avsikt att empiriskt klarlägga kausalitetsförhållanden; han gör endast preliminära antaganden om riktningen. Dessa antaganden består i att någon form av strukturella förutsättningar ("constraints") sätter gränser för faktiskt möjliga alternativ, vilka konfronteras med aktörens mål och önsknings. Aktörens bedömning av vilket medel som leder till att målen uppnås förklarar, enligt detta sätt att se, varför aktören slutligt väljer ett av de möjliga alternativen.⁵¹

I vår analys appliceras Elsters föreställningsram på ett konkret politiskt händelseförlopp. Vi kommer att göra mer specificerade operationaliseringar än Elster, och det blir sedan en empirisk fråga att ta reda på med vilken säkerhet man kan uttala sig om värdet av de operationaliseringar som gjorts i den sålunda konstruerade analysmodellen.

När vi undersöker en serie förändrade samhällsförhållanden motsvarar det vad Elster kallar "filter ett". De samhälleliga förhållandena måste slå igenom i den meningen att de utgör förutsättningar vilka partierna inte kan bortse från. Förutsättningarna kan däremot subjektivt bedömas som bra eller dåliga, och partierna kan självfallet säga sig att "detta håller på att ske men vi vill sätta stopp för det". Med den här analyskomponenten kan vi inte utpeka vilket som slutligen blir vart och ett av partiernas ståndpunkt, däremot utpeka förändringar i den verklighet partierna tar ställning till. Förändringar mellan beslutstillfällen förklaras till en viss del av strukturella förändringar. Genom att rekonstruera partiernas bedömningar vid upprepade tillfällen skall vi klarlägga när ett partis beslutssituation förändras.⁵²

Den uppläggning som här valts för att kartlägga partiledningarnas besluts-situationer är en rationalistisk analys. Den rationalistiska ansatsen förutsätter att partiernas ledningar uppfattar samhällsförändringar. Partiernas ideologier kan visserligen få partiledningarna att kortsiktigt "blunda", men för vår modell gäller att partiledningarna faktiskt tar ställning till förändrade samhällsförhållanden. Med olika socialpolitiska ideologier kommer däremot partiledningarna ofta till olika slutsatser om önskvärdheten av en viss samhällsutveckling. Därför kommer vi även att beskriva partiernas socialpolitiska ideologier separat. Det är denna komponent av den rationalistiska analysen - partiernas rangordning av mål och medel - som i vår modell motsvarar vad Elster inbegriper i "filter två".

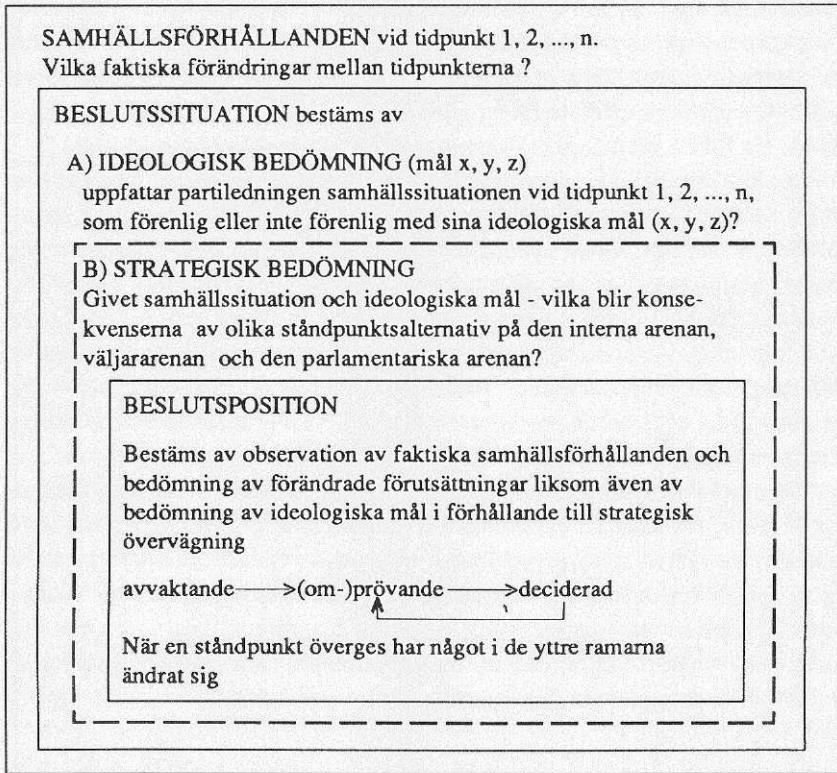
Återstår vad Elster kallar "filter tre", det vill säga vad som "i sista hand" förklarar partiledningens val av alternativ. Elster har själv vissa svårigheter med "filter tre". Han intar den pragmatiska hållningen att forskaren till sist måste ta en position och presentera argument för att slutligen avgöra varför partiledningen valt sin ståndpunkt. Herbert Simon hävdar att aktören söker efter det alternativ som är tillfredsställande men inte nödvändigtvis bäst. När ett tillfredsställande alternativ förefinns avstår aktören från att fortsätta. "Vanor", "tumregler" och liknande kan påverka aktörens bedömning av vad som är tillfredsställande.⁵³

Eftersom det inte finns definitiva kriterier för varför en partiledning har just det eller det kriteriet på hur mycket information som "räcker" erbjuder emellertid det sista filtret, enligt Elster, sällan annat än "thick description". I vår modell motsvaras "filter tre" av partiledningarnas strategiska överväganden av vad som gäller på tre arenor i varje specifik beslutsituation. Därmed har tre områden som beaktas i analysen avgränsats.⁵⁴

Figur 3 visar analysmodellen. Det som hämtats från Elster har sorterats så att den yttersta ramen i figur 3 motsvarar Elsters "filter ett". Ramen närmast innanför motsvarar Elsters "filter två". Nästa ram motsvarar "filter tre". Den innersta ramen anger resultatet av "filter ett till tre" och har ingen omedelbar motsvarighet hos Elster. Det som finns inom en viss fyrkant i bilden i figur 3 har det som finns i de omgivande fyrkanterna som förutsättning.

Den yttersta ramen i figur 3 betecknar samhällssituation vid en viss tidpunkt. Vi betraktar detta som en grundläggande förutsättning för valet av ståndpunkt. Av kapitel 2 framgår vilka förändrade samhällsförhållanden som tas upp till beskrivning. Var och en av partiledningarnas strategier kommer att analyseras under perioderna 1960-1973 och 1974-1990.

Figur 3. Analysmodell för studiet av partiets ståndpunktsval

I ramen innanför den yttersta ramen anges att partiledningen bedömer den samhällssituation som anges i den yttre ramen. Ur partiledningens synvinkel är samhällssituationen dels antingen önskvärd eller icke önskvärd, dels antingen möjlig att förändra (motverka) eller ej möjlig att förändra (motverka). Partiernas ideologier (eller närmare bestämt, som framgått av avsnitt 1.4, deras socialpolitiska ideologier) betraktas här som en förklarande faktor till varför partierna bedömer samhällsutvecklingen olika. Partiledningen kan även antecipera samhällsförändringar eller avvakta för att se om förändringen verkligen inträffar.

Den näst innersta ramen anger partiledningens strategiska överväganden. Givet samhällssituation och ideologiska uppfattningar (förklarande faktorer) bedömer partiledningen vilken ståndpunkt som är gynnsammast på tre arenor.

Den innersta ramen anger att partiledningen befinner sig i olika beslutspositioner. Som framgår av figuren är en enkelriktad pil inritad mellan avvaktande och prövande beslutsposition, medan två motriktade pilar finns inritade

mellan prövande och deciderad beslutsposition. Pilarna markerar att ett parti kan befinna sig först i en avvaktande och sedan i en prövande beslutsposition men däremot inte omvänt. Ett parti som gått från en prövande till en deciderad beslutsposition kan däremot senare befinna sig i en omprövande beslutsposition. När partiledningen befinner sig i en deciderad beslutsposition kan den binda sig för en ståndpunkt. Valet av ståndpunkt är det vi skall förklara.⁵⁵

Det förekommer att rationalistisk förklarings teknik avgränsas mot vad som ibland kallas "strukturell förklaring". Skillnaden i förklarings teknik är att forskaren i det ena fallet söker återge om exempelvis en konjunkturavmattning ingår i beslutsfattarens beslutsstrategi medan forskaren i det andra fallet söker studera ett direkt samband mellan konjunkturavmattningen och politikområdet - oberoende av hur konjunkturen bedöms av aktörerna. Det föreligger alltså en skillnad i vad man förklarar med. Förklaringsansatserna kombineras här genom att vi både kartlägger förutsättningar i besluts situationerna och partiernas bedömningar av dessa förutsättningar.⁵⁶

Frågan om förändringar i samhället handlar i grund och botten om politikens möjligheter att påverka ekonomisk utveckling, välfärd o s v. Är partierna kapabla att själva styra utvecklingen eller är de endast "konfirmerare" av trender och krafter utanför deras kontroll? Jämförande studier har visat en mellanposition - en "partial political control hypothesis". Partierna kan inte bortse från makroekonomiska utvecklingsförlopp, men kan utöva mer eller mindre framgångsrik politisk kontroll inom vissa områden.⁵⁷

1.7 Bokens disposition

För att ge en översikt av de olika delarna i den fortsatta framställningen följer här en kort redogörelse för vad som finns i kapitlen. Analysen inleds med ett kapitel (kapitel 2) som beskriver förändringar i socioekonomiska och demografiska förhållanden i Sverige sedan 1960. Detta med avseende på bl a industrikonjunktur, kvinnlig förvärvsfrekvens, familjesammansättning och personliga ekonomiska förhållanden.

Kapitel 3 beskriver partiernas socialpolitiska ideologier. Därmed presenteras en bakgrund till partiernas familjepolitik och i kapitlen redovisas de principiella skillnaderna mellan partiernas socialpolitiska ideologier.

Kapitlen 4 och 6 beskriver partiernas ståndpunkter i valet mellan de familjepolitiska alternativen sedan 1960. Det framgår av kapitlen när ett partis ståndpunkter framträder som entydiga eller oklara.

I kapitlen 5 och 7 analyseras partiernas strategier vid val av ståndpunkt. Vilka har deras strategier varit för att uppnå sina familjepolitiska respektive

ideologiska mål? I kapitlen rekonstrueras för vart och ett av partierna (1960-1973 i kapitel 5; 1974-1990 i kapitel 7) partiledningarnas bilder av samhällsförändringar. Därefter partiledningarnas konsekvensbedömning av ett välja ett visst familjepolitiskt alternativ. Kapitlen rekonstruerar partiledningarnas val av medel för att uppnå sina mål.

I kapitel 8, slutligen, diskuteras partiernas val av familjepolitiska policyinstrument satta i relation till socialpolitisk ideologi och till partisystemet i sin helhet, det vill säga med avseende på hur partierna bedömt utsikterna till blockbildning och koalition med andra partier samt hur förändringar i dessa samarbeten mellan partierna förändrat förutsättningarna för vart och ett av partiernas möjligheter att uppnå sina mål.

Samhällsutveckling och ideologi

2 Samhällsförändringar

Befarad kommande arbetskraftsbrist var enligt Långtidsutredningen 1960 ett av de få hoten mot de goda industrikonjunkturerna på 1960-talet.¹ Långtidsutredningen 1980 talade i stället om 1970-talet som "de felslagna förväntningarnas årtionde".²

Mellan de två tidpunkterna ligger tjugo år av mycket stora samhällsförändringar, där främst kvinnornas ökade förvärvsarbetsfrekvens förändrade förutsättningarna i partiernas familjepolitiska beslutsituationer.

Om vi med *barnfamilj* menar en familj som består av två vuxna med minst ett barn (0-6 år) utgjorde de 1960 90 procent av alla hushåll med barn. 1981 var andelen 82 procent.³

Det finns i och för sig inget omedelbart behov av utbyggnad av ett familjestöd som syftar till omsorg utanför hemmet om en av föräldrarna i de flesta småbarnsfamiljer både har ekonomisk möjlighet och önskemål att vara hemma med sina små barn. Det kan däremot finnas skäl för införandet av någon slags ekonomiskt bidrag eller annan förbättring till barnfamiljer för att tillförsäkra barnen en ekonomiskt tryggad uppväxt. Den som inte accepterar eninkomsttagarfamiljen, av t ex jämställdhets skäl eller för att det råder arbetskraftsbrist, kan givetvis finna skäl att öka antalet daghem och samtidigt propagera för att båda föräldrarna behövs på arbetsmarknaden.

Förutsättningarna för partiernas val förändrades under perioden 1960-1990 beroende på förändringar i den allmänna ekonomiska utvecklingen, i den offentliga sektorns omfattning och i skatternas utformning. En konsekvens av dessa samhällsförändringar och av nya jämställdhetsideal var en väldig ökning av antalet kvinnor, som övergick från att vara hemmafruar till att förvärvsarbeta. Barnfamiljerna övergick till att bestå av två förvärvsarbetande i stället för en. På så sätt kunde ökade standardanspråk mötas. Successivt kom de flesta småbarnsfamiljer att bestå av två inkomsttagare. En sådan övergång förutsatte att det fanns tillgång till någon form av service, för barnens omhändertagande och omsorg, utanför hemmen. En beskrivning av trender i hushållens ekonomiska förhållanden och standard ges i avsnitt 2.1 (i delavsnittet *Hushållens ekonomiska förhållanden*, se sidan 43) och 2.2. I delavsnittet *Kvinnors förvärvsfrekvens* (se sidan 41) beskrivs förändringen från en- till tvåinkomsttagarfamiljer.

Den politiska konsekvensen av utvecklingen mot allt fler tvåinkomsttagarfamiljer var ett ökat behov av service i form av barnomsorg. Det fanns alltså starka skäl för partiernas ledningar att välja sådana familjepolitiska policyinstrument att de barn vars föräldrar förvärvsarbetade kunde tillförsäkras god

vård och omsorg. De partier som inte accepterade tvåinkomsttagarfamiljen kunde överväga någon form av bidrag eller skattelättnader som ett komplement till daghemmen, för att möjliggöra för de föräldrar som så önskade att stanna hemma. Så länge köerna till daghem ökade fanns emellertid inga egentliga alternativ till daghemsutbyggnad (se avsnitt 2.3).

För de partier som allmänt anser att offentliga satsningar bör göras för att förbättra den sociala omsorgen är det naturligt att bygga ut daghem och bidrag. Skulle statsfinanserna försämras så att möjligheterna till ökade offentliga utgifter begränsas försvåras användandet av dessa policyinstrument. Konjunkturedgången omkring 1970 innebar att samtidigt som de familjepolitiska reformer som redan igångsatts krävde allt större offentliga utgifter blev det allt svårare att finna ekonomiska medel för att täcka statsutgifterna. I det avsnitt som följer nedan ges en beskrivning av samhällsekonomisk utveckling sedan 1960.

2.1 Ekonomiska förhållanden för individ och samhälle

Samhällsekonomisk utveckling

Långtidsutredningen (LU) 1960 framhöll att bristen på arbetskraft förväntades bli stor. LU räknade med stark expansion främst inom industrisektorn, och beräknade att det skulle krävas 13 procent mer arbetskraft under den närmaste femårsperioden. Bruttonationalprodukten (BNP) ökade kraftigt och LU föreslog flera insatser för att möta arbetskraftsbristen, främst rörlighetsstimulerande åtgärder och, framför allt, fler kvinnor på arbetsmarknaden. Utredningen framlade därför förslag om daghem och deltidstjänster samt åtgärder för att förändra attityden till kvinnligt arbete.⁴

Barn tillsynen var av "central betydelse" för den ekonomiska utvecklingen. Den slutsatsen drog LU 1966. Utredningen påvisade att över 6000 barn stod i daghemskö. I den privata industrin räknade LU med att arbetskraftsbehovet skulle komma att vara störst. Den årliga ökningstakten antogs bli två procent (1965-1970 totalt: 125000 personer). Samtidigt var ekonomin i starkt uppsving. BNP fortsatte att öka, om än i något mindre takt 1966-1967, inflationen var låg och arbetslösheten liten.⁵

Omkring 1970 blev det alltmer uppenbart att de tidigare prognoserna slagit fel. Industrin hade inte alls ökat sin arbetskraft utan i stället minskat med 0,6 procent per år sedan 1965 (1960-1965: + 0,9 procent per år), och prognosen i LU 1970 pekade på fortsatt årlig nedgång med 1,0 procent. Däremot ökade antalet anställda inom den offentliga sektorn. LU förordade därför fortsatta insatser för att underlätta kvinnors utträde på arbetsmarknaden. Den offentliga

sektorn beräknades öka med 4,5 procent per år (1960-1965: 4,9 procent per år, 1965-1970: 5,9 procent per år). LU varnade emellertid för den offentliga sektorns expansion som utredningen ansåg skulle leda till problem i bytesbalansen om den privata konsumtionen tilläts hålla jämna steg med den offentliga. Det var även en tid av förhöjd arbetslöshet och betydligt höjd inflation. Dessutom stagnerade BNP tillfälligt 1971-1972.⁶

Under 1970-talet ändrades de tidigare förhållandena totalt. LU 1975 visade att den privata sektorn stagnerat, medan kommunerna i stället kraftigt ökat sin verksamhet sedan 1970. 1980 talade LU om 1970-talet som "de felslagna förväntningarnas årtionde". Viktiga industrigrenar som järn och stål, skogsindustri och varv drogs alla med omfattande problem. Förädlingsvärde och antal anställda minskade drastiskt under 1970-talets andra hälft. Samtidigt ökade BNP endast svagt eller inte alls under det att den offentliga sektorn fortsatte att expandera. Budgetunderskottet ökade på några få år från nästan balans 1976 till minus 30 miljarder 1979 och minus 80 miljarder 1982. Arbetslösheten steg, färre arbetstillfällen erbjöds och inflationen var sedan länge omkring tio procent per år.⁷

Under 1980-talets senare del förbättrades utvecklingen. LU 1990 vågar sig på att sammanfatta industrins möjligheter inför 1990-talet på detta vis. "Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det finns *mycket stora möjligheter till en positiv utveckling* för den svenska industrin under 1990-talet. Den *uthålligt goda lönsamhetsstrukturen, de stora FoU-satsningarna* och de växande investeringarna utgör, tillsammans med främst EG-integrationen, en rejäl chans för industrin att uppleva ett tillväxtdecennium under 1990-talet".⁸

BNP steg 1982-1988 med i genomsnitt 2,6 procent per år, samtidigt som det skedde ett trendbrott i den offentliga sektorns utgiftsökning. Trots en viss dämpning av den offentliga konsumtionen fortsatte den att öka med ca 1,6 procent per år 1980-1988, men åtminstone tillfälligt åstadkoms balans i statsbudgeten under andra hälften av 1980-talet.⁹

Tabell 2. Produktion 1960-1988. Årlig procentuell volymförändring

	1960-1974	1974-1980	1980-1988
Industri	5,5	-0,7	3,0
Övrig varuproduktion	3,0	1,5	0,8
Privata tjänster	3,7	1,6	3,2
Offentliga tjänster ¹	5,0	3,6	3,4

1) 1960-1985

Källa: 1960-1980: SOU 1984:4, sid 48. 1980-1988 (beräkning): Statistisk Årsbok 1987 tabell 223, 242, 243; SÅ 91 tab 107, 231, 253, 254.

Samhällsekonomin kännetecknas under perioden 1960-1990 i stora drag av volym- och sysselsättningsstillväxt, men det gäller främst periodens förra del.

Inom gruppen förvärvsarbetande förändras fördelningen på olika näringsgrenar sedan 1960 så att industrissysselsättningen minskat, särskilt mot slutet av perioden. Även sysselsättning i jordbruk, skogsbruk och fiske har minskat.¹⁰

I stället expanderar verksamheter som är relaterade till kommuner och landsting. Sammanlagt ökade antalet kvinnor i den offentliga sektorn från 288000 1965 till 1103000 1985 (jämför tabell 3). Mellan 1965 och 1979 ökade antalet kvinnor i offentlig tjänst med ca 40000 per år. Ökningen var särskilt stor mellan 1968 och 1970, med ca 100000 nyanställda kvinnor årligen. 1973 nyanställdes däremot endast ca 16000, men antalet ökade sedan snabbt igen till ca 60000 per år 1976.

Endast 25 procent av de förvärvsarbetande kvinnorna hade anställning inom offentlig sektor 1965, att jämföra med 55 procent 1985. Av de förvärvsarbetande männen har andelen i offentlig tjänst däremot hela tiden hållit sig på en lägre nivå än för kvinnorna, aldrig över en fjärdedel. Kvinnornas andel av de offentligt anställda har ökat från 46 procent till 67 procent men ökningstakten försvagas från 1980. Dessa uppgifter sammanfattas i tabell 3.

Den offentliga expansionen var avgörande för kvinnornas möjligheter att få förvärvsarbete i en situation när den privata sektorn helt stagnerade räknat i antal anställda. Kvinnor berörs numer proportionerligt hårdare av offentliga besparingar jämfört med männen. En konsekvens av detta för partiernas val av familjepolitik är att sådana beslut inte kan tas isolerade från bedömningar av den offentliga sektorns storlek och organisering.

Andelen deltidssysselsatta kvinnor var i början på 1960-talet ca 33 procent men är nu ca 50 procent. Enligt undersökningen *Välfärd i förändring* av Eriksson och Åberg har den genomsnittliga veckoarbetstiden netto minskat sedan 1968 för dem med heltidstjänstgöring medan den ökat för dem med deltidstjänstgöring. Totalt sett har den arbetade tiden per vecka minskat per person.¹¹

Välfärd i förändring visar, att ca tio procent av kvinnor med lång deltid (20-34 timmar per vecka) 1981 önskade förlängd arbetstid. 24 procent med kort deltid önskade längre arbetstid, att jämföra med fem procent 1974. Få kvinnor ville ha kortare arbetstid. Politikerna har successivt kommit att behöva ta ställning till familjeförhållanden där bägges arbetstider närmar sig heltid.¹²

Tabell 3. Anställda inom privat och offentlig sektor. Män och kvinnor. 1965-1985. Index (1965 = 100), procent

	Index									Procent			
	Stat			Kommun			Privat			*		**	
	Män	Kvi	Sum	Män	Kvi	Sum	Män	Kvi	Sum	Män	Kvi	Män	Kvi
1965	100*	100*	100*	100*	100*	100*	100*	100*	100*	15	25	54	46
1970	85	87	86	397	325	343	97	100	98	18	40	43	57
1975	89	101	93	482	447	455	95	104	98	20	46	38	62
1980	93	116	101	557	587	581	92	102	95	22	53	34	66
1985	88	115	97	617	665	654	89	104	94	23	55	33	67

*) Offentlig sektors andel av mäns och kvinnors totala förvärvsarbete, procent

***) Andelen män/kvinnor av de offentligt anställda, procent

+) Index: 1965: stat män = 291000, kvinnor = 147000, sum = 438000; kommun män = 45000, kvinnor = 141000, sum = 186000; privat män = 1954000, kvinnor = 872000, sum = 2826000

Källa: 1965: Baseras på SCB, *Statistiska meddelanden*, serie Am 1966:26, tabell 2, 1967:4 tab 1, 1967:30 tab 1. Sammanställning av antalet anställda i statlig och statsunderstödd tjänst minst halvtid, kommuner anslutna till svenska kommunförbundet hel- + deltid, köpingar och städer endast heltid, landstingsanställda hel- + deltid. 1970-1985: SCB, *Kvinnor och män på arbetsmarknaden*, 1986:2, sid 25, hel- + deltid. Observera att flera administrativa reformer genomfördes i offentlig sektor 1965-1970. Vissa anställningsgrupper som tidigare redovisats som statligt anställda fördes då i statistiken till kommunala sektorn. Statistik ej tillgänglig före 1965.

Kvinnors förvärvsfrekvens

Bland kvinnor mellan 16 och 64 år har förvärvsfrekvensen ökat från ca 48 procent till ca 80 procent mellan 1960 och 1985. Ökningen faller nästan helt inom gruppen småbarnsmödrar (med barn 0-6 år) för vilken förändringen är så stor som från 32 procent 1960 till 84 procent 1985. De relativt största förändringarna ägde rum mellan 1965 och 1970 (se tabell 4).

Välfärd i förändring har jämfört "socialgrupper". Förvärvsfrekvenserna (kvinnor med små barn) var högre i socialgrupperna 1 och 2 jämfört med socialgrupp 3.¹³

Under 1980-talet tillkom en ny problematik. Merparten av de kvinnor som började förvärvsarbete vid 1960-talets början valde deltidstjänstgöring. Detta, i kombination med att en stor del av de äldre kvinnorna då inte förvärvsarbetade

och därmed i förekommande fall kunde hjälpa till med skötseln av sina barnbarn, gjorde att föräldrar ofta kunde klara barntillsynen utan daghem. Önskemål om längre arbetstid har efterhand vuxit sig allt starkare. Samtidigt stannar de äldre generationerna kvar i sina arbeten, varför möjligheterna till vård av barn utanför daghem blivit mindre. För varje ny kvinnogeneration stannar alltså en allt större andel kvar i arbetskraften, dels efter giftermål (sambo), dels med stigande ålder, och partierna kan därför inte längre räkna med att barnomsorgen skall kunna klaras genom en mormors eller farmors hjälp.¹⁴

Det framgår av tabell 4 att gifta kvinnor utan barn ändrade sitt förvärvsbe- teende redan på 1950-talet. Omkring 1970 var minst hälften av kvinnorna i samtliga här redovisade kategorier förvärvsarbetande. För första gången ut- gjorde de förvärvsarbetande kvinnorna en majoritet av alla kvinnor. Vad som vid 1960-talets början endast var prognoser för framtiden sammanföll efter 1970 med verkligheten.

Tabell 4. Kvinnors (16-64 år) förvärvsfrekvens. Mer än en timmes förvärvs- arbete per vecka. 1940-1985. Procent.

	<u>Samtliga</u>	<u>Ogifta utan barn</u>	<u>Gifta utan barn</u>	<u>Samtliga med barn < 17 år</u>	<u>Samtliga med barn < 7 år</u>
1940	(32) ¹	-	-	-	-
1950	(34) ¹ /44	70	30	-	-
1960	(38) ¹ /48	62	41	-	32
1965	(44) ¹	-	-	46 ²	35 ²
1970	59	-	51	58	50
1975	68	-	-	69	60
1980	75	90 ³	70 ³	80	75
1985	80	-	80 ⁴	86 ⁴	84 ⁴

1)Minst 20 timmar/vecka, 2)1964, 3)1978, 4)1984

Källa: SOU 1962:10 tabell 8,9,13; SOU 1971:8, sid 22; SOU 1972:34 tab 33; SOU 1979:89 tab 6.8; SOU 1983:14 tab 11.1; Statistisk årsbok 1986 tab 182; SÅ-87 tab 26, tab 181

Hushållens ekonomiska förhållanden

För många löntagargrupper innebar 1970-talet en tid av stagnation i löneutvecklingshänseende. De största ökningarna hade redan skett till och med 1973, se tabell 5.

Beträffande skatterna har dock den högsta gruppen av tio inkomstdeciler plus grupperna sju till nio sänkt sin skatt från 1973, medan övriga fått höjd skatt sedan 1973 (erlagd skatt). Under den period när lönerna steg mest, nämligen 1968 till 1973, fick de flesta också högre skatt medan den därpå följande perioden kännetecknas av att den högst betalda hälften av inkomsttagarna kunde kompensera sig genom skatteavdrag. Skatteavdragsmöjligheterna började kraftigt utnyttjas under 1970-talet.¹⁵

Elvander karakteriserar ingången av 1960-talet som präglad av "det viktigaste skattepolitiska avgörandet under efterkrigstiden". Riksdagen hade 1959 beslutat återinföra omsättningsskatten som ett led i strävandena att klara budgetunderskotten och som ett konjunkturpolitiskt instrument.¹⁶

Nästa stora skattereform var den 1970 beslutade övergången från sambeskattnings av gifta par till särbeskattnings. Den innebar i princip att varje inkomsttagare nu skulle beskattas var för sig i stället för att gifta pars inkomster beskattades gemensamt. Det tidigare systemet var utformat så, att gifta par beskattades enligt en gynnsammare skala än ensamstående. Genom den effekt på marginals-katten som uppstod när en hemmafru började förvärvsarbeta fungerade systemet återhållande på kvinnors förvärvsintensitet. Den nya skatteskalen konstruerades så, att skatten blev lägre än den dittillsvarande för ogifta och något högre än vad som dittills gällt för gifta. För par med hemmamekan blev skatten något höjd men som kompensation infördes ett skatteavdrag, lika stort för alla inkomstlagen. Skulle den hemmavarande ta förvärvsarbete, reducerades avdraget successivt. Särbeskattningsreformen var ingalunda den faktor som från början "drev ut" kvinnorna på arbetsmarknaden. De avgörande trenderna inträffade redan på 1960-talet (se avsnittet *Kvinnors förvärvsfrekvens*). Sedan den väl genomförts bidrog skattereformen däremot till att ytterligare påskynda den förändring i riktning mot fler kvinnor på arbetsmarknaden som redan tidigare inletts.¹⁷

På 1970-talet genomfördes ett antal stora skatteomläggningar. Omläggningarna föregicks av en period när den offentliga sektorn ökade kraftigt; på 20 år fördubblades antalet anställda, liksom skatters och avgifters andel av BNP. (1975: 46,9 procent.) Hadenius visar, att inflation i kombination med marginal-

skatteutveckling och olika tröskeeffekter på grund av inkomstbortfall vid inkomstökning tillsammans ledde till vad han kallar inlåsnings-effekten, omkring 1975. Samtidigt var industrin inne i en struktumvandlingskris.¹⁸

Tabell 5. Arbetsinkomster¹ för heltids- helårsarbetande. 1967, 1973, 1980. 1980 års priser. Socialgrupp 1, 2, 3. Tusental kr.

	Arbetsinkomst		
	1967	1973	1980
Socialgrupp 1	147	136	124
Socialgrupp 2	66	74	77
Socialgrupp 3	53	62	65
Alla	64	74	77

1)Arbetsinkomst=inkomst av tjänst+beskattningsbar social förmån

Källa: Erikson R, Åberg R, *Välfärd i förändring*, sid 150

Utredningen *Barnbidrag och familjetillägg*, 1967, som undersökte familjers ekonomiska situation, betonade de skillnader i disponibel inkomst som fanns mellan familjer med få barn och med många barn. Problemet med skillnader mellan de familjer där hustrun förvärvsarbetade och de där hustrun var hemma berördes däremot knappast alls av utredningen.¹⁹

1972 fann en annan utredning, *Familjestöd*, att över en fjärdedel av alla barnfamiljer med endast en förvärvsarbetande inte nådde upp till, den av utredningen som acceptabel angivna, minimiinkomsten. För familjer där två arbetade heltid var motsvarande andel endast några få procent (1969).²⁰

Utredarna skriver:

Det starkaste 'ekonomiska stöd' en familj i denna besvärliga situation kan få är knappast ett kontantbidrag. Det är i stället att andra maken ges möjlighet att bidra till familjens ekonomi genom förvärvsarbete, vilket förutsätter att arbetstillfällen och barn tillsynsservice finns att tillgå.²¹

En tredje utredning, *Barn kostar...*, 1983, studerade barnfamiljernas ekonomiska utveckling under 1970-talet. Ingen av de grupper som utredningen redovisar ökade sin disponibla inkomst mellan 1975 och 1981.²²

Gifta par med två barn och hemmamake hade enligt utredningen svårt att klara ekonomin. Steget var långt till den situation som gällde för de par där båda makarna förvärvsarbetade, även om också dessa fått vidkännas sänkta realinkomster. Enligt de bostads- och levnadskostnader utredningen räknar med var det i praktiken svårt att leva enligt mönstret förvärvsarbetande man med hemmamaka.²³

Det samhällsekonomiska läget försämrades i Sverige i början av 1970-talet. Hushållens inkomstsituation och konsumtionsutrymme kunde under denna period bibehållas eller utvidgas genom att allt fler familjer övergick till två inkomster i stället för en. Den politiska konsekvensen var att beslut om familjepolitik inte längre kunde tas isolerade från beslut om dels vilka standardnivåer som skulle anses vara acceptabla för olika inkomstgrupper, dels vilka villkor som skulle anses vara acceptabla för jämställdheten mellan män och kvinnor.²⁴

Förutsättningarna för partiernas familjepolitik såg alltså olika ut under periodens förra och senare delar. Utöver att bedöma önskvärdheten av om barnfamiljerna består av en eller två inkomsttagare och den därmed relaterade bedömningen av kvinnors ekonomiska och sociala frigörelse, vilket i sin tur är relaterat till hur barnens tillsyn ordnas, tillkom för partierna att bedöma hur barnfamiljerna skulle klara sin ekonomi. Förändringen kommer snabbt mellan 1966 och 1973. Den framträder i sina huvuddrag på 1960-talet och förstärks därefter.

2.2 Standardutveckling

Mellan 1960-1990 har näringsstrukturen förändrats från en dominerande verkstadsindustri och med kvardröjande rester av bondesamhället till ett servicesamhälle. Samtidigt har det skett en fortlöpande koncentration av befolkningens boende till tätorter och storstadsområden. Andelen invånare i glesbygd minskade från 27 procent av rikets befolkning 1960 till 19 procent 1970. Det näst följande decenniet minskade denna andel till 17 procent.²⁵

De stora befolkningsomflyttningarna har bidragit till de omfattande bostadsbyggnadsprogram som genomförts under perioden, vilket lett till en betydande standardförbättring för de flesta hushåll. Från mitten av 1970-talet är trångboddhet ovanligt. Praktiskt taget samtliga lägenheter har nu WC, centralvärme och dusch eller bad. Andelen var betydligt lägre 1960. En materiell standardhöjning har skett sedan 1960 även på andra områden. Kapitalvaror som TV-apparater har kraftigt ökat i antal. Antalet TV-licenser ökade stort från 1958/1959 till 1965 och stabiliserades sedan på en hög nivå.²⁶

En stor mängd flerfamiljshus tillkommer under perioden. Antalet småhus har ökat medan andelen är i stort sett oförändrad kring 45 procent. Tabell 8 visar att barnfamiljer i tätorterna har ökat sitt småhusboende kraftigt.

En växande andel barnfamiljer har således kommit i ett läge, där räntor och amorteringar på nya småhus krävt större månatliga utgifter än tidigare. Bostadsutredningen 1984 sammanfattar situationen för alla boende (både i

småhus och hyreshus) med ”mindre pengar i plånboken och bostaden kostar mer”. Bostadskostnaderna tar en allt större del av hushållsbudgeten. knappt 20 procent av den privata konsumtionen går, i genomsnitt, till bostad, bränsle och el 1963, att jämföra med 25 procent 1980. Under samma tid har de relativa utgifterna för mat minskat från 31 procent till 24 procent. Fritidssysselsättning har fått en större andel, från 7,2 procent till 10,0 procent medan övriga områden i förhållande till varandra varit oförändrade. Den privata konsumtionens totala omfattning dämpas vid mitten av 1970-talet.²⁷

Befolkningskoncentrationen till tätorter, och den relativa utglesningen inom dessa tätorter, har varit parallell med en enorm ökning av kommunikationerna. 1960 fanns något över en miljon bilar jämfört med fler än tre miljoner 1984 (1955: 600000). Det ökade bilinnehavet var en av faktorerna bakom den skuld- och avbetalningsekonomi som många hushåll hamnade i på 1970-talet. Ett sätt att öka familjens materiella tillgångar var att hustrun började arbeta utanför hemmet, även när barnen var små.²⁸

Tabell 6. Andel trångbodda hushåll. 1945 -1980. Samtliga hushåll samt barnfamiljer. Procent

<u>Samtliga hushåll. Norm 1 och 2</u>						
	1945	1960	1965	1970	1975	1980
Norm 1 ¹	21	8	5	2	0	0
Norm 2	51	34	25	16	4	4

<u>Barnhushåll. Norm 2</u>			
	1945	1960	1980
1 barn	35	15	8
2 barn	35	15	5
3 barn	56	34	15
4 barn	62	36	19
5+barn	82	62	46

1)Norm 1:Ett hushåll räknas som trångbott om mer än två personer bor per rum, köket oräknat. Norm 2: Ett hushåll räknas som trångbott om mer än två personer bor per rum, köket och ett rum oräknat.

Källa: Samtliga hushåll: SCB, *Perspektiv på välfärden*, sid 165. Barnhushåll: 1945, 1960: SOU 1967:52, sid 119, 1980: SoS, FoB-80, Del 5 Hushåll, sid 77

Tabell 7. Antal rumsenheter per 100 boende. 1960, 1970, 1980

År	Samtliga hus	Småhus	Flerbostadshus
1960	121	128	113
1970	146	156	138
1980	181	182	179

Källa: SOU 1984:35, sid 49

Tabell 8. Andel barnfamiljer i småhus. Totalt/tätort. Procent

<u>Hela riket</u>	<u>Procentuell andel hushåll i småhus</u>			
	<u>1960</u>	<u>1965</u>	<u>1970</u>	<u>1980</u>
<u>Antal barn under 16 år</u>				
0	46	43	40	40
1	46	45	43	56
2+	53	53	51	71
Riket totalt	47	45	43	46

<u>Tätorter</u>	<u>Procentuell andel hushåll i småhus</u>			
	<u>1960</u>	<u>1965</u>	<u>1970</u>	<u>1980</u>
<u>Antal barn under 16 år</u>				
0	30	29	28	29
1	32	34	34	50
2+	38	42	47	67
Tätorter totalt	32	32	32	38

Källa: 1960-1970: SOU 1973:50, sid 35; 1980: SOU 1984:35, sid 48, SoS, FoB-80 Del 5 Hushåll, sid 76

2.3 Familjesammansättning och barnomsorg

1961 var Sveriges befolkning 7,52 miljoner. 29 år senare var den 8,34 miljoner. Huvudparten av ökningen inträffade under de första 15 åren. Med undantag för periodens första år föddes årligen ca 115000 barn fram till mitten av 1970-talet, för att sedan minska till omkring 95000 barn per år. Mot slutet sker åter en uppgång till ca 115000 barn per år.²⁹

Familjerna är numera mindre än för 25 år sedan. Antal barn per hushåll sjönk inte nämnvärt under 1960-talet (1960: 1,74, 1970: 1,73), men däremot under den närmast föregående tioårsperioden (1950: 1,83) och sjönk från 1,73 1970 till 1,68 1980. Andelen hushåll utan barn ökade under samma tid från 60

procent till 71 procent. Två barn utvecklades till något av en norm, barnrika familjer blev sällsynta. Hushåll med ett, tre eller fyra barn blev färre från 1971 till 1981 medan tvåbarnshushållen blev fler.³⁰

Antalet barn i förskoleåldrarna skiftar under perioden. 1970 inträffade en topp. Antalet barn mellan noll och sex år kulminerade då efter att ha ökat sedan 1960. Det innebär att i samband med att partierna stod i begrepp att välja familjepolitiskt policyinstrument omkring 1970 var barnen i "barnomsorgs-åldrarna" som flest.³¹

Tabell 9. Familjemönstret i olika stadier av livscykeln. 1960, 1968, 1974, 1981. 15-74 år. Procent

Stadium i livscykeln	1960	1968	1974	1981
Ensamstående, bor hos föräldrarna, inga barn <17 år		14	11	11
Ensamstående <45år, inga barn <17 år	<u>37</u>	7 <u>34</u>	8 <u>31</u>	9 <u>32</u>
Ensamst>44år, inga barn <17 år		13	12	12
Ensamstående med barn <17 år	<u>2</u>	<u>2</u>	<u>2</u>	<u>2</u>
Samboende ¹ <45år, inga barn <17 år	<u>29</u>	7 <u>34</u>	7 <u>35</u>	8 <u>35</u>
Samboende ¹ >44år, inga barn <17 år		27	28	27
Samboende ¹ med barn <7 år	<u>32</u>	18 <u>32</u>	17 <u>31</u>	14 <u>29</u>
Samboende ¹ med barn 7 - 16 år		14	14	15
	<u>100</u>	<u>102</u>	<u>99</u>	<u>98</u>

1) Samboende = Sambo+gifta (1960 dock endast gifta)

Kommentar: För att få jämförbarhet mellan värdena för 1960 och 1968-1981 anges i kolumnerna för 1968-1981 även understruken jämförbara värden för de kategorier som återfinns mellan var och en av de streckade vågräta linjerna.

Källa: 1960: SOU 1964:36, sid 9; 1968-1981: Erikson R, Åberg R, *Välfärd i förändring*, sid 270

Institutionellt ordnad barnsomsorg, en av de mer påtagliga följderna av politiska beslut på familjepolitikens område, var till ringa del utbyggd 1960. Tabell 11 visar olika kommunala institutioners utbyggnad.

Samhällets ekonomiska insatser ökade i paritet med utbyggnaden av barnomsorgen. 1963/1964 var de statliga utgifterna för dessa ändamål ca 30 miljoner kronor, en bråkdel jämfört med de 9,2 miljarder som användes 1987/1988. I procent av statens totalutgifter dessa år utgjorde det 0,15 procent mot 2,75 procent. De kommunala utgifterna har förändrats i samma riktning. Det stora uppsvinget visade sig i ökande antal platser i början på 1970-talet. Utgiftsandelen var dock fortfarande 1972/1973 så låg som 0,6 procent (1967/1968: 0,29 procent) men nådde redan 1977/1978 2,23 procent av statens totala utgifter. Den stora ökningen av utgiftsandelen skedde alltså samtidigt som de av Hadenius benämnda "inlåsnings effekterna" på skatteområdet framträdde och därmed möjligheterna att öka statsinkomsterna minskade.³²

Tabell 10. Olika former av barntillsyn. 1966, 1974, 1979, 1983, 1989. Antal barn. Procent av barnen 0-6 år (procent av hushåll)

	1966		1979		1983		1989	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal ³	%
Dag-/fritidshem	13300	2	68000	13	149000	23	217400	32
Privat familjedaghem	47500	6	56100	11	63000	10	61300	9
Kommunalt familjedaghem	7000	1	78100	15	98000	15	120000	17
Tillsyn i hemmet	718000	91 ¹	318000	61 ²	330000	51 ²	285900	42
Övrigt	3600	0	4400	1	2000	0	-	0
		100		101		99		100

1) Inklusive deltidsgrupp/leksskola

2) Inklusive vård av släkting/anhörig samt inklusive deltidsgrupp/leksskola.

3) 31/12-88

Kommentar: Fördelningen 1966 baseras på en redovisning i SOU 1967:39 av tillsyn av barn till förvärvsarbetande (>15 timmar per vecka) vårdnadshavare. "Tillsyn i hemmet" erhålles genom att från totala antalet barn (790000) dra övriga kategoriers antal barn.

Källa: 1966: SOU 1967:39, sid 18 (beräkning); 1979: SOU 1983:14, sid 172 (baserat på antal hushåll); 1983: Lindholm B, *Barnen i välfärden*, (Borås: 1985), sid 23; 1989: SCB, *Offentliga sektorn*, utveckling och nuläge, (Stockholm: 1990), sid 124, sid 132, sid 186-187; statistik ej tillgänglig före 1966

Tabellerna 10 och 11 sammanfattar omfattningen av olika former av barn tillsyn. Trots utbyggnaden vistades 1983 endast omkring var fjärde barn på kommunalt daghem. Daghemsutbyggnaden kom igång sent trots att kvinnors förvärvsfrekvenser redan tidigare stegrats.

Kvinnor från högre socialgrupp och kvinnor med högre utbildning förvärvsarbetar i högre utsträckning i jämförelse med andra kvinnor. Skillnaderna återfinns även ifråga om barn tillsyn. Mellan föräldrar med olika facklig tillhörighet finns stora variationer beträffande barnens tillsynsform. Tyvärr finns endast två jämförbara mätpunkter och de är dessutom så nära varandra som 1978 och 1984. Trots det har skillnaderna förstärkts. De partier som utgick från att skillnaderna skulle försvinna om barnomsorgen byggdes ut, ställdes således inför valet att avgöra om det valda familjepolitiska policyinstrumentet skulle behållas även om det inte gav stöd åt de medborgare man avsett (se tabell 12).

Utredningen *Samhällets barn tillsyn* redovisade behovet av barn tillsyn 1966. Den kom fram till att 210000 kvinnor utan förvärvsarbete önskade börja arbeta utanför hemmet om barn tillsyn kunde ordnas. På grundval av dessa uppgifter bedömde utredningen det totala behovet till 70000 platser på heltid och 290000 platser på deltid. 1980 gjordes en motsvarande undersökning av SCB, där det framkom, att barnfamiljerna efterfrågade plats för 348000 (49 procent) av för-

Tabell 11. Kommunal barnomsorg. Antal platser (barn 0-6 år).

	Daghem	Familjedaghem	Fritidshem	Lekskola
1950	9700	-	2000	-
1955	10000	-	2300	-
1960	10300	3700 ¹	2400	38400
1965	11900	6000	3000	47000
1970	33000	23700	7000	72000
1975	76000	50800	24500	112000
1980	136400	88500	50600	104000
1985	184400 ²	113500 ²	- ³	78000
1989	217400	120000	- ³	69300

- = uppgift saknas 1)1961 2)Antal barn 3)inkluderas i posten daghem

Källa tabell 11: Svenska kommunförbundet, *Barnomsorgspersonal, lokaler, utbyggnad, samhällsekonomi*, (1982); SCB, *Perspektiv på välfärden*, sid 37 (avser lekskola); Statistisk årsbok 1986, tabell 337, tab 339 (avser 1983)

Tabell 12. Andel barn 0-6 år i olika tillsynsformer uppdelat efter förälders facktillhörighet. Procent

	LO		TCO		SACO/SR	
	1978	1984	1978	1984	1978	1984
Daghem	13	18	23	26	27	43
Familjedaghem	20	19	24	25	27	28
Privat tillsyn, betald eller obetald	20	(20) ¹	17	(17) ¹	18	(18) ¹
Förälder hemma	47	(43) ²	36	(32) ²	28	(11) ²
	100	100	100	100	100	100

1) Uppskattning, antages oförändrad jämfört med 1978

2) Uppskattning, baseras på antagandet, att privat tillsyn, betald eller obetald, varit oförändrad mellan 1978 och 1984

Kommentar: För 1987 finns uppgift om "arbetarhushåll" och "tjänstemannahushåll", barn 2-6 år: kommunala daghem och familjedaghem, arbetare, 48%, tjänstemän 68%; privat tillsyn betald eller obetald, arb, 13%, tj.män 11%; förälder hemma, arb 39%, tj.män 20% (dessa uppgifter är inte medtagna i tabellen).

Källa: 1978: Lindholm B, *Barnen i välfärden*, (Borås: 1985), sid 26 (beräkning); 1984: SCB, *Kvinno- och mansvärlden*, Fakta om jämställdheten, (Stockholm: 1986), sid 148; 1987: SCB, *Offentliga sektorn*, utveckling och nuläge, (Stockholm: 1990), sid 131

skolebarnen. Av dessa hade 211000 plats i barnomsorgen. 137000 nya platser behövdes sålunda. Önskemålen fördelade sig på daghem (72 procent av platsönskemålen), familjedaghem (24 procent), samt annan kommunal omsorg (2 procent). Trots att 120000 nya daghemplatser tillkommit under tiden hade önskemålen ökat med omkring 50 procent 1980 jämfört med 1966.³³

2.4 Förändrade förutsättningar

Under perioden 1960-1965 råde goda konjunkturer i samhällsekonomin, volymer och förädlingsvärde ökade snabbt, men utvidgningen av den offentliga sektorn var långsam. Industrin stod inför akut arbetskraftsbrist. Kvinnors förvärvsfrekvens var oförändrat låg, särskilt bland kvinnor som hade små barn (1960: 32 procent). Om kvinnor skulle ta arbete utanför hemmet skulle industrins befarade arbetskraftsbrist kunna mildras.

Standarden ökade generellt under 1960-talet, många höjde den kraftigt, få släpade efter. Fler och fler bodde i småhus och förbättrade sin boendestandard.

Bilnehav ökade kraftigt. Under perioden 1966-1973 började följderna av en strukturomvandling inom industrin att märkas i form av avsättnings- och lönsamhetsproblem för vissa verksamhetsgrenar. Arbetslösheten steg något och industrins volymutveckling stagnerade. Tjänstesektorn expanderade och jordbrukssektorn minskade. De ökade standardanspråken, ökat småhusboende och i övrigt fördyrade boendekostnader, starkt ökande bilnehav i kombination med krympande hushållsbudgetar i de småbarnsfamiljer där endast en förälder förvärvsarbetade klarades av många barnfamiljer genom att den tidigare hemarbetande kvinnan började förvärvsarbeta. Kvinnans frigörelse bidrog till att allt fler kvinnor sökte sig till arbetsmarknaden.

Samtidigt som industrin genomgick en strukturomvandling fortsatte utbyggnaden av den offentliga sektorn. I realiteten var det inte i industrin utan i offentliga tjänster, vilka delvis tillskapats för att möjliggöra kvinnligt förvärvsarbete, merparten av kvinnorna började förvärvsarbeta. De ekonomiska problemen i många småbarnsfamiljers hushållsekonomi utgjorde ytterligare incitament för kvinnor att börja förvärvsarbeta. Från 1970 var det normala att kvinnor inte var hemmafruar, och den stagnerade daghemsutbyggnaden tog fart 1966-1973. Trots att mindre medel, möjliga att beskatta, frigjordes från industrin minskade därför inte kraven på offentliga medel. Utbyggnaden accelererade i stället 1966-1973. Den offentliga sektorns stora behov av nya medel under denna period tillgodosågs genom inkomstskattehöjningar och omsättningsskatt, liksom även av att skattebasen vidgades eftersom de allt fler förvärvsarbetande kvinnorna givetvis betalade skatt. Det här sammanföll med en tillfällig topp i antalet barn i åldrarna upp till sex år 1970, vilket tillsammans med att allt fler småbarnsmammor förvärvsarbetade, och därmed sökte daghemsplats, bidrog till att fortsatt öka trycket på existerande daghem. Det sjunkande antalet barn som därefter följde "kompenserades" av att än fler småbarnsmödrar arbetade utanför hemmet varför trycket mot daghemmen inte minskade.

Det samhälle partierna reagerade på förändrades väsentligt mellan 1960 och 1975. Kombinationen av industriell strukturomvandling, offentlig expansion och nya jämställdhetsideal innebar att tidigare farhågor för svårigheter att få kvinnor att förvärvsarbeta visade sig vara felaktiga. I det tidigare skedet var det främst de ensamstående som hade problem med barnomsorg. För övriga grupper stod partierna inför övervägandet huruvida barnfamiljernas ekonomiska standard var i behov av hjälp medelst nya typer av inkomstöverföringar. Samtidigt hade industrin behov av att förmå kvinnor att börja förvärvsarbeta. Under 1970-talet kom partierna i stället att stå inför övervägandet hur familjer med två förvärvsarbetande skulle klara bantillsynen och hur detta skulle klaras när den offentliga ekonomin hade vissa finansieringsproblem.

Den kvinnliga förvärvsfrekvensen fortsatte att öka oförminskat under perioden 1974-1982, men volymutvecklingen i industrin försämrades ytterligare. Statsfinanserna försämrades betydligt under perioden från nära balans till ett stort budgetunderskott. Omkring 1982 stagnerade den offentliga sektorns andel av BNP efter att ha ökat oavbrutet sedan 1965. En stor majoritet kvinnor förvärvsarbetade 1982. Det sjunkande årliga antal barn som föddes efter 1970 motverkades av att fler småbarnsmödrar arbetade utanför hemmet varför daghemsköerna, trots kraftig utbyggnad, inte minskade.

Under den sista perioden, 1983-1990, inleddes en högkonjunktur och samtidigt förbättrades statsfinanserna. Möjligheten att förbättra statsinkomsterna genom ökade skatter var emellertid begränsad trots att allt fler människor förvärvsarbetade och fick förbättrade inkomster under högkonjunkturen. De betalade därmed mer skatt. I stället skedde vissa nedjusteringar. Balanseringen av statsbudgeten måste därför ske genom mycket stor restriktivitet på utgiftssidan. Utrymmet för nya stora och kostnadskrävande offentliga reformer var därför litet och kunde i första hand klaras genom omdispositioner av redan tilldelade resurser. Kvinnors förvärvsfrekvens närmade sig under perioden sitt maximum och daghemsbehovet ökade. Eftersom nästan alla småbarnsfamiljer nu bestod av två inkomstagare kunde eventuella önskemål från föräldrarna om att under någon period själva vårda sina barn endast tillgodoses om någon form av ekonomiskt stöd eller kompensation av inkomstbortfallet fanns att tillgå.

Som framgår av kapitel 1 företas en analys av partiernas val av ståndpunkter i en serie beslutssituationer. Den tidsindelning, som baseras på de förändringar som beskrivs här i kapitel 2, och som kommer att följas i den kommande framställningen i kapitlen 3-8, är före och efter 1973. Inom dessa perioder kartläggs förklaringsfaktorer till partiernas val av ståndpunkter under första (1960-1965) och andra (1966-1973) delarna av 1960-talet, samt före (1974-1982) och efter (1983-1990) 1982.³⁴

De fyra perioderna karakteriseras av förändringar vilka partiernas ledningar skulle kunna väga in i sina kalkyler när de tagit ställning till vilket av de familjepolitiska policyinstrumenten, som beskrivs i kapitel 1.4, de skall välja. Samtliga instrument belastar statsbudgeten men på olika sätt. De har även olika konsekvenser vad avser möjligheterna att erbjuda tillsyn av små barn när föräldrarna förvärvsarbetar, liksom även i övrigt konsekvenser för möjligheterna till förvärvsarbete eller hemarbete.

Av de familjepolitiska policyinstrumenten medför skattelättnader för barnfamiljer i och för sig ingen offentlig utgiftsbelastning, men däremot minskade intäkter. Service- och/eller bidragsutbyggnad ställer däremot mycket stora krav på möjligheterna att täcka de ökande offentliga utgifterna.

De som valt skattelättnader måste, när allt fler småbarnsfamiljer förvärsar-

betar, ta ställning enligt följande. Har de familjer där båda föräldrarna önskar fortsätta förvärvsarbete möjlighet att, genom de ökade disponibla inkomster skatteavdrag skulle medföra, anställa hembiträden eller betala ökade avgifter för barnet på barnstuga eller hos dagmamma? Angående de inkomstgrupper för vilka skattelättnader inte ger tillräckligt ekonomiskt utbyte måste partiledningen överväga om en sådan skevhet är acceptabel eller inte.

Eftersom förvärvsfrekvensen bland kvinnor med barn under sju år ökat från 35 procent till 85 procent mellan 1965 och 1985 krävs beslut om utbyggnader av barnomsorgen av den som menar att yrkesarbete är eftersträvansvärt för båda föräldrar även när barnen är små. Den som föredrar att daghemmen är offentligt finansierade och producerade måste ta ställning till om de offentliga medlen räcker för att tillgodose daghem åt alla, och om daghem passar de grupper man avser att ge ett särskilt stöd. Om statsfinanserna inte tillåter att alla barn kan få plats genast i barnomsorgen blir partiledningens val att ta ställning till enligt vilka principer köfördelningen skall ske, t ex om det är möjligt att erbjuda de grupper som partiledningen avser att ge ett särskilt stöd förtur i kön. Om statsfinansiella besparingar skulle bli nödvändiga, vilket var fallet omkring 1980 och därefter, har partier som tidigare valt offentlig barnomsorg möjligheten att överväga någon form av privat alternativ för att tillgodose efterfrågan på platser. Om en sådan omprövning inte kan hanteras inom partiets ideologi ställs partiet inför ett strategiskt dilemma.

På 1970-talet belastade den utbyggda barnomsorgen statsbudgeten allt mer, samtidigt som en konsekvens av den kontinuerligt ökande kvinnliga förvärvsfrekvensen var att efterfrågan på daghem inte minskade trots utbyggnaden. Samtidigt ökade utgifterna för föräldraförsäkringen kraftigt. Statsbudgeten blev även av andra skäl vartefter så belastad att den inte kunde balanseras utan stora skattehöjningar. Vid de successiva skatteomläggningarna under 1970- och 1980-talen framgick det dessutom att gränsen närmast sig när inga ytterligare skattehöjningar av den storleksordning som skulle krävas för att balansera statsbudgeten var möjliga. Främst återstod besparingar.

Den som valt offentlig barnomsorg ställdes inför valet om det var *offentlig* eller *barnomsorg* som var högst prioriterat. Beroende på partiernas svar på detta val ställdes de inför alternativen att dra ner på utbyggnadsmålen, privatisera verksamheten eller skjuta upp utbyggnaden.

Serviceutbyggnadsalternativet är ett entydigt stöd till förvärvsarbete föräldrar. De partier som avsett att i stället i första hand skapa möjlighet till vård av barnen i hemmet eller som avser att skapa möjlighet till vård av barn i hemmet som ett komplement till daghemsvården har prioriterat bidrags- eller skattelättnadsinstrumenten. Bidrag belastar statsbudgeten, men vid låga bidragsbelopp är det betydligt billigare än daghem. Statsfinansiella problem

utgör alltså en besvärande omständighet även för den som förespråkar bidrag, om än i mindre omfattning än för dem som väljer att prioritera serviceinstrumenten. De som förespråkat både serviceutbyggnad och bidrag har emellertid ställts inför mycket svåra prioriteringsproblem när besparingar diskuterats. Eftersom privatisering av barnomsorgens produktion ger betydligt lägre offentliga besparingsvinster än privatisering av dess finansiering måste, om privatisering av produktionen väljs, någon ytterligare besparing genomföras. Det ligger nära till hands att de som förespråkar stöd till hemarbetande föräldrar, i stället för ytterligare stöd till de yrkesarbetande, drar ner daghemsutbyggnadsmålet. Det ligger också nära till hands att de som förespråkar stöd till yrkesarbetande föräldrar framför att tillskapa ytterligare stöd till de hemarbetande i stället diskuterar sänkta bidrag.

När vi i den kommande framställningen övergår till övergripande analyser av partiernas strategival utgör trendbrott i samhällsförhållandena ändrade förutsättningar i partiledningarnas beslutssituationer. Dessa samhällsförhållanden är av den karaktären att vi på goda grunder kan förutsätta att alla är medvetna om dem. Vi vet däremot inget om hur partiledningarna bedömer samhällsutvecklingen eller vilket avseende de fäster vid ett visst förhållande. Den ideologiska utgångspunkten för sådana beskrivs därför för vart och ett av partierna i kapitel 3. De förutsättningar vi beskrivit gäller a) *kvinnors förvärvsfrekvens*, där viktiga trendbrott skedde omkring 1965; *hushållsekonomi*, med viktiga trendbrott omkring 1970; *samhällsekonomisk trend*, där viktiga förändringar skedde omkring 1968 samt *statsfinanserna*, med viktiga trendbrott omkring 1980.

3 Socialpolitisk ideologi

3.1 Högerpartiet/moderata samlingspartiet

Högerpartiets socialpolitiska kommitté skrev i sitt *Förslag till socialpolitiskt program, 1962*:

Det är varje medborgares skyldighet att genom egna arbetsinsatser själv sörja för sig och sin familj.¹

Enligt kommittén skulle visserligen sådana sociala åtgärder som syftar till att skapa ett socialt grundskydd (vilket motsvarar den socialpolitiska princip Hadenius kallar "sektiv", jämför typologin i kapitel 1.4) komma att behövas även i framtiden, men endast för att rensa bort kvardröjande fickor av problem:

Den som på grund av t.ex. sjukdom, olycksfall, ålderdom, arbetslöshet är helt eller delvis satt ur stånd att försörja sig har emellertid rätt till samhällets hjälp i den utsträckning som erfordras för att han inte skall lida brist på vad som är nödvändigt för hans livsuppehälle enligt vid varje särskild tidpunkt rådande uppfattning om vad som utgör en godtagbar levnadsstandard. Härigenom tillförsäkras varje medborgare ett visst minimiskydd - grundtrygghet. Man bör eftersträva att den enskilde i mån av förmåga själv genom avgifter betalar en väsentlig del av kostnaderna för grundskyddet. De allvarliga sociala problemen i dagens samhälle är i mindre grad än tidigare av ekonomisk natur. Men det finns alltså människor - gamla, sjuka, missanpassade. Den höga allmänna levnadsstandarden och den inkomsttjämnning, som äger rum, gör det allt mindre rimligt att med generella bidrag använda samhällets socialpolitik som ett instrument för att reducera olikheterna i levnadsstandard mellan olika medborgargrupper.²

För de utsatta grupperna borde samhället garantera en grundtrygghet. De övriga grupper som önskade förbättra sitt sociala skydd skulle få göra det genom privatförsäkringens metod, det vill säga genom avgifter:

Ett samhälle där sambandet mellan förmån och kostnad är osynligt och opreciserat ställs inför stora ekonomiska problem. Det är därför naturligt att socialförsäkringsförmåner betalas med avgifter av alla dem som har råd att göra det.³ (Partiledaren Gunnar Heckscher i riksdagen 1962.)

Den höga levnadsstandarden hade gjort flera generella sociala bidrag överflödiga enligt partiets ungdomsförbund i *Högerpolitik, 1961*:

...förlorar vissa av de generella bidragen i betydelse. Sådana eftersläpande bidragsformer bör helt eller delvis kunna skäras bort.⁴

Ett sådant bidrag var barnbidragen, vilka enligt partiledningen borde innehålla ett extra stöd till dem som "verkligen är i behov av stöd". Partiledningen föreslog i en motion 1960 att det första barnbidraget skulle slopas för att markera att det var de allmänt sett mest stödbehövande flerbarnsfamiljerna som borde stödjas.⁵ I enlighet därmed formulerade sig Gunnar Heckscher på följande vis på partistämman 1961:

/Människors levnadsstandard bör vara/ ...beroende av deras arbetsinsats, inte av samhällets omvårdnad eller andra kollektiva åtgärder.⁶

I partiets program *Besked från högerpartiet*, 1963, gavs den offentliga sektorn följande karakteristik:

Vi gör allt vad vi kan för att motarbeta den ständiga utvidgningen av den "offentliga sektorn", ett uttryck som bara är en översättning av statligt förmynderskap och växande skatteanspråk - en ersättning för det förolyckade uttrycket socialisering.⁷

Via *avgiftsfinansiering* tänktes det sociala självhjälsarbetet dessutom bli effektivare. Detta framgår av Gösta Bohmans anförande i riksdagen 1965:

En prissättning inom den offentliga sektorn skulle leda till en mer räntabel användning av våra tillgångar. Många av de orättvisor och den misshushållning som den nuvarande ransoneringen genom köer för med sig skulle kunna upphävas.⁸

Partiledningens socialpolitiska inställning sammanfattas av partiets socialpolitiska kommitté i ett uttalande på stämman 1961:

Socialpolitiken skall skapa bättre vårdmöjligheter för dem som är ur stånd att klara sig själva. Detta måste ske trots att det kan möjliggöras endast på bekostnad av samhällsinsatserna på de sociala bidragens område. /Därför bör enligt stämman åldrvård och liknande betalas av förmånstagarna själva.⁹

Högerledaren beskrev på stämman sitt parti som garanten för västerländska ideal och som ett värn mot kommunismen.¹⁰ Att acceptera alla arbetsmarknadens krav var i princip detsamma som kollektivism och kommunism, hävdade Ingegerd Troedsson i *Hög tid för ny familjepolitik*, 1962.¹¹

I enlighet med de uppfattningar som citerats i det föregående förekom formuleringar med innebörden att utvidgningen av den offentliga sektorn skulle motarbetas. Partiledaren karakteriserade sig och högerpartiet i en riksdagsdebatt 1962 som "reaktionära" i den betydelsen att de ville göra allt för att begränsa socialpolitiken till lindring av nödlidande. Socialpolitiken skulle enligt Heckscher inte bidra till omfördelning i samhället.¹² Med denna deklarerade syn framställde partiledningen det som naturligt att i stället för utbygg-

nad av den offentliga sektorn använda *skattesänkningar* för att lösa samhällets problem. Detta var grunden i högerpartiets socialpolitiska ideologi: frihet från staten, eller vad Hadenius kallar "restriktiv residualism" (vilket motsvarar det övre högra hörnet i figur 1 i kapitel 1.4. Jämför figur 4 och 5 i avsnitt 3.7).

Konkurrerande ideologiers bidragslösningar karakteriserades i högerprogram som en anledning till att det uppstått ett konstlat behov av mer bidrag. Skattepolitiken var den rätta vägen att sprida ägandet i samhället, öka arbetsviljan och motverka den "tröga" offentliga sektorns tillväxt.¹³

Partiledningen arbetade på ett nytt Partiprogram - *Egendomsägandets demokrati* - som antogs 1962. Socialdemokratin beskrevs där som ett parti med övertro på statsapparaten förmåga att lösa samhällsproblemen. Människor blir, enligt programmet, i ett sådant system utan direkt ansvar; likgiltighet och passivitet leder till osjälvständighet och till sist sätts själva friheten i fara. Mot detta ställdes ett samhälle, där normalfamiljen skall äga "ett icke oväsentligt kapital" i aktier o s v utöver sin bostad. "Arbetare i själva verket vill äga", enligt programmet. Äganderätten beskrevs som det goda samhällets grundval medan socialism likställdes med "förmynderi".¹⁴

Till skillnad från övriga partier betraktade högern sociala problem som "kvardröjande". Partiledningens förslag till lösning på problemen avvek från övriga partiers. Partiledningen framförde tvivel på kollektiva lösningar och tog avstånd från tanken att sociala problem kan nyskapas av framåtskridande. Dess argumentering bestod i att sätta individ mot kollektiv, där allt utom frihet från statlig inblandning framställdes som farligt för grundläggande västerländska värderingar, samhälle och familj och för effektivitet. De offentliga åtgärderna för social omsorg skulle enligt denna socialpolitiska ideologi begränsas till ett selektivt minimiskydd åt "de sämst ställda". Även de sämst ställda skulle såvitt möjligt själva stå för de sociala programmens kostnader genom avgifter av olika slag. Enligt detta sätt att se erbjöds den bästa sociala omsorgen inom familjens ram. Endast i undantagsfall skulle samhället träda in med tillfälligt stöd. De problem som uppstått föregående decennium mellan reformer och skatter kunde därmed, enligt vad högerpartiledningen hävdade, lösas bäst genom att de direkta skatterna sänktes och genom offentliga besparingar.

Högerpartiet, som bytte namn till moderata samlingspartiet 1969, behöll i stora drag sin socialpolitiska ideologi fram till 1973. Bidrag betraktades av partiledningen som för dyra i förhållande till den begränsade offentliga sektor och statsbudget partiledningen förespråkade. Bidrag borde därför enligt partiledningen endast ges "där de verkligen behövs".¹⁵

I argumentationen underströks hela tiden faran med "dirigism" och "kollektivism".¹⁶ Partiledaren Yngve Holmberg ville i riksdagen 1969 även gå så långt

som till att avvisa "inte bara det statsocialistiska systemet utan även en blandekonomi där staten i växande grad blir dominerande och bestämmande".¹⁷

Under åren 1970-1976 framträdde emellertid ett nytt drag som visar på att vissa förändringar förekom i den mer preciserade framställningen av den socialpolitiska ideologin. I partiets *Politisk handbok*, 1970, fanns nu med både formuleringar av typen "(s)ocialpolitikens fortsatta utbyggnad" och "(s)amhället - dvs. skattebetalarna - orkar knappast finansiera en hastigare stegring av socialkostnaderna". Fortfarande var det selektiva stödformer som förespråkades. I typologin från kapitel 1.4 glider partiet något till vänster. Partiledningen kunde tänka sig att vidga socialpolitiken till något vidare medborgargrupper än vad högern ditills förespråkade, men i förhållande till de övriga partierna kvarstod skillnaderna i stora drag.¹⁸

I en debattskrift från ungdomsförbundet 1969 talades om en "omvärdering av den offentliga sektorn". Den offentliga sektorn inklusive socialpolitiken var en oundviklig och även önskvärd följd av det moderna samhället enligt författarna (Arfwedsson, Björck, Sandebring):

Expansionen av den offentliga sektorn har varit kraftig i alla länder med samma tekniska och ekonomiska utveckling som vi. I själva verket är den helt avgörande delen av den offentliga sektorns totala tillväxt att hänföra till denna icke ideologiskt betingade expansion. Den offentliga sektorn kommer med all sannolikhet att fortsätta att växa. är det ogörligt att fixera någon speciell gräns som om den överskrids gör den offentliga sektorn orimligt stor. Den samhällsutveckling som vi är inne i ställer stora anspråk på gemensamma åtaganden, och det stora flertalet av dessa anspråk måste vi på något sätt tillfredsställa.¹⁹

Även i partiprogrammet, 1969, fanns nu formuleringar där socialpolitiken betecknades som visserligen dyr men i och för sig nödvändig. I vissa delar kunde den kompletteras. I programmet och i motioner hävdades nu även att omsorgsbehovet i samhället ständigt växer. Det var en klar förändring jämfört med den tid när man endast talade om kvardröjande fattigdomsfickor. I en broschyr författad av Gösta Bohman 1974 talades också om att vissa områden som vårdsystemet, utbildningen, barnfamiljerna samt energi och miljö, krävde ökade offentliga insatser.²⁰

Glidningen åt vänster har bestått i att partiledningen förespråkade åtgärder som syftat till att inom "grundstandardlösningens" ram höja nivån på "grundstandard". Slutfasen för denna glidning inföll redan omkring 1976. I parti-programmet detta år fanns följande formuleringar, som senare inte förekom:²¹

Den rena nöden har visserligen blivit långt mer sällsynt än för någon mansålder sedan, men ännu finns den kvar. Nya problem och ett nytt slags otrygghet har tillkommit och ställer nya anspråk på trygghetspolitiken. Men vi måste också ha möjligheter att hjälpa och rehabilitera dem som trots allt stöts ut.²²

1976 - 1989: De ideologiska gränserna framträder åter klarare

Omkring 1976 drog sig partiet åter något till höger. Den dittills förda socialpolitiken började jämföras med "kollektivism"; en fara för initiativ, frihet och demokrati. Socialpolitiken borde i stället baseras på att "individens frihet" och "familjen" stärks. Det var den socialpolitik som förespråkades i *Partiprogrammet* 1979.²³

Gösta Bohman satte redan vid partistämman 1975 likhetstecken mellan "centralism" och "byråkratisk planhushållning". Gösta Bohman anförde att problemen har "i inte ringa grad uppkommit till följd av den politik som landet fört".²⁴

Carl Bildt, då sekreterare i partiets idépolitiska programkommitté samt politisk sekreterare åt partiledningen, skrev i *Framtid i frihet*, 1976:

För den frihetliga demokratisynen är det självklart att allt inte bör göras till föremål för kollektivt samhälleligt beslutsfattande i den ena eller den andra formen. Omsorgen och omvårdnaden måste främst garanteras av hela det nätverk av mänskliga relationer - främst inom familjens ram - som betydligt mer än statens aktivitet gör skäl för beteckningen samhället. När offentliga insatser i stället får motsatta effekter - när de underminerar näringslivets styrka, ökar nedläggningar och konkurser, eller skadar familjens position i samhället - då blir den offentliga politiken i realiteten antisocial i ordets verkliga bemärkelse. den bistra sanningen är nämligen, att vi idag sannolikt står mycket nära gränsen för vår förmåga att kontrollera den offentliga sektorn.²⁵

Utöver likhetstecknet mellan offentliga sociala åtgärder och ineffektivitet, byråkrati och frihetsinskränkning förespråkades åsikten att de offentligt finansierade åtagandena nått en gräns och att ett vägval eller ett systemskifte var nödvändigt.²⁶

I *Partiprogrammet*, 1976, sades att den dittills förda (regerings-) politiken nått en gräns "(v) i accepterar inte statens och kommunernas ständiga maktutvidgning".²⁷

Många socialister tycks betrakta tummandet på demokratin som något man kan överse med. I valet mellan å ena sidan begrepp som "välfärd" eller "jämlighet" och å den andra "frihet" eller "respekt för individen", tenderar de att välja de försträmda, utan att kunna eller vilja inse att det inte finns någon verklig välfärd utan frihet. I ju större utsträckning vardagslivets olika beslut blir beroende av kollektiv och politisk styrning, desto mindre möjligheter ges minoriteter i samhället att få sina varierande önskemål och behov tillgodosedda. Valfriheten undergrävs.²⁸ (Motion 1976.)

...om vi skall bevara ett samhälle med en fri och öppen ekonomi, som ger förutsättningar för att trygga vår fortsatta välfärd och stärka den enskildes valfrihet och oberoende, eller om vi skall föras in i ett annorlunda samhällssystem

kännetecknat av central styrning, kollektivt beslutsfattande och en accelererad byråkratisering av samhällets olika delar.²⁹ (Motion 1979.)

Detta var tydliga avståndsmarkeringar från ytterligare offentliga åtaganden. Även om partiledningen dittills kunnat acceptera att de vidgades något, fanns det nu grupper i partiet som ville annorlunda. I stället förespråkades begränsningar av de offentliga utgifterna, och det var som en integrerad del av dessa argument som preciseringarna för en socialpolitik riktad till de sämst ställda framfördes:

Det kan inte vara rimligt i det ekonomiska läge Sverige befinner sig att subventionera "rika" människors hyror och "rika" människors mjölkdrinkning och fläskätning. Skall vi subventionera mat och hyror, och det kan behövas, skall det vara för dem som verkligen behöver det - för de stora barnfamiljerna och för andra som har det besvärligt - men inte för människor som har råd att själva betala maten.³⁰ (Gösta Bohman i riksdagen 1982.)

På partikongressen 1984 framfördes uppfattningar, som visar att de nya preciserade argumenten slagit igenom fullständigt. Partiledaren Ulf Adelson talade där om "systemförändringar" och "stora förändringar i samhället". Även andra partiföreträdare talade om "systemförändring".³¹

I partiets olika program användes inte termen "systemförändring". I stället förekommer där resonemang som till sitt innehåll hade den innebörden, såsom i programmet *Framtid i frihet*, 1984:

Den viktigaste åtgärden för att stärka den enskildes integritet är mot denna bakgrund en begränsning av den offentliga sektorn. Skall vi kunna ge människor den frihet som är en förutsättning för ett gott välfärdssamhälle, måste den offentliga verksamheten skäras ner.³²

Mot kollektivism ställdes individualism, vilket kom till uttryck i ett för den moderata samhällsmodellen karakteristiskt anförande av Staffan Burenstam-Linder på partistämman 1984:

Låt oss inskräpa detta: i det socialdemokratiska systemet lämnas beslutanderätten åt kollektivens ombud; vårt system ger inflytandet åt de enskilda människorna.³³

En allt större del av det vi tillverkat och skapat har blivit föremål för politiska beslut. Den del av vår ekonomi som styrs av marknaden har blivit allt mindre. Då har också vår förmåga att anpassa oss och vår produktion till ändrade förhållanden utomlands försvagats i motsvarande mån. Ge färre uppgifter åt politikerna och överlåt flera åt människorna. Det är den ordning som behövs. Därför strävar vårt parti efter en - i ordets egentliga mening - liberal frigörelse. Vår politik syftar till att stärka den enskilda människan och familjen i stället för att stärka statens och politikernas roll. Detta är det genomgående draget i alla våra motioner till årets riksdag; det må sedan handla om skolan, bostäderna, arbetsmarknaden, familjen, lagstiftningen eller något annat.³⁴ (Ulf Adelson i riksdagen, 1983.)

Även Partiskriften *Vårt budskap*, 1988, pläderade för ett "vägval". Endast då kunde de faror undvikas som riskerades om den politik som fördes av "kollektivismens banérförare" fick fortsätta:

En socialistisk politik med liten tilltro till enskilda människors förmåga att ta eget ansvar leder till kollektiva lösningar, stora offentliga utgifter och ett högt skattetryck.³⁵

Vad vi här ser är själva kärnan i moderata samlingspartiets socialpolitiska ideologi; en socialpolitik som består i att underlätta för människor att hjälpa sig själva. Förslagen handlade dels om privata socialförsäkringar, dels om hur människor genom sociala nätverk och inom familjen skulle kunna få stöd hos varandra utan att behöva lita till sociala bidrag.³⁶

Denna socialpolitiska ideologi rymmer uppfattningen att om social omsorg endast erbjuds genom offentlig sektor blir individen beroende av någon annan; "politiker" eller "byråkrater" bestämmer genom politiska beslut vem som i en knapphetssituation skall få del av en viss önskad service. En sådan kollektivisering leder enligt denna uppfattning till frihetsinskränkning för individen. Den allmänna ideologiska uppfattningen var att den sfär, vilken inte berörs av offentliga kollektiva beslut, borde vidgas.

I enlighet med denna syn på individen fördes också en mycket bestämd kritik mot den offentliga sektorn som instrument för social omsorg.³⁷ Partiledningen framförde med emfas tanken att socialpolitiken skulle inskränkas till att garantera en grundstandard i motsats till standardtrygghetssystem. När förslag för grundstandardlösningar framfördes gjordes det i nära anslutning till formuleringar om individ och kollektiv. Förespråkandet av grundstandardlösningar ligger nära själva kärnan i moderata samlingspartiets socialpolitiska ideologi.

Partiledningens uppfattningar framträdde även klart i mer polemiskt betona inlägg som Staffan Burenstam-Linders "(h)jälp till dem som verkligen inte kan klara sig själva".³⁸ I kontrast till ett sådant system ställde han i *Den hjärtlösa välfärdsstaten*, 1983 den socialdemokratiska välfärdsstaten som gått så långt att "man /inte skall/ behöva råka illa ut, även om man misskött sig".³⁹ Bidrag beskrevs av Burenstam-Linder generellt ge "mindre anledning att arbeta, utbilda sig, ta risker, ägna sig åt företagande och spara".⁴⁰

Vid arbetet på ett nytt *Partiprogram* 1983 gavs de här tankarna en framträdande plats:

Besparingar måste förenas med en annorlunda rangordning av det offentligas uppgifter. Besparingar krävs för att stat och kommun skall kunna fullgöra sina grundläggande uppgifter. Med knappa resurser i stat och kommun är det t ex betydelsefullt att det offentligas stöd går till dem som bäst behöver det. De svagaste i samhället skall åtnjuta ett starkt skydd.⁴¹

Från att under 1960-talet entydigt ha befunnit sig i rutan ”restriktiv residualism” i den fyrfältstabell som presenterades i kapitel 1.4 (jämför avsnitt 3.7) rörde sig partiledningen i början av 1970-talet både mot ”generös residualism” och ”restriktiv institutionalism”. När förändringen kom vid 1970-talets mitt hade partiledningen alltså två vägar att gå. Antingen entydigt tillbaka till rutan restriktiv residualism eller fortsatt förändring i påbörjad riktning. Eftersom partiledningen inte föreslog upprivandet av stora delar av socialförsäkringssystem och servicesystem utan snarare lägre ersättningsnivåer fanns det ett visst mått av institutionalism i partiets socialpolitiska ideologi. När förändringen på 1970-talet slog igenom mot större restriktivitet fanns det alltså både inslag av restriktiv residualism och restriktiv institutionalism i partiets ideologi.

3.2 Folkpartiet

Folkpartiets ledare Bertil Ohlin gav i sin bok *Liberal utmaning*, 1963, uttryck för den ”socialliberalism” han länge förespråkade.⁴² Ohlin uttalade där sina tvivel på ”maktkoncentration” och ”centraldirigering” men talade samtidigt för ”planmässig ramhushållning” och ”statlig planering”. Ohlin betecknade sina tankar som ”socialliberala” och ville därmed mena att det går att slå vakt om skydd mot ”kollektivistisk ekonomisk verksamhet” utan att för den skull göra avkall på sociala reformer. Han gick till kraftfullt angrepp på vad han ansåg vara 1960-talets ”kösamhälle” och drog därav slutsatsen att:

Det betyder inte att en ökning erfordras av den offentliga sektorns procentuella andel i stort - även om det behövs för vissa verksamhetsgrenars del. Men det innebär att i absoluta tal en ökning av de offentliga investeringarna måste ske år efter år. Från högerhåll har ökningen av de offentliga investeringarna angripits som ”smygsocialisering” o.d. Det är en synpunkt som knappast är ordentligt genomtänkt. Kampen mot kösamhället förutsätter bl.a. en ökning av de offentliga investeringarnas omfattning. Läget kan bli sådant att under en period t.o.m. någon ökning av dessa investeringars andel av nationalinkomsten visar sig erforderlig bl.a. för undervisningsväsendets och forskningens utbyggnad.⁴³

Ordföranden i partiets verkställande utskott, Sven Wedén, betecknade i riksdagen 1962 socialdemokratiska satsningar på sociala reformer som i sina huvuddrag berättigade. Samtidigt fann folkpartiets och centerpartiets partiledningar sin politik så likartad att de mellan 1965 och 1973 diskuterade en sammanslagning. I och med att den sk mittendelegationen bildades i augusti 1965 förespråkade centern och folkpartiet formellt samma uppfattningar.⁴⁴

Ohlin markerade klart och principiellt avstånd till högerpartiet i riksdagen 1962. Han menade att högerns ”snäva gräns för socialpolitiken” inte kunde

accepteras. I vissa fall kan den offentliga sektorn få öka, ansåg Ohlin och fortsatte:

Socialförsäkringen har en mycket vidsträcktare uppgift /än vad högern anser/ enligt liberalt sätt att se. Trygghetsproblemet är mycket större. Det gäller bl.a. att skydda mot inkomstbortfall vilket är en mycket viktig sida. Det kan tänkas situationer, där det kan vara motiverat med litet mer /offentliga utgifter/ och andra där det kan vara litet mindre.⁴⁵

Utanför partiledningen förde Ingemar Mundebo i flera års tid en diskussion om det stora behovet av ökade sociala insatser med argument snarlika dem Tage Erlander formulerat (se avsnitt 3.4). Mundebo, som ännu stod utanför riksdagsarbetet, hävdade i tidskriften *Liberal debatt* att "trots flera stora och dyra reformer uppvisar stora delar av socialpolitiken betydande brister" och det "moderna samhället /har/ skapat problem som vi i framtiden bör lösa genom socialpolitiska åtgärder".⁴⁶

Mundebo fullföljde sitt socialpolitiska ställningstagande även som riksdagsman i ett principiellt försvar för socialpolitikens utbyggnad, 1966.⁴⁷

I folkpartiet fanns mot slutet av decenniet och i början på 1970-talet ett allt klarare accepterande av nödvändigheten av offentligt socialt reformarbete. Det kom till uttryck i den debattbok inför ett nytt partiprogram 1972 som folkpartiet genom Carl Tham gav ut 1971.⁴⁸

I folkpartiets *Partiprogram*, 1972, lades stor vikt vid formuleringar om socialliberalism där det offentliga skulle ha en aktivt ansvarstagande roll och där offentlig styrning och planering ansågs nödvändiga:

En marknadsekonomi ger inte automatiskt önskvärda resultat. Den kräver en social styrning - en ramhushållning. Verkliga möjligheter att styra samhällets utveckling får man bara genom en långsiktig och genomtänkt planering. Nya välfärdsbehov skapas av den sociala och fysiska miljön.⁴⁹

...för att skapa trygghet och rättvisa behövs en stor offentlig sektor.⁵⁰ (Programmet *Sociala reformer utan socialism*, 1976.)

När det ekonomiska läget är kärtv testas reformviljan. Då kräver de konservativa gärna reformstopp. Löften om stora sänkningar av de samlade skatterna är helt orealistiska.⁵¹ (Programmet *Folkpartiet anser*, 1976.)

Genom en utbyggd social service i form av bl. a. barnomsorg och barnvårdarservice skapas de praktiska möjligheterna för såväl barn som föräldrar att utvecklas som individer och som medlemmar i ett alltmer komplicerat samhälle.⁵² (Proposition 1979.)

En oomstridd inställning inom folkpartiet var att effekterna av marknadsökonomi ständigt måste justeras och att en omfattande offentlig sektor var

oundgänglig för väl fungerande social omsorg. Genom samhällets utveckling skapas nya behov av åtgärder och någon särskild grupp som är "sämst ställd" kan således inte utpekas. Den metod för de sociala åtgärderna som angavs var i stället skydd mot inkomstbortfall. Partiets socialpolitiska ideologi befann sig någonstans mittemellan restriktiv och generös institutionalism. Mot periodens mitt var det generösa inslaget starkast.

Social- eller nyliberalism?

Fram till omkring 1979 betonades från folkpartiet dels vikten av att slå vakt om en stor offentlig sektor, dels att nya reformer kommer att behövas.⁵³ Partiledningen hävdade att det vore orealistiskt att sänka skattetrycket. Under 1980-talet framträdde argument där vissa inlägg starkare betonade vikten av marknadsmekanismer även inom den offentliga sektorn, medan andra inlägg fortsatt formulerades som ett försvar för den offentliga sektorn. Båda linjerna förekom i debattboken *Låt fler forma framtiden*, 1980 och i folkpartiets *Partiprogram*, 1982. Carl Tham (som senare lämnat folkpartiet) formulerade ett starkt försvar för den typ av välfärdspolitik som därtills förts och betonade att:

Det är en gammal konservativ fördom att den offentliga sektorn är 'en börda' för samhällsekonomin. Det är enligt min mening orealistiskt - och heller inte förenligt med en socialliberal hållning - att se statens nuvarande aktiva roll inom den ekonomiska sfären som något tillfälligt eller övergående med 'krisen'. De sociala krafter som drivit fram förändringen och ingripandena är starka och har många gånger, på goda grunder, uppmuntrats av folkpartiet. Så kommer det vara också i framtiden. Mot den bakgrunden blir det så mycket viktigare att diskutera hur de statliga insatserna skall utformas, vilka principer som bör följas och vilka metoder som ger de bästa resultaten. Den gamla lämplighetsfrågan har inte förlorat sin betydelse; storleken av det statliga ansvarstagandet gör den mer brännande än någonsin.⁵⁴

I kontrast till Tham försökte Olle Wästberg och Hans T:son Söderberg i samma debattbok visa på behovet av omfattande inslag av marknadsmekanismer inom den offentliga sektorn. När folkpartiets ledning under de följande åren tog ställning var det den senare uppfattningen som dominerade.⁵⁵

I inlägg och program under 1970-talet kombinerades vanligen ett uttalat stöd för den offentliga sektorn som metod för social omsorg med markeringar av att behovet av nya sociala reformer inte var tillgodosett. När partiledningen tog ställning på 1980-talet tillkom nya inslag som hade innebörden att en kritisk gräns för de offentliga utgifterna var på väg att överskridas. Samtidigt fanns gamla argument kvar:

...det under lång tid uppbyggda sociala välfärdssystemet kan bli sin egen fiende, när det snärjs i byråkrati och detaljerade detaljkrav.⁵⁶ (*Frihetsmanifestet*, 1985).

Ett välfärdssamhälle kan inte fungera utan en stor offentlig sektor.⁵⁷ (*Frihetsmanifestet*, 1985.)

...den offentliga sektorn kan också bli ett hot mot friheten och rättvisan om den offentliga verksamheten brister i effektivitet och lyhördhet eller om skattetrycket blir så högt att viljan att arbeta och spara hämmas.⁵⁸ (*Folkpartiets vägvisare*, 1988.)

Nu förekom argument för att erbjuda offentligt finansierade, men inte enbart offentligt producerade, tjänster. Argumenten var att offentligt finansierade tjänster som läggs ut på entreprenad genom t ex "voucher-system" konkurrensutsätter den offentliga sektorn som därvid effektiviseras.⁵⁹

I *Framtidens offentliga sektor*, 1984, talades om den "halvoffentliga sektorn" till skillnad från den "heloffentliga". I den "heloffentliga" står stat/kommun för såväl produktion, finansiering som distribution och kontroll av en verksamhet. I den "halvoffentliga" inskränks statens/kommunens inflytande till en eller två av dessa funktioner.⁶⁰

Självfallet finns det många utgifter som helt eller huvudsakligen måste finansieras genom skatter. Det gäller inte minst på det sociala området. Avgiftsfinansiering kan inte tillämpas när en nyttighet är utpräglat "kollektiv" till sin natur eller när själva syftet med den offentliga insatsen är att stödja människor som inte själva kan betala för sig. Ändå tror vi att utrymmet för avgiftsfinansiering har ökat och att nya synsätt tränger sig fram. Grundstödet får inte rubbas. Men det finns också inslag i socialförsäkringssystemet som tål en grundlig diskussion.⁶¹ (Programmet *Framtidens offentliga sektor*, 1984.)

Partiledningen menade att med de föreslagna åtgärderna skulle skattetrycket kunna sänkas.⁶²

Det lades större vikt i argumentationen vid att stärka "valfriheten". Nu framfördes för första gången argument som berörde "faran av kollektivism".⁶³

Här fanns inslag i argumenten som visar på meningsmotsättningar inom folkpartiet. Vissa argument talade om marknadmekanismer, begränsning av den offentliga sektorn, skattesänkningar, avgiftsfinansiering, (i programmen *Framtidens offentliga sektor*, 1984, samt i *Folkpartiets vägvisare*, 1988).⁶⁴ Samtidigt fanns i *samma* program ett tema som förekommit redan tidigare:

...något *utgiftstak* är vi inte beredda att föreslå. Det finns åtskilliga offentliga tjänster som idag är otillräckligt utbyggda.⁶⁵ (*Framtidens offentliga sektor*, 1984.)

Den offentliga sektorn är ett instrument för frihet och rättvisa.⁶⁶ (*Folkpartiets vägvisare*, 1988.)

Generell eller selektiv socialpolitik?

I samband med att inläggen om den offentliga sektorn i dess helhet förändrades berördes även valet mellan generell eller selektiv socialpolitik.

Partiledningens uppfattning på 1980-talet var att socialpolitiken skulle föras med syftet att den offentliga sektorn inte skulle expandera. Det tycks då ha funnits ett behov av att också klarare än tidigare ta ställning till om socialpolitiken skulle vara "generell" eller "sektiv" - i den mån ett sådant ställningstagande inte tidigare gjorts. Uttrycken därom är få men klara. I *Folkpartiets vägvisare*, 1988, förespråkades entydigt ett generellt system:

Folkpartiet värnar om ett generellt välfärdssystem där alla solidariskt genom skatter och avgifter är med och betalar för välfärden och där alla får del av de förmåner som erbjuds.⁶⁷

En formulering i *Framtidens offentliga sektor*, 1984, antyder å andra sidan att det fanns de som menade att det i vissa fall kunde vara försvarbart med ett selektivt system:

Mot denna bakgrund är en förnyad prövning av socialförsäkringssystemet oundgänglig. Grundstödet får inte rubbas.⁶⁸

Partiledningens uppfattning framgår emellertid av Bengt Westerbergs entydiga ställningstagande:

Jag har alltid tyckt att den generella socialpolitiken är bra. Den generella socialpolitiken innebär ju en ersättning för inkomstbortfall eller inkomststöd. Inkomsten är ett enkelt kriterium på behovet. Alternativet är en selektiv modell, där man prövar behoven. Skälen emot är först och främst byråkratiseringen. Ska man pröva individuellt kommer man inte ifrån detta.

Dessutom, när man ska pröva i varje individuellt fall, så blir det ett otrevligt snokande i människors privata förhållanden.⁶⁹ (Intervjuboken *Att tro på människor. Möte med Bengt Westerberg*, 1987.)

Även om partiets socialpolitiska ideologi i huvudsak var oförändrad företogs, i likhet med moderata samlingspartiet cirka åtta år tidigare, alltså väsentliga förändringar i ideologins mer preciserade utformning. I båda partierna fanns en oro över vad statsfinanserna kan räcka till. Båda partierna argumenterade även för att valfrihet och medborgerlig frihet kunde skadas av alltför vidsträckt offentliga system. Inom folkpartiet stod emellertid, till skillnad från inom moderata samlingspartiet, standardtrygghetssystem i främsta rummet. I folkpartiet gick man heller aldrig så långt som att tala om "systemskifte" eller stora skattesänkningar. Däremot visar de förändrade folkpartiargumenten mellan 1970- och 1980-tal att visserligen förespråkades fortfarande

standardtrygghetslösningar, men partiledningen var beredd att minska ersättningsnivåerna. Här företogs alltså en viss förskjutning från rutan generös institutionalism till rutan restriktiv institutionalism i den socialpolitiska typologin från kapitel 1.4 (jämför avsnitt 3.7).

3.3 Centerpartiet

Centerpartiet och folkpartiet tog avstånd från högerpartiets sociala nedrustningsförslag i ett uppmärksammat gemensamt uttalande 1960.⁷⁰

I centerpartiets *Partiprogram* från 1959 och 1960 fanns två slags budskap. Det första hade följande karaktär:

Det /ett selektivt grundskydd/ skall vidare vara obligatoriskt utformat genom lagstiftning och i princip lika för alla. Utöver detta grundskydd skall samhället genom obligatorisk sociallagstiftning inte ingripa i den enskilda medborgarens rätt att disponera sina inkomster...⁷¹

Det andra:

Men ekonomisk koncentration får ej utnyttjas i samhällsskadliga monopolistiska syften och till att undertrycka exempelvis småföretagsamheten. Sedan de grundläggande behoven tillgodosetts /beskäres möjligheten att tillgodose dem/ om en ökad ekonomisk trygghet skapas enbart genom kollektiva beslut, som binder stora grupper vid samma utformning.⁷²

Här fanns alltså en spänning i det att det i första hand var åtgärder där det är individen själv som säkerställer sin frihet som förespråkades. Samtidigt förutsätter det grundskydd som partiledningen avsåg omfattande offentliga insatser. Spänningen uppstår genom att offentliga åtgärder i partiets olika program framställdes som ett hot mot individuell frihet. Mot offentliga "monopolistiska syften" ställdes begrepp som "småföretagsamhet", "jordbruk", "familj", vilka står för skydd för låginkomsttagare och grupper utanför konkurrensutsatta stordriftssektorer, det framgår av formuleringar som:

Varhelst småföretagsamheten kan anses ha utvecklingsmöjligheter, måste den därför med lämpliga åtgärder, t.ex. goda kreditmöjligheter, väl avvägd skattepolitik o.s.v. främjas av det allmänna.⁷³ (*Partiprogram*, 1960.)

Målsättningen om ekonomisk jämlikhet i samhället kräver således en fortsatt kamp för en inkomst- och standardutjämnande skatte- och socialpolitik.⁷⁴ (*Handlingsprogrammet Vi anser*, 1960.)

Den grupp, vilken av partiledningen definieras som den eftersatta, vad beträffar inkomster, är i första hand jordbrukarna. "Jordbruket skall ge samma

inkomstmöjligheter som näringslivet i övrigt".⁷⁵ (*Partiprogram*, 1960.)

De följande åren upphörde uttalandena om statliga utgiftsminskningar. Från omkring 1965 förekom i stället formuleringar som klarare visar att partiledningen accepterade tesen att samhällsutvecklingen i sig föder reformbehov, vilket nödvändiggör ett högt skattetryck. I det gemensamma programmet *Mittensamverkan*, 1966 tillsammans med folkpartiet, hävdades:

Med stigande välstånd följer skyldighet för samhället att under beaktande av skiftande behov fortgående förbättra den sociala tryggheten...⁷⁶

Samtidigt förekom centermotioner där endast begränsade skattesänkningar bedömdes vara möjliga och i sådant fall borde de enligt motionärerna tillgodose låginkomsttagarnas intressen.⁷⁷

I riksdagen hade tidigare enskilda centerpartister givit uttryck åt tanken att en vidgning av den samhällseliga sektorn kunde vara nödvändig.⁷⁸ Stämmouttalanden 1965 och 1966 visar att även partiledningen nu format en uppfattning. Gunnar Hedlund markerade partiledningens linje i ett tal på stämman 1966:

Samhällelig verksamhet är naturligtvis inte i och för sig någon måttstock på graden av socialism. Det blir den endast i den mån den avser statlig företagsamhet i näringslivet. Vi vill inte ha statliga företag i näringslivet utom i de undantagsfall då det finns sociala eller organisatoriska skäl för dem. Men uppgifter som t ex. sjukvård, handikappvård, utbildning, vägbyggen och kraftförsörjning har ju ingenting med socialism att göra. De tillhör välfärdssamhället eller ingår i den basorganisation som samhället har att svara för. De reformkrav vi har för framtiden kommer givetvis att öka denna samhällssektor. Det gäller såväl staten som kommunerna.⁷⁹

...naturligtvis kan högern med den politik som partiet för inte delta i uppbyggnaden av den progressiva och sociala mittenpolitiken. Signalerna från den nya högerledningen tyder på en ny beklaglig högervridning av partiets politik.⁸⁰ (Kommitte' nr 1, centerpartiets stämma 1965.)

...olikheten /måste göras/ så liten som möjligt och jämlikheten så stor som möjligt. Det finns inga skäl att generellt sätta jämlikhetspolitik i motsatsställning till en snabb framstegstakt för samhället.⁸¹ (Gunnar Hedlund i *Politisk Tidskrift*, 1969.)

I partiets nya *Partiprogram*, 1970, utpekades socialpolitiken som ett medel att uppnå den jämlikhet partiledningen fann eftersträvsvärd i ett decentraliserat samhälle.⁸² Ställningstagandet uttrycktes klart i det *Socialpolitiska programmet*, 1975:

Principen för standardtrygghetssystemen leder till att den som uppnått en hög inkomst kan bevara denna vid sjukdom, arbetslöshet och efter pensioneringen. Den däremot som alltid levt under sämre ekonomiska förhållanden får fortsätta med detta. Detta system bidrar till att bibehålla i stället för att överbygga

ojämlikhet i ekonomisk standard mellan människor. så anser vi att grundtrygghetstanken i allt för stor utsträckning fått stå tillbaka för standardtrygghetsreformer.⁸³

Vårt sociala försäkringssystem har alltmer kommit att präglas av principen att vid bortfall av inkomst på grund av sjukdom, arbetslöshet eller av andra skäl skall bidraget stå i en speciell relation till den inkomst man har när man är i arbete. Detta leder inte till ökad jämlikhet. Det finns därför starka skäl att ompröva den här principen. är det dags att bygga upp ett grundtrygghetssystem som omfattar alla.⁸⁴ (Karin Söder i centerpartiets *Bättre samhälle tryggare människor*, 1976.)

Det råd som jag vill ge regeringen på denna punkt är att ta bättre fasta på den gamla grundtrygghetsprincipen igen. Satsa i första hand på ett system, där medborgarna solidariskt tar ansvar för varandra när det gäller grundtryggheten. Gör inte tryggheten beroende av att man tillhör ett visst kollektiv!⁸⁵ (Thorbjörn Fällidin på riksstämman, 1984.)

Viljan att tillämpa vida ramar för vad som skulle kallas grundstandard framgår av formuleringar som "grundtrygghet åt alla", "heltäckande försäkringssystem", "(f)ör att ett bostadsområde skall vara en fungerande enhet krävs en väl utbyggd service".⁸⁶

Stödet för grundtrygghet i centerpartiets socialpolitiska ideologiska budskap var entydigt. Förespråkandet av stöd främst till de sämst ställda innebar inte att centerpartister i och för sig förespråkade en minskad offentlig sektor. I jämförelse med moderata samlingspartiet, som också förespråkade stöd till de "sämst ställda", hamnar centerpartiet i rutan "generös residualism" i den typologi för socialpolitisk ideologi som presenterades i kapitel 1.4. Ju mer partiledningen betonat att "alla" skall omfattas av stödsystemen, desto närmare har den socialpolitiska ideologin kommit rutan restriktiv institutionalism.

Å ena sidan sade sig partiledningen avvisa "socialism och planhushållning liksom okontrollerad kapitalism".⁸⁷ Samtidigt som centerpartister tog avstånd från "centralism" och "socialism", och pläderade för effektivisering av den offentliga sektorn, förekom emellertid också en lång rad förslag om att centrala myndigheter måste gripa in med planering och styrande åtgärder för att skapa underlag för ett samhälle där social grundtrygghet råder. Det gällde t ex att bostädernas och arbetsplatsers lokalisering skall planeras på visst sätt av samhället, eller att genom skatter minska ekonomiska klyftor mellan individer.⁸⁸ Det gällde också, i en motion 1979, försvar för inkomstutjämning; "(d)en ekonomiska ojämlikheten leder fram till skillnader i boende, konsumtion, fritid och utbildning"⁸⁹ eller formuleringar som "genom riksdagens beslut 1976 pågår en planmässig utbyggnad av barnomsorgen".

...omfattande förändringar inom samhällsplaneringen. För att ett bostadsområde skall vara en fungerande enhet krävs en väl utbyggd service. Det gäller såväl

på den sociala sidan och inom hälso- och sjukvård som närbutiker, postkontor osv.⁹⁰ (*Förslag till socialpolitiskt program*, 1975.)

Vissa argument berörde decentralisering, närsamhälle och familj. Det gäller t ex i ungdomsförbundets *Gryning*, 1984:

Vi måste hitta vägar för att överföra delar av den offentliga verksamheten - barnomsorg, fritid m m - till människor i lokal samverkan.⁹¹

Partiledningen vände sig mot fenomenen som "stordrift", "stad", "miljöförstöring", "centralisering". Det uttryckte den rädsla för de krav och de ideal som ställs på individen i det moderna samhället. Mot detta ställdes en politik som sades vara baserad på "småskalighet", "närsamhälle", "landsbygd", "hem", "familj". Det var alltså ett samhälle med rester av det gamla bondesamhällets förhållanden som partiledningen använde i sin argumentation. Dessa förhållanden kännetecknades enligt partiledningen av ett starkt socialt nätverk byggt på lokalt samhälleligt organiserad social omsorg utöver den trygghet som fanns inom familjen.

Centerpartiets socialpolitiska ideologi består av följande principer för organiserandet av social omsorg. Samhällets åtgärder skall svara för social omsorg av grundtrygghetskaraktär, som främst vänder sig till de sämst ställda men med vida ekonomiska ramar. Den absoluta omfattningen av dessa åtgärder bör vidgas. I en expanderande ekonomi kan denna omsorg komma att utvidgas men den offentliga sektorn framställs inte som i och för sig "ledande" för samhällsutvecklingen. Partiets socialpolitiska ideologi står för "generös residualism" med inslag av restriktiv institutionalism.

Centerpartiets socialpolitiska ideologi var i sina huvuddrag oförändrad inte bara 1960-1973 utan även 1974-1990. Den förändring som vi sett tecken till i både högerpartiet/moderata samlingspartiet och folkpartiet (och som vi skall se i det följande även i socialdemokraterna och Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna) finner vi mindre av hos centern. De statsfinansiella problemen leder i centerpartiets fall inte till omfattande omprövningar. I stället fortsatte partiledningen att oförtrutet förespråka grundtrygghetslösningar framför standardtrygghetslösningar.

Argumenten har varit att standardtrygghetssystem är orättvisa och ojämlika. Sådana system vidmakthåller enligt partiledningen sociala skillnader genom att betala ut stora belopp till dem som egentligen är så ekonomiskt starka att de skulle kunna klara sig själva (åtminstone till viss del). Partiledningen kan alltså ha funnit möjligheter att göra statsfinansiella besparingar just genom att börja tillämpa de socialpolitiska system man själv sedan länge förespråkat.

3.4 Socialdemokraterna

Efter kriget genomfördes flera reformer på det sociala området, såsom barnbidrag och folkpensioner (1948), moderskapsförsäkring och allmän sjukförsäkring (1955). Dessa reformer krävde en stor del av statsbudgetens medel och ett av de stora stridsämnen på 1950-talet var skatternas nivå. De borgerliga var definitivt av uppfattningen att skatterna inte kunde höjas mer. Även socialdemokraterna diskuterade skattesänkningar, men inte lika förbehållslöst utan under förutsättning av en produktivitetsökning. Den socialdemokratiska partiledningen var på 1950-talet osäker över huruvida utbyggnaden av socialpolitiken behövde fortsätta eller om välfärdssystemet var "färdigbyggt" och att det inte var en stor politisk uppgift att bygga ut det ytterligare. Ledningen betraktade enligt Elvanders *Svensk skattepolitik 1945-1970* dels skattetrycket som nära sitt "tak", dels utrymmet för sociala reformer som minskande. 1949 års skatteutredning, SOU 1951:51, förespråkade lättnader i de direkta skatterna. Hos socialdemokraterna framträdde enligt Elvander delade meningar angående avvägningen mellan skattesänkning och fortsatta sociala reformer. Sålunda uttalade t ex LO tillfredsställelse över utredningens skattesänkingsförslag. Partiledningen tog fram till och med 1957 inte avstånd från ytterligare skattesänkningar.

Även Lewin skildrar hur det före tjänstepensionsstriden, i samband med flera av de stora sociala reformerna på 1950-talet, uppstod farhågor hos vissa partiföreträdare för att det stigande välståndet hade lett till att partiets mål redan hade uppnåtts och att därför partiet var på väg att "avskaffa sig självt". Det var en tid när socialdemokraternas uppfattning om reformers utformning fortfarande hade drag av selektivitet, det vill säga partiledningen talade om att "de sämst ställda" skulle garanteras godtagbar standard (jämför den typologi för socialpolitisk ideologi som diskuteras i kapitel 1.4).⁹²

1955 presenterade emellertid 1954 års familjeutredning, *Samhället och barnfamiljerna*, statistik beträffande barnfamiljernas standard. Det visade sig, att barnfamiljerna i genomsnitt levde på 30 procent lägre standard än andra förvärvsarbetande; barnfamiljerna var i behov av stödåtgärder.⁹³

När så *Besparingsutredningen*, 1959 visade, att de enda åtgärder som kunde tillgripas för att förbättra statsbudgeten märkbart var omfattande nedskärningar inom den sociala sektorn (förutom försvaret) stod regeringen inför hotet om ett starkt beskuret handlingsutrymme. Samtidigt framfördes starka önskemål från LO om satsningar på barnfamiljerna. Partiledningen tvingades prioritera och valde att inte minska socialutgifterna. Som en följd därav blev det nödvändigt att tillföra nya medel till statskassan.⁹⁴

Skattetrycket hade spridits till sådana låglönegrupper partiledningen hade för avsikt att stödja och dessa gruppers ekonomiska standard urholkades. Detta gällde särskilt barnfamiljerna. Farhågor för de direkta skatternas negativa verkan skapade samtidigt osäkerhet inom partiledningen angående avvägningen mellan reformer och skatter.

Omsättningsskatten, vilken avskaffats efter kriget, var under hela 1950-talet föremål för partiets intresse. Redan 1948 utvecklade Gösta Rehn i *Tiden* tankegången att socialdemokratien måtte pröva denna form av beskattning. Även 1949 års skatteutredning förordade oms som en väg att återställa de sociala förmånernas reala värde.⁹⁵

Nödvändigheten av att balansera statsbudgeten vid 1950-talets slutskede bidrog till att ändra den tidigare negativa synen på möjligheterna att genom höjda skatter åstadkomma medel att upprätthålla en stor offentlig sektor.

Partiledningen tog beslut om att återinföra omsättningsskatten. Denna omsättningsskatt kunde vidare användas som konjunkturregulator i den starka industritillväxt som utvecklades 1960.

Ernst Wigforss diskuterade i *Kan dödläget brytas?*, 1959, den parlamentariska situation där två lika stora block står mot varandra. Wigforss betecknade det parlamentariska läget, sådant det tedde sig på 1950-talet, som ett dilemma. Ett av de alternativ till det parlamentariska dödläge Wigforss diskuterade var samarbete över partigränserna. Detta föreföll emellertid inaktuellt, då socialdemokraterna mötte en stark borgerlig opposition i pensionsfrågan.⁹⁶

Medan socialdemokraterna drev ATP-linjen ”trygghet vid inkomstbortfall” förespråkade de borgerliga partierna modeller där socialpolitiken inskränktes till att ge vad de kallade en ”garanterad minimistandard”, men med möjlighet till frivilliga försäkringar. Enligt Molin stod folkpartiet möjligen närmare socialdemokraterna, medan centern med sitt eget folkomröstningsförslag bidrog till stor förvirring beträffande det parlamentariska konkurrensförhållandet.⁹⁷

Socialdemokraterna stod mot den övriga borgerligheten, och valde att ta strid i en socialpolitiskt principiellt särskiljande fråga. Den sociala konfliktfrågan ATP medgav alltså att partierna relaterade sina ståndpunkter på en ”vänster”-/”höger”-skala och det parlamentariska läget ändrades i och med att koalitionspartierna socialdemokraterna och centerpartiet framförde olika förslag. Den utväg den socialdemokratiska partiledningen valde för att markera sin profil mot de borgerliga var att välja ståndpunkten att tjänstepensionen skulle utformas genom utbyggnad av ett standardtrygghetssystem.

Vid 1960-talets början har partiledningen alltså redan gjort ett grundläggande ideologiskt val och tillika valt ny finansieringsväg för den offentliga sektorn. Eftersom denna nya väg öppnats, blev det möjligt för partiledningen att av

förändringarna i samhället även fortsatt dra slutsatser med den innebörden att social omsorg bäst tryggas genom offentliga åtgärder.

Uppfattningen att förändringar i samhället ställer krav på förnyade offentliga insatser framgår redan 1956 av partistyrelsens skrift *Framstegens politik*:

Den moderna människan riktar sin efterfrågan mot ting, som kräver väldiga engagemang från samhällets sida. Det betyder krav på allt större insatser för utbildning, bostäder, hälsovård, vägar, service etc.⁹⁸

Skriften var en del av det arbete som föregick programarbetet för ett nytt *Partiprogram* 1960. Av formuleringarna framgår att partiledningen ansåg att stort missnöje och väldiga missförhållanden fortfarande existerade i samhället:

Om möjligheterna till ett snabbt framåtskridande är större än någonsin blir emellertid också kraven på insatser för att tillvarata dessa möjligheter större än tidigare. De insatser som blir nödvändiga i framtidsbygget är dessutom så stora att de kräver ett allt starkare engagemang från samhällets sida.⁹⁹

Partiledningen benämnde behoven de "otillfredsställda behoven" och förespråkade "kollektiva sociala åtgärder".¹⁰⁰

Tage Erlander förde fram tankarna i riksdagen i ett principiellt formulerat tal 1956:

Det finns emellertid ett missnöje, som är av en helt annan typ, som jag skulle vilja karakterisera såsom ett de stora förväntningarnas missnöje.¹⁰¹

Erlander menade på partikongressen 1960 att det nu var dags att lämna en politik baserad på att enbart undanröja massfattigdom, eller att enbart tillhandahålla en minimistandard, bakom sig. Dessa synsätt hörde till 1930- och 1940-talen enligt Erlander.¹⁰² Nu gällde det i stället, att:

...förskjutning/en/ i målsättningen är en naturlig följd av samhällsutvecklingen, av människors stigande anspråk på trygghet i ett samhälle med ökande standard. /Socialpolitiken/ utvidgas till att gälla även de eftersatta minoriteterna i samhället.¹⁰³

Vad Erlander menade var att trots stora framsteg i samhället, vilka lett till förbättrad standard för de flesta, hade även anspråken höjts. De redan uppnådda standardförbättringarna hade möjliggjort för många att ta del av en social service som tidigare varit förbehållen dem som kunnat betala. Trots att många alltså fått tillgång till de nya tjänsterna kunde det uppstå köproblem eftersom ingen prisreglering fanns. Dessa köer kunde ge upphov till ett "förväntningarnas missnöje" och hade skapat förväntningar på mer samhällsservice. Det gällde därför enligt Erlander att bygga bort även dessa nya problem. På partikongressen 1964 formulerade Gunnar Sträng problemet som "de ouppfyllda förväntningarnas missnöje".¹⁰⁴

”Med kollektiva, progressiva lösningar skall de gemensamma uppgifter som finns lösas. Samhället har behov av större resurser och skall få sådana”. Så motiverades omsättningsskattepropositionen 1959. Det var ett starkt försvar för kollektiva metoder att lösa samhällliga problem.¹⁰⁵

Andra debattörer är Ernst Wigforss, Gösta Rehn och Nils Kellgren. Wigforss betonade vikten av ett handlingsprogram, som går utöver dagspolitiken.¹⁰⁶ Utopier behövs och det socialistiska samhället var fortfarande en utopi som behövdes enligt Wigforss.¹⁰⁷ Ett karaktistikum för utopin var socialismens mål om jämlikhet,¹⁰⁸ men själva formen för en socialistisk organisering blir enligt Wigforss ett medel, inte ett mål, för den socialistiska politiken.¹⁰⁹ Detta perspektiv har Lewin karakteriserat så, att den socialdemokratiska partiledningen efter att ha gjort upp med ödestron sökt uppnå den klassiska liberalismens harmoni genom en betydande statlig aktivitet.¹¹⁰

Wigforss skisserade fyra dagspolitiska reformlinjer. Skattepolitik, utbildning och forskning, socialpolitik samt ekonomisk utjämning var de fyra huvudfrågor politiken borde koncentreras till, enligt Wigforss. Wigforss såg socialpolitiken som essensen i välfärdssamhället; ett viktigt utjämnande instrument. Välförhållandet skulle byggas på effektivisering och demokratisering av arbetslivet.¹¹¹

Wigforss punkter fördes fram även av andra debattörer. Gösta Rehns karaktistik var följande:

...nästa stora socialreform /blir/ att bygga upp en arbetsmarknadspolitik som är så effektiv att den tvärsigenom alla konjunktursvängningar ständigt ger den enskilde samma frihet på arbetsmarknaden som under den s.k. överfulla sysselsättningens tid.¹¹²

Genom rörlighet på arbetsmarknaden, solidarisk lönepolitik och rationalisering skulle målen nås, enligt Rehn. Även kvinnorna sades utgöra ett nettotillskott till samhällets produktivitet. Man borde också tillskapa frihet till byte av arbete så, att t ex svarvaren och folkskoleläraren kan byta arbete med varandra.¹¹³

Ett av de verktyg som behövdes för att utveckla den offentliga sektorn erhöles genom omsättningsskatten. Det var i själva verket en av anledningarna till dess återinförande enligt propositionens motivering, en uppfattning som även framfördes av Erlander i häftet *Valfrihetens samhälle*, 1962.¹¹⁴

Den amerikanske ekonomen J K Galbraiths tankar debatterades i *Tiden*. Hans bok *Överflödets samhälle* översattes till svenska 1959, och där fanns de tankegångar Erlander påverkats av. I de utvecklade länderna råder obalans mellan den offentliga och den privata sektorn. Den offentliga sektorn dras med knappa resurser vilket ger upphov till köer och dålig service. Enligt Galbraith borde medel ledas till denna sektor. Även den privata sektorn måste emellertid

främjas. Att dessa tankegångar diskuterades inom partiledningen framgår av Erlanders direkta referens till Galbraith på partikongressen 1960.¹¹⁵

Omkring 1960 tog regeringspartiet definitivt ställning för att ett föränderligt samhälle med ekonomiskt välstånd *inte* gör sociala reformer överflödiga. Det framgår dels av den visade viljan att genomföra offentligt utformade reformer på socialpolitikens område, dels viljan att skapa verktyg (omsättningsskatten) för den fortsatta reformverksamheten. Tage Erlander menade i riksdagen 1959 att:

...det är i själva verket så att den enskildes stigande standard mer och mer riktar strålkastaren mot bristerna i den offentliga hushållningen på olika områden.¹¹⁶

1960-talets problematik var, enligt Erlander på partikongressen 1960, att tillgodose människors ökade anspråk på trygghet i ett samhälle med ökande standard. Han hänvisade till att det var samhällsförändringen som föranlett förskjutningen i målsättning.¹¹⁷

Formellt framfördes tankarna i det nya *Partiprogrammet* 1960, vari kraven på kollektiva insatser för att trygga mänskliga behov betonades:

Många av de mänskliga behov, som det gäller att fylla, förutsätter stora samhällsleliga insatser eller andra former av samverkan mellan medborgarna. I och med att samhällslivet och produktionen alltmer utvecklas, minskar inte kraven på samverkan. Tvärtom ökar behovet av kollektiva insatser.¹¹⁸

Partiprogrammets formuleringar riktade sig mot sådana inkomstskillnader som betingas av "sociala eller ekonomiska privilegier", men godtog skillnader som härrör ur "olika arbetsinsats, yrkesskicklighet, ansvar eller initiativ". Formuleringen har intresse, då dess sista led senare kom att falla bort.¹¹⁹

Valet av princip för den sociala omsorgens organisering fullföljdes de närmaste åren, och formulerades i programmet *Resultat och reformer*, 1964, som innehöll tankar om att frihet uppnås genom offentligt organiserad social trygghet och att "vi når denna frihet inte *mot* samhället utan *genom* samhället".¹²⁰

1966 års kommunalval blev ett bakslag för socialdemokraterna. Nils Elvander har karakteriserat tiden före valet som fylld av oro inom regeringspartiet inför konjunkturnedgång och strukturarbetslöshet samt negativa sociala effekter av den snabba nedläggningen av jordbruk. Nederlaget blev upptakten till en vitalisering av den ideologiska diskussionen inom partiet vilket framgår av den omfattande programskrivningsverksamhet som nu följde. Det framgår även av att en extra partikongress hölls 1967.¹²¹

Liksom i slutet av 1950-talet var det kring näringspolitiken intresset koncentrerades. En näringspolitik syftande till än snabbare strukturuomvandling

sågs av partiledningen som ett villkor för att Sverige skall kunna förbli en av världens ledande industrinationer. I partiets *Program för aktiv näringspolitik*, 1968, underströks att omvandlingen måste ske under ledmotivet "trygghet i förändringen" men för att detta skulle kunna realiseras måste enligt programmet omfattande offentliga insatser genomföras. Det gäller sådant som utbyggd arbetsförmedling, flyttningsbidrag, inrättandet av investeringsbank, näringspolitik, statlig företagsamhet, aktiv regionalpolitik och miljövard. På partikongressen 1968 samlades partiet kring det allmänna målet "jämlighet".¹²²

Grundsynen, att det var med offentliga insatser utvecklingen i samhället skall mötas, framträdde vidare i en intervjubok med Erlander, 1967:

...kraven på den offentliga sektorn stiger Våra krav på frihet, jämlighet och solidaritet vill vi förverkliga genom vidgade samhälleliga resurser. Samhället måste planmässigt kontrollera utvecklingen...¹²³

Partiledningens socialpolitiska ideologi bestod i uppfattningen att sociala olikheter inte skulle komma att upphöra enbart som en följd av att samhälls-ekonomi expanderar. Nya krav som uppstår kan enligt denna modell tillgodoses endast genom kollektiva insatser.

Fram till det borgerliga regeringsövertagandet 1976 förändrades inte de socialdemokratiska argument som berörde partiets socialpolitiska ideologi. I *Tillsammans kan vi göra ett bra land bättre*, 1976, betonade Olof Palme viljan att skapa ett jämställt samhälle och nödvändigheten av samhälleliga insatser för att klara de sociala målen. Utan sådana insatser sades demokratin reduceras till "formella rättigheter".¹²⁴

På annat håll, t ex i partiets *Hälso- och sjukvårdsprogram för framtiden*, 1975, lyftes socialpolitiken fram som ett centralt medel för att skapa välfärd för flertalet och behovet av fortsatt utbyggnad av offentlig service ströks under:

Ett fortsatt socialpolitiskt reformarbete ställer krav på samfälliga insatser för att möta människornas behov av god hälso- och sjukvård, ökad omsorg om barnen, bättre omvårdnad för äldre samt vidgade möjligheter för handikappade att leva med i samhället. Socialdemokratin är beredd att bygga ut den gemensamma sektorn för att därigenom tillgodose dessa krav.¹²⁵

I det vid samma tid utarbetade *Partiprogrammet* gavs formuleringar om utbyggd samhällsservice i sin helhet samt planmässig utbyggnad och samhällelig kontroll av socialsektorn stort utrymme.¹²⁶

1974 skrev partiets näringspolitiska grupp:

...måste vi se till att de marknadsekonomiska principerna inte blir ledstjärna för produktion och fördelning av för välfärden avgörande tjänster /sociala tjänster/.

Det är enligt vår mening den enda möjligheten att för hela folket tillgodose de stora otillfredsställda behoven av vad som idag är samhällstjänster. Syftet med en växande samhällelig tjänsteproduktion är givetvis att öka människors välfärd och förbättra deras levnadsbetingelser.¹²⁷ (*Välfärd och arbete åt alla, riktlinjer för sysselsättningspolitiken*, 1974.)

Formuleringarna är i fullständig kontinuitet med dem om de "otillfredsställda behov" som Tage Erlander diskuterade 10-15 år tidigare. Jämför med de betydligt försiktigare formuleringarna i ett tal av Olof Palme 1982, där han sade:

Socialdemokratin vill fortsätta välfärdsbygget, men det måste ske i den takt som samhällsekonomin tillåter. Vi lovar inga nya kostnadskrävande reformer.¹²⁸

Förändringen genomfördes i två steg. Konkret resulterade de nya diskussionerna i programmet *Framtid för Sverige*, 1981. Där ströks kraftigt under att privatisering och nedskärning av den offentliga sektorn måste förhindras. Den sociala välfärden måste garanteras. En avgörande förändring jämfört med tidigare var dock att det inte var den relativa offentliga andelen av samhällsekonomin som avsågs i programmet, utan den absoluta. Partiet sadades vara en garant mot social nedrustning, men offentliga satsningar framställdes inte längre entydigt som en motor i samhällsekonomin. Det offentligas roll var istället att erbjuda sådana ramar och styrmedel att industrin verkligen kunde fungera så tillfredsställande att överskottet räckte för att upprätthålla offentliga åtaganden. Det betonades att höjning av skatteintäkterna inte längre kunde användas som ett instrument att sanera statsfinanserna.¹²⁹

Partiledningens nya uppfattning återkom även senare i partiets program *Framtiden i folkets händer*, 1984, vari visserligen en väl utbyggd offentlig sektor beskrevs ha grundläggande betydelse för fördelningspolitiken, men där samtidigt ett effektivt näringsliv sadades utgöra själva garantin för välfärd.¹³⁰ I Kjell-Olof Feldts *Frågor till Feldt*, 1987, framgår avvägningen än tydligare, liksom i ett antal *Tiden*-artiklar vid 1980-talets slut. Feldt, som klarare än de flesta i partiledningen formulerade de nya ideologiska inslagen, hävdade att:

Fortsatt utbyggnad av offentlig verksamhet måste betalas genom att andra delar av den offentliga konsumtionen bantas...¹³¹ (*Frågor till Feldt*, 1987.)

A propos partiprogrammet menade Feldt att det gav en "schablonbild" av motsättningen mellan "offentlig" och "privat":

De stora enheterna, den hierarkiska organisationen, dåligt fungerande marknader borde ingå i en kritisk analys. Vilka slutsatser bör då dras? Den första är att vi slutar förtala marknadsekonomin. På det globala planet har som bekant marknadsekonomin i denna skepnad vunnit en total seger över sitt enda kända alternativ, planhushållning.

I vårt partiprogram sägs att marknadsekonomin bara kan ge acceptabla resultat under vissa förhållanden. Det bör beskrivas tvärtom - bara under vissa förhållanden och på vissa marknader är planhushållning bättre än marknadens lösningar.¹³² (*Tiden*, 1989.)

Även i Berndt Ahlqvists och Lars Engqvists *Samtal med Feldt*, 1984, gav Feldt uttryck åt det nya argumentet. Feldt hävdade där:

Det finns bara två metoder vi kan använda /för att minska det strukturella underskottet/. Antingen skär vi ned de offentliga utgifterna eller också höjer vi skatten. finns det i realiteten emellertid bara ett alternativ och det är att skära ned den offentliga utgiftsnivån i relation till landets inkomster. Den /offentliga sektorn/ får inte ta så mycket resurser från övriga sektorer, att de råkar i allvarlig obalans.¹³³

Det andra steget var den mycket tydliga betoningen av sådana sociala åtgärder som syftar till generella metoder i stället för selektiva. Det kom till uttryck i partitrycket, särskilt från 1984, men även i debattartiklar i *Tiden* liksom i Anna Hedborgs och Rudolf Meidners *Folkhemsmodellen* och i det nya *90-talsprogrammet*, 1989.¹³⁴ Ingvar Carlsson formulerade sig så här i *Idéer som bär*, 1988:

Ett system där endast de svagaste erbjuds socialt stöd och offentligt stöd och omsorg är *bräckligt*. Det gränsar till den välgörenhet som innebär att den starke delar med sig när han själv vill - och avstår från att göra det när han så önskar.

Ett sådant system inbjuder samtidigt till *segregation*. De sämst ställda erbjuds en minimistandard och de bättre ställda, förutsatt att de betalar för den, en annan och högre standard.

Dessutom öppnar det för en form av behovsprövning som ofta rymmer närgångnen och kränkande *kontroll*.

Den generella välfärdspolitik och gemensamma sektor som socialdemokratien står för är istället stark och robust. Alla har del i den. Den inbjuder till gemenskap istället för segregation.¹³⁵

Här förespråkades således socialpolitiska lösningar byggda på standardförsäkring åt alla, även åt dem som i och för sig skulle kunna betala för sig.¹³⁶

Vid denna tid förekom även argument som förespråkade möjligheten att valfrihet skall kunna förekomma inom den offentliga ramen.¹³⁷

Statsfinanserna, och därmed utrymmet för nya sociala reformer, blev under den borgerliga regeringstiden alltmer ansträngda. Hans Bergström har i *Rivstart* visat att valnederlaget 1979 av många socialdemokrater uppfattades som traumatiskt och som början till en omfattande självprövning hos grupper inom partiet redan före valet 1982.¹³⁸ Samtidigt var partiledningen åter i ett läge, där den föredrog att lyfta fram vad som skiljde den från de övriga partierna. Det partiledningen då valde att förespråka var standarddrygghetssystem.

Precisering eller förändring?

En förändring i tyngdpunkt har skett i det socialpolitiska budskapet från omkring 1979. Förändringen är av fyra slag. För det första; från att ha betonat vikten av nya socialpolitiska reformer betonas nu mer försvaret av redan uppnådda. För det andra; från att entydigt ha förespråkat kollektiva, enhetliga lösningar får nu även valfrihet inom det offentliga ram visst utrymme. För det tredje; på 1980-talet blev stödet för generella socialpolitiska reformer tydligare i partiets retorik. För det fjärde; ett klarare stöd för marknadsmekanismer.

Än så länge har partiledningen inte offentligt omprövat huvuddragen i sin grundläggande socialpolitiska ideologi. Det distinkta nya temat från 1981 tog sig uttryck i att grupper inom partiet för första gången diskuterade handlingsvägar för partiet med innebörden att samhällsekonomi och skatteintäkter eventuellt inte räckte till för att upprätthålla nuvarande sociala åtaganden. En sådan ideologisk precisering var tidigare, när statsfinanserna inte var lika ansträngda, inte aktuell. Detsamma gäller argumenten för generell framför selektiv socialpolitik som nu framträdde klarare; det var en precisering av tidigare intagna uppfattningar snarare än en förändring. Beträffande möjligheterna att frigöra nya skatteintäkter för sociala åtaganden var partiledningen tydligare. Den betonade nu att försvaret av den offentliga sektorn gällde dess absoluta storlek, inte dess relativa. Skatterna kunde inte höjas; garantin för den offentliga sektorn, och därmed för socialpolitiken, var att industrin genererade ett tillräckligt stort överskott.

När vi placerar in socialdemokraterna i den tidigare använda typologin för socialpolitisk ideologi är det fortfarande rutan generös institutionalism som är relevant. När partiledningen diskuterade statsfinansiella besparingar och förnyad offentlig sektor närmade sig argumenten emellertid rutan restriktiv institutionalism.

3.5 Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna

Skp/vpk genomgick under perioden flera ideologiska kriser. Partiets socialpolitiska ideologi kan därför inte entydigt beskrivas.

Åtminstone fyra grupper har, enligt Jörgen Hermansson som undersökt Skps/vpks idéutveckling, sökt inflytande i partiet. Grupperna har haft olika uppfattningar om partiets förhållande till Sovjetunionen, om hur övergången till socialism skall ske och om demokratifrågor.¹³⁹

Den ideologiska tyngdpunkten i partiet försköts under 1960-talet alltmer mot "etiska" ideal. Partiets ideologi fick drag av humanism och jämlikhetslära.

Inom partiet fanns enligt Hermansson en "traditionalistisk" grupp som förespråkade en "folkfrontsstrategi" och som såg partiet som den "vänkskaplige pådrivaren" på SAP.¹⁴⁰

För den "modernistiska" grupp som kritiserat traditionalisterna, och som stärkt sin ställning från 1964, när C H Hermansson blev partiledare, var den politiska demokratin ett mål i sig. Denna grupp trodde på möjligheten att genomföra sociala framsteg *även* under kapitalismen.¹⁴¹

Mot dessa stod två oppositionsgrupper, där den ena förespråkade icke-parlamentariska, icke-legalistiska metoder och profilering mot SAP. Den ansåg att Skp/vpk dittills endast fungerat som stödparti åt SAP. I stället borde långt mer pådrivande krav ställas. Flertalet i den andra gruppen stod nära SAP och gick över dit efter 1968.¹⁴²

Partiets definition av socialism var strängt formalistisk. Socialism var det samma som kollektivt ägande.¹⁴³ Partiets socialpolitiska ideologi har kommit närmast "generös institutionalism", men i ett tänkt socialistiskt samhälle, där allt är kollektivt ägt, blir självfallet en specifikt "offentlig" socialpolitik en anakronism. (Jämför de sammanfattande etiketter över olika socialpolitiska principer som Hadenius använder och som sammanfattas i figur 1 i kapitel 1.4, se även figur 4 och 5 i avsnitt 3.7.)

Förnyelsen inom partiet innebar emellertid en förändring av synen på kollektivism så, att partiledningen allt mer kom att tala om kollektivt ägande och inflytande. Därmed närmade sig vpk den socialdemokratiska ideologin där den offentliga sektorn anses bidra till kollektivt inflytande, men med en ekonomi som i grunden är en marknadsekonomi.¹⁴⁴

Början till förändringen framgår av ett anförande av C H Hermansson i remissdebatten 1966 där han, i likhet med Erlander, hävdade att människors krav på ett kollektivistiskt samhällssystem kommer att öka i takt med den ökade välfärden. Hermansson hade redan tidigare hävdat att sociala reformer kan genomföras "utan förändring av den samhällsekonomiska byggnaden".¹⁴⁵

Förskjutningen i "modernistisk" riktning innebar att partiet accepterade att stora framsteg kan uppnås inom kapitalismen med den offentliga sektorn som ett kollektivt instrument. Hermansson talade om att verklig planering förutsätter en stor offentlig sektor. I *Partiprogrammet* 1967 fördes krav på en förstärkning av den offentliga sektorn fram. I det föregående programmet 1961, fick däremot sådana frågor stå tillbaka.¹⁴⁶

Utläggningarna om den offentliga sektorn beledsagades i det nya partiprogrammet av ej tidigare använda formuleringar om humanistisk jämlikhetsideologi. I programmet fanns krav formulerade om social minimistandard.¹⁴⁷

Partiets ideologi var fortfarande "kollektivism", men med den förändringen att det alltmer var den "offentliga sektorn", i den mening socialdemokraterna

använt uttrycket, som därmed avsågs.

Ännu vid 1970-talets mitt framfördes argument med innebörden att socialpolitik i dåvarande form var av tillfällig karaktär:

...produktion och samhällsliv måste baseras på helt andra principer än profit och hänsynslöshet. En grundläggande lösning av problemet med arbetslösheten förutsätter planhushållning och socialism. Den sociala otryggheten möts av arbetarklassen med kamp för allas rätt till arbete med en lön som inte ska behöva utfyllas med sociala bidrag. Socialpolitiken kan inte åstadkomma ett i grunden solidariskt samhälle. Därtill krävs att samhällets nuvarande maktstruktur och det ekonomiska fåtalsväldet bryts. Under kampen för att uppnå detta måste socialpolitiken användas för reformer i arbetarklassens intresse. Dit hör kravet om en allmän social försäkring som skall garantera ekonomisk trygghet vid alla former av inkomstbortfall.¹⁴⁸ (Programmet *Vrid politiken åt vänster*, 1975.)

Uppfattningen att "socialpolitik" endast kan vara ett övergående fenomen i det borgerliga samhället var det argument på vilket partiets ideologi baserades på 1960- och 1970-talet. Partiets alternativ var att social trygghet endast skapas genom tillgång till arbete,¹⁴⁹ men att detta kan garanteras endast i ett samhälle där arbetarklassen griper makten. De förslag till övergångsvis socialpolitik som framfördes hade emellertid en utformning som överensstämde med vad Hadenius kallar generell politik.

Under 1980-talet har vänsterpartiet kommunisterna fortsatt närmandet till en ideologi som liknar socialdemokraternas, vilket gett utrymme åt en klarare formulerad socialpolitisk ideologi.

I partiets *Förslag till socialpolitiskt program*, 1980 var formuleringarna dels:

Borgarklassen har sett socialpolitiken som ett politiskt instrument att dämpa missnöje och oro inom arbetarklassen. många reformer har genomförts med borgarnas goda minne.¹⁵⁰

dels:

Ofast har genomförandet av reformer krävt en hård strid mot borgarna...¹⁵¹

Denna dubbelhet framträdde även i synen på staten. I *Partiprogrammen* från 1972 till 1985 hävdades att "(s)taten har i varje samhälle som grundläggande uppgift att befästa den rådande ekonomiska ordningen och den härskande klassens makt".¹⁵² I *Förslag till socialpolitiskt program*, 1980, hävdades att "(k)ampen för sociala reformer står inte i motsättning till kampen för ett framtida socialistiskt samhälle".¹⁵³

De förändrade formuleringarna visar att denna acceptans av socialpolitik som en framkomlig väg - om så bara på kort sikt - i sig ledde till den förskjutning

av vilka prolemformuleringar som ingick i vänsterpartiet kommunisternas ideologi från andra hälften av 1980-talet.

Redan i programmet *Ideologisk offensiv för socialism och frigörelse*, 1983, fanns följande:

Detta /planering av ekonomin/ förutsätter emellertid inte en total avsaknad av en marknad. Marknaden kan beskrivas som en distributionsmekanism. Som sådan kan den fungera under skilda produktionsätt Den kan underordnas en mer övergripande plan och fungera som ett komplement till denna.¹⁵⁴

Argumenten problematiserade nu den offentliga sektorns utformning och omfattning, snarare än dess karaktär av övergångsfenomen. Partiledningen började diskutera i lämplighetstermer och framförde argument som hade den offentliga sektorn som förutsättning i stället för att utforma argumenten i enlighet med vad partiledningen tidigare angav vara arbetarklassens långsiktiga mål. På partikongressen 1985 hävdade Margó Ingvardsson att socialpolitiken måste inskränkas till "att skydda vad vi redan uppnått och i mindre omfattning verka för utbyggnad".¹⁵⁵ Lars Werner för sin del kritiserade på kongressen socialdemokraterna för att inte "använda den offentliga sektorn och byggandet som den dragmotor ur krisen man tidigare lovat".¹⁵⁶

I 1987 års *Partiprogram* fullföljdes omsvängningen. Visserligen sades fortfarande statens grundläggande roll vara att "garantera den bestående samhällsordningen och den härskande klassens ledande ställning".¹⁵⁷ Enligt programmet var emellertid staten "relativt/ självständig i förhållande till borgarklassens kortsiktiga intressen".¹⁵⁸ Vidare hade "(s)tatens utvidgning ökat betydelsen av klasskamp inom statsapparat och offentlig verksamhet".¹⁵⁹ Partiledningen satte nu likhetstecken mellan "offentlig sektor" och "gemensam sektor", vilket var samma ordval som socialdemokraterna redan använde. Det framgår av Lars Werners formuleringar i den allmänpolitiska debatten 1989.¹⁶⁰ I *Partiprogrammet* 1987 hävdades dessutom att "(d)emokratiska och sociala reformer kan minska kapitalmakten" samt "(e)n gemensamt ägd sektor kan bli en grund för demokratiska former för styrning och beslut".¹⁶¹

Det var sedan denna förändring genomförts, det vill säga att socialism sades kunna uppnås stegvis genom sociala reformer inom den offentliga sektorn, som uttalanden av följande typ förekom. Lars Werner diskuterade nu möjligheterna att effektivisera den offentliga sektorn och hävdade att vänsterpartiet "också gärna /scr/ en mångfald".¹⁶² Vidare:

Demokratisering, menar jag, är vägen när det gäller att effektivisera utnyttjandet av den offentliga sektorns resurser, om man nu skall tala i effektivitetstermer. Men framför allt menar jag att demokratisering är vägen när det gäller att engagera människor och erövra människors inflytande över tjänster och service. På det sättet

tror jag att den offentliga tjänstesektorn kan bli bättre och effektivare.¹⁶³ (Lars Werner i riksdagen 1989.)

Werner framställde den offentliga sektorn som en lämplig ”motor” även för den övriga, privata, ekonomin:

Utan den offentliga sektorn skulle datormarknaden - och privata datorföretag - inte utvecklas i den takt som sker. Det här glömmes man bort. Den offentliga sektorn ger arbete åt folk i den privata sektorn. Den offentliga sektorn driver på den tekniska utvecklingen även för den privata sektorn.¹⁶⁴ (Lars Werner i riksdagen 1989.)

Werner talade nu i uppskattande ordalag om den tidigare finansministern Wigforss, medan Margó Ingvardsson å sin sida berömde den tidigare statsministern Erlander.¹⁶⁵

Partiledningen förespråkade en politik med innebörden att socialpolitiken skall vara generell enligt standardtrygghetsprincipen.¹⁶⁶ Samtidigt fanns emellertid under hela perioden även formuleringar med innebörden att de sämst ställda skulle bli föremål för särskilda åtgärder:

...tillfredsställandet av alla grundläggande behov.¹⁶⁷ (*Partiprogram*, 1981.)

...använd samhällets begränsade resurser för att stödja de ekonomiskt svagaste grupperna.¹⁶⁸ (*Programmet Vänstern visar vägen*, 1985.)

Partiledningens val av problemformulering förändrades under 1980-talet. Från att främst ha diskuterat förutsättningar för ”verklig demokrati”, ”privategendomen avskaffas”, ”folkets makt över produktion och samhällsutveckling”¹⁶⁹ (*Partiprogram*, 1981) diskuterades i slutet av 1980-talet ”den offentliga sektorns effektivitet”, ”mångfald” och ”marknadsmekanismer inom den offentliga sektorn som en del i ett samhälle med både privat och offentlig sektor”. När partiet bytt namn till vänsterpartiet var det på väg att konkurrera med socialdemokraterna med socialdemokraternas egna argument.

3.6 Partiernas ställningstaganden i de offentliga utredningarna

I den svenska politiska kulturen har det offentliga kommittéväsendet en mycket stark ställning, även om dess funktion som forum för faktainsamling och kompromisser mellan olika intressen förändrats på senare år.¹⁷⁰

Molin har pekat på att de offentliga utredningarna kan vara ett sätt för partierna att vinna tid och ett medel att få underlag och information för en bedömning av framtida förhållanden. Utredningsfasen utgör ett skede när partiernas ståndpunkter kan läsas.¹⁷¹

Utredningsväsendets starka ställning har motiverat att vi här redovisar de socialpolitiska ställningstagandena separat.

Den parlamentariskt sammansatta utredningen *Stöd åt barnafödorskor* presenterade 1961 ett enigt förslag om kraftigt förbättrade förmåner för barnafödorskor. Det innehöll både höjda engångsbelopp och förlängd och förhöjd sjukpenning för de förvärvsarbetande mammor, som stannade hemma med sina små barn. Principiellt råde enighet om att samhället, som gav formell möjlighet till sex månaders ledighet vid barnsbörd, också gav kvinnliga löntagare ekonomiska möjligheter att vara hemma under den tiden.¹⁷²

Samma enighet om ett utökat samhälleligt stöd visar sig i *Bättre åldringsvård*. Utredningen uppmärksammade 1964 det starkt ökade antalet åldringar i behov av omsorg och föreslog en rad åtgärder för att förbättra åldringars bostadssituation, såsom standardhjälp och byggande av pensionärsbostäder. Till detta skulle staten lämna lån till landstingen.¹⁷³

Familjepolitiska kommittén presenterade 1967 sitt betänkande *Barnbidrag och familjetillägg*. Kommittén sade sig ha målen att det var en uppgift för samhället att bidra till att skapa gynnsamma yttre betingelser för familjens utveckling och att rättviseskäl talade för en utjämning mellan barnfamiljer och barnlösa. Befolkningspolitiska skäl sade sig utredarna tillmäta mindre betydelse. I stället borde två andra huvudområden uppmärksammas, dels familjens svårigheter att klara kostnaderna för barnens konsumtion, dels omsorgs- och tillsynsutgifter. Detta var alltså en uppgift för samhället att klara av.¹⁷⁴

Utjämningstanken framgår även av det förslag som lades fram av samma utredning om reformering av bostadsbidragen, där stödet föreslogs kraftigt ökas för låglönegrupper med flera barn och minskas något för höginkomsttagare med få barn.¹⁷⁵

Ytterligare en utredning inom socialpolitikens område var *Allmän arbetstidslag*, 1968, vilken i ett enigt utlåtande förespråkade sänkt arbetstid från 42,5 timmar per vecka till 40 timmar.¹⁷⁶

Samma år föreslog pensionsförsäkringskommittén i ett enigt utlåtande, att den allmänna pensioneringen successivt förbättras för de inom pensionssystemet sämst ställda grupperna. Grundinställningen var, att den sociala omsorgen om och det ekonomiska stödet till pensionärerna, borde byggas ut i takt med samhällets ökade resurser.¹⁷⁷

Utredningarna har det gemensamt, att de alla uppmärksammade stora, av samhället ej tillgodosedda behov hos dem i samhället som skulle kunna betecknas som de "sämst ställda". Det är mödrar, mångbarnsfamiljer och åldringar. Inga reservationer restes från någon ledamot. I utredningsmaterialet redovisades stora problem för dessa grupper och det råde enighet om att det

var samhällets uppgift att förbättra deras villkor. Här kunde två ideologiska principer sammanfalla, nämligen dels uppfattningen att social omsorg skall vara offentlig, dels uppfattningen att samhället i minsta möjliga utsträckning skall blanda sig i den enskildes angelägenheter, men stå för ett grundstandard-skydd. Den tidigare framställningen har visat var partierna stod i dessa avseenden.

Den sk Familjeberedningen redovisade förslag 1964 och 1967, som hade det gemensamt att samhällets serviceåtaganden för barnfamiljer skulle öka, mot bakgrund av att barnfamiljerna under en tioårsperiod inte förmått hålla jämna steg med andra grupper i standardutveckling. Beredningen, som inte var parlamentariskt sammansatt, föreslog utbyggd barnomsorg men menade att långt ifrån alla barn kunde tillförsäkras plats på daghem. Beredningen föreslog 1964 ett grundskydd för alla i form av barnbidrag. Utöver detta borde någon form av vårdnadsbidrag utgå som ett extra stöd till familjer med små barn. Dessutom föreslogs ett stöd baserat på antal barn.¹⁷⁸

Samhällets barn tillsyn, 1967, utgick från att det totala behovet av tillsynsplatser var stort, men utredningen tog även steget till att tala om nödvändigheten av utbyggd organiserad familjedaghemsvärksamhet. Denna karakteriserades som billig och lokalsnål, och man föreslog statsbidrag för att öka utbyggnaden. Den institutionsbundna omsorgen prioriterades genom de regler som föreslogs om vissa kvoter för att säkerställa att statsbidragen till de kommunala daghemmen inte skulle minska.¹⁷⁹

Familjeberedningens förslag visar att socialdemokraterna, genom det direkta inflytande de hade över utredningsarbetet, i mitten av 1960-talet tog ställning för målmedveten, snabbt utbyggd, samhällsservice. En vilja till offentliga åtaganden växte nu fram, samtidigt som socialdemokraterna var väl medvetna om de kostnader som därmed permanentades. Familjedaghemmen motiverades i utredningarna inte främst för att de utgör ett bra pedagogiskt alternativ till daghemmen utan som ett billigare alternativ. Utredningarna visar på en allt starkare övertygelse att med offentliga medel underlätta för den utveckling på arbetsmarknaden som anteciperades.

Den parlamentariskt sammansatta utredningen *Familjestöd*, 1972, fick till uppgift att lägga förslag om hur större jämlikhet i materiella villkor skulle åstadkommas, inte bara mellan barnfamiljer och barnlösa utan även mellan barnfamiljer inbördes med barn i olika antal och åldrar. Principiellt anförde majoriteten i utredningen att det var tilltalande "att fortsätta linjen att flytta över familjestödet från skattesidan till bidrag och service". Bakom detta stod en koalition av socialdemokrater och mittenpartister. Avdragsmöjligheter leder enligt majoriteten till att större stöd läggs till de högre inkomsttagarna, vilket

man motsatte sig. I stället förespråkades en politik grundad på de nya samhällsförhållandena, att kvinnor förvärvsarbetar, och man stödde utbyggnad av daghemmen.¹⁸⁰

Den stora reform som föreslogs var moderskapsförsäkringens omvandling och utbyggnad till föräldraförsäkring, samt rätt till ledighet för vård av sjukt barn. Vidare föreslogs vidgade möjligheter till statligt bostadstillägg. Mittenpartierna föreslog vårdnadsbidrag parallellt med daghem och föräldraförsäkring.¹⁸¹

De reservationer som avgavs innehöll markeringar från de borgerliga partierna. Den moderate ledamoten Nils Carlshamre uttalade sig principiellt för utbyggnad av det ekonomiska stödet till barnfamiljerna, således stöd för vidare offentliga åtaganden. I en principiell fråga markerade han emellertid avstånd mot övriga partier, då han ej kunde tänka sig successiv avveckling av möjligheterna till skattelättnader till förmån för bidragsmöjligheter. Skatterna beskrevs som direkt orimliga och att de skapade ett "konstlat behov" av bidrag.¹⁸²

Utredningen *Bostäder 1974-1976*, 1973, konstaterade att det fortfarande 1970 fanns mycket stora otillfredsställda behov, t ex trångboddhet och avsaknad av bad- eller duschmöjligheter. Utredningen bedömde fortsatt högt bostadsbyggande som nödvändigt, och föreslog kraftigt förbättrade bostadsbidragsmöjligheter för att hushåll med sämre ekonomi skulle kunna få bostad på lika villkor med bättre ställda hushåll.¹⁸³

Utredningens majoritet bestod av socialdemokrater och mittenpartister. Den moderate ledamoten Bo Turessons uppfattning avvek principiellt från de andra ledamöternas. Han menade, att det var en marknadsanpassad bostadsmarknad som skulle eftersträvas, snarare än fler bidrag.¹⁸⁴

Följande år framlades ytterligare ett bostadspolitiskt betänkande, *Solidarisk bostadspolitik*, där det åter främst var moderaterna som markerade avstånd till de övriga. Två principer vägledde utredningens tankegångar. För det första att en normalfamilj med normala inkomster skulle kunna efterfråga och betala priset för en normal och rymlig bostad utan bostadsbidrag, och för det andra att hushåll med låga inkomster skulle stödjas särskilt. Målsättningen för en social bostadspolitik var enligt utredningen nyproduktion till rimliga priser, likvärdiga priser på bostadsmarknaden samt att bostadsspekulation förhindras.¹⁸⁵

Majoritetens förslag för att uppnå detta var statligt stöd genom lån till bostadsbranschen för att utjämna de ekonomiska förutsättningarna mellan nya och äldre hus. Dessutom föreslogs priskontroll vid försäljning i andra hand av statligt belånade småhus.¹⁸⁶

Bo Turessons reservation utgick från samma målsättning som majoriteten, nämligen att man skall kunna hyra och efterfråga en lägenhet utan offentliga bidrag till hyran. Hans lösning var emellertid väsentligen en annan. Turesson

såg själva de statliga byggsbventionerna som upphovet till problemen. Genom denna "skadliga, rigorösa och stelbenta" offentliga inblandning i den, enligt hans mening sunda, marknadsmässiga konkurrensen hade bostadsmarknaden skadats och det hade lett till stigande byggkostnader. Vissa bidrag för de sämst ställda såg han som ofrånkomliga, men att ytterligare bygga ut systemet menade han vara orimligt. Turessons lösning var skattesänkningar; staten skulle inte ta löntagarnas pengar så att de inte själva kunde betala höga hyror. Endast fri marknad sågs kunna erbjuda bostadsköparna det de efterfrågar.¹⁸⁷

Pensionärernas situation hade tagits upp i bostadsutredningarna som en av de grupper man särskilt ville stödja. Utredningen *Sänkt pensionsålder*, 1974, kom fram till att pensionsåldern borde sänkas från 67 till 65 år. Kommittén fann det inte befogat att klara finansieringen med en höjning av skatterna, en annan utredning höll samtidigt på att studera dessa. I stället föreslogs en höjning av socialförsäkringsavgifterna från arbetsgivarna, liksom en uppräknig av ATP-avgiften.

I utredningen stod moderate ledamoten Regnéll ensam mot de övriga, förutom beträffande ATP-avgiften, vilken de borgerliga enligt motsatte sig. Regnéll motsatte sig bestämt en höjning av socialförsäkringsavgiften och menade att det gick att klara finansieringen inom existerande ramar. Det förekom i själva verket ett överuttag av avgifter menade han.¹⁸⁸

Socialtjänstutredningen lade fram ett betänkande 1974, där man diskuterade inriktning och fördelning av de sociala myndigheternas uppgifter, vem man skall nå, hur omsorgen skall fungera, tvång och frivillighet. I reservationerna valde reservanterna att markera sig inom områden utredningen inte berört.

Utredningsmajoriteten hävdade att samhällsutveckling såsom urbanisering, arbetslöshet och ekonomiska klyftor tillsammans skapade sociala problem som endast kunde rättas till med hjälp av offentliga hjälpinsatser.¹⁸⁹

I sin reservation delade Ingegerd Troedsson (m) uppfattningen att de grupper som inte uppnådde grundläggande standard måste få stöd från samhället. Hon menade emellertid, att det offentliga självt skapade sociala problem genom sin inblandning i människors liv via ett felaktigt skattesystem.¹⁹⁰

I ett särskilt yttrande tillsammans med folkpartisten Daniel Wiklund menade Troedsson även att andra huvudmän än de kommunala borde få kommunalt stöd för att bedriva social verksamhet.¹⁹¹

Utredningen *Pensionsfrågor m m*, 1977, menade att det i det svåra ekonomiska läget var nödvändigt att koncentrera tillgängliga resurser till särskilt angelägna områden. Utöver förbättring av långtidssjukvården ansåg kommittén det inte vara möjligt att föreslå några ytterligare standardhöjningar för pensionärerna. Om detta rådde enighet i kommittén; socialdemokraterna reserverade sig inte.¹⁹²

I *Sjukförsäkringsfrågor*, 1981, följde förslag om direkt social besparing. Utredningens direktiv hade förändrats från att först ha varit att pröva sjukförsäkringsfrågor inom oförändrade kostnadsramar (1978) till att pröva begränsningar av vissa försäkringar (1980).¹⁹³

Den borgerliga regeringens tilläggsdirektiv föreslog:

Mot bakgrund av sjukförsäkringens kostnadsutveckling och det samhällsekonomiska läge som redovisas av cheferna för ekonomi- och budgetdepartementen i anmälan till besparingspropositionen finns det nu anledning att också överväga möjligheterna att uppnå kostnadsbesparingar genom ett ökat inslag av självrisk inom sjukförsäkringssystemet.¹⁹⁴

Detta blev utredningens förslag. Den rekommenderade införandet av sjuklön från arbetsgivaren, införandet av karensdagar samt minskad ersättningsnivå.¹⁹⁵

Mot nedskärningsförslagen reserverade sig de socialdemokratiska ledamöterna och de fackliga representanterna. Reservanterna menade att besparingar inte får drabba orättvist utan alla på i princip samma sätt.¹⁹⁶

Utredningen *Barn kostar...*, 1983, skiljde sig från de närmast föregående. Direktiven angav att förslagen måste hållas strikt inom givna ramar. Utredningen diskuterade följder av att slopa förvärvsavdraget, hemmamerreduktionen och livsmedelssubventionerna. Eventuell omfördelningstvinst borde enligt utredningen komma flerbarnsfamiljer, låginkomsttagarfamiljer och familjer med små barn till godo. Utredarna tog inte entydigt ställning men kom fram till att den kommunala barnomsorgen borde byggas ut "bristen på kommunal barnomsorg är så stor att en fortsatt utbyggnad måste ges hög prioritet".¹⁹⁷

Ingegerd Troedsson (m) tog avstånd från majoritetens förslag i sin reservation. Hon menade att intet i underlaget motiverade en prioritering av den kommunala barnomsorgen. Andra alternativ än det kommunala missgynnas enligt Troedsson otillbörligt, som även ansåg att skatterna var så orimligt höga att många familjer tvangs klara ekonomin genom att båda föräldrar förvärvsarbetade, vilket skapade "konstlad" efterfrågan på daghem. I stället borde man kunna vårda sitt barn i hemmet på den lön en inkomst ger. Föräldraförsäkring var enligt Troedsson ingen framkomlig väg. Hon föreslog i stället skattefri vårdnadsersättning, och menade att utgiftsökningen kunde klaras genom minskade daghemsutgifter.¹⁹⁸

Till skillnad från moderatledamoten menade både den folkpartistiska och den centerpartistiska ledamoten Ifvarsson och Sundling att det var motiverat med en fortsatt utbyggd kommunal barnomsorg. De bildade därmed majoritet tillsammans med socialdemokraterna. Tillgång till daghem är både viktigt för familjeekonomi och jämställdhet menade de. De reserverade sig emellertid till förmån för vad de kallade valfrihet och ville se olika huvudmän inom barnomsorgen.¹⁹⁹

Under 1960-talet och under 1970-talets första hälft presenterade flera utredningar förslag till sociala reformer. Utredarna föreslog nya utgiftsområden och förbättringar inom gamla områden. De vanligtvis socialdemokratiska majoriteterna markerade stöd för fortsatt satsning på offentliga lösningar. Social omsorg ordnas enligt denna uppfattning genom utbyggnad av offentlig service, men även med hjälp av bidrag.

Även mittenpartierna hade så långt framfört förslag om sådan socialpolitik. Särskilt gäller detta folkpartiet, som i sociala frågor förespråkade offentliga lösningar under 1970-talets första hälft. Centerledamöter var inte lika entydiga, men i för partiet viktiga frågor, t ex regionalpolitik, tvekade de inte att anvisa en aktiv roll för samhället. På det sociala området talade man från mittenpartiernas sida även mycket om alternativ.

Det parti som skilde ut sig var moderata samlingspartiet. Visserligen visade partiets företrädare i början av 1970-talet en viss vilja till offentliga utgiftsökningar men motiveringen för detta gällde alltid de sämst ställda. När nivån för vem som skulle betraktas som sämst ställd höjdes, satte moderater tvärt stopp. Deras uppfattning var att det offentliga hindrar välstånd och privat expansion och frihet, och till och med skapar sociala problem. De tog avstånd från vad de ansåg vara en modell som leder till "konstlad" efterfrågan på bidrag. I stället anvisade de den fria marknaden som modell med skattelättnader som främsta socialpolitiska medel.

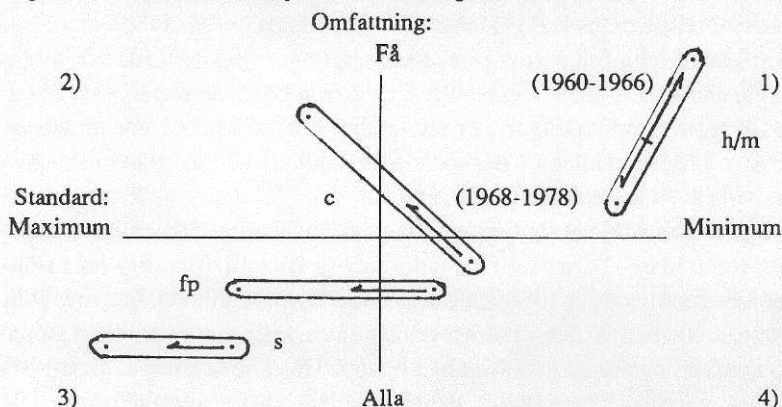
Mot slutet av 1970-talet och början av 1980-talet förändrades utredningarnas direktiv och förslag. Alla partier visade nu betydligt större restriktivitet beträffande offentliga utgifter.

3.7 Ideologisk kontinuitet

Det finns klara skillnader mellan partiledningarnas principer för social omsorg, deras socialpolitiska ideologier. Dessa principer för social omsorg kan sammanfattas sålunda: socialdemokraterna förespråkar offentliga, generella standardtrygghetslösningar och med ett stort mått av offentlig service. Även folkpartiet förespråkar sådana lösningar, men går i allmänhet inte lika långt som socialdemokraterna. Folkpartiet prioriterar inte lika mycket service framför bidrag. Centerpartiet förespråkar offentliga, selektiva grundtrygghetslösningar med ett väl utbyggt system med bidrag och viss serviceutbyggnad. Högerpartiet/moderata samlingspartiet förespråkar skattelättnader, men accepterar i övrigt offentliga, selektiva grundtrygghetslösningar med ett begränsat inslag av bidrag och service. Undantagsvis kan begränsade standardtrygghetslösningar accepteras.

Med vår typologi för socialpolitisk ideologi fördelas partierna enligt följande (observera att till skillnad från i figur 1 i kapitel 1.4 behandlas här partiernas socialpolitiska ideologier som variabler). Figur 4 avser tiden 1960-1973, medan figur 5 på sidan 94 visar partiernas fördelning 1974-1990.

Figur 4. Partiernas socialpolitiska ideologier. 1960-1973

- 1) Restriktiv residualism 2) generös residualism 3) generös institutionalism
4) restriktiv institutionalism

— anger att partiets ideologi inte entydigt kunnat bestämmas

Figurerna utgör grafiskt sammanfattande illustrationer till den skriftliga framställningen. Punkterna markerar ändpunkter mellan vilka ett partis ideologiska uppfattningar återfinns. Punkterna binds samman med en linje i de fall den socialpolitiska ideologin har förändrats. Trots att de socialpolitiska ideologierna i stora drag varit oförändrade under perioden har det ändå i den mer preciserade utformningen förekommit förskjutningar. De kan beskrivas med att samtliga partier drar sig åt vänster i figuren från mitten av 1960-talet. Partiernas inbördes ordning är fortfarande permanent. Pilarna markerar i vilken riktning ideologin förändrats under den aktuella tidsperioden.

En fast insikt om behovet av utbyggd socialpolitik och växande offentlig sektor förstärks från slutet av 1950-talet i det socialdemokratiska partiet. Partiledningens slutsats grundas i övertygelsen att det moderna samhället inte alls gör socialpolitiken överflödigt. Dels menar partiledningen att välfärden skapar nya behov, dels att den starka samhällsomvandlingen kräver en trygghet i förändringen. Problemen skall lösas genom, inte mot, samhället. I grunden finns övertygelsen att en jämlikhetspolitik med generella medel är till fördel för de mindre bemedlade grupper partiledningen avser stödja särskilt. Utan

kraftfulla samhälleliga åtgärder befarar partiledningen ökade klasskillnader. Det är därför naturligt för partiets ledning att - efter en inledande osäkerhet - betrakta samhällsförändringarna som ett tecken på att utökade samhällsinsatser behövs och försöka styra denna samhällsutveckling dithän, att så stora resurser som möjligt frigörs till generellt utformade sociala åtaganden, t ex serviceutbyggnad och bidrag enligt standardtrygghetsprincipen. Socialdemokraternas socialpolitiska ideologi uttrycker generös institutionalism.

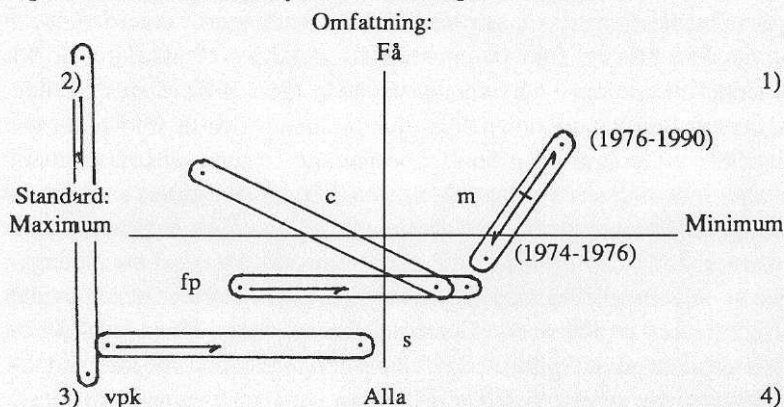
Med några få års eftersläpning accepterar även mittenpartierna en syn på socialpolitiken som består i att sociala problem inte anses vara av kvardröjande karaktär utan fortsätter att skapas av samhällsomvandlingen. Centerpartiet och folkpartiet kan här ses som en enhet under delar av 1960-talet - de för långtgående diskussioner om sammanslagning 1965-1970. Deras ideologi innehåller emellertid motstridiga delar. Å ena sidan verkar de för begränsade statsutgifter och kan tänka sig offentliga besparingar. Å andra sidan är de ytterst vaksamma mot högerns förslag att minska just socialutgifterna. Centerns förankring i låglönegrupper och folkpartiets socialliberalism samverkar till de båda partiernas val av principer för social omsorg. Strukturomvandlingen bedöms av mittenpartierna vara så genomgripande, att en utvidgning av den offentliga sektorn är nödvändig. Centern står emellertid i första hand för ett selektivt utformat grundskydd, medan folkpartiet i första hand står för standardtrygghetslösningar av en generell karaktär som i mycket påminner om socialdemokraternas. Skillnaderna förstärks vid 1970-talets början. Folkpartiets socialpolitiska ideologi uttrycker generös institutionalism, centerpartiets socialpolitiska ideologi uttrycker generös residualism.

Högern skiljer sig under hela 1960-talet från de andra partierna, inte minst gentemot mittenpartierna. Dessa tre partier utgör en presumtiv regeringskoalition. Skillnaderna gäller både partiledningarnas bedömning av socialpolitikens roll och de konkreta förslagen. Statsfinansiella problem som uppstått är för högern uttryck för att de offentliga åtagandena är för stora. Det är, enligt moderaterna, inom väl sammanhållna familjer som den bästa sociala tryggheten kan ges. Endast om detta "familjeskydd" bryter samman bör samhället i undantagsfall gripa in. Eftersom partiledningen inte kan tänka sig höjda skatter är det naturligt att möta samhällsförändringarna med krav på sänkta skatter och offentliga nedskärningar. En önskvärd politik är att så litet som möjligt styra samhället med kollektiva medel, varför skattelättnader och frivilliga avgiftsbaserade försäkringar anges som alternativ till dem som föreslår bidrag och/eller service. För de sämst ställda skall finnas ett selektivt utformat offentligt grundstandardstöd. De problem som finns i samhället skall i övrigt enklast lösas genom att underlätta individuellt ansvarstagande och arbete och genom en

uppvärdering av familjen som social enhet. Högerpartiets/moderata samlingspartiets socialpolitiska ideologi uttrycker restriktiv residualism.

Partierna ställs inför samma verklighet men förespråkar olika modeller för samhället och avser att stödja skilda sociala grupper; deras slutsatser skiljer sig från varandra. Ståndpunkterna i familjepolitiken kan föras tillbaka på dessa socialpolitiska ideologier.

Figur 5. Partiernas socialpolitiska ideologier. 1974-1990

- 1) Restriktiv residualism 2) generös residualism 3) generös institutionalism
4) restriktiv institutionalism

— anger att partiets ideologi inte entydigt kunnat bestämmas

Nya socialpolitiska argument tillkommer under 1980-talet. De är att den fria marknaden utgör välståndets grund. På 1970-talet hade den socialdemokratiska partiledningen kvar 1960-talets tro att samhällsekonomin skulle kunna bära en växande offentlig sektor. Hela perioden från 1982 präglades av statsfinansiella problem. Det var viktigt att eliminera budgetunderskottet och partiledningens ambitionsnivå angående hur mycket den offentliga sektorn skulle kunna växa drogs ner. Nu prövades utrymmet för alternativ inom den offentliga sektorn. Den offentliga sektorn framställs nu snarare som en korrigerande kraft mot marknadens negativa verkningar än en kraft som kan ersätta marknaden. Denna tudelning är i och för sig inte ny, men nu betonas klarare den offentliga sektorns begränsningar, särskilt de ekonomiska. I och med att "korrektion" av marknaden framhävs, har partiledningen funnit det nödvändigt att även klargöra vem som skall bli föremål för hjälpåtgärder. Argumenten handlar om generella standardtrygghetslösningar, men ersättningsnivåerna ställs mot slutet av perio-

den under diskussion. Partiledningens socialpolitiska ideologi är oförändrat generös institutionalism, det vill säga i den nedre vänstra rutan i fyrfältstabellen i figur 5, men med vissa inslag av restriktiv institutionalism. De tidigare angivna målen kvarstår i sina huvuddrag, men det statsfinansiella utrymmet är mindre och partiledningens flexibilitet ökar så att åsikter av den typ som även återfinns i mittenpartiernas socialpolitiska ideologier får allt mer utrymme parallellt med de tidigare entydigt socialdemokratiska. Pilen hos socialdemokraterna i figur 5 går i riktning mot större inslag av sänkta ersättningsnivåer. Så länge den offentliga sektorn framställs som den främsta garanten för frihet och som den självklara "motorn" i samhällsekonomin har ingen avgörande ideologisk förändring skett. Men ju närmare partiledningen kommer den punkt när marknadens roll betonas i första hand och offentliga, kollektiva lösningar framställs som endast "komplement" till denna, desto närmare kommer det tillfälle när en verklig ideologisk förskjutning ägt rum. En sådan eventuell förskjutning går snarare mot restriktiv institutionalism än mot residualism.

Enligt moderata samlingspartiets socialpolitiska ideologi skall offentliga lösningar inskränkas till förmån för den fria marknaden. Offentliga lösningar reserveras för skydd åt de sämst ställda i samhället. Förslagen har den innebörden att de sämst ställda skall erbjudas ett selektivt grundskydd. Å ena sidan beskrivs offentliga åtgärder som "krångel" och "byråkrati", "snedvridande människors verkliga vilja". Människor förmår därför, enligt detta sätt att se, inte ge "rätt" signaler till de allt färre marknadsanpassade verksamhetsgrenarna i samhället. Dessa argument blir mycket tydliga under 1980-talet. Å andra sidan är partiledningen beredd att stödja vissa offentliga åtgärder som är lika för alla, om de utformas som ett grundskydd och endast tillgrips när familjernas egna skyddsnet fallerar. Moderata samlingspartiets socialpolitiska ideologi är oförändrat restriktiv residualism, men med vissa inslag av restriktiv institutionalism. I fyrfältstabellen i figur 5 är det den övre högra rutan som i första hand motsvarar partiets socialpolitiska ideologi.

När vi i figur 5 jämför socialdemokraternas och moderaternas socialpolitiska ideologier ser vi att de står mot varandra i diagonalen nedre vänstra rutan/övre högra rutan. Mittenpartiernas socialpolitiska ideologier rör sig i stället företrädesvis i motsatt diagonal. För folkpartiets del gäller det särskilt när besparingar diskuteras vid 1980-talets mitt. Folkpartiets socialliberalism anger offentliga lösningar som ett nödvändigt komplement till den fria marknaden. Partiet förespråkar i detta avseende en socialpolitisk ideologi som ligger nära socialdemokraternas, det vill säga generös institutionalism, men med inslag av restriktiv institutionalism. Mot slutet av 1980-talet betonas vikten av marknadsmekanismer, även inom den offentliga sektorn, allt klarare. De socialpo-

litiska åtgärderna skall enligt folkpartiets modell innehålla ett stort inslag av standardtrygghetssystem.

Centerpartiets socialpolitiska ideologi innehåller tanken att samhället måste stå för ett omfattande grundskydd. Grundtanken är att detta skall vara selektivt utformat, men här finns även inslag av generellt utformade grundtrygghetslösningar. Centerpartiets socialpolitiska ideologi uttrycker generös residualism, men med inslag av institutionalism.

Vpk står i första hand för ett generellt skydd mot inkomstbortfall, men även för ett omfattande skydd åt de sämst ställda. Vid 1980-talets slut diskuterar även vpk:s partiledning marknadsmekanismer inom den offentliga sektorn. Vänsterpartiet kommunisternas socialpolitiska ideologi uttrycker en blandning av generös institutionalism och generös residualism.

Den inbördes placeringen mellan partierna har hela tiden visat en hög grad av permanens. När vi söker förklaringar till partiets ståndpunktsval är socialpolitisk ideologi alltför en förklaringsfaktor till skillnader mellan partier under en viss tidsperiod. Partikonkurrensen är emellertid trots små ideologiska förändringar på väg att förändras vid 1980-talet slut. Flera partier förespråkar nu någon form av institutionalism. Konkurrensen mellan partierna kommer mer än tidigare att gälla alternativen restriktiv eller generös institutionalism snarare än residualism eller institutionalism. Framför allt har nya socialpolitiska argument tillkommit hos moderata samlingspartiet, folkpartiet och socialdemokraterna.

Moderata samlingspartiets och centerpartiets ideologier innehåller visserligen fortfarande starka inslag av selektivitet och residualism. Socialdemokraternas ideologi innehåller främst inslag av generös institutionalism, men följderna av 1980-talets ideologiska debatt är att förutsättningarna för partiledningarnas framtida strategier för familjepolitiken är på väg att förändras. Socialdemokraterna riskerar därmed att bli dem som förespråkar ett otydligt alternativ, när centern och moderaterna är så mycket tydligare och konsekventare. Samtidigt har vänsterpartiet förändrat sin socialpolitiska ideologi till ungefär den tidigare position socialdemokraterna innehade. Socialdemokraterna möter således ny konkurrens från vänster, som tidigare inte existerade. För socialdemokraterna kan det innebära att partiets tidigare konkurrensfördelar gentemot de borgerliga partierna är på väg att försvinna. Tidigare kunde socialdemokraterna med viss trovärdighet hävda att en socialdemokratisk regering var en garant för en socialpolitik som inte enbart i grad utan främst i art skiljde sig från borgerliga alternativ. Nu måste konkurrensen delvis föras med samma argument som de borgerliga använder.

Från vaghet till klarhet
Familjepolitik 1960-1973

4 Partiståndpunkter. En översikt

1963 års högerpolitiska familjeprogram inleddes under punkten "Vårdnadsbidrag" med "(v) i anser det principiellt motbjudande att den naturliga funktion som föräldrauppgiften innebär skall betalas av staten".¹ Nio år senare presenterade representant i familjepolitiska kommittén, Nils Carlshamre, ett detaljerat vårdnadsbidragsförslag.²

Socialdemokratiska kvinnoförbundets ordförande, Lisa Mattsson, menade i riksdagen 1965, att vårdnadsbidrag "garanterar/r/ större valfrihet".³ Sju år senare avvisade statsrådet Camilla Odhnoff vårdnadsbidrag.⁴

Citaten visar de stora förskjutningarna i valet av familjepolitiskt policy-instrument. 1960 fanns utöver leksskolor 10000 daghemsplatser. Moderskapsförsäkring enligt standardtrygghetsprincipen inrättades 1961. Barnbidragen utgjorde sedan 1947 stommen i det ekonomiska stödet till barnfamiljerna. Mot slutet av perioden 1960-1973 framlades viktiga utredningar. I dem diskuterades vårdnadsbidrag; det helt nya familjepolitiska instrumentet föräldraförsäkring presenterades. Under perioden höjdes barnbidragsbeloppen, daghemmens utbyggnad påbörjades och familjebostadstillägg infördes.

Medan föregående kapitel gav en översikt över partiernas allmänna socialpolitiska ideologier, ges här en översikt av de konkreta familjepolitiska ståndpunkterna (i kapitel 6 följer en översikt av ståndpunkterna 1974-1990). Tillsammans med kapitel 2 utgör dessa kapitel det huvudsakliga källmaterialet för den övergripande analys av partiledningarnas strategier och ståndpunktsval som företas i kapitel 5 (1960-1973) och kapitel 7 (1974-1990).

4.1 Högerpartiet/moderata samlingspartiet

När idén om vårdnadsbidrag väcktes 1961 var det högerpartiet som starkast motsatte sig alla former av nya bidrag. I partiets tidskrift *Svensk tidskrift* skrev Ingrid Sundberg om den traditionella kvinnorollen som ett vanligen fritt val för de flesta kvinnor. Beträffande vårdnadsbidrag kunde Sundberg inte se något positivt annat än att det säkert skulle höja nativiteten i landet. Kvinnor hade enligt henne "ett behov av att vårda", grundat på naturen själv. Sådana biologiska faktorer bakom familjemönstren var argument som ibland framfördes från högerpartiet, tex av partiledaren Gunnar Heckscher i riksdagen 1962.⁵

Det viktigaste familjepolitiska problemet var enligt partiledningen att befolkningssiffrorna var för låga. I motioner, riksdagsdebatter och partistämmeinlägg framfördes oro över de låga födelsetalen.⁶

Polemiken mot de familjepolitiska åtgärder som syftade till att införa nya bidrag fördes både i partitryck och i riksdagen och på alla nivåer inom partiet. I partiets familjepolitiska program 1963 gjorde partiledningen bestämt upp med alla tankar på vårdnadsbidrag. Vårdnadsbidrag skulle, enligt programmet, innebära ytterligare en "socialisering", och utgöra ännu en del av den ohållbara situation där kvinnor behandlas som "en lekboll i den konjunkturpolitiska bedömningen".⁷

Inte heller kunde programskrivarna tänka sig utbyggnad av daghem. Enligt deras uppfattning var mödrarnas egentliga önskan att ta hand om barnen själva utan styrande pekpinningar från samhällets sida. Programmet karakteriserar kollektiv omsorg som ytterst otillfredsställande.

Att även småbarnsmammor söker sig ut i förvärvslivet, kommer att skapa en hård psykologisk press på dessa mödrar. Barnens behov av vård och fostran kvarstår och kan föga rationaliseras i kollektiv form. Kollektiv vård är redan i sig själv en så tvivelaktig form av barn tillsyn...⁸

Både vårdnadsbidrag och daghem beskrevs som "dirigerande", "ohållbara" och "konstlade" till skillnad från ett av partiledningen önskat system med skatteavdrag.⁹

Det på senare tid framförda förslaget om införande av ett vårdnadsbidrag som i stort sett skulle täcka kostnaderna för barn tillsynen vill vi bestämt avvisa. Vi anser det principiellt motbjudande att den naturliga funktion som föräldrauppgiften innebär skall betalas av staten. Ett sådant steg skulle innebära ytterligare ett steg mot en allmän socialisering.¹⁰ (Familjepolitiska programmet *Familjen i blickpunkten*, 1963.)

Två familjepolitiskt engagerade partiföreträdare som tidigt formulerade kritiken mot att utvidga bidragsinstrumentet i familjepolitiken var ungdomsförbundets Ingegerd Troedsson och riksdagsledamoten Astrid Kristensson. Deras uppfattningar delades av partiledningen:

Vill vi utsträcka den subventionerade daghemsvården till sådana fall där den ej är socialt motiverad, så får vi också finna oss i att ge de föräldrar vars barn vårdas i hemmet motsvarande vårdbidrag eller fostrarlöner. Men vi måste samtidigt ha klart för oss att detta skulle innebära ett socialistiskt system, där samhället övertagit en god del av ansvaret för småbarnens vård. /Är vi då även nära/ den kommunistiska ideologin.¹¹ (Ingegerd Troedsson i *Hög tid för ny familjepolitik*, 1962.)

...felaktigt att tänka sig, att man därför att man är lycklig nog att få barn skall ha lön av staten för att man är hemma och vårdar dem.¹² (Astrid Kristensson i riksdagen 1964.)

Familjeberedningen har också diskuterat införandet av ett särskilt vårdbidrag till familjer med småbarn. Vi kan av flera skäl icke ansluta oss till tanken på en sådan bidragsform.¹³ (Motion 1965.)

Tveksamheten inför möjligheterna att utforma ett tillräckligt stort bidrag formulerades i den familjepolitiska motionen 1965. Utöver att bidragsinstrumentet där beskrivs som dirigerande bedömdes det aldrig kunna bli så stort att det kom i paritet med verkliga tillsynskostnader. Motionärerna sade sig befara att barnens bästa kunde riskeras. För att uppnå ett verkligt stöd under vårdtiden borde i stället skattelättnader för barnfamiljer införas. Enligt motionärerna var det i och för sig mycket positivt att underlätta för kvinnor att vara hemma, och de konstaterade att i själva verket var det vad de flesta önskade. Därför borde det införas skatteavdrag genom avdrag för kostnader i samband med barnens vård. Det var högerns främsta familjepolitiska mål ända fram till 1973.¹⁴

Partiledningen ansåg att bidrag var både dyrt och i grunden frihetsinskränkande. Även kvinnoförbundet menade i programmet *Att få ta ansvar*, 1967, att om ett vårdnadsbidrag tillräckligt stort infördes, skulle det kräva en "nära nog konfiskatorisk beskattning av alla medborgargrupper".¹⁵

Formuleringen förändrades i 1968 års partimotion, på så vis att det inte var mot vårdnadsbidrag som sådant argumentationen fördes, utan mot att bidragsfrågan inte behandlades i anslutning till pågående utredningar. Motionärerna menade att det fanns behov av stöd till barnfamiljernas omsorgs- och tillsynskostnader, det vill säga just de stödändamål mittenpartierna velat använda bidragen till, och av det framgår att en viss förändring nu sker. Högerpartiets ståndpunkt var dock fortfarande, att det var skatterna som skulle reformeras.¹⁶

Den avvisande ståndpunkten upprätthölls till 1972 när den moderate ledamoten Carlshamre i en reservation till utredningen *Familjestöd* framlade ett detaljerat vårdnadsbidragsförslag. Carlshamre föreslog en formel att kombinera partiets skattekrav och misstro mot daghem med stöd för vårdnadsbidrag. Genom att räkna med att ett vårdnadsbidrag har samma nivå som subventionen av en daghemsplats (av Carlshamre uppskattad till mellan 7000 kronor och 15000 kronor per år) skulle nettokostnaden för samhället inte stiga. Samtidigt borde avdrag få göras för styrkta barn tillsynskostnader. Bidraget skulle alltså inte utgå till alla utan endast till dem "som inte kan få eller inte efterfrågar en daghemsplats". Systemet karakteriserades av Carlshamre som präglad av "valfrihet". Vårdnadsbidraget skulle vara beskattningsbart och utgå till den av föräldrarna med lägst inkomst med ett belopp om 7200 kronor per år.¹⁷

Året därpå motionerade Carlshamre i riksdagen, men nu tillsammans med Anders Wijkman. Beloppet ökades till 9000 kronor, men i övrigt var förslaget likartat föregående års motion.¹⁸

Att en verklig förändring även i partiledningen nu var på gång styrks av att det i *Partiprogrammet*, 1973, för första gången fanns formuleringar som berörde vårdnadsbidrag som en möjlighet, även om det avgränsas till att gälla dem med liten eller ingen skattekraft.¹⁹

Någon partimotion framlades inte, men vid alla tidigare tillfällen hade alla moderatledamöter i riksdagen röstat nej till mittenpartiernas vårdnadsbidragsmotioner. 1973 gjorde endast åtta moderata ledamöter så. Samtidigt röstade moderaterna för det årets enskilda moderatmotion om vårdnadsbidrag.²⁰

De första tecknen på omprövning utanför partiledningen hade förekommit så tidigt som 1969 i ett riksdagsanförande av Nils Carlshamre. Carlshamre var försiktig och nämnde de mycket stora kostnaderna men avslutade med att vårdnadsbidrag ju utreddes och att man inte borde släppa tanken. När personer som visserligen står utanför partiledningen men som inte kan agera utan dess fulla förtroende på detta vis börjar göra offentliga uttalanden är det en indikator på att det påbörjats en omsvängning inom partiet.²¹

Den påbörjade omsvängningen framgår även av att bidragsfrågan helt lämnades utanför resonemangen i den genomgång av social- och familjepolitik partiet publicerade i idéskriften *Politisk handbok*, 1970. Tidigare hade vårdnadsbidrag alltid avvisats i partiets skrifter. I en riksdagsdebatt 1971 räknade Carlshamre för första gången upp vårdnadsbidrag som en möjlig framtida vårdform.²²

Omsvängningen fullföljdes genom riksdagsinlägg 1972 och 1973 av Wijkman och Carlshamre. Även Staffan Burenstam-Linder uttalade sig där 1973, men mycket försiktigt. Några ej beskattningsbara vårdnadsbidrag kunde han inte tänka sig men han avvisade inte den grundläggande tanken.²³

Att enigheten ännu ej var total visar ett anförande av Gösta Bohman 1973. I en bred genomgång av partiets politik valde han att enbart föra fram skatteavdrag som sin lösning på barnfamiljernas valfrihetsproblem. Vårdnadsbidrag, som just diskuterats som ett sätt att erbjuda valfrihet i samband med inkomstbortfall vid barnavård, förbigår han däremot helt.²⁴

Högerpartiets ledning var under hela 1960-talet motståndare till varje form av vårdnadsbidrag, men även till daghemsutbyggnad. En omsvängning påbörjade hos vissa inom partiet mellan 1968 och 1972, klarare mellan 1972 och 1973. Motioner om vårdnadsbidrag förekom och partiprogrammet innehöll ståndpunkten att vårdnadsbidrag accepterades under vissa villkor. Det av moderater diskuterades systemet för vårdnadsbidrag skiljde sig från mittenpartiernas så till vida att moderaternas förslag talade om daghemssubventionen som bas för bidraget, inte daghemsavgiften. Någon enighet inom partiet fanns ännu inte 1973.

4.2 Folkpartiet

Louise Drangel har hävdad, att folkpartiet var starkt engagerat för kvinnorna vid 1960-talets första hälft,²⁵ men sett över hela partimaterialet tycks engagemanget främst ha kommit från ungdomsförbundet. I moderpartiets skrifter från de tidiga 60-talsåren fick familjepolitiken endast begränsad behandling. I *Folkpartiet, vad det är och vad det vill* från 1961 nämndes familjefrågor knappast alls,²⁶ medan *Partiprogrammet* från 1962 talade om att samhället skulle medverka till att barnen växer upp i en god miljö, daghemmen borde byggas ut och den gifta kvinnans val mellan hemarbete och förvärvsarbete underlättas.²⁷ Som en första aning om tanken på nya bidragsformer fanns punkten ”värdet av husmödrarnas arbete erkännes och deras ställning inom socialförsäkringarna förbättras”,²⁸ vilket även uttrycktes motionsvis 1962.²⁹

Eva Moberg i folkpartiets ungdomsförbund orsakade genom sin bok *Kvinnans villkorliga frivivning*, 1962, viss debatt kring familjepolitiken. Hennes skrift uppfattades som en väckarklocka av samtiden och presenterade bl a ett första förslag om någon slags vårdnadsbidrag (= barn tilläggs-kassa). Moberg argumenterade för daghemmens utbyggnad och statushöjning, men alltså även för ett system av bidrag så att föräldrar till barn upp till tre år kunde vara hemma. Därefter borde de förvärvsarbета.³⁰

I riksdagen såg det första förslaget om vårdnadsbidrag dagens ljus 1963, då några kvinnor ur folkpartiets kvinnoförbund motionerade om att sådant bidrag införs. De hänvisade till att samhällsutvecklingen gjort det vanligt med förvärvsarbete för kvinnor. I det sammanhanget borde vårdnadsbidrag aktualiseras, menade de, för att skapa frihet för mödrar att stanna hemma och ta hand om sina barn. De kopplade uttryckligen daghemsavgifternas storlek till ett vårdnadsbidrags storlek, och drog konsekvensen att samhällelig omsorg därmed borde vara belagd med avgifter som motsvarar kostnaderna. Bidrag borde ej utgå efter det att barnen börjat skolan menade motionärerna, som utpekade barn under tre år som särskilt viktiga för stöd. Modern angavs som den reella förmånstagaren.³¹

Andra folkpartiledamöter var försiktigare. Ruth Hamrin-Thorell markerade enighet med socialdemokraterna mot centern i en riksdagsdebatt 1964. Hon såg bidrag som i och för sig intressanta, men betonade att de måste avvägas mot andra angelägna reformer.³²

Mittensarbetet avsatte resultat beträffande ståndpunkter i familjepolitiken i det av folkpartiet och centerpartiet publicerade gemensamma programmet, men mer än allmänt hållna formuleringar blev det inte.³³ Den relativt försiktiga hållningen återkom i folkpartiets valbok *Argument 66* där vårdnadsbidragen endast nämndes. I stället lyftes barnbidragen fram som partiets hu-

vudlinje i det familjepolitiska stödet. Även daghemmen sades bli föremål för en "kraftfull satsning".³⁴ I partiets familjepolitiska motion det året betonades att en snabb och kraftig utbyggnad av barntillsynen var nödvändig, familjedaghemmen nämndes särskilt. Vårnadsbidrag fanns också med, med motivering- en att föräldrarnas omsorgs- och konsumtionsutgifter borde minskas.³⁵

Folkpartiets ungdomsförbund tog klarare ställning än moderpartiet, och fortsatte därmed längs de argumentationslinjer Eva Moberg framfört. Ett detaljerat vårnadsbidragsförslag presenterades i förbundets program 1966. 1980-talets folkpartistiska ståndpunkt var att "småbarnstillägg" likvärdigt med barnbidraget borde införas i stället för vårnadsbidrag (se kapitlen 6 och 7). Ungdomsförbundet diskuterade redan nu bidrag för barn ända upp till 16 års ålder, även om det från sju års ålder kallades "konsumtionsbidrag". De sammanlagda summorna per år angavs till 4500 kronor för barn mellan noll och fyra år, samt 2000 kronor för barn upp till 16 år. Samtidigt sade programförfattarna att daghemsavgiften borde anpassas till en nivå som inte översteg bidragssumman.³⁶

En något annorlunda syn företrädde av Carl Tham som i ungdomsförbundets *Radikal familjepolitik*, 1964, förespråkade kraftig satsning på daghem och natthem. Dessa åtgärder förespråkades parallellt med någon form av vårnadsbidrag, vars storlek enligt Tham borde knytas till daghemsavgifterna men inte till daghemssubventionen.³⁷

I riksdagen band sig partiledningen principiellt 1965. I en motion påpekades i allmänna ordalag att det direkta stödet till barnfamiljerna borde höjas för att hjälpa dem med omsorgs- och konsumtionsutgifter.³⁸

1967 följde partiet upp med ett kortfattat motionsförslag. Inget belopp specificerades utan formerna föreslogs bli föremål för ingående utredning. Som främsta motiv anfördes att föräldrar skall kunna välja mellan förvärvsarbete och hemarbete. (Gemensamma motioner med centern 1968-1973 redovisas senare i kapitlet under rubriken 4.3 *Centerpartiet*.)³⁹

I det övriga partitrycket formulerades ingen klar ståndpunkt för vårnadsbidrag. Partiledningen uppmärksammade dock i valprogrammet *Argument 68* behovet av daghem. I samma program föreslogs även vårnadsbidrag, men i vaga ordalag. Det samma gällde mittenpartiernas gemensamma program. I riksdagen hävdade folkpartisten Sven Gustavsson i Göteborg "(a)tt kvinnorna går ut i förvärvslivet medför en samhällsekonomisk vinst och även en statsfinansiell vinst".⁴⁰

I folkpartiets partitryck framträdde en förändring omkring 1970, utöver det att partiledningen alltså så långt aldrig bundit sig för någon beloppsstorlek. I skriften *För ett mänskligare samhälle - rättvisa åt kvinnorna* fanns ordet vårnadsbidrag inte ens med, trots att socialförsäkringsfrågor i övrigt gavs en

framträdande behandling. I stället rörde sig diskussionen kring kvinnors rätt till arbete, jämlikhet och båda köns frigörelse. Dessutom prisades daghemsutbyggnaden som framställdes som resultatet av "folkpartiets tjt".⁴¹

Inför det nya folkpartistiska partiprogrammet skrevs idéskriften *Välfärdens villkor*. Vårnadsbidrag gavs där låg prioritet. Kostnaderna utpekades som avskräckande, även vid så låga bidragsnivåer som 500 kronor per år.⁴²

Om två partier inlett ett nära parlamentariskt samarbete, vilket var vad folkpartiet och centerpartiet gjort, kan förekomsten av vagt utformade motionstexter vara en indikator på att det finns motsättningar mellan partierna. I riksdagsdebatterna blev det alltmer vanligt att centerpartister och folkpartister, trots gemensamma motioner, skiljde ut sig från varandra. Centerpartister argumenterade utförligare för vårnadsbidrag eller för en allmän syn i linje därmed, medan folkpartister framhävde andra familjepolitiska åtgärder. Exempel på detta utgör den allmänpolitiska debatten 1966 där riksdagsman Gustavsson i Göteborg (fp) utförligt talade för insatser med syfte att underlätta för kvinnor att träda ut på arbetsmarknaden. Den ledande folkpartikvinnan Ingrid Gärde-Widemar konstaterade i remissdebatten året därpå att trots ett "hopplöst" avstånd mellan tillgång och efterfrågan på daghem och trots att folkpartiet "år efter år" framlagt förslag på utbyggnad av daghemmen hade inget skett.⁴³

Folkpartiets ledning hade från omkring 1970 starka invändningar mot vårnadsbidrag. Dessa invändningar och tvivel gick emellertid aldrig så långt att partiledningen officiellt tog avstånd från vårnadsbidrag.

Centerpartiet var hela tiden fast inställt på att verka för ett familjestöd där vårnadsbidrag ingick. Förslaget framfördes i de flesta större debatter, och partiledningen betraktade inte eventuella svårigheter med någon större oro (se avsnitt 4.3).

Folkpartiet tog tidigt på 1960-talet ställning för vårnadsbidrag, föregånget av sitt ungdomsförbund, och centern kom mycket snart efter. Partierna hade under några år i mitten på 1960-talet praktiskt taget samma inställning i frågan men folkpartiet visade i olika sammanhang svalare intresse. Från 1970 var folkpartiledningens ståndpunkt i praktiken avståndstagande eller i varje fall vacklande, men formellt stödde ledningen fortfarande vårnadsbidrag till namnet. Partiledningens prioriterade ståndpunkt var i stället daghemsutbyggnad.

4.3 Centerpartiet

I en centermotion 1963 framfördes önskemål om stöd till barnstugor. Motionärerna erinrade dock om daghemmens stora kostnader och även om de förvärvsarbetande kvinnornas insatser prisades ville partiet beakta husmödrarnas

arbete. De hemarbetande borde enligt motionärerna gottgöras för sitt arbete. Motionärerna jämförde med subventioneringen av daghemmen, och menade att detta kunde motivera ett stöd även till de hemarbetande.⁴⁴

Vidare framfördes uppfattningen att man från samhällets sida borde motverka att kvinnor sökte sig ut på arbetsmarknaden; medicinska och psykologiska skäl sades tala för att små barn tas om hand av modern:

...anser vi det vara oriktigt att locka ut kvinnor ur denna mellangrupp /småbarnsmödrar/ i heltidssysselsättningar hur väl motiverat det än kan anses vara med hänsyn till arbetskraftsbehovet i öppna marknaden. (Motion 1962.)⁴⁵

I en centermotion 1964 argumenterades utförligt för vårdnadsbidrag. 1200 kronor per år angavs som lämpligt för att hjälpa barnfamiljerna att klara av omsorgs- och konsumtionsutgifterna för barn upp till tre års ålder. Ett av de huvudsakliga motiven sades vara att stödja kvinnor som inte förvärvsarbetar, varför bidraget föreslogs utgå endast till hemarbetande mödrar. Motionärerna underströk även värdet av att vårdnadsbidrag skulle utgå generellt till skillnad från skatteavdrag, vilka bedömdes vara otillbörligt fördelaktiga för höginkomsttagare.⁴⁶

Mittenpartierna närmade sig under 1960-talets början varandra och i riksdagsdebatter pläderade centerriksdagsmän och folkpartiföreträdare var för sig för vårdnadsbidrag. I båda partierna fanns företrädare som såg bidragsvägen som lämplig. Det framgår av motioner omkring 1965. Centerpartister var dock mer oreserverade, folkpartister försiktigare.⁴⁷

1964 framträdde skillnader partierna emellan, beträffande vem ett eventuellt bidrag skulle tillfalla. Centerpartiets motion utpekade de hemarbetande kvinnorna som de naturliga mottagarna,⁴⁸ och Gunnar Hedlund argumenterade i riksdagen för en sådan lösning.⁴⁹ Detta tog vissa folkpartister avstånd från; ett bidrag skulle enligt dem utgå generellt.⁵⁰ Även centerpartister intog i vissa fall en sådan hållning, vilket också efter en tid blev hela partiets linje. Det framgår av *Partiprogrammet* 1970.⁵¹

I riksdagen framlades de följande åren flera motioner om vårdnadsbidrag, i början främst från centerpartiet ensamt, från 1968 tillsammans med folkpartiet. Centerpartiets motion 1965 var detaljerad och angav åter beloppet 1200 kronor per år till dess barnet fyllt tre år. Det främsta mål som angavs var "att barnavårdande hemmamödrar är värda allt erkännande". Ett bidrag sades främja valfrihet mellan hemarbete och förvärvsarbete. Nu förekom emellertid inte längre argumentet att motarbeta förvärvsarbetande mödrar.⁵²

1966 och 1967 kom centern med ett andra detaljerat förslag om vårdnadsbidrag. Motiveringarna var att familjestödet väsentligen borde höjas och ha en utjämnande effekt. Ett bidrag sades även öka valfriheten. Jämfört med tidigare

talades det nu om "föräldrar" i stället för "modern". Beloppet var fortfarande 1200 kronor per år och motiveringen i övrigt oförändrad.⁵³

1968 var vårdnadsbidrag en del i den första gemensamma partimotion om familjepolitik mittenpartierna framlade, medan daghem däremot helt lämnades utanför motionen. Liksom i de tidigare centermotionerna talades det nu om solidaritet mellan människor och om vikten av valmöjligheter mellan hem- och förvärvsarbete. Centern hade tidigare föreslagit barnbidragshöjning parallellt med vårdnadsbidrag till 1200 kronor. Beloppet justerades nu ned till 1000 kronor. Vårdnadsbidrag borde införas om besvärande tröskeeffekter kunde undvikas, enligt motionen, men något specificerat belopp angavs ej.⁵⁴

Året därpå framfördes i den gemensamma mittenmotionen krav på stöd till låginkomsttagare, men någon summa för de rekommenderade vårdnadsbidragen specificerades inte. Ingen fullständig bindning till bidrag gjordes och det betonades särskilt att förvärvsarbete så gott som alltid var en ekonomisk nödvändighet. Främsta motivet för ett bidrag angavs vara, att det var önskvärt med valfrihet för föräldrar att ta hand om barnen hemma. Ett bidrag kunde också få vissa tröskeeffekter, hävdades det, vilket var ett nytt argument.⁵⁵

I de gemensamma motionerna med folkpartiet tonades stödet för nya bidrag ner 1969-1972. I riksdagsdebatterna var emellertid centerns stöd för vårdnadsbidrag oförändrat.⁵⁶

1970 framträdde påtagliga förändringar i motionstexten. För det första anknöts klarare till daghem och annan samhällsservice i det årets mittenmotion. För det andra övergick de föregående årens tystnad angående bidragets storlek nu i en oro för kostnaderna och för hur bidraget skulle konstrueras. Jämfört med tidigare centerförslag minskade nu motionärerna det föreslagna beloppet till 500 kronor per år och barn upp till sju års ålder. Barnbidragen föreslogs dessutom höjas till 1200 kronor. Jämfört med centerns förslag 1966 på dels 1200 kronor i vårdnadsbidrag, dels 1200 kronor i barnbidrag, var summan nu 1700 kronor. Motionärerna menade vidare att val mellan hemarbete och förvärvsarbete borde underlättas.⁵⁷

I den gemensamma center-/folkpartimotionen om familjestöd 1971 berördes vårdnadsbidrag endast kortfattat, någon summa angavs inte och även ett motargument med innebörden att det var underligt att stödet skulle falla bort när barnet kom upp i de verkligt konsumtionskrävande åldrarna gavs stort utrymme i den text som berörde vårdnadsbidrag. Någon åldersgräns nämndes inte. Antydningssvis sades att bidraget skulle tillfalla föräldrar med barn under skolålder. Utformningen av ett bidrag var heller ingen självklarhet anförde motionärerna.⁵⁸

Följande år ägnades nya bidragsformer något större utrymme i den gemensamma partimotionen om familjestöd. Vårdnadsbidrag betecknades som ange-

läget, men inga övriga preciseringar gjordes. Motionärerna anförde att vissa skäl talade för en treårsgräns och vissa för en sjuårsgräns men skälen berördes inte närmare. Inte heller tog motionärerna ställning. Som en första etapp föreslogs emellertid gränsen sättas till barn upp till tre år. Ett nytt inslag som visar oro över kostnaderna var, att stödet nu föreslogs utgå efter det att den nya föräldraförsäkringen hade upphört. Ett annat inslag var, att man återknöt till metoden för avvägning gentemot daghem, då bidraget, utan att specificeras, kopplades till daghemsavgifternas storlek.⁵⁹

1973, slutligen, var ett synnerligen händelserikt år. Mittenpartierna presenterade nu ett betydligt mer preciserat förslag, och det var nu moderaterna Carlshamre och Wijkman motionerade om vårdnadsbidrag för första gången. Mittenpartierna inledde sin motion med att beskriva den utbyggnad av daghem som skett som värdefull. Genom att göra en relativt noggrann genomgång av de olika drift- och anordningsbidragen till den offentliga barntillsynen och påpeka, att ingen ersättning gavs för den tillsyn och omsorg som skedde i hemmen, åstadkom motionärerna en indirekt koppling till nivån för dessa utgifter och antydde därmed ett tänkbart belopp för vårdnadsbidrag utan att ange någon särskild nivå. Formuleringarna var försiktiga. De ekonomiska resurserna beskrevs som begränsade och ytterligare ett problem som tidigare ej berörts behandlades nu. Det gäller vem av föräldrarna som skulle få bidraget och vem som skulle beskattas.⁶⁰

4.4 Socialdemokraterna

Vårdnadsbidrag fanns i det begynnande 1960-talet ännu inte som begrepp hos socialdemokraterna. Debatten inom partiet präglades till stor del av att nya typer av argument, som skiljde sig från den traditionella synen på kvinnor och familj, nu framfördes. Alva Myrdal och Viola Klein gav 1957 ut *Kvinnans två roller* där de gick till storms mot det slöseri med personliga och samhällsliga resurser de ansåg det vara, att kvinnor stannar kvar som hemmafruar sedan barnen flyttat hemifrån. Författarna tog samtidigt avstånd från vad de ansåg vara "de mest fanatiska kvinnosakskämparna". Kvinnans liv skulle i stället ses som en serie faser där hon först yrkesutbildar sig, sedan skaffar man och barn samt tar hand om barnen för att slutligen under kanske 15-20 år förvärvsarbeta. Författarnas inlägg innebar en övergång till de ståndpunkter som framträdde på 1960-talet. De höll fast vid att kvinnan hade en "speciell roll", men pekade samtidigt ut en rad områden där samhällsligt stöd borde sättas in så att familjemönstren kunde förändras i enlighet med nya värderingar. De efterlyste även attitydförändringar hos både fack och arbetsgivare.⁶¹

I tidskriften *Tiden* debatterades familjepolitiken. Mirre von Hofsten polemiserade 1960 mot den liberala ideologi som nöjde sig med rösträtt och näringsfrihet. Mot det ställde hon "en reell frihet och jämställdhet", byggd på att även mannen har två roller. Samtidigt fanns i artikeln tankegångar som påminde om Myrdals och Kleins. von Hofstens artikel var ytterligare ett exempel på det viktiga brottet inom debatten som helhet.⁶²

I Britt-Marie Bystedts *Tiden*artikel 1961 kopplades klarare än vad som dittills skett kvinno- och familjefrågor samman med jämställdhets- och arbetsmarknadspolitik.⁶³

En av *Tidendebattörerna* var Maj-Britt Sandlund, som var sekreterare i den samtidigt arbetande socialdemokratiska programutredningen *Kvinnans jämlikhet*. För henne var kvinnans huvudroll förvärvsarbetet. En rad arbetsmarknadspolitiska instrument borde tillskapas, menade Sandlund, och föreslog en satsning på daghem, även nattöppna. Samtidigt fanns formuleringar där hon även talade om "biologiskt" betingade lagar, t ex moderskapsförsäkring.⁶⁴

En representant för de nya tankarna var Sigrid Ekendahl från LO, som i en *Tiden*artikel inskräppte vikten av daghemsfrågans lösning och sköt jämställdhetsfrågan i förgrunden.⁶⁵

En betydligt mer traditionell inställning fanns emellertid också, med företrädare som Ruth Wächter i kvinnoförbundet. Wächter ville framhäva familjen och moderskapet som ofrånkomliga institutioner, men hon tog även upp kvinnosaken som ett *klassproblem*. Wächter menade i *Tiden* att det för arbetarklassens kvinnor inte var någon frihet, att få gå till en industri och "hela dagen stansa hål i en liten metallbit". För Wächter var hemmafrun en för arbetarklassen ofta ouppnåelig men eftersträvansvärd lyx.⁶⁶

Nancy Eriksson i kvinnoförbundet ville höja hemmafruns status för att familjen skall kunna hållas ihop. Erikssons ståndpunkt skiljde sig från kvinnoförbundets i övrigt. Kvinnor som ville förvärvsarbeta borde enligt henne få göra så, liksom de som fann "ro i hemmet" och ville skapa en "oas" för man och barn. Nancy Eriksson föreslog att moderskapsförsäkringen förlängdes och omvandlades till en vårdnadsersättning. Samtidigt visade hon en kluvenhet hos både sig själv och det socialdemokratiska partiet genom formuleringen "(d)aghemmen måste därför bli flera innan vi ens kan andas om att det finns valfrihet för kvinnorna".⁶⁷

Erikssons åsikter var inte oomstridda och Ulla Lindström, dåvarande statsråd med ansvar för familjepolitik, hävdar i sina memoarer att Nancy Erikssons bok *Bara en hemmafru* väckte kritik i kvinnoförbundet för att vara alltför fast i gamla ideal.⁶⁸

1964 presenterade en 1960 tillsatt intern socialdemokratisk arbetsgrupp, med Tage Erlander i spetsen, utredningen *Kvinnans jämlikhet*. Beträffande

vårdnadsbidrag sade utredningen, att likställighet mellan familjer där en förvärvsarbetar och en tar hand om barn och familjer där två barnlösa arbetar, krävde ett socialförsäkringsskydd för den som är hemma med barnen. Vidare föreslogs att direkt ersättning lämnades för barnens vårdkostnader och deras konsumtionsutgifter. Den följande texten anknöt till standardtrygghetsprincipen i moderskapsförsäkringen. Författarna menade att moderskapsförsäkringen kunde bilda en naturlig övergång till ett vårdnadsbidrag. Beloppet skisserades motsvara vad det kostade att anställa en person för omsorgen. Kostnaderna bedömdes emellertid som mycket stora, och ett eventuellt system borde införas etappvis. Programmet krävde en upprustning av familjepolitiken. Sådana allmänna krav förekom även i riksdagsinlägg av partiordförande Erlander.⁶⁹

I riksdagen var det främst Nancy Eriksson som framförde socialdemokratiska vårdnadsbidragsförslag, helt i linje med tankarna i hennes bok. Hon motionerade 1962 om familjepolitiska åtgärder, där hon uppmärksammade kostnaderna för barnens vård. Eriksson underströk behovet av stöd i de fall då båda makar förvärvsarbetar och en måste vara hemma för att sköta barnen. Det inkomstbortfall som då följer bör kompenseras, menade hon, och förespråkade breda familjepolitiska utredningar.⁷⁰

Även Alva Myrdal menade i en riksdagsdebatt 1965 att medel borde om disponeras i "barn- och arbetsmarknadsvänlig riktning t ex differentierade barnbidrag och vårdnadsbidrag för barn i de yngre åldrarna". Myrdal betonade att en övergång till ett nytt familjestödssystem måste skydda de lågavlönade.⁷¹

Kvinnoförbundets ordförande, Lisa Mattsson, stödde i en riksdagsdebatt 1965 förbehållslöst vårdnadsbidrag som hon såg som:

/Ett jämlikhetsskapande instrument för/ ...att garantera större valfrihet för unga familjer vare sig man väljer att stanna hemma under barnens första år eller föredrar att fortsätta yrkesarbetet och då använder de pengar som inflyter genom vårdnadsbidraget till att skapa möjligheter för en barneftersyn.⁷²

Mattsson tog även stark ställning för daghem.⁷³ Kvinnoförbundet i sin helhet uttalade sig några år tidigare genom handlingsprogrammet *Detta vill vi*, 1962, principiellt för någon form av "ekonomiskt stöd utöver barnbidraget för barnuppföstran".⁷⁴

Även Ulla Lindström visade förståelse för någon form av vårdnadsbidrag, men hon var ytterst försiktig. Det framgår av Familjeberedningens PM 1964 och 1965. Lindström var dess ordförande. Beredningen tog 1964 vagt ställning för vårdnadsbidrag men diskuterade mest för- och nackdelar. I en riksdagsdebatt 1964 om resultaten sade sig Lindström "stå för varje rad där". Statsrådet var dock försiktigt och gentemot Nancy Eriksson uttalade Lindström i samma

debatt att de inte i alla avseenden delade varandras uppfattningar. 1965 tog Familjeberedningen i stället klar ställning för snabb daghemsutbyggnad.⁷⁵

På partikongressen 1964 motionerade Uppsala arbetarekommun om vårdnadsbidrag och daghem. På samma kongress argumenterade Nancy Eriksson och Astrid Bergegren ur riksdagsgruppen för vårdnadsbidrag. Samtidigt fanns andra, t ex Gertrud Sigurdsen, som argumenterade för daghem.⁷⁶

Inga Thorsson och Ulla Lindström formulerade sig mer försiktigt. Lindströms uttalande i bidragsfrågan på kongressen visar att hon i princip var för sådana:

Fast verkningarna av ett vårdbidrag på mödrarnas benägenhet att förvärvsarbeta respektive att stanna hemma hos sina småbarn kan bli helt motsatta dem som olika önskeriktningar hoppas på, finns det skäl för att samhället solidariskt påtar sig en större andel av den enskildes uppoffringar för barnets vård och gör detta utan något bisyfte att dirigera arbetskraften in i eller ut ur hemmen.⁷⁷

Lindström uppmärksammade samtidigt att vårdnadsbidrag skulle dra stora summor från statskassan. Även riksdagsinlägg av Yngve Möller och Axel Strand var försiktigt hållna och talade om att valet av familjepolitiska alternativ var komplicerat, om vikten av att utreda samt de stora kostnader ett nytt bidragssystem kunde medföra.⁷⁸

Något helt enigt eller entydigt socialdemokratiskt ställningstagande förekom inte. I *Tiden* publicerades både starkt kritiska och mer positiva artiklar.⁷⁹ Någon proposition framlades aldrig, men i den socialdemokratiska partiledningen rådde enighet om att förstärka arbetet med barnens omsorg under den tid barnen är små, vilket även en proposition från 1962 om förbättrad moderskapsförsäkring visar. Försäkringen var dock knuten till inkomstbortfallsprincipen.⁸⁰

Det fanns omkring 1964 en klar viljeinriktning hos socialdemokraterna för att införa någon form av vårdnadsbidrag. Det framgår av ställningstagandet i *Kvinnans jämlikhet*, i idéskriften *Resultat och reformer* samt de olika riksdagsuttalandena. Alla var inte lika entydiga som Nancy Eriksson, men det rådde enighet om att ett nytt bidragssystem borde utredas grundligt.⁸¹

Sedan följde en mycket snabb förändring. Perioden mellan 1964 och 1966 var en brytpunkt för socialdemokraterna i valet mellan familjepolitiska handlingsalternativ. Förändringen bestod i att partiledningen gick från att väga mellan någon form av vårdnadsbidrag eller daghem till att i första hand förespråka daghem utan att fullständigt överge tanken på utbyggda bidrag till barnfamiljerna. I stället för att överge bidragslinjen förde socialdemokraterna fram olika alternativ till vårdnadsbidrag. Först familjebostadstillägg och sedan föräldraförsäkring. Partiledningen tog efter 1966 antingen klar ställning mot

vårdnadsbidrag eller hänvisade till sittande utredningar.

I *Tiden* upphörde i stort sett artiklar för vårdnadsbidrag. I stället publicerades artiklar, vari nya ståndpunkter framfördes, såsom en planmässig utbyggnad av social- och familjepolitik. 100000-tals kvinnor längtar efter förvärvsarbete, skrev Maj-Britt Sandlund 1965; arbete och sysselsättning var enligt henne den viktigaste rättigheten.⁸²

Birgitta Dahl betonade i en artikel 1966 vikten av jämställdhet mellan könen. Kvinnan var i beroendeställning och saknade valfrihet, enligt Dahl. Ett eventuellt vårdnadsbidrag betecknade hon som helt meningslöst. Det blir för lågt, svårt att nivåbestämma och får könsrollsbevarande effekt. Daghäm var enligt Dahl mest rationellt.⁸³

Ståndpunkter med det innehåll Dahl och Sandlund framförde fanns även i kvinnoförbundets program *För en socialistisk familjepolitik*, som utgavs 1969. Där framfördes uppfattningar som syftade till jämställdhet mellan könen. Ståndpunkten var att kraftig utbyggnad av daghem krävdes för att realisera jämställdhet.⁸⁴

Familjeberedningen tog i en PM 1965 stark ställning för daghem,⁸⁵ och vid partikongresserna 1967-1972 var det främst daghem som diskuterades i de familjepolitiska debatterna. Daghemsutbyggnad var partiledningens första prioritet - det är innebörden av det nya statsrådets med ansvar för familjepolitik, Camilla Odhnoff, anförande i riksdagen 1967 "samhällsservice för barn tillsynen som vi finner väsentlig i första hand".⁸⁶

1967 lade Familjepolitiska kommittén fram sitt betänkande *Barnbidrag och familjetillägg*. Där förslogs en reformering och en komplettering av konsumtionsstödet till familjer med små barn; det är en av de underkategorier till det familjepolitiska policyinstrumentet "bidrag" som beskrivs i kapitel 1.4. Utredningen föreslog att barnbidragen skulle inkomstdifferentieras och att familjebostadsbidragen skulle öka med antal barn. På så vis skulle en låglöneprofil åstadkommas.⁸⁷

Remissinstanserna var emellertid i stor utsträckning kritiska till att ta bort de generella barnbidragen, varför regeringen i sin proposition 1968 valde att ha kvar barnbidragen orörda. Regeringen tog emellertid fasta på utredningens förslag om ett differentierat bostadsstöd, som ökar vid fler barn och lägre inkomst.

Vårdnadsbidrag diskuterades med motiveringen att ett konsumtionsstöd borde tillföras barnfamiljerna. Genom familjebostadstilläggen förstärkte regeringen konsumtionsstödet med särskilt låglönestöd, och åstadkom därmed ett konkurrerande alternativ till vårdnadsbidragen.⁸⁸

Vid ståndpunktsförskjutningens början inskränkte sig riksdagsaktiviteten till inlägg vari befarade problem med vårdnadsbidrag togs upp. Representanter

från kvinnoförbundet, t ex Gördis Hörnlund, undrade hur stora bidragen skall vara, vilka åldersgrupper som berörs samt hur en eventuell utbyggnad skulle relateras till andra angelägna projekt.⁸⁹ Partistyrelsens Grethe Lundblad frågade sig i en annan riksdagsdebatt, hur ett bidrag påverkade kvinnors möjligheter att förvärvsarbeta samt vilka konsekvenser ett bidrag skulle få för fördelningsspolitiken.⁹⁰ Upprepade gånger uttalades oro över de kostnader, som skulle uppstå med ett fullt utbyggt vårdnadsbidrag. Resurserna borde i stället satsas på mer allmän inkomstutjämning för att komma LO-grupperna till del.⁹¹ Daghemsutbyggnad utpekades av Camilla Odhnoff som viktigast att genomföra:

En kraftig utbyggnad av daghemmen framstår ju för många familjer som den viktigaste familjepolitiska frågan idag.⁹²

Allt mer kom ett ställningstagande för huvudalternativet samhällelig service till uttryck i de socialdemokratiska inläggen.⁹³ Socialdemokratiska initiativ i riksdagen efter 1966 ägnades huvudsakligen åt daghemmen. Vad beträffar bidragsgivning prioriterades 1967-1972 familjebostadsbidrag. Mycket stora satsningar genomfördes inom barnomsorgen 1966, 1968 och 1973. Vid varje motion från mittenpartierna om vårdnadsbidrag sade socialdemokraterna inte nej, utan hänvisade i stället till den sittande utredningen.⁹⁴

Ju närmare vi kommer 1972, desto mer kategoriska blev de avståndstagande inläggen. Referenserna till LOs önskemål var klara. De borgerligas tanke att ett bidrag skulle skapa valfrihet avvisades av socialdemokrater, som i en rad riksdagsinlägg omkring 1972 menade att valfriheten mellan hem- och förvärvsarbete var en "myt". I stället borde möjligheten att både förvärvsarbeta och att klara barnutlysningen säkras.⁹⁵

När Familjepolitiska kommittén slutligen lade fram sitt betänkande 1972, avvisades vårdnadsbidragen av den socialdemokratiska majoriteten. Utredningen pekade på risken för kvinnans ställning på arbetsmarknaden om kvinnor stannade hemma för länge. Mot bakgrund av att de yrkesaktiva åldersgrupperna minskade orsakade hemmafruar dessutom produktionsbortfall, menade utredningen. Även marginaeffekter kunde uppstå om vårdnadsbidraget var differentierat, vilket utredningen fann skulle ha varit nödvändigt.⁹⁶

I ett utskottsutlåtande 1973, som svar på borgerliga motionsyrkanden om vårdnadsbidrag, kom så det definitiva socialdemokratiska ställningstagandet mot vårdnadsbidrag. Partiledningen menade att stödet till barnfamiljerna i första hand borde riktas till dem som hade det sämst ställt, vilket man menade att bostadsstödet dittills gjort men inte vårdnadsbidrag. Det hävdade Camilla Odhnoff i en riksdagsdebatt, där hon slog fast att förvärvsarbete skulle utgöra grunden för barnfamiljernas ekonomi och garantera att även de sämst ställdas

barn uppnår ekonomisk trygghet. I polemik mot dem som förespråkade vårdnadsbidrag anförde hon, att ett sådant bidrag skulle bli så uttunnat, att det skulle bromsa utbyggnaden av barnomsorgen utan att lösa problemen för de barn som saknar plats på daghem.⁹⁷

Den reform som i stället presenterades var moderskapsförsäkringens omvandling till föräldraförsäkring enligt inkomstbortfallsprincipen. 1972 utformades ståndpunkten på den socialdemokratiska partikongressen utan någon som helst debatt. Partiledningen hade med denna ståndpunkt valt nytt huvudalternativ till vårdnadsbidragen inom bidragskategorin. Föräldraförsäkring var från 1972 ett viktigt alternativ till vårdnadsbidrag även om daghemsutbyggnad fortfarande var partiledningens första prioritet vid val mellan de policyinstrument som presenteras i kapitel 1.4.⁹⁸

Socialdemokratin umgicks i 1960-talets inledningsskede med planer på någon form av direkt ekonomiskt stöd till barnfamiljerna i form av ett vårdnadsbidrag. Intresset försvann omkring 1965-1967. Inga förslag framfördes och i stället förekom frågor och kritik beträffande de borgerliga vårdnadsbidragsförslagen. Omkring 1970 blev polemiken mer bestämd och aggressiv. I praktiken hade nu partiets ledning bytt ståndpunkt och 1973 valde partiledningen att säga definitivt nej till vårdnadsbidrag.

4.5 Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna

Skps familjepolitiska ståndpunkter var till en början vaga och okoordinerade inom partiledningen. En traditionell syn på familj och hem kombinerades med krav på underlättande åtgärder för yrkesarbetande kvinnor. För yrkeskvinnorna krävde partimotioner social hemhjälp, servicehus, hjälp till vård av sjukt barn och daghem.⁹⁹

Huvudkravet var emellertid barnbidragshöjning. Där ville partiledningen i sina familjepolitiska motioner gå så långt som till ett belopp motsvarande 1/3 av kostnaderna för barnens omsorg och konsumtion, liksom indexreglering av barnbidragen.¹⁰⁰ Häri liknade ståndpunkten de borgerliga vårdnadsbidragsförslagen, även beträffande motiveringarna. Partiets familjepolitiska talesman, Gunvor Ryding, anförde i riksdagen 1964:

Man bör i detta sammanhang också kunna finna former för att lämna ekonomisk kompensation till alla de mödrar med barn i småbarnsåldern som tvingas sluta sitt förvärvsarbete på grund av samhällets försummelser ifråga om barninstitutioner och dylikt liksom till alla mödrar som av olika anledningar inte kan ta önskat förvärvsarbete. Också de kvinnor som själva önskar vara hemma måste komma in i denna kategori för ekonomisk kompensation.¹⁰¹

Uttalandet står däremot i bjärt kontrast till ett några år senare av samma person. 1970 raljerade således Ryding över dem som talade om hemmafruarna, och hon menade att kvinnor och män skulle likställas i produktionen.¹⁰²

I konsekvens därmed skars partiets barnbidragsförslag drastiskt ned. Från 1968 talade partimotionerna om en höjning med endast 100 kronor per år mot tidigare 1/3 av hela omsorgs- och konsumtionskostnaden. Redan 1965 släppte partiledningen kravet på att räkna in även vårdkostnaden i underlaget för (det föreslaget höjda) barnbidragsbeloppet. 1968 föll alltså resten av bidragskravet.¹⁰³

I stället blev huvudkravet daghemsutbyggnad. 1968 föreslog partiledningen 150000 nya platser inom fem år, en stånpunkt som kom att stå oförändrad fram till 1973.¹⁰⁴

4.6 Nya stånpunkter växer fram

Alla partier valde nya familjepolitiska policyinstrument 1960-1973. Högerpartiet och socialdemokraterna intog nya stånpunkter. Folkpartiet valde inte slutlig stånpunkt, men förespråkade alltmer service- framför bidragsinstrumenten, medan centerpartiet sedan beslutet väl fattats hela tiden prioriterade bidrag. Kommunisterna har från en ytterst vag linje till förmån för ekonomiskt stöd även till hemmafruar ändrat stånpunkt till förmån för daghem. Här nedan följer en förteckning över partiernas stånpunkter 1960-1973. Vi återknyter därvid till den typologi över familjepolitiska policyinstrument som presenteras i kapitel 1.4.

Högerpartiet/moderata samlingspartiet.

1960-1965: skattelättnader prioriterades, främst genom skattelättnader för alla barnfamiljer. Alla andra instrument avvisades.

1966-1973: skattelättnad prioriterades, successiv omsvängning till att acceptera de två övriga huvudkategorierna policyinstrument med viss utbyggnad av daghem och ja till någon form av vårdnadsbidrag (1973).

Folkpartiet.

1960-1965: bidrag prioriterades genom barnbidrag och vårdnadsbidrag. Därefter serviceutbyggnad. Skattelättnad avvisades.

1966-1973: serviceutbyggnad med daghem prioriterades. Inom kategorin bidrag placeras föräldraförsäkring (1973) före vårdnadsbidrag. Skattelättnad avvisades.

Centerpartiet.

1960-1965: bidrag med vårdnadsbidrag prioriterades. Skattelättnad avvisades.

1966-1973: vårdnadsbidrag prioriterades, successivt stöddes även serviceutbyggnad i form av familjedaghem och (viss utbyggnad) av daghem. Skattelättnad avvisades.

Socialdemokraterna.

1960-1965: service och bidrag prioriterades utan rangordning dem emellan. Daghem och vårdnadsbidrag diskuterades. Skattelättnad avvisades.

1966-1972: daghem inom huvudkategorin serviceutbyggnad prioriterades framför övriga kategorier. Inom bidragskategorin nedprioriterade partiledningen så småningom vårdnadsbidrag, i stället prioriterades familjebostadstillägg. Skattelättnad avvisades.

1972-1973: daghem prioriterades fortfarande. Inom bidragskategorin sade partiledningen nej till vårdnadsbidrag, i stället prioriterades föräldraförsäkring. Skattelättnad avvisades.

5 Från sökande efter ståndpunkter till familjepolitikens politisering.

Partiernas strategival

5.1 Inledning

Under åren 1965-1970 nyanställdes 300000 kvinnor i den offentliga sektorn. Kvinnors förvärvsfrekvens ökade från 48 procent 1960 till 68 procent 1975.¹ Samtidigt var antalet daghemsplatser fortfarande 1966 praktiskt taget oförändrat jämfört med 1960.

Samhällsekonomin i Sverige var allmänt sett god i början på 1960-talet, och hushållen förbättrade sina möjligheter att äga kapitalvaror. I 1960-talets slutskede bröts trenden; inflation och arbetslöshet steg. Särskilt barnfamiljernas ekonomi försämrades. Ännu 1966 fanns inga besvärande skillnader i disponibel inkomst mellan en- och tvåinkomsttagarfamiljer, däremot mellan dem med få och dem med flera barn. Några år senare var de ekonomiska problemen besvärande för familjer, där endast en förvärvsarbetade. En hemmafru, som övergick till förvärvsarbete, kunde erbjuda ett inkomstillskott.

Den ditills förda familjepolitiken hade i stora drag vilat på förutsättningen att normalfamiljen bestod av en inkomsttagare. I kombination med nya värderingar fick därför de omfattande förändringarna på 1960-talet stora politiska konsekvenser när flertalet familjer successivt kom att bestå av två inkomsttagare. Behovet av barnomsorg utanför hemmen ökade.

När vi i detta kapitel företar en övergripande analys av partiernas strategival 1960-1974 rör vi oss inom en tidsperiod när stora förändringar slår igenom vad beträffar a) kvinnors förvärvsfrekvens, b) hushållsekonomi, c) samhällsekonomisk trend och d) statsfinanserna (jämför kapitel 2).

Som framgår av översikten över partiernas ståndpunkter i kapitel 4 förändrades inte bara de samhällstrender som ovan refererades utan även ståndpunkterna. I båda fallen slog tydliga trendbrott igenom omkring 1965-1970. Vårdnadsbidragsfrågan växte fram som en partipolitiskt kontroversiell sakfråga. Mot detta familjepolitiska policyinstrument framfördes daghemsutbyggnad som ett konkurrerande alternativ, men även andra former av bidrags- och skattelättnadsförslag, främst föräldraförsäkringen 1973.

Däremot har kapitel 3 visat att partiernas socialpolitiska ideologier inte förändrades i samma utsträckning som ståndpunkterna har gjort. Framför allt kvarstod stora ideologiska skillnader mellan partierna.

Samhällsförhållandena kan självfallet vara av den beskaffenheten att vi inte kan vara säkra på vad i dem en viss partiledning uppfattat som problematiskt eller önskvärt. Det kan även dröja mer eller mindre lång tid innan partiledningen fäster något avseende vid ett visst samhällsförhållande. Partiledningen kan dels ta ställning till om en viss samhällsutveckling överhuvudtaget går att bryta, dels ta ställning till om det är önskvärt att bryta den.

Den som anser att något är önskvärt tenderar säkert i många fall att betrakta en utveckling som oundviklig, medan den som vill bryta trenden samtidigt måste finna möjligheter att också bryta den. Partiernas uppfattningar i dessa avseenden är resultatet av ideologisk bedömning av samhällsförhållandena och kartläggs i kapitlet.

5.2 Högerpartiet/moderata samlingspartiet

Partiledningens bild av samhällsförändringar

Ett centralt inslag i högerpartiets socialpolitiska ideologi är tanken att offentligt organiserade, kollektiva lösningar i görligaste mån skall undvikas. De anses vara dirigerande, tröga och frihetsinskränkande. Det faktum att allt fler kvinnor börjat förvärvsarbete noteras i de familjepolitiska deklARATIONERNA med oro. Där anges 1965 antalet förvärvsarbetande kvinnor med barn under sju år till 200000², men när orsaken till varför kvinnor förvärvsarbetar berörs framhålls att många kvinnor ser förvärvsarbete som ett tvång:

En politik som ensidigt inriktar sig på att vidga den kollektiva vården och därvid oavbrutet betonar det angelägna i att även småbarnsmammor söker sig ut i förvärvslivet, kommer att skapa en hård psykologisk press på dessa mödrar. De skulle i många fall känna det som ett tvång att söka arbete utom hemmet även där det skulle strida mot deras egentliga önskan. Det skulle därigenom uppkomma ogynnsamma konsekvenser för såväl barnet som modern. familjeberedningen förefaller vidare ha överskattat det nettotillskott av arbetskraft som en ökning av förvärvsfrekvensen bland småbarnsmödrar skulle tillföra samhället.³

Subventioneringen av daghem skapade enligt detta sätt att se "konstlad efterfrågan på platser" till daghem.⁴

Partiledningens uppfattning var att välfärd för alla i princip redan förelåg, och att samhället inte i onödan skulle detaljreglera människors förehavanden. Endast restfattigdom bör åtgärdas menade högerpartiets ledning, som inte accepterade tanken att nya typer av behov beroende på samhällsutvecklingen kan uppstå. Inte heller ansåg man att partierna genom serviceutbyggnad eller införandet av bidrag skall styra medborgarnas val av sociala trygghetslösningar.

Partiledningen gav alltså uttryck för oro när den bedömde samhällsutvecklingen som, enligt ledningen, gick i en riktning där familjens egna krafter konsekvent nedvärderades till förmån för anonyma kollektiva institutioner:

Det börjar allt mer betraktas som en utopi att modern /om hon förvärvsarbetade/ skulle kunna ersättas av en kvalificerad kraft i hemmet /= hembiträde/. Detta beror delvis på den allmänna nedvärderingen av hemarbetet...⁵ (Ingegerd Troedsson i *Hög tid för ny familjepolitik*, 1962.)

Liksom under 30-talet råder kris i befolkningsfrågan. Familjerna blir mindre, och åldersfördelningen inom vårt folk leder till att de produktivt verksamma befolkningsgrupperna får en kraftigt ökad försörjningsplikt. Den erfarenhet som vunnits gör det klart, att den befolkningspolitiska krisen icke kan övervinnas genom generella bidragssystem. Det måste i lagstiftningen och på andra sätt göras klart, att föräldrarna har rättighet och skyldighet att själva leda sina barns uppfostran. Hemmet, icke myndigheterna, måste ha huvudansvaret.⁶ (*Förslag till socialpolitiskt program*, 1962.)

I enlighet med den anförda synen framföres även uppfattningen att mödrar "egentligen" inte efterfrågar daghem:

Den 1963 företagna undersökningen bland TCO-anslutna förvärvsarbetande gifta mödrar (20 % av de förvärvsarbetande gifta mödrarna) visar till exempel att dessas efterfrågan på daghemplatser var mycket liten.⁷ (Motion, 1965.)

Skattehöjningar hade, enligt högerpartiets sätt att beskriva saken, försämrat familjernas ekonomi så mycket att det blivit nödvändigt för tidigare hemmafruar att börja förvärvsarbeta. Det hade lett till familjebandens upplösning och därav följande sociala problem. Högskattepolitiken ansågs även leda till fiffel och moralisk uppluckring, vilket bidrog till att många sökte socialbidrag utan att vara berättigade därtill. Trygga barnförhållanden sades bäst kunna uppnås genom stärkta familjeband. Därför förespråkades förbättrade möjligheter för kvinnor att stanna hemma med sina små barn.⁸

Även om många i partiet fortfarande ansåg att kvinnor egentligen föredrog att vara hemma med sina små barn skedde från omkring 1970 en förändring. Nu förekom argument med innebörden att det stora antalet förvärvsarbetande kvinnor måste beaktas. Stöd till dem borde göras till ett politiskt mål. Argument framfördes om den "mjukare" formen av barn tillsyn, familjedaghemmen, med därtill höjda bidrag till denna tillsynsform. Partiets ledamot av Familjepolitiska kommittén, Carlshamre, argumenterade plötsligt i riksdagsdebatter från 1970, att "alla är ense om att daghemmen måste mångfaldigas", "vi skall bygga så mycket vi någonsin kan". Även motioner till partistämman 1972 visar att det fanns en sådan oro inom partiet över bristen på barn tillsyn, en oro som dock inte framfördes av partiledaren.⁹

I kapitel 3.1 såg vi att partiledningen vid 1960-talets slut började en ideologisk omsvängning. Det begränsade sociala skydd ("restriktiv residualism") som partiledningen förespråkade kunde enligt det nya synsättet komma att utvidgas något om ekonomin expanderade. Partiledningen accepterade vissa höjningar av de indirekta skatterna och svängde från att motsätta sig *alla* skattehöjningar, till att motsätta sig ett ökat *direkt* skattetryck. Individerna skall få pengar över vid ökad arbetsinsats, men både statsfinanserna och ett socialt minimiåtagande för att lindra strukturomvandlingens följder gör att indirekta skatter accepterades.

Detta är grunden för partiets familjepolitik. Det är hotet mot denna grund som partiledningen tar fram i samhällsutvecklingen. Det utgör bakgrund till den strategi som väljs.

Högerpartiets/moderata samlingspartiets strategival

Mot bakgrund av de ansträngda statsfinanserna 1959/1960 hade besparingsutredningen dragit slutsatsen att enbart sociala nedskärningar skulle förbättra budgeten väsentligt (om man undantog försvarsnedskärningar). Högerpartiets ledning beklagade den svaga befolkningsutvecklingen och de höga skatterna. Allmänt sett förespråkade partiledningen en socialpolitik som endast gav ett komplement till familjens eget skyddsnet. Därför föreslog man socialpolitiska besparingar. Samhällsförändringarna berodde enligt partiledningen på negativa följder av för mycket statligt ingripande. Vårnadsbidrag, som av alla partier bedömdes bli ytterst kostsamt, skulle innebära ett stort offentligt åtagande. Högern kunde inte gå med på sådant. I stället föreslog partiledningen 1960 att det s k första barnbidraget skulle avskaffas. Förslaget motiverades av behovet att göra sociala besparingar, men i görligaste mån stödja flerbarnsfamiljer.¹⁰

Partiet hade ända sedan 1947 skattesänkning på programmet. Den konsekvens med vilken skattesänkning förts fram visar att detta är partiets främsta konkreta mål. Vissa skatter har definierats som konfiskatoriska och hinder för personliga initiativ och effektivitet. På så sätt kombinerar högerpartiet motståndet mot nya offentliga satsningar med förslag som skall minska redan existerande offentliga utgifter.

Medan övriga partier accepterade de prognoser och undersökningsresultat som presenterades i de offentliga utredningarna, var högerpartiets ledning djupt mistrogen. Den valde att argumentera för att efterfrågan på daghem i själva verket var mycket liten och att mödrar helst önskade vara hemma. Kollektiv omsorg betraktades med stor skepsis, den passar inte alla barn och de medicinska följderna var okända, enligt partiledningen.¹¹

Högerledningen beskrev samhället annorlunda än övriga partier. Fullständig intern enighet rådde om partiets ståndpunkt. Partiledningen valde att uttrycka misstro över uppfattningar som förespråkar andra familjepolitiska alternativ än skattelättnader. Partiledningen valde alltså att ta upp konkurrensen om de väljare för vilka höga skatter är ett större problem än bristen på bidrag. För detta fanns det en tradition inom partiet.¹²

I motioner och riksdagsinlägg 1964-1965 lyftes befolknings- och skattefrågor fram som centrala områden för politiken. Sedan detta gjorts klart valde partiledningen att argumentera för familjen som samhällets grund. Argumenten är att grunden endast kan byggas på god ekonomi, vilken i sin tur endast kunde realiseras genom att de arbetande får behålla mer av sin inkomst och att statlig dirigism försvinner. Redskapet för att uppnå dessa mål var skattelättnader. Högerföreträdare lyfte dessutom fram undersökningsresultat som tydde på att kvinnor ville stanna hemma med sina små barn och ej önskade utnyttja det statligt/kommunala, dyra, daghemssystemet. Likaså sade partiledningen nej till vårdnadsbidragen; de sågs som ytterligare ett statligt ingripande i den privata sfären.¹³

Den parlamentariska konkurrensen var emellertid sådan, att det fanns mycket starka skäl för högerpartiet att närma sig mittenpartierna, så att en trepartiregering möjliggjordes. Termen "valfrihet" användes av både högerpartiet och mittenpartierna. Trots det band sig högerpartiet mycket starkt i tal och handling mot vårdnadsbidragen.

Att partiledningen inte gick mittenpartierna till mötes i en så viktig socialpolitisk sakfråga tillskriver vi för det första de ideologiska skillnaderna, där högerledningens ideologi beskrev frihet för "individen" som möjlig endast om "kollektiv" begränsas. Mittenpartierna var betydligt mer villiga att acceptera kollektiva lösningar på sociala problem än vad högerpartiet gav uttryck för. För det andra berodde högerns motstånd mot vårdnadsbidrag på partiledningens uppfattning av väljararenan samt för det tredje partiets totala enighet på den interna arenan. Steget var för långt.

Partiledningens bedömning sammanfattas i tabell 13 (jämför kapitel 1.6). Tabellens vänstra ram visar hur partiledningen bedömt konsekvenserna av att säga ja till vårdnadsbidrag ((+) = fördelaktigt för partiet, (-) = belastning för partiet, (0) = varken fördelaktigt eller belastning). Inom tabellens högra ram anges partiledningens samlade bedömning av ståndpunkten i relation till relaterade sakområden. Denna typ av tabell återkommer för de andra partierna. Som vi ser av tabellen finns inte ett enda plus inritat, det vill säga partiledningen uppfattade nya bidrag som i allo en belastning. Visserligen är inte vår klassificering av partiets beslutsposition resultatet av en enkel sammanräkning av tabellens värden, men 1965 var partiledningens bedömning på

alla områden så entydig att beslutspositionen var *deciderad*. Den fortsatta texten refererar till de tecken som skrivits in i tabellens rutor.

Tabell 13. Högerpartiets/moderata samlingspartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1965

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar- arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Offentl. utgifter	Skatte- avdrag
1965 Deciderad:	-	-	-	0	-	-

Eftersom högerpartiet redan befann sig mycket långt från de andra borgerliga partierna i socialpolitiken, i vilken vårdnadsbidrag inte var mer än en detalj skulle inte just attackerna på vårdnadsbidragen från högerpartiet äventyra ett borgerligt samarbete. Ett sådant samarbete var redan alltför avlägset. Det strategiska valet var i stället att vidmakthålla och slå vakt om den stora enighet som fanns i partiet, och att försöka framstå som enda trovärdiga alternativ till socialdemokraterna. Partiets "isolering" var på väljararenan inte enbart en belastning i den utsträckning partiledningen inför sina medlemmar och väljargrupper kunde framstå som det klaraste alternativet till socialdemokraterna. Partiledningen bedömde att dess medlemmar motsatte sig sociala bidrag. Om partiledningen avsåg att markera sin parlamentariska egenart genom att profilera sig, var skattelättnader ett naturligt val. Det var det familjepolitiska policyinstrument som entydigt skiljde partiet från övriga partiers. Därför är ett (-) inritat i rutan för den parlamentariska arenan i tabell 13, trots att ett ja till vårdnadsbidrag hade förbättrat trovärdigheten i ett borgerligt trepartialternativ.¹⁴

Högerpartiets ledning kunde inte närma sig mittenpartierna på de premisserna. Verklighetssynen var en annan, och partiledningen beförde dessutom att följden skulle kunna bli att vårdnadsbidrag införs samtidigt som daghemmen kraftigt byggs ut.

De stora samhällsförändringarna vid 1960-talets slut komplicerade både partiledningens val av ståndpunkt och dess bedömning av aktörerna på arenorna. Kapitel 2 visar att kvinnor i för moderaterna viktiga väljargrupper hade starka skäl att börja förvärvsarbeta, eftersom de disponibla inkomsterna i eninkomsttagarfamiljer sjönk även i medel- och höginkomsttagarfamiljer.

Samtidigt ökade emellertid också de offentliga utgifterna. Samhällsförändringarna var så stora, att partiledningen förändrade sin bedömning av vad som var såväl önskvärt som möjligt att genomföra. En uppfattning bibehölls emellertid. Det var den att familjepolitiken är ett politikområde vars problem beror på felaktiga skatteskalor.

Partiet befann sig i en *omprövande* beslutsposition. I tabell 14 ser vi att flera rutor ändrat tecken 1970 jämfört med 1965. Än så länge väger partiledningens tveksamhet inför de statsfinansiella följderna av att säga ja till utbyggnad av bidrag (men även av service) och samtidigt skapa utrymme för införandet av skattelättnader, så tungt att ingen slutlig ståndpunktsförändring sker.

Tabell 14. Högerpartiets/moderata samlingspartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1965, 1970

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar- arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Offentl. utgifter	Skatte- avdrag
1965						
Deciderad:	-	-	-	0	-	-
1970						
Prövande:	-/0	0/+	0	-	0	-

Det finns tre skäl till att tecknen i tabellens rutor förändrats. För det första förekommer från omkring 1970 nya uppfattningar om den offentliga sektorns roll. Partiledningen gav nu uttryck för uppfattningen att vissa inslag i den rådande socialpolitiken var berättigade och att den även marginellt borde kompletteras. Den dittillsvarande uppfattningen var att socialpolitiken borde inskränkas till att endast lindra den restfattigdom som partiledningen menade fanns kvar (se kapitel 3.1).

För det andra förändrades partiledningens syn på vårdnadsbidrag samtidigt som den accepterade att daghem kan finnas med i familjepolitiken. Det allmänna målet var dock fortfarande att skapa möjligheter för andra familjepolitiska policyinstrument än enbart utbyggnad av antalet daghemspplatser. Antalet platser skulle kunna minskas om föräldrarna fick bidrag för att vara hemma med barnen, det vill säga bidragen blev ett nytt sätt att vinna stöd för en uppfattning beträffande daghemmen. Den uppfattningen var att småbarnsföräldrar inte enbart skall vara hänvisade till kommunala daghem. Det strate-

giska dilemmat var att partiledningen samtidigt var tvungen att på något sätt hantera insikten att de nya ståndpunkter den diskuterade innebar stora offentliga kostnadsökningar. Denna insikt har tidigare medfört att vi skrivit in ett (-) i kolumnen över partiledningens bedömning av konsekvenser för offentliga utgifter. Nu ändras bedömningen vilket skall relateras i det följande.

I SACOs remissvar till de pågående familjeutredningarna tog organisationen kraftigt ställning för både utbyggnad av den institutionella daghemsvården och för vårdnadsbidrag.¹⁵

SACO tog även i sitt remissvar till *Barnbidrag och familjetillägg*, 1967, mycket bestämt ställning för vårdnadsbidrag:

Anser SACO, att samhället i större utsträckning än hittills bör bidra till kostnader-
na för barnens vård. Detta stöd bör inte ta formen av subventioner till vissa
vårdformer som nu gäller beträffande barnstugeverksamheten - alla barn kan ju
inte komma i åtnjutande av denna service. Stödet bör vara neutralt mellan olika
vårdformer. Från denna synpunkt är tanken på ett vårdbidrag attraktiv. Ett
vårdbidrag skulle också leda till en större valfrihet mellan förvärvsarbete och
hemarbete.¹⁶ /Remissen är undertecknad av Lars Tobisson./

Det skulle således, om partiledningen betraktade de högre tjänstemännens ställningstagande som en begränsning för sitt val av ståndpunkt, med hänsyn till väljararenan kunna finnas anledning för partiledningen att ompröva ståndpunkten visavi vårdnadsbidrag. Detta tryck från väljararenan fanns inte tidigare. (Därför har tecknet i tabell 14 ändrats från (-) till (0/+))

Den stora särbeskattningsreformen genomfördes 1970. Partiledningen kunde därför antecipera en fortsatt snabb ökning av den kvinnliga förvärvsfrekvensen med dess följande konsekvens av daghemsbehov. Samtliga övriga partier hade accepterat en familjepolitik som syftade till att daghemmen byggdes ut. Moderaterna riskerade att isoleras genom att som enda parti säga nej till fler platser, i ett läge när köerna bara växte. Ett sådant åtagande skulle dock obönhörligen komma att leda till ökade offentliga utgifter som partiledningen av ideologiska skäl motsatte sig, om man inte lyckades genomföra stora sparåtgärder på andra områden. Under dessa nya strategiska förutsättningar kombinerade partiledningen sitt traditionella stöd för hemarbetet med viljan att begränsa de offentliga kostnadsramarna. Det sker genom att föreslå ett vårdnadsbidrag. Till skillnad från mittenpartiernas modell, vilken baserades på daghemsavgifternas storlek, kopplades moderaternas vårdnadsbidragsförslag till daghemssubventionen. Om föräldrar väljer vårdnadsbidrag, behövs färre platser på daghem och de "verkligt" platsbehövande får sitt behov tillgodosett, resonerade partiledningen. Det framgår av dess motivering på partistämman 1972.¹⁷ I motsats till daghem skulle bidrag kunna fungera som en hjälp för barnfamiljer att "själva" klara sin sociala trygghet. Bidrag skulle kunna förmå

fler småbarnsmödrar att stanna hemma. Ännu 1969 menade partiledaren, Yngve Holmberg, att förvärvsarbetande mödrar ytterst drabbar barnen:

En reell valfrihet mellan förvärvsarbete och arbete i hemmet måste finnas inte bara för kvinnornas egen skull utan också för samhällets. Det är nämligen inte alls självklart att en hemmafru som tar förvärvsarbete och därigenom ger BNP en knuff uppåt bidrar till välfärdsutvecklingen. En hemmafru som uppfostrar tre barn i hemmet kan göra en större samhällsekonomisk insats än en förvärvsarbetande fru med tre barn på daghem... /Socialdemokraternas förslag/ ...driver ut kvinnan på arbetsmarknaden och bidrar därmed till en familjesplittring som inte gagnar någon och som i första hand naturligtvis drabbar barnen.¹⁸ (Yngve Holmberg i intervjuboken *Ny giv*, 1969.)

I de diskussioner som föregick den ändrade ståndpunkten på partistämman 1972 fanns motiveringen att bidraget skall gå till "de mest behövande" - ett argument partiledningen under hela 1960-talet använt, och som var konsistent med partiets socialpolitiska ideologi.¹⁹

De färre daghemspplatser som komme att behövas skulle, enligt partiledningen, medföra dämpade offentliga utgifter. Samtidigt kvarstod kravet på skatteavdrag för styrkta barntillsynskostnader, vilket var partiledningens prioriterade familjepolitiska policyinstrument. Det framgår av att det i alla sammanhang av partiföreträdare förs fram som familjepolitiskt krav.²⁰

Tabell 15. Högerpartiets/moderata samlingspartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1970, 1973,

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Offentl. utgifter	Skatteavdrag
1970						
Prövande:	-/0	0/+	0	-	0	-
1973						
Deciderad:	0/+	+	+	+	+	+

Vårdnadsbidrag blir således för moderater "daghemmens inverterade värde". Denna förändrade bedömning innebär i ett slag att det blir möjligt att skriva in (+) i tabell 15 rutor. I sin preciserade utformning har partiets socialpolitiska ideologi dragits något åt vänster (i typologin i kapitel 3.7) även om de stora dragen i skillnaderna mellan partierna kvarstod. I den nya beslutssituationen valde partiledningen att ändra ståndpunkt beträffande en av kategorierna av

familjepolitiska policyinstrument (jämför typologin i kapitel 1.4) - bidrag. Därmed kunde mål beträffande de två andra kategorierna av policyinstrument - skattelättnader och offentlig service uppnås.

För det tredje förändrades de parlamentariska konkurrensförutsättningarna. Tvåkammarriksdagen avskaffades 1970. Valresultaten fick lättare genomslag i riksdagen. Mandatfördelningen blev mer proportionell. En "eftersläpande kammare" fanns inte längre. I och med 1970 års val framstod det som en möjlighet för de borgerliga partierna att realisera målet att kunna regera tillsammans.²¹

Högerpartiet riskerade under hela 1960-talet att isoleras från inflytande i en eventuell borgerlig regering. Alla strävanden till "medborgerlig samling" misslyckades. Om inte partiet skulle förbli isolerat, fanns starka skäl att på något vis närma sig mittenpartierna. Gösta Bohman tillträdde som partiledare 1970, och visade en uttalad vilja till trepartisarbete, även om förhållandet till mittenpartierna ingalunda var konfliktfritt.²²

Vad som sagts i det föregående förklarar partiledningens försöksvisa omsvängning. Någon partimotion framlades dock inte. Det rådde fortfarande viss oenighet i sakfrågan inom partiet.²³

Partiledningen tog 1972 ställning för vårdnadsbidrag. Det visar behandlingen på partistämman det året. Det är dessutom samma år som familjepolitiska kommittén avslutade sitt arbete. Moderaten Carlshamre reserverade sig där till förmån för vårdnadsbidrag. I sitt förslag till partiprogram skriver partistyrelsen på partistämman:

Det är förklarligt att familjer som inte kan eller inte efterfrågar plats på daghem eller familjedaghem upplever detta som orättvist. Särskilda vårdnadsbidrag vore därför det logiska och bör införas i den takt resurserna medger.²⁴

Efter stämmans behandling och debatt ändras i stället den slutliga lydelsen till det vagare:

För den som helt eller delvis saknar skattekraft bör någon form av vårdnadsbidrag kunna införas.²⁵

Av förändringen framgår att det fortfarande fanns ett visst internt motstånd mot vårdnadsbidrag. Reformering av skatterna, som ligger närmare partiets socialpolitiska ideologi, prioriterades av de två policyinstrumenten. Det förklarar partiledningens försiktighet.

Partiet har en lång och stark tradition av att markera sig mot socialdemokraterna. När socialdemokraterna allt klarare bytte ståndpunkt från ett visserligen vagt ställningstagande för vårdnadsbidrag till ett klart avståndstagande, ändrades moderaternas konkurrensförutsättningar gentemot detta parti. Det fanns nu

ett parlamentariskt skäl för den moderata partiledningen att ändra ståndpunkt till förmån för bidrag. Därigenom markerade partiledningen åter sin profil mot socialdemokraterna, särskilt som den nya ståndpunkten visade på enighet med de borgerliga partierna.

De båda andra borgerliga partierna har länge stött vårdnadsbidrag och det moderata förslaget kunde så att säga gå dem "nominellt" till mötes. Det var viktigt att visa en enad borgerlig front utåt mot väljarna under de rådande parlamentariska förutsättningarna. Alternativet för partiledningen var fortsatt hårdnackat motstånd, vilket inneburit att den moderata ledningen i en eventuell kommande trepartiregering skulle se sig i en mycket ofördelaktig förhandlingsposition gentemot de två andra partierna. Nu kunde moderaterna räkna med att konstellationen i stället skulle bli moderaterna och centern mot folkpartiet. Genom sina nya ståndpunkter skapade partiet alltså större förutsättningar för ett slutet borgerligt block och möjliggjorde att motsättningen mellan partierna skulle kunna gå mellan centern/moderaterna/folkpartiet och socialdemokraterna/vpk, inte mellan socialdemokraterna/vpk/folkpartiet och centern/moderaterna. Därav ändras partiledningens bedömning från ett (-) på den parlamentariska arenan 1965, via en (0) 1970 till ett (+) 1973.

Dessutom lyckades partiledningen genom sitt vårdnadsbidragsförslag nå en formel att finna en koppling till partiets prioriterade familjepolitiska policyinstrument - skattelättnader. Slutsatsen av partiledningens agerande 1970-1973 är att ledningen, genom att acceptera ett av de familjepolitiska policyinstrument (bidrag) den tidigare avvisat, lade grunden till ett verkningsfullt medel (vårdnadsbidragen), för att på sikt få de övriga borgerliga partierna att gå med på vad partiledningen bedömt vara ännu mer verksamma åtgärder (skattelättnader).

Samhällsutvecklingen var sådan att om partiledningen ville göra allvar av sin övertygelse att familjen bäst hålls samman om modern är hemma åtminstone när barnen är små och inte "drivs ut på arbetsmarknaden", fick den lov att betala henne för det.

Genom att utforma sitt förslag som baserat på daghemssubventionernas storlek knöt partiledningen an till sin tidigare ståndpunkt att skatteavdrag motsvarande daghemssubventionen skall medges, samtidigt som förslaget om avdrag för styrkta barn tillsynskostnader fanns kvar. Partiledningen bedömde att den statsfinansiella kostnaden för vårdnadsbidrag inte var av samma storleksordning som utbyggnad av offentliga daghem. Därför kunde uppfattningen att de offentliga utgifterna borde dämpas i någon mån uppfyllas. Från att valfrihet tidigare inneburit frihet att använda intjänade pengar efter individuella önskemål samt frihet från statlig inblandning, kom det nu att betyda valfrihet mellan två offentligt angivna vårdalternativ.

5.3 Folkpartiet

Partiledningens bild av samhällsförändringar

I folkpartiets familjepolitiska motion 1965 påpekar motionärerna, Bertil Ohlin m fl, att antalet daghemsplatser varit praktiskt taget oförändrat sedan 1950-talet trots ”en väsentligt ökad efterfrågan på daghemsvård”.²⁶ Motionärerna menar att nu:

...måste pågående förändringar i familjestrukturen uppmärksammas; redan om några år kommer en mycket stor andel av de gifta kvinnorna att ha förvärvsarbete. Skattesystemet får inte försvåra denna utveckling genom att hindra den gifta kvinnans inträde i förvärvslivet. Det är också av samhällsekonomiska och arbetsmarknadspolitiska skäl angeläget att den arbetskraftsreserv som den hemmavarande kvinnan utgör söker sig ut på arbetsmarknaden; detta inte minst med hänsyn till bristen på personal inom exempelvis sjukvården, socialvården och skolväsendet. Vi tror att behovet av samhällsservice alltmer ökar i det moderna samhället.²⁷

...den gifta kvinnan - lika väl som mannen - /bör/ stimuleras till att fullgöra en yrkesinsats utöver det arbete båda makarna lägger ned på vård och fostran av barnen. skäl att anta att barnen i vissa åldrar kan utvecklas bättre om de får tillbringa en viss tid tillsammans med jämnåriga och med andra vuxna, än om de är tillsammans med den ena av föräldrarna hela dagen.²⁸ (*Radikal familjepolitik*, 1964.)

Partiledningen anteciperade en ökning av kvinnors förvärvsfrekvens. Vid den tidpunkt när partiledningen band sig för bidrag hade emellertid de tillsatta familjepolitiska utredningarna inte hunnit arbeta någon längre tid. Beslutsunderlaget var därför fortfarande vagt.

Programmet *För ett mänskligare samhälle - rättvisa åt kvinnorna*, 1970, utpekar bristen på barntillsyn som det allvarligaste hindret för kvinnors förvärvsarbete.²⁹

I *Partiprogrammet* från 1972 och i den diskussion som föregår det, framför allt i debattboken *Välfärdens villkor* betonades att generella, kollektiva, samhällsåtgärder var bra sätt att tillhandahålla social omsorg. I familjepolitiken tog de nya tankarna konkret form, när folkpartister alltmer valde det familjepolitiska huvudinstrumentet serviceutbyggnad i form av daghem framför de andra instrumenten.

Folkpartiledningen argumenterade för att det var politikens uppgift att forma en familjepolitik med syftet att kvinnor yrkesarbetar. Uttalanden med den innebörden ger partiledaren Gunnar Helén uttryck för på landsmötet 1969.³⁰ Det framgår även av inlägg i remissdebatten 1970. När centerkvinnan

Gunnel Jonäng beklagar svårigheten att välja rollen som hemmafru väljer Karin Anér (fp) i stället följande:

Valfriheten existerar inte, säger fru Jonäng. Jag är inte säker på att det är den sortens valfrihet vi vill ha, att en fullt frisk vuxen arbetsför människa skall ägna hela sin arbetskraft åt att sköta den personliga servicen för en vuxen, frisk, arbetsför karl och eventuellt några ungdomar.³¹

Folkpartiets strategival

Folkpartiet utstod svidande förluster i pensionsfrågan och i de följande valen. Enligt Elvander gled partiet något åt "höger" de sista åren på 1950-talet.³²

Louise Drangel menar, i sin genomgång av folkpartiets jämställdhetspolitik, att folkpartiet visade ett ökat intresse för jämställdhetsfrågor i samband med valet 1960. Detta skulle bero på att partiledningen bedömde följderna av pensionsvalen som så svårartade att man behövde helt nya frågor att satsa på. Målet var att snabbt rycka till sig initiativet igen.³³

I både folkpartiets ungdomsförbund och dess kvinnoförbund diskuterades hur man skulle förbättra situationen för barnfamiljer. Eva Mobergs bok *Kvinnans villkorliga frigivning* väckte debatt, och kvinnoförbundsledamöter motionerade i riksdagen om vårdnadsbidrag. Ungdomsförbundet arbetade samtidigt på ett familjepolitiskt program (om förslagen i kvinno- och ungdomsförbunden, se kapitel 4.2).

Andra folkpartister var försiktigare, och betonade att nya bidragsformer måste avvägas mot andra angelägna reformer. Folkpartiets ledning befann sig till en början i en *avvaktande* beslutsposition. Vårdnadsbidrag diskuterades visserligen internt men ännu utan antydning om någon ståndpunkt. Den ökande interna aktiviteten framgår emellertid av att folkpartister motionerade om bidrag i riksdagen. Partiledningen närmade sig en *prövande* beslutsposition.

För folkpartiets ledning var uppgiften att finna familjepolitiska lösningar som inte hindrar kvinnors val av förvärvsarbete, samtidigt som negativa följdverkningar för kvinnor och familj undviks. Det fanns en intern opinion inom partiet som verkade för att skapa bättre villkor för förvärvsarbetande kvinnor. Det var alltså helt andra väljargrupper folkpartiet appellerade till jämfört med centern (jämför avsnitt 5.4). Centerpartiets ledning band sig mycket snabbt för vårdnadsbidrag med motiveringen att kvinnan är bäst skickad att ta hand om barnen samt med uttalat stöd för hemmakvinnor. Folkpartiledningen hanterade däremot valet av nytt familjepolitisk policy-instrument försiktigt och undvek en sådan vinkling.

Den parlamentariska situationen på 1960-talet innebar att folkpartiets

ledning hade starka strategiska skäl att närma sig centerpartiet för att skapa en mittengrupping. Högerpartiet hade visat sig vara för långt från de andra borgerliga partierna. Därmed var det ideologiskt komplicerat för mittenpartierna att samarbeta med detta parti. Skulle mittenpartierna kunna skapa ett parlamentariskt alternativ till socialdemokraterna, måste de närma sig varandra. Genom att uppträda som ett block i mitten kunde de försöka göra troligt att en eventuell borgerlig trepartiregering skulle stå utan reellt högerinflytande i frågor som rörde välfärdspolitiken. De kunde även försöka få högerpartiet att dra sig mot mitten. I och med "mittensamverkan", 1965, formaliserades samarbetet.

Tabell 16. Folkpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1965, 1970

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål	
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Yrkeskvinnor
1965					
Deciderad/					
prövande:	0	0	+	0	+
1970					
Prövande:	-/0	-/0	0/+	-	-

För folkpartiet fanns skäl som talade för att binda sig för nya sociala bidrag, t ex målet att tillgodose opinionen på den interna arenan. Det nya familjepolitiska instrumentet var emellertid oprövat och utreddes ännu i familjeberedningen. Folkpartiets kvinnoförbunds remissvar till beredningens PM 1964 betecknades av beredningen som "tveksamt" till vårdnadsbidrag. Förbundet pekade på bristen på daghem. Denna osäkerhet talade för försiktighet från partiledningens sida. (I tabell 16 markeras osäkerheten med (0) 1965.)³⁴

Sedan partiet knutits närmare centerpartiet, och det visade sig att centern mycket aktivt stödde bidrag, ändrades förutsättningarna för folkpartiets strategi. Det fanns nu skäl för partiledningen att inordna alla politikområden i det större parlamentariska samarbetet. Familjepolitiken var ett sådant politikområde. Därför är ett (+) inritat i tabell 16 parlamentarisk arena 1965.³⁵

Folkpartiets frihet att agera inom familjepolitiken minskade väsentligt. Trots det förekommer inte någon klar ståndpunkt för vårdnadsbidrag i folkpar-

tiets argument. Nyckeln till mittenpartiernas gemensamma val av strategi efter 1965 är folkpartiets interna ställningstagande i familjepolitiken.

Hänsynen till den inledda "mittensamverkan" gör att partiledningen åter befann sig i en *prövande* beslutsposition och dess val av slutlig ståndpunkt sköts upp. En indikation för partiledningen att den beträffande väljararenan hade anledning att avvakta med slutligt val av ståndpunkt för vårdnadsbidrag var TCOs remissvar till utredningen *Barnbidrag och familjetillägg*, 1967. Utredningen tangerade vårdnadsbidragen i sitt betänkande, och både LO och TCO berörde vårdnadsbidragen i sina svar. Dessutom anförde TCO:

Det bör vidare framhållas att två inkomsttagare per familj inte bara ger möjlighet till höjd levnadsnivå utan också en bättre ekonomisk trygghet på lång sikt för familjen.³⁶

Även TCOs remissvar till SOU 1972:34 samt skrifter utgivna av TCO visar att organisationen åren 1970-1973 avstod från att stödja vårdnadsbidrag.³⁷

Hos folkpartiets ledning fanns likheter med socialdemokraternas socialpolitiska prioritering, men med den avgörande skillnaden att folkpartiet tidigare genom sitt samarbete med centerpartiet hade bundit sig för vårdnadsbidrag. Detta innebar att folkpartiledningen bedömde sin beslutssituation anorlunda än vad socialdemokraterna gjorde. Även beslutspositionen var en annan. Det fanns således en konflikt hos folkpartiledningen mellan den intagna ståndpunkten och de nya uppfattningarna om samhällsutvecklingen. Partiledningens bedömning av vilken ståndpunkt som passade dess uppfattning beträffande yrkeskvinnor måste jämkas samman med bedömningen av vilka ståndpunkter som var möjliga på den parlamentariska arenan.

Folkpartiledningen valde daghemsutbyggnad i första hand men kunde inte bryta med den gamla ståndpunkten. Ett sätt för partiledningen att betona ståndpunktskontinuitet var att stödja kvinnors rätt till förvärvsarbete. Det är ett argument som förekom under hela 1960-talet, men medan det familjepolitiska policyinstrument som prioriterades vid 1960-talets början var bidrag blev det nu i stället serviceutbyggnad. Partiledningen pläderade för utredning om vårdnadsbidrag i stället för att ange konkreta belopp och tidsplaner.

Samarbetet mellan mittenpartierna var inte helt konfliktfritt. 1966-1968 framlade inte folkpartiledningen, trots mittensamarbetet i övrigt, någon gemensam familjepolitisk motion med centern. Under åren 1969-1970 framlades visserligen gemensamma familjepolitiska motioner, men de var vagt formulerade (se kapitel 4.2 och 4.3). Trots att båda partierna var för sig tidigare bundit sig för bidrag, och trots att mittensamarbetet i övrigt var väl fungerande och formaliserat, framlades ingen enig familjepolitisk motion. De två partierna valde att i sin familjepolitik prioritera konkurrerande policyinstrument.

Den största vagheten i mittensamarbetet märks 1970-1972. 1973 antydde moderaterna någon form av tillmötesgående i sakfrågan vilket i ett slag ändrade förutsättningarna för de borgerliga partiernas strategier.

Folkpartiets strategiska dilemma var, att de skäl till ståndpunktstagande som föranleddes av samhällsförändringarna, vilka partiledningen delvis anteciperat, var i konflikt med de som föranleddes av dess bedömning av den parlamentariska arenans aktörer. Partiledningens bedömning att familjestödet bör utformas med syftet att kvinnor förvärvsarbetar talade för en förändring av den tidigare ståndpunkten visavi vårtnadsbidrag. Partiets problem var emellertid att moderata samlingspartiet samtidigt visade tydliga tecken på att närma sig mittenpartierna i sakfrågan.

De nya parlamentariska förutsättningarna talade mot en ståndpunktsförändring. Tidigare stod de två blocken inte entydigt mot varandra i familjepolitiken. Det skapade möjligheter att söka överenskommelser över blockgränsen. Möjligheterna minskade avsevärt, sedan moderata samlingspartiet genom sin ståndpunktsförändring klarare möjliggjort borgerlig blockpolitik i familjefrågorna.

Ett ytterligare problem för folkpartiets ledning var, att ju mer partiledningen argumenterade för daghem, desto mer argumenterade även socialdemokraterna. Om partiledningen enbart valt daghem, hade partiet tvingats "byta politiskt block" i denna fråga, sedan socialdemokraterna slutligen valt ståndpunkt och profilerat sig mot vårtnadsbidrag. Folkpartiets beslutssituation påverkades alltså av att de andra partierna valde nya ståndpunkter. Partiledningen försökte 1970-1972 "byta block" i familjepolitiken, men samtidigt markera parlamentarisk enighet med det borgerliga blocket i övriga frågor. Folkpartiets ledning tvingades till slut (1973) att prioritera och föredrog då att ej spräcka det borgerliga samarbetet. Beslutspositionen var *deciderad*.

Trots att det i tabell 17 är (-) som överväger vid en sammanräkning av rutorna är det plustecknet i rutan för den parlamentariska arenan som fick partiledningen att behålla vårtnadsbidrag som ett politiskt mål. 1970 hade partiledningen kommit till uppfattningen att daghem måste byggas om yrkeskvinnor och tvåinkomsttagarfamiljer skulle stödjas. På den parlamentariska arenan hade de borgerliga 1970 till skillnad från 1973 fortfarande vissa svårigheter att presentera sig som ett trovärdigt regeringsalternativ. Denna skillnad ligger bakom förändringen från prövande till deciderad beslutsposition mellan 1970 och 1973 trots att värdena i rutorna i tabell 17 är nästan oförändrade.

Tabell 17. Folkpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1970, 1973

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Yrkes-kvinnor	Föräldra-försäkr
1970						
Prövande:	-/0	-/0	0/+	-	-	()
1973						
Prövande/ deciderad:	-/0	-/0	+	-	-	-

Centerledningen visade, genom att åter och åter ta upp sitt val av familjepolitiskt policyinstrument i sina familjepolitiska deklamationer, att den såg vårdnadsbidragen som ett oeftergivligt krav för samarbete. För centerpartiet betydde moderata samlingspartiets indikation om att någon form av bidrag var tänkbart, att centerledningen kunde sätta ökad press på folkpartiet. De borgerliga partierna skulle då för första gången kunna visa enighet i valet av bidragsmodell i familjepolitiken. En borgerlig regering var ett hägrande och inte orealistiskt mål. Ett nej från folkpartiet skulle bryta kontinuiteten och ett sedan länge etablerat mittensamarbete och dessutom orsaka intern borgerlig strid.

Om vi i en annan tabell hade skrivit in omvända värden, det vill säga (+) i stället för (-) och vice versa, hade vi åstadkommit en tabell som angivit folkpartiets (men även socialdemokraternas) bedömning av daghem och (senare) föräldraförsäkring. Dessa två policyinstrument har senare inför väljarna kommit att stå som huvudalternativ till vårdnadsbidrag. Ännu 1973 var emellertid motsättningen inte lika tydlig som den senare kom att bli. Alla partier var för omvandlingen av moderskapsförsäkringen till föräldraförsäkring. Utöver den reformen menade särskilt centerpartiet att vårdnadsbidrag borde införas, vilket socialdemokraterna motsatte sig. Denna motsättning skärptes senare och vi kommer i kapitel 7 att presentera tabeller som visar folkpartiets och socialdemokraternas bedömning även av föräldraförsäkring.

Folkpartiets beslutssituation visar på svårigheterna att söka sig över blockgränserna i ett enskilt politikområde sedan flertalet övriga konfliktfrågor mellan partierna kommit att relateras till två block som står emot varandra. Möjligheterna att inta "avvikande" ståndpunkter begränsas.

5.4 Centerpartiet

Partiledningens bild av samhällsförändringar

De ståndpunkter som intagits av centerpartiet är under större delen av perioden präglade av anknytningen till jordbrukar- och landsbygdsbefolkningen och kvardröjande äldre syn på familjen och på mäns och kvinnors roller. Argumentationen har till stor del appellerat till de hemarbetande och till landsbygdsbefolkningen. (Det gäller även ifråga om daghemmen där familjedaghemmen ofta beskrivits som lämpliga för mindre orter. Att partiledningen skulle ha försökt göra inbrytningar i större städer märks inte alls i dess familjepolitiska argumentering.) Att säkra landsbygdsbefolkningens standard var ett viktigt mål för centerledningen (om argument för landsbygdsbefolkning och hemarbetande, se kapitel 4.3).³⁸

Förankringen i landsbygden innebar även en förankring bland lägre inkomstagare, något som underlättade samarbetet med socialdemokraterna på 1930-talet och 1950-talet, där de två partiernas ledningar var på samma linje, men inte konkurrerade om varandras väljargrupper.³⁹ Centern accepterade vid 1960-talets början en viss utvidgning av den offentliga sektorn som en naturlig del av det moderna välfärdssamhället.⁴⁰

Centerledningen formulerade i långt högre utsträckning än den socialdemokratiska sina förslag med hänvisning till landsbygdens behov. Detta accentuerades under 1960-talet och fjärmade de båda partierna från varandra. Å andra sidan menade centerledningen fortfarande att de lågavlönades intressen särskilt måste beaktas. Det ökade avståndet till socialdemokraterna minskade därför inte avståndet till högerpartiet. Partiledningen uttryckte oro över att barnfamiljernas ekonomi urholkats, och vände sig med kraft mot högerns olika förslag om barnavdrag i stället för barnbidrag.⁴¹

Det centerledningen i första hand beskrev av samhällsförändringarna är att de var stresskapande, tvingande och oönskade.

Samhällsomvandlingen har genomfört en genomgripande förändring av kvinnornas situation i olika avseenden. Ett framträdande exempel härpå är att ett mycket stort antal gifta kvinnor och mödrar till minderåriga barn numera är verksamma i förvärvslivet. Från medicinskt håll har det framhållits att det från barnets synpunkt i allmänhet är att föredra om modern själv kan ha hand om omvårdnaden under de första levnadsåren, som är av grundläggande betydelse för barnens utveckling. Den samhällsekonomiska vinsten är således inte så stor som det nominella värdet av kvinnornas insats i produktionen, och den samhällsekonomiska vinsten torde i flertalet fall helt utebli om moderns förvärvsinsats förutsätter att mer än ett barn erhåller daghemsvård.⁴² (Motion 1963.)

Mödrarnas möjlighet att själva taga vården om barnen måste på allt sätt främjas.⁴³
(Partiprogram 1960, 1964, 1966, 1968.)

Hennes /den förvärvsarbetande kvinnan/ situation är rik på stressfaktorer dels emedan hennes dubbla arbetsuppgift i och för sig är betungande, dels emedan detta hennes dubbla engagemang vid varje extrabelastning skapar känslokonflikter mellan hennes lojalitet mot arbetsgivaren och hennes lojalitet mot familjen.⁴⁴
(Motion 1962.)

...det talas så riktigt och vackert om valfriheten att man nästan tror att den finns ända tills man alldeles som barnet i sagan upptäcker att det inte finns någon täckning för talet - det är bara tomma ord. "Ut med hemmafruarna!" Det är ett av många kategoriska slagord. Där finns ingen valfrihet. Jag vill uttrycka som min mening att dessa kvinnor /hemmafruarna/ har gjort insatser som samhället i stället borde vara tacksamt för. Vi har kvinnorna som *måste* arbeta hemma, de som arbetar i det egna företaget, affären, jordbruket. Vi kan som exempel ta jordbrukarhustrun. Vi har vidare de kvinnor som är gifta med män som reser och som har barn i familjen, de som är gifta med sjömän av olika slag, flygare, kanske riksdagsmän eller handelsresande.⁴⁵ (Gunnel Jonäng i riksdagen, 1970.)

Jag vill säga att de fruar som har tillsynen över barnen sannerligen gör en samhällstjänst av icke ringa betydelse även ur ekonomisk synpunkt. Jag känner till kommuner, där kostnaderna för det allmänna i form av kommunala subventioner och statsbidrag till barmdaghemmen uppgår till bortåt 8 000 kr. per år och barn vid femdagarsvecka. En hemmafru med tre barn sparar sålunda åt det allmänna nära nog 24 000 kr.⁴⁶ (Persson i Heden i riksdagen, 1970.)

En något avvikande uppfattning företrädde av Elvy Olsson som menade att människor tvingas anpassa sig till arbetsmarknaden, när det borde vara tvärtom:

Bristen på barn tillsyn är i dag ett stort hinder för att båda föräldrarna skall kunna utnyttja sin självklara rätt att arbeta. I dag känner sig många otillräckliga och utan egenvärde, t. ex. de som ej har arbete av olika anledningar, de som utför vårdarbete hemma men som inte betraktas som arbetande. Det är inte människorna som skall anpassa sig till arbetsmarknaden, utan arbetsmarknaden måste ta större hänsyn till människornas situation.⁴⁷

Folkpartiets ledning menade att det var önskvärt att allt fler kvinnor förvärvsarbetade. Centern motsatte sig i stället utvecklingen. Familjer med förvärvsarbetande kvinnor splittras enligt partiledningen, som argumenterade för att det var partiernas uppgift att forma en familjepolitik som möjliggör för kvinnor med små barn att stanna hemma. Partiledningen ansåg att institutionsbunden omsorg var mindre lämplig i mindre orter och på landsbygden än i städerna. Centerföreträdare uttryckte oro över vad de ansåg vara olyckliga försämringar för de hemarbetande och de landsbygdsboende till följd av förändringar på arbetsmarknaden.

Centerpartiets strategival

Den socialdemokratiska ledningen valde på 1960-talet en socialpolitik som syftade till en accelererad strukturomvandling i näringslivet. Det ökande skatteunderlaget skapade underlag till offentliga reformer ägnade att förbättra ekonomin för de väljargrupper partiledningen avsåg stödja.

En följd av strukturomvandlingen på landsbygden och i mindre orter var att centerpartiets väljargrupper hotades i den meningen att deras försörjningsmöjligheter försämrades. På väljararenan hade centerledningen att ta ställning till vilka åtgärder som med dessa förändrade förutsättningar kunde förenas med partiets allmänna uppfattningar. Socialdemokraterna markerade allt klarare att socialpolitik skall föras med generella åtgärder och inte med selektiva. Eftersom centerpartiets socialpolitiska ideologi, till skillnad från socialdemokraternas, varit mer residuell än institutionell (se kapitel 3.3 och 3.4), fanns allt mindre av gemensam grund för de båda partiledningarnas strategier. Deras skiljaktiga val av familjepolitiska policyinstrument präglas av denna motsättning.

De parlamentariska konkurrensförutsättningarna på 1960-talet bestämdes i stor utsträckning av de borgerliga partiernas försök till samarbete över parti-gränserna för att skapa ett block mot socialdemokratin. Mittenpartierna visade sig snart vara långt från högerpartiet i sociala frågor. För att skapa ett slagkraftigt borgerligt alternativ, där en eventuell trepartiregering skulle komma att vila på mittens grund, diskuterades sammanslagning mellan mittenpartierna på 1960-talet. Det ledde fram till den s k mittendelegationen 1965.⁴⁸

1960 utfärdade mittenpartierna en gemensam socialpolitisk deklaration. I det mittensamarbete som så småningom växte fram förenades två delvis motstridiga mål. Det ena var centerns önskan att isolera högerpartiet från allt för stort inflytande i en eventuell borgerlig trepartiregering.⁴⁹ Inom familjepolitiken kritiserade centerpartiet högerns förslag om skattelättnader. Lantbrukares låga nominella löner gav små möjligheter till skattelättnader.⁵⁰ Det andra var folkpartiets strävan att få in centerpartiet entydigt i det borgerliga blocket.⁵¹

Gunnar Hedlund visade, enligt Ulla Lindströms memoarer, en ovilja "att sitta i en kampregering mot socialdemokratin" efter valet 1966.⁵² Vårnadsbidrag förenade en viss vilja till sociala utgifter med möjligheten att välja ett traditionellt familjemönster. Båda mittenpartierna höll dörren öppen för familjen som ideal samtidigt som kristen demokratisk samling bildades 1964. Viljan att appellera till en underliggande konservativ opinion kan ha bidragit till mittenpartiernas familjepolitiska agerande.⁵³

I början på 1960-talet fanns krav från flera håll att förbättra situationen för barnfamiljerna. Centern och folkpartiet hade olika syn på hem och familj, men

kom båda till slutsatsen att vårdnadsbidrag borde införas. Ett centermål var att säkra landsbygdsbefolkningens behov. Partiledningens uppfattning om samhällsförändringarna var att de dittills genomförda daghemssatsningarna främst kommit människor i större tätorter till del.

Till skillnad från serviceutbyggnad och skattelättnader kunde handlingsalternativet bidrag utan svårigheter tillgodogöras av en medhjälpande jordbrukar- eller småföretagarhustru. Det snabba ställningstagandet framgår av riksstämornas arbete. 1961 debatterades familjepolitik inte på riksstämman, och 1962 i ytterst liten omfattning. Dessa år befann sig centerledningen i en *avvaktande* beslutsposition.

1963 hade vårdnadsbidrag aktualiserats i samhällsdebatten av det parti, folkpartiet, som centerpartiet höll på att bilda parlamentariskt samarbete med. På riksstämman samma år debatterades familjepolitiken utförligt. Det perspektiv som anlades av debattörerna var huvudsakligen "stärkande av de hemarbetandes situation":

Familjens viktigaste uppgift är att fostra den kommande generationen. Bäst sker detta i våra hem. (Arthur Larsson, Stockholm.)

...underlättar mödrarnas möjligheter att bli hemma. (Margareta Nilsson, Örebro.)

...vårdnadsbidrag - till de kvinnor som stannar hemma och vårdar barnen. (Lars Eliasson, Sundborn.)

...husmödrarna ej tillräckligt tillgodosedda. ... Man bör också kunna vidta särskilda åtgärder till förmån för de hemmavarande husmödrarna under den tid barnen är små.⁵⁴ (Gunnar Hedlund)

Redan året därpå band sig partiledningen på riksstämman för ett vårdnadsbidrag om 1200 kronor per år för barn upp till tre år.⁵⁵ Av Gunnar Hedlunds motivering framgår partiledningens inställning:

...det är särskilt angeläget att modern själv får ta hand om barnets vård. ... Härigenom /genom vårdnadsbidrag/ skulle bättre förutsättningar skapas för dessa mödrar /med barn under tre år/ att helt ägna sig åt hem och barn.⁵⁶

Efter en mycket kortvarig, först *avvaktande* och sedan knappt märkbar *prövande* beslutsposition, befann sig partiledningen i en *deciderad* beslutsposition. Detta framgår av överensställningen med partiledningens socialpolitiska ideologi, de deklarerade familjepolitiska uppfattningarna, enigheten inom partiet samt det parlamentariska målet att göra socialpolitiska satsningar som låg tillräckligt långt från högern. Vi kan alltså skriva in (+) i nästan alla rutorna i tabell 18 nedan. I kolumnen "daghem" är en (0) inskriven beroende på att partiledningen inte uppfattade införandet av vårdnadsbidrag som ett statsfinan-

siellt hinder för den relativt lilla utbyggnad av daghem partiledningen förespråkade.

Tabell 18. Centerpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1965, 1970, 1973

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål	
	Intern arena	Väljar- arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Hemma- kvinnor
1965					
Deciderad:	+	+	+	0	+
1970					
Deciderad:	+	+	+	0	+
1973					
Deciderad:	+	+	+	0	+

Genom mittenpartiernas närmande i familjepolitiken uppnåddes deras parlamentariska mål att erbjuda ett socialpolitiskt alternativ till högerpartiet, samt att inte lägga sig för långt från socialdemokraterna (som ju också diskuterade bidrag).⁵⁷

Före mittensamarbetet innehöll centermotioner detaljerade beloppsförslag och klara bindningar till vårdnadsbidrag, vilket föll bort när mittenpartierna slutligen från 1968 lade fram gemensamma familjepolitiska motioner (se kapitel 4.3). Folkpartiet hade tidigare endast talat om en allmän viljeinriktning, och det var med den innebörden de gemensamma motionerna utformades inledningsvis. Partiernas motionsskrivningar efter samarbetets inledning 1965 visar att det var centerledningen som accepterade en låg profil i början, för att hålla möjligheten till vårdnadsbidrag levande.

Centerpartiets ledning befann sig trots det i en deciderad beslutsposition. Partiet var enigt och ett vårdnadsbidrag innebar en lösning på familjepolitiken i enlighet med partiledningens ideologi. Genom bl a LRFs remissvar till familjepolitiska kommitténs betänkande, fick partiledningen dessutom information om att det på väljararenan fanns krav på att stå fast vid en politik som gav kvinnor möjlighet att vara hemma med barnen. LRF tog klart avstånd från tvåinkomsttagarfamiljer till förmån för den dittills vanliga hemmiljön. I stället för daghem åt alla borde, enligt LRF, någon form av ekonomisk lindring tillförsäkras föräldrarna.⁵⁸

I mittensamarbetet möttes centern och folkpartiet kring ett gemensamt parlamentariskt intresse, och de möttes som relativt likställda parter, men räknat i antal riksdagsmandat var centern underlägsen folkpartiet 1965-1969. Sedan dels moderaterna indikerat att de närmar sig mittenpartiernas ståndpunkter något i familjepolitiken, dels centerpartiet haft stora valframgångar 1968 och 1970, ändrades centerns parlamentariska konkurrensförutsättningar. Partiledningen hade nu en betydligt mer fördelaktig position och kunde därigenom sätta en annan press på folkpartiet än tidigare. Centerpartister förespråkade allt klarare bidragsmodellen.⁵⁹

Den allmänpolitiska debatten 1972 är intressant beträffande skillnader i prioritering mellan center- och folkpartiledningarna. Ett stort meningsutbyte utspelas mellan (s), (fp) och (c). Centerpartisten fru Olsson i Hölö visar genom att i första hand tala om vårdnadsbidrag och i andra hand om daghem, att prioriteringen skiljer sig från folkpartiets vars representant Ingegerd Fraenkel väljer att inte alls försvara sig mot (s)-angreppen mot vårdnadsbidrag. I stället talar hon om barn tillsyn eller i första hand om barn tillsyn och i andra hand om vårdnadsbidrag.⁶⁰

I familjepolitiska kommitténs slutbetänkande presenterade mittenpartisterna ett detaljerat vårdnadsbidragsförslag. Det fanns starka skäl för mittenpartisterna att just då precisera sig i en gemensam skrivning, eftersom den moderata ledamoten i samma utredning reserverat sig med ett detaljerat vårdnadsbidragsförslag - det första någonsin från moderat håll. Mittenpartisterna markerade därmed var de ansåg att tyngdpunkten i en eventuell framtida borgerlig regering skulle ligga, men som framgår av kapitel 4.2 var folkpartiets argument för vårdnadsbidrag dittills mycket vaga. Centerpartiets förhandlingsposition hade förstärkts av utsikterna till att partiledningen i ett eventuellt kommande trepartisamarbete skulle få stöd från moderata samlingspartiet i familjepolitiken.

5.5 Socialdemokraterna

Partiledningens bild av samhällsförändringar

De socialdemokratiska argumenten angående samhällsförändringar, strax före de första diskussionerna om ny familjepolitik, dominerades av de förändrade förhållandena på arbetsmarknaden. De allt fler förvärvsarbete kvinnorna beskrevs som en naturlig utveckling. Det sägs även att många kvinnor skulle vilja börja förvärvsarbete men ännu inte har möjlighet.⁶¹ Inga Thorsson i partistyrelsen menade på kongressen 1964:

Vi vet att det finns ett relativt stort antal kvinnor som gärna skulle vilja ha ett förvärvsarbete men som inte kan få det. Det finns härvidlag en dold undersysselsättning som inte kommer till uttryck i den officiella statistiken över arbetslösheten. Det företogs för någon tid sedan en undersökning som gav vid handen att omkring 130 000 gifta kvinnor skulle vilja omedelbart ta ett förvärvsarbete men att de inte har möjlighet att få något arbete...⁶²

/Gertrud Sigurdsen hävdar på samma kongress:/ I vårt land har vi drygt 10 000 daghemsplatser men omkring 160 000 förvärvsarbetande gifta småbarnsmödrar och 103 000 enföräldrar. Det talar sitt tydliga språk.⁶³

I det socialdemokratiska programmet *Kvinnans jämlikhet*, 1964, utvecklades tankegången att den fulla sysselsättningen fått en ny innebörd som bestod i att ge både kvinnor och män förvärvsarbete. Tidigare använda argument om en intensifierad arbetsmarknadspolitik återkom. Synen på förvärvsarbete för båda könen som en viktig källa till social och ekonomisk trygghet genomsyrar skriften, medan däremot jämställdhet mellan könen sägs kunna uppnås först på "lång sikt".⁶⁴

En grupp inom partiet framförde försiktiga synpunkter, medan en annan förespråkade införandet av nya familjepolitiska åtgärder (se kapitel 4.4). Gunnar Sträng visade på partikongressen 1964 att partiledningens strategi fördes mot bakgrund av den befarade stora arbetskraftsbristen inom industrin:

Allt talar för att vi redan 1965-1966 får ett radikalt brott i utvecklingen av arbetskraftstillgången. Om vi räknar med en fortsatt ökning av gifta kvinnors yrkesverksamhet och en fortsatt immigration av samma omfattning som nu, så kommer vi vid mitten av 1960-talet inte längre att kunna falla tillbaka på en ökad tillgång på arbetskraft.⁶⁵

Ulla Lindström betecknade däremot i riksdagen 1964 ökningen av småbarnsmammornas förvärvsfrekvens som "smått sensationell". Ännu 1964 hade någon ökning av förvärvsfrekvensen bland kvinnor som grupp betraktat dock inte kommit till stånd.⁶⁶

Partiledningen övervägde nu om näringspolitiken skulle förstärkas kraftigt vilket i så fall skulle innebära snabbare strukturomvandling och, på sikt, ännu fler kvinnor i produktionen. Det fanns emellertid en viss villrådighet beträffande metoden att möta arbetskraftsbristen. Det fanns en oro inför den nya tidens fenomen såsom sovstäder och ungdomsproblem. Även oro för de låga befolkningssiffrorna förekom som argument i 1960-talets inledning.⁶⁷

Samtidigt förekom uttalanden med innebörden att de ca 10000 daghemsplatserna som fanns 1960 behövde utökas till det dubbla fram till 1970. Försöksverksamhet inrättades 1963.⁶⁸ Dessutom presenterade den av Ulla Lindström ledda Familjeberedningen en PM 1965 vars resultat visade att efterfrågan på daghem ökat starkt.⁶⁹

Den svåra bostadsbristen under 1960-talet bidrog till beslutet om det sk miljonprogrammet. Argument för en politik som syftade till att bostadsbrist och sociala problem måste lösas förekom 1967-1968 i de omfattande näringspolitiska program som initierades vid socialdemokraternas partikongress 1967 (jämför kapitel 3.4). På partikongressen 1968 underströk Alva Myrdal att låginkomstproblemen fortfarande var stora, men även att en expanderande ekonomi inte automatiskt leder till utjämning mellan olika grupper i samhället.⁷⁰

Ett socialdemokratiskt mål var att effektivisera det rådande blandekonomiska systemet. Det är den uppfattning Lewin relaterar i *Planhushållningsdebatten* beträffande de närmast föregående åren.⁷¹ Näringspolitiken är själva "motorn" och socialpolitiken ett nödvändigt komplement till denna. Tage Erlander utvecklade tankar liknande dem han haft tio år tidigare - att förbättrad offentlig hushållning behövs i ett föränderligt samhälle för att mildra människors omställningssvårigheter. Tryggheten skall inte endast vara en tillgång för gamla, sjuka och handikappade, utan finnas med i alla samhällsliga sammanhang. Ökad ekonomisk jämlikhet var ett viktigt mål.⁷²

Partiledningens analys av vilka krav som ställs på social omsorg, sådan den presenteras i principprogrammet *Jämlikhet*, 1969, var, liksom 10-15 år tidigare, att:

Den offentliga sektorn är inte en 'tärande' del av ekonomin som det allt för ofta sägs i debatten. Likaväl som under den wigforsska krispolitiken under 30-talet måste arbetarrörelsen idag vända diskussionen genom att argumentera för den offentliga sektorn och utnyttja resurser i samhället.⁷³

Partiledningen skisserade en kraftig ökning av den offentliga sektorn med ca 300000 personer.⁷⁴

Utsiktorna till förändringar i kvinnors förvärvsfrekvens undersöktes av flera nytillsatta offentliga utredningar. *Ökat stöd till barnfamiljer*, slog 1964 fast "att långt ifrån alla småbarnsföräldrar /kan/ inom överskådlig framtid få sin tillsynsfråga ordnad genom daghem".⁷⁵ Att det fanns ett stort behov av samhällsliga insatser gjordes dock klart, och utredningen skisserade ett vårdnadsbidrag. Året därpå förespråkade emellertid Familjeberedningen kraftigt daghem. 1965 års Långtidsutredning talade samtidigt om det stora behovet av daghem och liknande för att underlätta för kvinnor att börja förvärvsarbete.

Från kvinnoförbundet förekom uttalanden med innebörden att så många kvinnor redan förvärvsarbetar eller snart kommer att göra det. Därför borde huvudalternativet serviceutbyggnad väljas. Sigrid Ekendahl menade i den allmänpolitiska debatten 1967:

Alla prognoser över det framtida arbetskraftsbehovet tyder på att ökningen kommer att fortgå i oförändrad takt. fördubbling av antalet förvärvsarbetande kvinnor 1960 - 1980.⁷⁶

Denna uppfattning upprepades av Ekendahl 1968 och framfördes även i inlägg av Maj-Britt Theorin och Birgitta Dahl i de allmänpolitiska debatterna 1971 och 1972.⁷⁷

På partikongressen 1968 företrädde Alva Myrdal uppfattningen att samhällsutvecklingen kräver stora offentliga insatser för att förändra samhället i riktning mot större jämlikhet:

Läget idag är sannerligen inte tillfredsställande för alla ens i vårt rika land, även efter alla reformer. Redovisningen av *nytt faktamaterial* - t ex vad låginkomstutredningen redan släppt ut om löneklyftorna - och belysningen genom mängden av nya samhällskritiska inlägg blottar svåra brister. Till en stor del är bristerna kvarlevor från det gamla klass- och ståndssamhället, vilkas sega livskraft borde chockera oss mer än de gör.

Men nya ojämlikheter har också tillkommit. Utvecklingen själv förändrar kontinuerligt samhällsbetingelserna, men ingalunda på ett likformigt sätt eller ett sätt som främjar jämlikheten. verkar vår egen expanderande ekonomi ingalunda automatiskt till ökad utjämning utan - om inte krafternas fria spel målmedvetet bryts - till ökade inkomst- och förmögenhetsklyftor.⁷⁸

Socialdemokraternas partiledning menade vid 1960-talets slut att samhället förändrades på så sätt att välståndet visserligen ökade men att detta välstånd fördelades olikformigt samt att nya områden där offentlig social omsorg behövs hela tiden aktualiserades.

Socialdemokraternas strategival

Valet 1960 innebar en konsolidering av partiets parlamentariska ställning. Partiet stod ideologiskt rustat med ett nytt partiprogram att inleda 1960-talets politik med större offentliga åtaganden.

1960 var tankar på förändring av de familjepolitiska handlingsalternativen något nytt, och partiledningen valde inledningsvis en försiktig strategi. LO och en växande opinion inom partiet krävde förbättringar för barnfamiljerna. Moderskapsförsäkringens förbättring 1962 var ett sätt för partiledningen att hantera denna opinion. Nyblivna förvärvsarbetande mödrar tillförsäkrades därmed större trygghet. Metoden var enligt inkomstbortfallsprincipen, något man tidigare med framgång prövat ifråga om ATP. I övrigt hänsköts valet av ny familjepolitik till en utredning.

Jämlikhet mellan olika befolkningsgrupper var ett socialdemokratiskt mål. I enlighet därmed framfördes krav på att förbättra barnfamiljernas levnadsstan-

dard genom generella offentliga socialpolitiska åtgärder. Partiledningen gick en opinion på den interna arenan till mötes genom att i princip acceptera tanken på någon form av bidrag.

Partiledningen beskrev samhällsförändringarna så, att kvinnor börjat förvärvsarbete i större utsträckning än tidigare, både som en följd av ändrade jämställdhetsideal och som ett sätt att möta ökade standardanspråk. Denna utveckling var partiledningen positivt inställd till. Samtidigt anteciperade partiledningen en långt större samhällsförändring, och lyfte fram ett antal sakfrågor som viktiga att ta ställning till. De policyinstrument partiledningen anteciperade var utbyggnad av offentlig service, vilket låg nära partiets socialpolitiska ideologi. De rådande förhållandena talade dock för ståndpunkter som var utformade för familjer där kvinnor är hemma med sina småbarn.

Partiledningens analys bar således på motstridiga inslag: ett som talade för ståndpunkter grundade på bilden av dagens samhälle och ett annat som grundades på bilden av morgondagens samhälle. Interna och offentliga utredningar tillsattes men inga definitiva bindande ståndpunkter formulerades, vilket visar att partiledningen bedömde sin beslutssituation som osäker och reagerade med försiktighet.

Beträffande det interna stödet för det valda policyinstrumentet visar kapitel 4.4 att den interna opinionen inte var helt enig. Ulla Lindström antyder i sina memoarer, att valet av familjepolitiska policyinstrument var så pass känsligt att kritiken mot Nancy Erikssons bok *Bara en hemmafru* kostade Eriksson ordförandeposten i kvinnoförbundet 1964.⁷⁹ Det fanns då på den interna arenan starka skäl för partiledningen att ej slutligt välja ståndpunkt, utan hålla valet öppet och utreda. Genom att skjuta upp det omedelbara avgörandet, kunde en intern strid förhindras.

Innan den interna utredningen *Kvinnans jämlikhet* tillsatts och arbetat befann sig partiledningen i en *avvaktande* beslutsposition. Beslutsunderlaget i familjepolitiken var minimalt. Långtidsutredningen hade visserligen talat om stora framtida ökningar av den kvinnliga förvärvsfrekvensen, men vilka konsekvenserna för familjepolitiken skulle bli därav var höljt i dunkel. Inte heller hade särskilt starka eller entydiga argument för en familjepolitik i den ena eller den andra riktningen framförts varken internt i partiet eller från de stora organisationerna. Partiledningen hade den uppfattningen att något nog skulle komma att förändras inom familjepolitiken, men några särskilda policyinstrument stöddes inte ens preliminärt. Partiledningen befann sig i en *avvaktande* beslutsposition.

Sedan dels utredningen *Kvinnans jämlikhet* presenterats, 1964, dels preliminära resultat från den s k Familjeberedningen framkommit 1965 var ledningen inne i en nyprioriteringssituation, vilket framgår av de blandade tecknen i

tabell 19. Den interna opinionen var på väg att formas till stöd för vårdnadsbidrag, men det fanns även ett växande stöd för utbyggd barnsomsorg. Ulla Lindströms uppfattning om kvinnoförbundet var att det inte var helt enigt. Det framgår även av kvinnoförbundets remiss till familjeberedningen 1964. Visserligen stödde förbundet vårdnadsbidrag men enligt utredningens protokoll var förbundet oenigt. Förbundet menade dock att den viktigaste förbättringen var att barn tillsyn fanns att tillgå.⁸⁰

Tabell 19. Socialdemokraternas beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1965

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål	
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Jämlikhet
1965 Prövande:	0/+	0/+	0	-/0	0/+

Det parlamentariska läget var oklart. Partiledningen tyckte uppfatta vissa konsekvenser av vårdnadsbidrag som önskvärda, medan andra konsekvenser beskrevs som mindre önskvärda. Utredningsresultaten pekade på att det skulle bli nödvändigt att åtminstone bygga ut daghemmen.

Osäkerheten på den interna arenan framgår även av att LOs remiss till familjeberedningen i utredningens protokoll betecknas som "tveksamt" till bidrag. LO fann det inte möjligt att på kort sikt införa vårdnadsbidrag utan föredrog stöd av mer ändamålsbestämd utformning. I sin remiss förespråkade LO i första hand utbyggd offentlig barn tillsyn.⁸¹

Uttalanden av Ulla Lindström, Gunnar Sträng och Inga Thorsson på partikongressen 1964 var försiktiga. Partiets familjepolitiska utredning, *Kvinnans jämlikhet*, hade just presenterat flera reformförslag, bl a vårdnadsbidrag. Sträng talade bekymrat om de statsfinansiella farorna:

Förslaget innebär en klar aktivitet här mot en mer familjevänlig skattepolitik och följaktligen slutar det också med ett yrkande om en höjning av barnbidraget från 700 till 1 200 kronor per barn och år.

Men allt detta skall ju finansieras och hur skall det ske? Om man vill ha en bättre familjepolitik så får svenska folket självt betala dessa favörer genom en hårdare indirekt beskattning.⁸²

Inga Thorsson, kvinnoförbundets ordförande (till 1964) betonade på samma kongress att förslagen i programmet kunde genomföras först på *lång sikt*.⁸³

Försiktigheten fick konkreta uttryck när Ulla Lindström på kongressen å propos kongressmotioner om dels vårdnadsbidrag, dels daghem yttrade:

Även partistyrelsen ansluter sig i princip därtill, men vill inte binda partiet.⁸⁴

Lindström pekar vidare i sina memoarer på att hon vid tiden 1964-1965 oroade sig för hur finansieringen skulle ordnas.⁸⁵

I och med ATP-reformen gjorde socialdemokraterna inbrytningar i tjänstemannaleden. Ett uttalande av Erlander i den allmänpolitiska debatten 1962 visar att detta i varje fall var vad partiledningen räknade med:

...ty ATP kommer, när den blir genomförd, att betyda ett förstärkande av socialdemokratins möjligheter att regera i detta land, eftersom ATP i och för sig är något av en murbräcka för att erövra positioner just inom medelklassen och tjänstemannaklassen.⁸⁶

Det fanns således på väljararenan anledning för partiledningen att diskutera bidragsinstrumentet då t ex folkpartiet visat sig stödja idén. Folkpartiets argument om "kösamhälle" var något Erlander uppehöll sig kring:

Och kösamhället! Tänk om folkpartiet bara ville fortsätta sin kamp mot kösamhället. Jag är övertygad om att vi hade folkpartiet att tacka för åtskilligt av inbrytningen i tjänstemannakretsar och medelklasskretsar vid 1962 års val.⁸⁷ (Partikongressen 1964.)

På den parlamentariska arenan var de borgerliga partierna oeniga angående vårdnadsbidrag. Högern avvisade bidrag medan mittenpartierna förespråkade dem. Mittenpartierna var i stället oeniga om vårdnadsbidragens utformning. Socialdemokraterna mötte därför svag konkurrens på den parlamentariska arenan. Så länge det saknades en enig borgerlig ståndpunkt behövde socialdemokraterna inte "tvinga" fram en ståndpunkt enbart föranledd av rädsla att stå utan alternativ till ett enat borgerligt block. Den slutliga avvägningen mellan olika policyinstrument för att möta samhällsförändringarna kunde därför diskuteras mer förutsättningslöst inom partiet än om de borgerliga varit eniga.

Genom att tidigt föreslå och diskutera bidrag som ett led i upprustningen av familjepolitiken tog emellertid mittenpartierna ställning för ett familjepolitiskt policyinstrument. För att försvaga effekten av deras initiativ fanns starka skäl för socialdemokraterna att själva komma med någon form av konkurrerande, alternativt, förslag. Enligt Ulla Lindström diskuterades detta inom partiledningen efter valet 1964.⁸⁸

Socialdemokraternas strategi bestod i att avväga målen på den interna arenan och väljararenan mot målet att möta konkurrensen från mittenpartierna. Här fanns en latent motsättning omkring 1965, eftersom uppfyllandet av det ena målet kunde leda till svårigheter att uppfylla det andra. Medlet var att själv diskutera bidrag men samtidigt inte göra ett slutligt val så att partiet inte band sig; partiledningens analys av samhällsförändringarna pekade på att även *andra* omfattande familjepolitiska åtgärder skulle behövas i framtiden. Partiledningens bild av samhället var att det var de lägre inkomsttagarnas standard som hotades. För att möjliggöra allmänt gynnsamma förutsättningar för ekonomisk expansion valde partiledningen att använda sig av ett antal nya näringspolitiska instrument. Ett av många möjliga medel att klara barnfamiljernas standard, givet den pågående strukturomvandlingen, var någon form av bidrag.

Åren fram till 1965 utgör det första skedet i det socialdemokratiska arbetet med att välja nya familjepolitiska policyinstrument. På den parlamentariska arenan kunde partiledningen fritt formulera sin egen politik. Det gäller även ifråga om konkurrens från "vänster", vilken var ytterst vag i kommunisternas dåvarande politik.

När de preliminära familjepolitiska utredningsresultaten förelåg vid mitten av 1960-talet band sig socialdemokraternas partiledning för att göra något. Ännu var bindningen inte slutlig beträffande vad förändringen skulle bestå i, förutom det låginkomststöd som familjebostadsbidragen utgjorde och vari stora statsfinansiella resurser bands. Varken målprioritering, bedömning av arenorna eller av förväntade samhällsförändringar var ännu entydiga. Partiledningen prövade sina möjligheter genom att tillsätta ett antal utredningar, samtidigt som den mycket kraftigt band sig för att åtminstone bygga daghem i stor skala. Det var i enlighet med det strategiska målet att tillgodose basgruppernas krav. LO drog själv igång ett omfattande utredningsarbete om familjepolitik, vilket resulterade i ett ställningstagande inom organisationen till förmån för daghem.⁸⁹

Partiledningen hade ännu inte ett så fullständigt beslutsunderlag att den kunde överblicka konsekvenserna av ett bindande beslut för eller emot nya familjepolitiska policyinstrument. Framtidsbedömningarna av den kvinnliga förvärvsfrekvensens omfattning var relativt osäker. Den skulle öka men med hur mycket? Daghemmen måste byggas ut kraftigt, men även relativt små missbedömningar av förvärvsfrekvenserna, och därmed av daghemsbehovet, skulle påverka det tillgängliga utrymmet för andra familjepolitiska satsningar. De statsfinansiella framtidsbedömningarna var osäkra och industrisektorn visade tecken på försämring. Så länge beslutsunderlaget inte var klarare valde

partiledningen att inte slutgiltigt säga nej till andra familjepolitiska policy-instrument. Beslutspositionen var alltså *prövande*.⁹⁰

Den interna opinionen svängde sedan snabbt till förmån för en uttalad prioritering av daghemmen. Debatten i *Tiden* handlade om hur 100000-tals kvinnor ville ut och arbeta, och att valfrihet för kvinnor inte kunde realiseras utan utbildning och förvärvsarbete.⁹¹

Mellan 1964 och 1968 justerades partiledningens bedömning av hur många kvinnor som skulle komma att förvärvsarbeta ytterst snabbt uppåt, till en förmodan att över 200000 skulle vilja börja arbeta om tillsyn för barnen kunde ordnas.⁹²

På valjararenan hade LO valt ståndpunkt för daghemsutbyggnad. Till partiledningen förmedlades uppfattningen att det var för partiet viktiga väljare som stod utan valfrihet om daghem saknades. Detta underströks också av aktuella prognoser. Flera partiföreträdare refererade till LOs ståndpunkt. LO var i och för sig under hela 1960-talet för en utbyggnad av daghemmen, men intensifierade sin aktivitet genom den egna utredningen *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*, 1969. Det framgår även av LOs remissvar till de offentliga utredningarna. SAP och LO talade 1969 i en gemensam rapport om "en fortsatt stark utbyggnad av barndaghemmen är /därför/ en av de viktigaste jämlikhetsreformerna". Även TCO talade för daghemsutbyggnad.⁹³

Partiledningen anteciperade att de lågavlönade inkomstgrupperna skulle sakna tillfredsställande vårdalternativ för sina barn om inte partiledningen band sig för att åtminstone satsa på daghem.

Valet 1964 hade inneburit en mindre motgång för socialdemokraterna, vilket kunde bli en lärdom inför valet 1968. I de interna valanalyserna nämndes kvinno- och familjepolitiken. Det menar Ulla Lindström i sina memoarer, där hon även hävdar att stödet bland de unga gifta kvinnorna minskat, och hon uttalar oro över mittenpartiernas försprång på familjeområdet.⁹⁴

På den parlamentariska arenan förändrades konkurrensförutsättningarna 1965. De båda mittenpartierna framförde argument med innebörden att även de avsåg stå som garantier för en välfärdsstat med en omfattande offentlig sektor som förutsättning. Centern accepterade en växande offentlig sektor. Dessutom inledde mittenpartierna ett formaliserat samarbete för att försöka forma ett slagkraftigt borgerligt regeringsalternativ. Det fanns därför skäl för socialdemokraternas partiledning att inte i onödan stöta sig med dessa partier i valet av socialpolitik, för att därigenom kunna isolera högern.

Valet 1966 var ett bakslag för socialdemokraterna. Risken att förlora regeringsmakten 1968 nödvändiggjorde förändringar och preciseringar av partiets politik. Stora programdiskussioner följde och en rad förslag att genom

nya näringspolitiska åtgärder styra strukturomvandlingen framlades.⁹⁵

Diskussionerna, som alltså handlade om hur partiledningen skulle förhålla sig till konkurrerande partier, fördes mot bakgrunden av att de samhällsförändringar som några år tidigare kunnat skönjas och anteciperas, nu slog igenom med full kraft. Tecknet i rutan för parlamentarisk arena i tabell 20 har förändrats från (0) 1965 till svagt (-/0) 1970. Förändringen beror på partiledningens ändrade bedömning av möjligheterna att profilera sig i familjepolitiken genom att stå bakom utbyggnad av stöd till tvåinkomsttagarfamiljerna. 1968-1972 var partiledningen ännu inte helt övertygad om att det var nödvändigt att säga nej till vårdnadsbidrag för att uppnå en sådan profilering.

Tabell 20. Socialdemokraternas beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1965, 1970

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål	
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Jämlikhet
1965 Prövande:	0/+	0/+	0	-/0	0/+
1970 Prövande/ deciderad:	-/0	-/0	-/0	-	-

På partikongressen 1968 formulerades partiledningens främsta mål precis. Alva Myrdal i partiets "jämlikhetsgrupp" anförde:

Utjämningskravet kan således i viss mån ses som en restriktion på valet av politiska medel inom samtliga områden av samhällslivet. Jämlikheten blir ett övermål för vårt politiska handlande.⁹⁶

Partiledningens handlingsfrihet begränsades således av vilka ståndpunkter partiledningen bedömde som lämpliga givet de socialpolitiska uppfattningarna. Både daghem och vårdnadsbidrag var offentliga reformer. Skillnaden var att "daghem för alla" kom närmare uppfattningen att den sociala omsorgen skulle vara generell. Vårdnadsbidrag kunde visserligen tänkas utgå lika till alla, men bidragsmedlen skulle kunna användas på olika sätt av olika bidragstagare. Vissa kvinnor skulle t ex ha råd att stanna hemma, andra skulle kunna använda bidraget för att avlöna en barnflicka o s v. Resultatet skulle kunna leda till kvalitetsskillnader i omsorgen och tillsynen av barnen i olika befolknings-

grupper. Partiledningens uppfattning var vidare att ett eventuellt bidrag skulle bli orimligt dyrt, om det skulle bli så stort att det utgjort ett verkligt hjälpalternativ för de lågavlönade väljargrupper partiledningen i första hand avsåg utforma familjepolitiken för. Beslutssituationen var att avgöra om det utöver den dyra daghemsutbyggnaden var möjligt med ett bidrag av vårdnadsbidragets omfattning. När målet jämlikhet stred mot målet valfrihet valde partiledningen bort det senare, underordnade målet, eftersom resurserna var begränsade. Det gjorde statsrådet Odhnoff klart i ett anförande på samma kongress:

Vill vi köpa jämlikhet lär vi få finna oss i att den får betalas med det vi kallar kvinnans valfrihet.⁹⁷

Barn tillsynen byggs ut i snabbare takt än någonsin förr. Samtidigt upplever vi paradoxen att ju mer barn tillsynen växer desto mer ökar efterfrågan.⁹⁸

Gertrud Sigurdsen i partistyrelsen slog fast att daghemmen var dyra men att en snabb utbyggnad var första prioritet.⁹⁹

I den valsituation som uppstod, valde partiledningen att binda sig hårt för daghem och välja bort valfriheten mellan hemarbete och förvärvsarbete. Partiledningens analys mynnade ut i att endast förvärvsarbete för båda föräldrarna kunde ge den ekonomiska jämlikhet och trygghet som var partiets konkreta mål. Det var även slutsatsen i familjepolitiska kommitténs utredning som presenterades 1972. Själva tidpunkten för utredningens betänkande är viktigt för att förklara varför socialdemokraterna just då band sig för daghem mot vårdnadsbidrag. I tabell 21 har samtliga tecken ändrats till (-). Beslutssituationen blev *deciderad*.

Tabell 21. Socialdemokraternas beslutssituationer i vårdnadsbidragsfrågan. 1970, 1973

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljararena	Parlamentarisk arena	Daghem	Jämlikhet	Föräldraförsäkr
1965						
Prövande:	0/+	0/+	0	-/0	0/+	()
1970						
Prövande/deciderad:	-/0	-/0	-/0	-	-	()
1973						
Deciderad:	-	-	-	-	-	-

Mellan 1966-1973, som var ett skede med stora samhällsförändringar, ställdes partiledningarna inför två strategiska problem. För det första gällde det att inte binda sig vid nya ståndpunkter för tidigt, eftersom de mycket snart kunde bli inaktuella. För det andra att inte binda sig för sent, eftersom det skulle kunna ge negativa återverkningar på väljararenan. Hänsynen till att klara den första av dessa frågor var mycket tydlig i början hos socialdemokratin. Bedömningen var att på inga villkor binda sig för något familjepolitiskt handlingsalternativ som skulle omintetgöra den framtida handlingsfriheten beträffande daghemmen. Olika familjepolitiska bidrag skulle bli statsfinansiellt kostsamma och leda till att stora resurser bands. Om statsfinanserna skulle försämrats skulle handlingsfriheten att bygga ut daghemmen också försämrats.

Samhällsförändringarna var så stora och bekräftade vad partiledningen tidigare anteciperat, att de ståndpunkter som tidigare försöksvis intagits i det anteciperande skedet nu inte orsakade några nya prioriteringsproblem.

Efter valframgången 1968 kunde socialdemokraterna genomföra sina intentioner utan parlamentariska kompromisser. Den tidigare vacklande ståndpunkten gentemot vårdnadsbidrag gav definitivt vika. Från 1966 fram till 1973 höll socialdemokraterna trots det formellt fast vid vårdnadsbidragen som en teoretisk möjlighet. Nedan följer några tänkbara förklaringar till detta.

Partiledningen tog hänsyn till hur basgrupperna bland partiets väljare skall klara sin ekonomi. Det blev allt svårare för eninkomsttagarfamiljer med både låga inkomster och små barn att klara försörjningen. Samtidigt försökte ledningen formulera ett slagkraftigt alternativ till de borgerliga partierna, där särskilt mittenpartierna framstod som utåt eniga för ett vårdnadsbidrag.

Sedan partiledningen tolkat basgruppernas krav såsom krav på daghem, fanns det starka skäl att binda sig för daghem. Då folkpartiet dessutom i flera avseenden indikerat ett ställningstagande för daghem tillkom det strategiska övervägandet, att inte binda sig för sent för att inte mista initiativet på väljararenan.

Bindningen till daghemsutbyggnad behövde i och för sig inte innebära en samtidig bindning för att inte införa bidrag. Så skedde inte heller i början.

Efter de stora daghemsbesluten 1966 och 1968 dröjde det några år innan besluten märktes i form av fler daghem - och därmed möjlighet för kvinnor att börja förvärvsarbete. Så långt var partiledningen således kvar i en prövande beslutsposition, som dessutom förlängdes av att den familjepolitiska kommittén fortfarande utredde nya familjepolitiska policyinstrument. Partiledningen hade bundit sig för daghem och behövde inte ta slutlig ställning till de lägre prioriterade vårdnadsbidragen så länge utredningen arbetade.

1970-1971 var tidpunkten för den stora särbeskattningsreformen. Effekterna av reformen märktes inte förrän efter något år, det vill säga när argumenten starkast fördes fram för huvudkategorin offentlig serviceutbyggnad. Mot vårdnadsbidrag, inom huvudkategorin bidrag, ställdes föräldraförsäkring. Partiledningen valde slutlig ståndpunkt.

Tätorternas expansion skapade bostadsbrist. Det stora bostadsbyggnadsprogrammet (miljonprogrammet) hade som mål att minska bostadsköerna. På den extra kongressen 1967 framkom emellertid stor oro över att partiets väljare inte hade råd med de nyproducerade bostäderna, och att detta bl a skulle ha legat bakom valnederlaget 1966. Dessa aktörer på den interna arenan hade dittills inte alls deltagit i den familjepolitiska debatten, men började alltså plötsligt koppla samman bostadsfrågor med familjefrågor.¹⁰⁰

Utredningen *Barnbidrag och familjetillägg* visade 1967 att även ett så litet vårdnadsbidrag som 10 kronor per dag var förenat med betydande kostnader.¹⁰¹ Partiledningen ställdes därvid inför det strategiska överbägandet om den *utöver* vad den beslutat ifråga om daghem och familjebostadsstöd *dessutom* skulle binda sig för ytterligare en bidragstyp (vårdnadsbidrag).

Motiveringen till den proposition som följer året därpå visar att socialdemokraterna med hänsyn till de nytillkommande "bostadsaktörerna" på den interna arenan och väljararenan valde att låta ett förstärkt konsumtionsstöd bidra till att klara partiets mål för bostadspolitiken. Det familjepolitiska målet att ge ytterligare ekonomiskt stöd till barnfamiljer försvårades i takt med att allt större resurser bands av familjebostadstilläggen när fler nyproducerade dyra bostäder inom allmännyttan tillkom. Camilla Odhnoff anförde:

För familjer som har låga inkomster och samtidigt höga hyror kan det enligt min mening från sociala synpunkter vara motiverat att på detta sätt ta särskild hänsyn till bostadskostnadens storlek. Behovet framträder särskilt i de situationer då barnfamiljer med begränsade inkomster hänvisas till lägenheter i nyproducerade bostadshus med höga hyror.¹⁰²

Bedömningen av olika politiska frågor samspelar alltså. I ett läge av stora förändringar i samhället kan plötsligt val inom ett annat politikområde visa sig vara relevanta för en partilednings ståndpunktstagande. Det var vad som skedde 1967 mellan bostads- och familjepolitik.

Även om mycket talar för att partiledningen i praktiken nu band sig mot vårdnadsbidrag bör LOs remissvar till utredningen ha varit ett argument för ledningen att åtminstone fortsätta utreda. LO skrev:

Familjepolitiska kommittén fortsätter sitt arbete och återkommer med frågan om ett eventuellt vårdbidrag. Ytterligare en utredning arbetar för närvarande inom

familjepolitikens område nämligen familjeskatteberedningen. Tidigare i höst har avlämnats ett betänkande med förslag om statsbidrag till familjedaghemssamheten. Det hade - enligt LO:s mening - varit önskvärt om samtliga dessa frågor, som berör olika avsnitt i familjepolitiken, kunde ha behandlats i ett sammanhang. Genom en sådan samordning hade det varit lättare att få en överblick över hela familjepolitiska fältet för att därvid kunna avgöra var samhällsresurserna i första hand bör sättas in.¹⁰³

TCO nämnde inget om vårdnadsbidrag i sin remiss medan SACO var "principiellt positivt till tanken på ett vårdbidrag för i första hand små barn".¹⁰⁴

Samtidigt formulerade partiledningen "förvärvsarbete för alla" som grunden för trygghet. Inom partiet fanns en stark opinion för att, som man sade, göra slut på de borgerliga partiernas "myt" om möjligheten att välja mellan att vårda sina barn eller att förvärvsarbete. I stället var den enda vägen till materiell och social trygghet förvärvsarbete för kvinnor.¹⁰⁵ Att välja bort den valfriheten var vad Camilla Odhnoff diskuterat på kongressen 1968 (jämför den tidigare redogörelsen). Partiledningen valde sedan bort just valfriheten som ett mål i sig. En slutsats som även familjepolitiska kommittén kom fram till 1972.¹⁰⁶

Vårdnadsbidrag kom nu, till skillnad mot den syn partiledningen haft tio år tidigare, att gå stick i stäv mot hur målen skulle förverkligas. Grunden för denna nya syn var bedömningen att endast de privilegierade i samhället kunde dra nytta av ett bidrag, som i kronor räknat var för litet att erbjuda en reell möjlighet för låginkomsttagare att stanna hemma. I direkt motsättning mot vårdnadsbidrag valde partiledningen att i stället förespråka föräldraförsäkring enligt inkomstbortfallsprincipen. Riksdagsuttalanden av kvinnoförbundets ordförande, partiordföranden och ansvarigt statsråd talar för en sådan slutsats.¹⁰⁷

I samband med kommitténs betänkande ändrade socialdemokraterna beslutsposition från prövande till *deciderad*.

Ett för partiledningen på sikt besvärande faktum var att just de väljargrupper i vars intresse den avsett att utforma familjepolitiken inte utnyttjade daghemmen i den utsträckning som förmodats. Detta var något LO började diskutera just i slutskedet av perioden 1966-1973, en diskussion som avspeglas i LOs remissvar till SOU 1972:34, *Familjestöd*. LO uttryckte där sin oro över att det snarast var de högre inkomsttagarnas än de lägre inkomsttagarnas barn som fick plats på daghem.¹⁰⁸

När de borgerliga partierna framfört förslag om olika former av barntillsyn, har socialdemokraterna i stället pläderat för att det hade ett egenvärde, att barn från olika ursprungsmiljö inte särbehandlades. Jämlikhet aktualiserades allt mer som ett socialdemokratiskt mål från 1960, och särskilt från 1967.¹⁰⁹

En förutsättning för att förverkliga jämlikhetsmålet var en snabb struktur- och omvandling av samhället, vari socialpolitik och familjepolitik skulle skapa

”trygghet i förändringen”.¹¹⁰ Ett vårdnadsbidrag skulle rent allmänt föra över resurser till barnfamiljerna och bidra till deras ekonomiska trygghet. Vid den tid när partiledningen allvarligt övervägde idén förvärvsarbetade ännu inte det stora flertalet kvinnor.

Det skedde en övergång från en verklighetsbedömning till en annan i partiledningen. Övergångsvis fanns båda bedömningarna företrädna. Den ena var uppfattningen att jämlikhet bäst realiserar om även arbetarfamiljernas mödrar och barn kunde erbjudas en ekonomiskt tryggad hemmiljö. Det var, enligt Elvander, även den uppfattning som förekom från regeringens sida i valet mellan sam- eller särbeskattning under 1960-talet.¹¹¹ Detta talade för vissa typer av ståndpunkter, t ex bidragsgivning i form av ett bidrag som tillföll de hemarbetande med barn och så att det blev möjligt för förvärvsarbetande mödrar att stanna hemma. Den andra verklighetsbilden var en anteciperad att samhället radikalt skulle komma att omstöpas. Prognoser pekade på arbetskraftsbrist men med ekonomiska svårigheter för låginkomsttagare. Detta talade emot de typer av bidragslösningar den andra bedömningen föranledde eftersom bidrag till hemarbetande inte skulle frigöra kvinnlig arbetskraft samtidigt som bidragsbeloppen skulle vara otillräckliga för låginkomsttagarfamiljer med endast en inkomst. Dessa två motstridiga uppfattningar skapade en målkonflikt och partiledningen tvangs prioritera. Partiledningen prioriterade daghem och hänsköt vårdnadsbidrag till utredningar.

Efterhand accentuerades samhällsförändringarna och när partiledningen valde att ta slutlig ståndpunkt, när 1960-talet gick mot sitt slut, hade den nya verklighetsbedömningen helt tagit över. En mycket stor andel kvinnor hade redan börjat förvärvsarbeta. De långa daghemsköerna som fanns vid decenniets början hade föranlett ökade bidrag till daghemsbyggande främst med hänsyn till de ensamstående, vilket i sin tur underlättat även för andra kvinnor att börja förvärvsarbeta. Därmed blev köerna längre, varför trycket på regeringen att satsa på daghem ökade. Partiledningen prioriterade service framför bidrag.¹¹²

Beträffande det mer preciserade bidragsinstrumentet uttrycktes utjämnings-tankarna i detta förändrade skede i en ökad misstro mot bidrag av grundskyddstyp (såsom vårdnadsbidrag) till förmån för generella bidrag av standardtrygghetstyp (såsom föräldraförsäkring).

Utöver samhällsförändringar ändrades förutsättningarna för socialdemokraternas strategi av förändringar på den parlamentariska arenan. I det tidigare skedet var de borgerliga partierna splittrade. Socialdemokraternas ståndpunkt - att hålla avgörandet för eller emot vårdnadsbidrag öppet - bidrog till att isolera högern. Sedan moderata samlingspartiet på flera sätt visat sig villigt att manövrera närmare mittenpartierna, och det borgerliga blocket alltmer fram-

stod som enigt, tedde sig situationen annorlunda för socialdemokraterna. Nu riskerade partiledningen att hamna på samma ståndpunkt som moderaterna. Genom den mycket kraftiga bindningen till daghem kunde socialdemokraterna profilera sig mot de borgerliga. Den tidigare upplösta blockgränsen var på väg att förbytas i en situation när blocken klarare stod mot varandra - detta bl a som en följd av moderaternas ståndpunktsförskjutning. Socialdemokraterna uppfattade därmed sin beslutssituation som förändrad och partiet bytte också slutgiltigt ståndpunkt genom att säga nej till vårdnadsbidrag och i stället införa föräldraförsäkring. Beslutspositionen var *deciderad*.

5.6 Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna

Skp diskuterar aldrig vårdnadsbidrag. Detta policyinstrument har varit "dött" för partiet. I stället har partiets ledning diskuterat andra familjepolitiska instrument eller inga alls.

1960 hade den stora förskjutningen i partiets ideologi ännu ej kulminerat. De frågor som prioriterades handlade om helt andra ting än "socialpolitik". Socialpolitik i sin helhet var lågt prioriterat i förhållande till andra politikområden och följden blev ofta vaga ståndpunkter. Partiets familjepolitiska huvudkrav var barnbidragshöjning till en tredjedel av barnkostnaderna. Motiveringarna till detta låg nära mittenpartiernas vårdnadsbidragsförslag. De interna motsättningarna inom partiet kan ha inneburit att partiledningen haft svårigheter att formulera en entydig ståndpunkt även i familjepolitiken.

Det märkliga är att vårdnadsbidrag aldrig diskuterades av partiledningen, trots att den i övrigt tagit ställning för att välja policyinstrumentet bidrag. Orsaken till detta kan vara, att partiledningen med sitt barnbidragsförslag som motsvarade en tredjedel av barnens konsumtionskostnader i praktiken förespråkade ekonomiskt stöd till barnfamiljerna av en omfattning som liknade mittenpartiernas förslag. Att kritisera vårdnadsbidrag var också svårt, eftersom kommunisterna då riskerade att komma på samma ståndpunkt som högern.

Detta är ett exempel på hur en sakfråga bortförs från ett partis dagordning. Kommunisterna gjorde en bedömning av hur sakfrågan skulle tas emot på de olika arenorna. Detta ledde till ståndpunkter som i praktiken mycket liknade mittenpartiernas (och socialdemokraternas). Detta kunde svårligen hanteras relativt partiets parlamentariska position till "vänster" om socialdemokraterna. Inte heller kunde motsatt ståndpunkt intas eftersom detta var högerns position. Resultatet blev tystnad.

Kommunisternas partiledning manövrerade vid 1960-talets slut i en riktning som markerade ett ökat intresse för vad den offentliga sektorn kan uppnå inom

ett kapitalistiskt samhälle. Det innebar i sin förlängning att sakfrågor som kan hänföras till "den offentliga sektorn" automatiskt uppprioriterades. Dit hör familjepolitiken. Det var efter 1967, när de inre motsättningarna tillfälligt bilagts och partiet bytt namn, och den "modernistiska" (se kapitel 3.5) ideologiska förnyelsen kulminerade, som partiledningen för första gången formulerade en konsekvent familjepolitisk hållning. Kravet blev en massiv satsning på daghem. Samtidigt försvann också de tidigare höga barnbidragskraven successivt.

De tidigare framförda barnbidragskraven visar att motsättningarna inom partiet inte enbart stod mellan olika uppfattningar om socialpolitisk ideologi i stort, utan också mellan olika uppfattningar om familj och hem och därmed om val av familjepolitiskt huvudalternativ. Partiet behövde inte eller kunde inte vara röstvinnande och kunde föra sin egen politik, starkt färgad av partiets ideologi. Det interna stödet kunde därmed optimeras. För vpk innebar därför det stora valnederlaget 1968 när partiets röstsiffror mer än halverades, att partiledningens konkurrensförutsättningar förändrades. I den nya riksdagen krävs 4,0 procent för inval. Partiledningen var tvungen att börja agera röstvinnande. Beträffande vårdnadsbidragen hade partiledningen tidigare i praktiken legat nära de borgerligas förslag, men i riksdagsdebatter hade partiföreträdare valt att helt förbigå detta policyinstrument med tystnad. Det blev nu en belastning för partiledningen att inta ståndpunkter på tvärs mot en förhärskande konfliktdimension, och att inte klart visa vilken ståndpunkten var. Partiledningen var tvungen att profilera sig dels mot de borgerliga, dels mot socialdemokraterna. Eftersom socialdemokraterna också var i färd med att manövrera sig från vårdnadsbidrag var vpk tvingat att gå ännu längre i stöd av daghem för att utgöra ett parlamentariskt alternativ till socialdemokraterna. Nu prioriterades således väljararenan och partiets omsvängning underlättades av den samtidigt omsvängningen av partiets socialpolitiska ideologi.

Kontinuitet eller oppbrott?

Familjepolitik 1974-1990

6 Partiståndpunkter. En översikt

6.1 Moderata samlingspartiet

I moderata samlingspartiets partimotion 1975 föreslogs en beskattningsbar vårdnadsersättning på 9000 kronor för alla barn upp till tre års ålder. Ersättning- en skulle kombineras med avdragsrätt för styrkta barn tillsynskostnader, och skulle kunna användas för att betala barnomsorgsavgifter. Avgifterna förutsattes därvid höjas med vårdnadsersättningens belopp. Som ett av syftena med förslaget angavs att bidragsklyftan mellan familjer med barn i den kommunala barnomsorgen och familjer med barn i annan omsorgsform skulle minska.¹

1988 motionerade de borgerliga partierna i en gemensam partimotion om vårdnadsbidrag. Partierna föreslog ett beskattningsbart vårdnadsbidrag på 15000 kronor för alla barn upp till sju års ålder. Bidraget skulle kombineras med avdragsrätt för styrkta barn tillsynskostnader upp till 15000 kronor, och skulle kunna användas för att betala barnomsorgsavgifter. Avgifterna förutsattes höjas med 12000 kronor, eftersom statsbidraget till kommunerna för barnomsorg minskas med motsvarande belopp. Ett av de syften som framfördes i motionen var att bidraget skulle skapa valfrihet mellan olika omsorgsformer.²

De två motionerna visar på kontinuitet i moderata samlingspartiets ståndpunkter sedan 1974. (De överensstämmer dessutom med det av Carlshamre 1972 framförda förslaget om vårdnadsbidrag i utredningen *Familjestöd*, se kapitel 4.1.) Motionerna innehöll de fyra delar som karakteriserar partiets familjepolitik. Det är för det första betoningen på betydelsen av skattereform i familjepolitiken, för det andra vikten av andra huvudmän än kommunerna i barnomsorgen, för det tredje stödet till de hemarbetande och för det fjärde vårdnadsbidrag. Dessa områden är under hela perioden högt prioriterade, men vissa tyngdpunktsförskjutningar sker dem emellan.

Uppfattningen att skattereformer är nödvändiga kännetecknar moderata samlingspartiets familjepolitik. Beträffande inställningen till de övriga åtgärds- kategorierna hade daghem under 1970-talet av många partiföreträdare kommit att ses som ett självklart inslag i familjepolitiken. Det uteslöt inte att det i *Partiprogrammet* 1976 och 1979 förekom formuleringar med lydelsen "ensidig satsning på kommunala daghem snedvrider efterfrågan".³ Dessutom förekom klart avvisande uttalanden. Partiledaren Gösta Bohman menade på stämman 1975 att "kollektiv vård i regel inte är bra för de allra minsta barnen".⁴ Konsekvent hävdades att andra huvudmän än kommunen borde tillåtas.⁵

Partiledningens ståndpunkt att vårdnadsbidrag borde införas förstärktes successivt, endast detaljer ändrades.⁶ 1978 hävdades till och med i en partimotion att:

Den angelägnaste familjepolitiska reformen har länge varit att börja bygga upp en vårdnadsersättning till hjälp framför allt för familjer med små barn, som inte vill eller kan utnyttja den kommunala barnomsorgen.⁷

Vi menar att en del av den ökningen /anslagen till kommunal barnomsorg/ bör tas i anspråk för en successivt utbyggd vårdnadsersättning.⁸ (Ingegerd Troedsson i riksdagen, 1979.)

Ståndpunkten att skatterna måste sänkas och att privata huvudmän inom barnomsorgen måste tillåtas formulerades från 1982 ännu tydligare än tidigare. Det förekom även utförliga argumentationer för stöd till de hemarbetande. I detta skede förändrades motionerna om vårdnadsersättning något. Det föreslogs vara ej beskattningsbart, 6000 kronor, och utgå till alla barn upp till tre år.⁹

Vår bedömning är osäker huruvida ståndpunkten att vårdnadsbidrag skall vara ej beskattningsbart kvarstår efter trepartimotionen 1988 om vårdnadsbidrag. Bidraget föreslogs där vara beskattningsbart men samtidigt hävdade Ingegerd Troedsson i den allmänpolitiska debatten 1989 att bidraget med den angivna utformningen fungerade "som om det vore skattefritt". Vår slutsats är därför att det fanns olika linjer företrädda inom partiledningen.¹⁰

I partimotioner och debatter om familjepolitik ägnades skatteproblematik och argumentering om privata alternativ mycket stort utrymme. Partiledningen anförde att "kollektivering och centralstyrning hotar i grunden familjens suveränitet och självständighet",¹¹ (motion 1983) "kollektivismen i grunden är ett hot mot familjen"¹² (Göte Jonsson i riksdagen 1983) och pläderade i övrigt för skattesänkningar och privata lösningar.

Den "motbild" som presenterades och avvisades var satsning på kommunal barnomsorg och föräldraförsäkring. Inläggen visar att moderata företrädare nu klarare avvisade dessa satsningar till förmån för skattereformer och vårdnadsbidrag. Det förekom även argument, vari synen på daghem som omsorgsform skärptes. Staffan Burenstam-Linder skrev i *Den hjärtlösa välfärdsstaten*, 1983, att daghem inte kunde ta över mer av familjens uppgifter utan att det fick menliga konsekvenser för kontakten mellan föräldrar och barn.¹³

Vid flera tillfällen framfördes dessutom argument med angelägenhetsmarkeringar av typen:

Det krävs en reformering av familjebeskattningen så att den bygger på hur många som skall leva på inkomsten. Det är den *viktigaste* familjepolitiska reformen

Den första och viktigaste punkten gäller skatt efter bärkraft.¹⁴ (Göte Jonsson i riksdagen 1985.)

Beträffande barnomsorg förekom nu konsekvent argumenten ”privata huvudmän skall tillåtas”, ”människor önskar egentligen vara hemma med sina barn” och ”föräldrar föredrar privata alternativ framför kommunala”.¹⁵ Ett tema var att statsbidragen till den kommunala barnomsorgen skulle minskas, samt att daghemskön inte kunde byggas bort med kommunala dagis.¹⁶ De indragna statsbidragen till barnomsorg skulle i stället finansiera vårdnadsbidrag.¹⁷

Partiledningens ståndpunktsprioritering var den följande. För det första menade den att familjebeskattningen måste reformeras (sänkas). För det andra borde barnomsorgens huvudmannaansvar förändras därhän att privata företag tilläts arbeta på samma villkor som kommunala, och att det statliga barnomsorgsstödet sänktes. För det tredje hävdade partiledningen att vårdnadsersättning skulle införas.

6.2 Folkpartiet

1974 - 1984: Mellanakt

Folkpartiet har intagit en mellanposition mellan socialdemokraterna och de båda andra borgerliga partierna vad gäller familjepolitiken. Så var även fallet mellan 1974 och 1984.

1974 framlade folkpartiet för sista gången en gemensam partimotion tillsammans med centerpartiet inom ramen för det organiserade mittensamarbetet.¹⁸ Av motionen framgick att båda partiledningarna principiellt intog ståndpunkten att någon form av vårdnadsbidrag borde införas. Motionen var emellertid mycket allmänt hållen. Av ett parallellt studium av andra folkpartidokument från denna tid framgår att det, liksom vi sett för åren 1970-1973, var folkpartiet som var tveksamt till vilken väg inom det familjepolitiska huvudalternativet ”bidrag” partiledningen skulle välja. I en partimotion året därpå band sig folkpartiet visserligen för ett ej beskattningsbart vårdnadsbidrag om 3600 kronor per barn och år upp till det barnen är tre år, men samma motion visade också att partiet alltjämt mycket starkt band sig för kommunal daghemsutbyggnad.¹⁹

I det familjepolitiska program som antogs vid partiets landsmöte 1975, prioriterades daghemsutbyggnad framför införande av vårdnadsbidrag. Samma bild ger övrigt partityck, t ex *Folkpartiet anser*, 1976 och *Inför valet '79*. I 1975 års familjepolitiska program var prioriteringarna klart utsagda:

...kraftig kvantitativ och kvalitativ utbyggnad av barnomsorgen måste ske. Förkortad arbetstid och utbyggd barnomsorg måste få ta en stor del av nytillkommande resurser. En utbyggd och förbättrad barnomsorg är nödvändig om man vill öka valfriheten för familjerna. Utbyggnaden av barnomsorgen - särskilt daghemsutbyggnaden - måste prioriteras i det familjepolitiska reformarbetet.²⁰

Ifråga om vårdnadsbidrag var formuleringen i stället endast att vårdnadsbidrag "i någon form" "bör" införas. Vagheten hos dessa formuleringar i jämförelse med dem ovan ger intryck av att en debatt om omprövning fortfarande pågick inom partiet. Detta gäller för hela perioden fram till 1985 vilket beskrivs i det följande.²¹

Under den borgerliga regeringstiden ökade stödet för principen om vårdnadsbidrag, det vill säga någon form av bidragsgivning, men det var ett stöd omgärdat av snäva villkor.²²

De borgerliga partierna uttalade sig var för sig för någon form av vårdnadsbidrag före valet 1976, men sedan regeringen tillträtt formulerade den endast i allmänna ordalag att vårdnadsbidrag "bereds" och "utreds".²³ I stället genomförde trepartiregeringen en utbyggnad av föräldraförsäkringen, varav den sista månaden - den nionde - endast gav ersättning med ett garantibelopp om 32 kronor per dag i stället för med full inkomstbortfallsförsäkring.²⁴ Denna proposition ställde sig folkpartiet således bakom. En jämförelse av denna proposition med folkpartiregeringens ståndpunkt 1978-1979, och även med den efterföljande borgerliga regeringens, visar att partiledningen stod fast vid den tidigare (avvisande) ståndpunkten ifråga om vårdnadsbidrag och gjorde så även under trepartiregeringen.

Folkpartiregeringen framlade proposition om förändring av föräldraförsäkringen så till vida att även den nionde månaden ersattes fullt ut. I propositionen framfördes också ett principiellt stöd för daghemsutbyggnad och utbyggd samhällelig service.²⁵

Debatten kring propositionen visar på principiella skillnader mellan folkpartiet, centerpartiet (det parti som dittills klarast talat för vårdnadsbidrag) och moderata samlingspartiet. Medan centerpartister argumenterade för att den tidigare genomförda garantinivån i föräldraförsäkringen borde bibehållas och dessutom att den kunde jämsställas med "vårdnadsbidragets princip", menade folkpartister att vårdnadsbidraget hade flera tänkbara negativa effekter för flerbarnsfamiljer, men framför allt för jämställdheten mellan könen.²⁶

Socialminister Gabriel Romanus hävdade i den familjepolitiska debatten i maj 1979 att ett vårdnadsbidrag var för dyrt, och att ett bidrag skulle ta medel från den högre prioriterade barnomsorgsutbyggnaden. Romanus anförde:

Om vi inte har en tillfredsställande barnomsorg kan vi varken tala om jämställdhet eller valfrihet. Man kan heller inte ekonomiskt räkna sig till godo att det

kommer att bli mindre kostnader för barnomsorgen så länge vi fortfarande har en kö till barnomsorg. Det kommer tyvärr att dröja länge innan vi har avskaffat den kön.²⁷

Den reform som nu genomfördes som ett alternativ till vårdnadsbidrag inom kategorin bidrag (en av de familjepolitiska kategorier av policyinstrument som beskrivs i kapitel 1.4) var förlängning av föräldraförsäkringen med inkomstbortfallsskydd. De principer för ett eventuellt vårdnadsbidrags utformning som folkpartiledningen hävdade var att vårdnadsbidrag inte skulle beskattas, utgå även till dem som heltidsarbetar och ses som ett bidrag och inte som lön. Det senare framgår av att folkpartister höll fast vid och argumenterade för termen *vårdnadsbidrag* medan centerpartister och moderater från 1978 gick över till termen *vårdnadsersättning*. Samma argument formulerades i 1978 års familjepolitiska program:

...i avvaktan på att den kommunala barnomsorgen byggs ut så att alla föräldrar som vill får plats för sina barn /är/ (Folkpartiets förslag ett vårdnadsbidrag, lika för alla, som varje familj själv får avgöra hur de vill använda.²⁸

Utöver detta, som alltså visar ståndpunkten att ett eventuellt vårdnadsbidrag endast skulle behövas övergångsvis, berörde programmet inte vårdnadsbidrag. I stället förespråkades de familjepolitiska alternativen föräldraförsäkring och barnomsorg. Det var också dessa ståndpunkter partiledningen gick till val på 1979.²⁹

Under de följande åren fram till 1985 kvarstod ståndpunkterna i huvudsak oförändrade. I den nya trepartiregeringen stod folkpartiledningen visserligen formellt bakom en ny förändring av föräldraförsäkringen, den här gången med tre nya garantimånader (37 kronor per dag), men agerandet i samband med propositionen, liksom i övrigt, visar att starka grupper inom partiet bibehöll den gamla ståndpunkten. Folkpartiet nödgades i vissa lägen frångå den ståndpunkt partiledningen fann mest förenlig med de allmänna socialpolitiska ideologiska uppfattningarna.³⁰

Ståndpunkten framträdde särskilt tydligt vid två tillfällen; för det första i det särskilda yttrande som folkpartirepresentanten Margareta Andrén i socialförsäkringsutskottet avgav när utskottet behandlade propositionen. Hon understök att ersättning enligt garantinivån motverkar jämställdhet mellan könen.³¹

För det andra gick alla de tre folkpartiledamöter som yttrade sig i den följande kammardebatten till hårt angrepp mot propositionens princip och särskilt mot centerpartiets agerande. Ett anförande 1982 av Gabriel Romanus i en riksdagsdebatt om barnomsorg gick i samma riktning. Romanus anförde:

Vi är motståndare till att man tar pengar från barnomsorg för att skapa ett vårdnadsbidrag. Det är där skillnaden gentemot moderaterna ligger. Folkpartiet

är inte med på att ta pengar från daghemsutbyggnaden och barnomsorgen för att skapa ett vårdnadsbidrag.³²

Romanus använde i debatten formuleringar som förekom i partiets inställning några år senare, nämligen att vårdnadsbidraget tänktes vara ett förstärkt barnbidrag för barn i förskoleåldrarna. (Se även delavsnittet nedan.)³³

1985 - 1986: Stöd för vårdnadsbidrag i princip men inte i sak

Från 1984 användes konsekvent termen *småbarnstillägg/vårdnadsbidrag* eller enbart *småbarnstillägg* av folkpartister. Det specificerades till 4000 kronor per barn och år för barn upp till sju år och skulle av jämställdhetsskäl inte vara beskattningsbart. I partiets skriftserie *Fakta 1985* anfördes:

Det /vårdnadsbidraget/ bör vara obeskattat och utgå med lika belopp till alla barn i förskoleåldern. Vårdnadsbidraget blir därmed enkelt att samordna med barnbidraget och blir i själva verket ett *småbarnstillägg* till barnbidraget. Som barnbidraget bör det utbetalas månatligen.³⁴

Ett av de få avstegen från detta språkbruk före 1987 inträffade 1985 i en utskottsreservation, där folkpartiledamoten tillsammans med centerpartiets och moderata samlingspartiets enades om skrivningen ”någon form av vårdnadsersättning”.³⁵

Efter hand blev det allt mer klart att folkpartister försökte konstruera vårdnadsbidrag enligt samma regler som barnbidragen (jämför ovan). Denna koppling framträdde konsekvent från 1984. De två övriga partiernas representanter valde, till skillnad från folkpartisten i samma utskott, var för sig att tala för vårdnadsbidrag.³⁶

1987 - 1990: Förändring?

Folkpartiet framlade i januari 1988 tillsammans med centern och moderaterna en trepartimotion om vårdnadsbidrag. Innehållet var i korthet följande. Ej beskattningsbart vårdnadsbidrag om 15000 kronor per barn och år för barn upp till sju års ålder. Avdragsrätt för styrkta barntillsynskostnader upp till 15000 kronor. Bidraget kunde användas till att betala för barnomsorg, offentlig eller privat, statsbidragen till kommunerna för barnomsorg minskades därför med 12000 kronor per år.³⁷

För folkpartiets del fanns ett drag kvar i argumenteringen, medan ett annat var nytt. Det nya var att partiledningen nu formellt stod bakom bidragets benämning och utformning. Det gamla var att argument som strök under att

bidraget inte skulle betraktas som en "lön" för utfört arbete utan som ett "bidrag" fortfarande användes av de folkpartister som kommenterade motionen. Huruvida prioriteringen gentemot barnomsorg och, framför allt, föräldraförsäkring ändrats annat än kortsiktigt är därför inte alldeles klart.³⁸

Folkpartister har tidigare framfört avvikande mening mot vad moderater och centerpartister företrätt. Det skedde vid flera tillfällen under den borgerliga regeringens tid i samband med propositioner om föräldraförsäkring. I den allmänpolitiska debatten 1988 satte Birgit Friggebo i stället vårdnadsbidrag mot föräldraförsäkring och förespråkade det förra med principiellt hållna jämställdhetsargument.³⁹ I debatter 1976-1982 argumenterade folkpartiledamöter däremot för att man "egentligen" stödde föräldraförsäkring men att statsfinanserna "just nu" inte medgav en förlängning. Å andra sidan menade Daniel Tarschys 1988 i riksdagen att:

Det/(vårdnadsbidrag)/ är inte ett belopp som täcker kostnaderna för barnomsorgen, utan just ett bidrag.⁴⁰

Både Friggebo och Tarschys stödde dessutom fortsatt stöd för föräldraförsäkring "under den första tiden",⁴¹ men även:

Vi är alla överens om att det i stödet till barnfamiljerna skall finnas både stöd efter inkomstbortfallsprincipen och stöd efter principen lika för alla.⁴²

Förutom att språkbruket nu återgick till "vårdnadsbidrag" framgår av motionen några förändringar som gradvis skett sedan 1982. Det gäller dels beträffande barnomsorgen, dels beträffande skatter. Folkpartiet hade tidigare starkt prioriterat kommunalt utbyggd barnomsorg. Denna typ av argument, där barnomsorg prioriterades, fanns kvar i motionen men kompletterades nu av sådana som förespråkade även privata huvudmän vid sidan av kommunala. Förändringen skedde successivt redan under 1970-talet från plädering för barnomsorg i "olika former", där dessa former exemplifierades med "familjedaghem", "deltidsförskola", "organisationer", "alternativ" etc, till klara ställningstaganden för att även privata företag med vinstsyfte kunde vara huvudmän för barnomsorg och erhålla statliga bidrag likvärdiga med dem kommunerna får.⁴³

Ännu i partiets familjepolitiska program *Barn*, 1978, nämndes privata barnomsorgshuvudmän inte alls. För de föräldrar som inte kunde få kommunal barnomsorg föreslogs i stället vårdnadsbidrag tills den kommunala barnomsorgen byggts ut.⁴⁴

I folkpartistiska inlägg på 1970-talet förekom i begränsad utsträckning skatteresonemang i samband med familjepolitik förutom den konsekvent framförda ståndpunkten att ett vårdnadsbidrag inte skulle vara beskattningsbart.⁴⁵

Avdrag för styrkta barn tillsynskostnader har endast en gång behandlats inom partiet före trepartimotionen 1988. På landsmötet 1984 tillsattes på familjepolitiska utskottets förslag en arbetsgrupp för att studera skatteavdragsalternativet.⁴⁶ Efter trepartimotionen 1988 har partiets företrädare varit noga med att understryka att kombinationen av avdrag och beskattningsbart bidrag i praktiken är det samma som ett obeskattat bidrag.⁴⁷

6.3 Centerpartiet

Under hela undersökningsperioden är det centerpartister som klarast formulerat ståndpunkten att vårdnadsbidrag skall införas. De föreslagna beloppen ökade successivt från 7200 kronor per år 1975 till 24000 kronor 1985 (15000 kronor 1988).⁴⁸ Det entydiga valet framgår av de många referenserna till vårdnadsbidrag samt genom markeringar av typen "profilfråga", "kardinalfråga", "övergripande målsättning".⁴⁹

Under de borgerliga koalitionsregeringarnas tid framlades visserligen inga propositioner om vårdnadsbidrag. Centerpartister markerade emellertid mycket klart i både debatter och i partimotioner att de stod kvar vid sina ståndpunkter. De hävdade att en förlängning av föräldraförsäkringen enligt garantinivån, det vill säga med ca 40 kronor per dag, var förenlig med vad de kallade "vårdnadsersättningens princip". Detta argument förekom från och med 1978.⁵⁰

Så länge endast mindre "garantibelopp", lika för alla, avsågs stödde centerledningen föräldraförsäkring; detta belopp beskrevs som liktydigt med "vårdnadsersättningens princip". Lika konsekvent var motståndet mot föräldraförsäkring enligt standardtrygghetsprincipen.⁵¹

Den centerpartistiska ståndpunkten var i sina huvuddrag oförändrad fram till 1985. Det året skedde en kraftig markering i centerpartiets familjepolitiska motion genom en bindande skrivning för ett betydligt större belopp än tidigare, 24000 kronor per år, beskattningsbart, till alla föräldrar.⁵²

Centerpartiet har hela tiden framfört stöd för en familjepolitik som syftat till att hemmavarande föräldrar skall stödjas. Det framgår av formuleringar av följande typ:

Det är därför mycket angeläget att man på alla sätt underlättar för föräldrarna att ägna så stor tid som möjligt åt sina barn.⁵³ (Motion 1979.)

Socialminister Gustavsson (c) hävdade i en familjepolitisk debatt 1979 att en "gigantisk snedfördelning i samhället", bl a föräldraförsäkringens standardtrygghetsprincip, missgynnade de hemarbetande.⁵⁴ Tankar om familjen som ett

skydd i det lilla samhället, föräldrars ansvar och hemarbetets roll för samhället har framförts när partiledningen formulerat sin familjepolitik. Ulla Tillander (centerns talesman i socialutskottet) kallade i en riksdagsdebatt 1985 familjen en "urcell" som endast kunde räddas av en "vårdnadsersättning som skulle ge föräldrarna större chans att verkligen vara föräldrar".⁵⁵ Uppfattningarna manifesterades av ståndpunkten, framförd 1983-1985, att vårdnadsersättning endast skulle utgå till hemarbetande.⁵⁶

Ett synsätt som kontinuerligt framförts är att vårdnadsersättning karakteriserats som en slags lön för utfört arbete och att den därför skulle vara beskattningsbar. Partiledningens val av detta policyinstrument, inom den familjepolitiska huvudkategorin bidrag (jämför kapitel 1.4), framgår av samtliga partimotioner och riksdagsdebatter:

Eftersom vårdnadsbidraget skall ses som en ersättning för vårdnadsinsatsen skall endast ett bidrag utgå även om familjen har flera barn under tre år. Vårdnadsbidraget skall ses som en ersättning för det arbete man utför med vården av de egna barnen. Vårdnadsersättningen är en ersättning för utfört arbete. Den är inte ett konsumtionsstöd eller ett extra barnbidrag.⁵⁷

Från 1978 förändrades språkbruket från "vårdnadsbidrag" till "vårdnadsersättning", vilket ytterligare förstärkte intrycket av att det var en "lön" för utfört arbete i hemmet som avsågs och inte ett allmänt konsumtionsstöd.

Vad beträffar vårdnadsersättning var argumenten i de centerpartistiska källorna enhetliga. Beträffande barnomsorgsutbyggnad förekom i stället flera olika typer av argument. Vissa inlägg gav uttryck för att samhälleliga barnomsorgsinsatser behövdes och föreslog även "offensiv familjepolitik", "samhällsplanering" o s v, och gav stöd för offentlig barnomsorg. Andra uttalade stöd för alternativa omsorgsformer, såsom familjedaghem och deltidsförskolor. Argument av den förra typen - offentliga alternativ - försvann mer och mer efter 1982. Därefter förekom allt klarare stöd för privat barnomsorg parallellt med den kommunala.⁵⁸

I den gemensamma borgerliga motionen 1988 ingick som ett delförslag avdrag för styrkta barn tillsynskostnader, vilket alltså centerpartiets ledning nu formellt ställde sig bakom. Det är inte helt otvetydigt att en omsvängning här verkligen skett. Så sent som på partistämman 1984 kritiserade Karin Söder i sitt familjepolitiska inledningsanförande skatteavdrag av denna typ. Året dessförinnan tog Rune Gustavsson i en riksdagsdebatt också avstånd från skatteavdrag. Det var den ståndpunkt partiet intog under perioden 1960-1973. Å andra sidan tillkom från omkring 1982 allt klarare argument om att skatterna bidrar till barnfamiljernas problem.⁵⁹

6.4 Socialdemokraterna

1973 sade den socialdemokratiska regeringen definitivt nej till vårdnadsbidrag. I stället prioriterades daghemsutbyggnad och föräldraförsäkring. Dessa ståndpunkter kvarstod i huvudsak oförändrade fram till 1989.

I 1975 års *Partiprogram* var de två huvudståndpunkterna klart markerade; daghem klarast genom formuleringen "(b)ehovet av daghem och fritidshem tillgodoses genom en lagfäst, planmässig utbyggnad". Föräldraförsäkringen mer principiellt genom "(f)öräldraförsäkringen byggs ut".⁶⁰

Sådana kraftiga angelägenhetsmarkeringar framfördes omkring 1975 ofta och utförligt, särskilt ifråga om daghem. Olof Palme skrev i *Tillsammans kan vi göra ett bra land bättre*, 1976:

Utbyggd barnomsorg /är/ den helt avgörande förutsättningen /för jämställdhet och ett/ samhälle där både mamma och pappa ska kunna förena förvärvsarbete med en trygg omsorg om sina barn.⁶¹

1973 avvisade partiledningen tanken på "valfrihet mellan förvärvsarbete och hemarbete" som en "myt". Även senare fanns en misstro mot valfrihetstanken. I kvinnoförbundets familjepolitiska program 1978 sades:

Vi sätter inte valfrihet mellan hem/vård av barn och förvärvsarbete som övergripande mål, utan ser målet som förvärvsarbete och barn i kombination.⁶²

Fortfarande 1983 anförde Aina Westin, ledamot av socialutskottet, att "(j)ag tycker att man bör använda ordet valfrihet med viss försiktighet. 'Valfriheten' blir lätt illusorisk".⁶³

En förändring skedde från omkring 1984 när "valfrihet" åter började förekomma i uppskattande ordalag. I *Framtiden i folkets händer*, återfinns detta men formuleringar där och annorledes visar att det fortfarande var daghem, som prioriterades:

Valfriheten vidgas när alla barn har rätt till en plats i barnomsorgen. Valfriheten bör nu vidgas när det gäller att inom den offentliga sektorns ram välja skola, sjukvård och daghem. två verksamheter för medborgarna som är av central betydelse och som därför även i det rådande läget måste tillåtas expandera i viss utsträckning. Det gäller äldreomsorgen och barnomsorgen.⁶⁴

1984 var emellertid partiledningen nära att åtminstone kortsiktigt överge daghemsutbyggnads målet, det framgår av utbildningsminister Lena Hjelm-Walléns motiveringar till beslutet att skära ner förskollärarytbildningen. (Detta utreds närmare i kapitel 7.5)⁶⁵

Under hela perioden förekom även krav på förlängd föräldraförsäkring enligt inkomstbortfallsprincipen men denna ståndpunkt nådde inte förrän 1987

i närheten av samma prioritet som daghemsutbyggnad. Visserligen framlades 1977 en partimotion om utbyggd föräldraförsäkring till tolv månader enligt inkomstbortfallsprincipen. I sin proposition efter regeringsskiftet 1982 avstod regeringen emellertid, med hänvisning till de stora kostnaderna, från att införa inkomstbortfallsprincipen för de tre garantibeloppssatta föräldraförsäkringsmånader den borgerliga regeringen infört.⁶⁶

På partikongressen 1984 fördes debatt- och motionskrav fram på en förlängning av föräldraförsäkringen till 18 månader. Kongressen tog emellertid endast ett principbeslut om utbyggnad. Ingen bindning till ett visst år gjordes, vilket kongressen däremot gjorde beträffande barnomsorgen, full behovstäckning för barn över 1,5 år före 1991.⁶⁷

Socialminister Sten Anderssons tal på kongressen, vari han varnade för föräldraförsäkringens stora kostnader, visar att partiledningens ståndpunkt var att daghemsutbyggnad kom i första hand.⁶⁸

Från 1985 formulerades emellertid något förändrade argument. Föräldraförsäkring och daghem gavs nu samma prioritering. Förändringen framgår av argument där föräldraförsäkring klarare än tidigare ställdes som alternativ till vårdnadsbidrag och som en möjlighet att förena förvärvsarbete med barn.⁶⁹

I riksdagsdebatten om förskola 1985 pekade statsrådet Lindqvist ut föräldraförsäkringen som en av fyra "hörnstenar" i socialdemokraternas familjepolitik. Han menade att det måste finnas ekonomiska möjligheter för barnfamiljerna att förena förvärvsarbete med barn.⁷⁰

På partikongressen 1987 följde beslut om utbyggnad av föräldraförsäkringen till 18 månader enligt inkomstbortfallsprincipen. 1988 framlade regeringen proposition om sådan utbyggnad till och med 1991. (Ett beslut som emellertid revs upp på våren 1990.)⁷¹

Från partiledningens sida markerades mycket starkt att barnomsorgen *inte* fick vara privat (den s k Lex Pysslingen från 1984). Däremot växte successivt från 1982 ståndpunkten fram att även kommunala alternativ, såsom familjedaghem och deltidsförskolor, liksom även kooperativ verksamhet skulle kunna få statsbidrag.⁷²

6.5 Vänsterpartiet kommunisterna

Vänsterpartiet kommunisternas ståndpunkter var under hela perioden klar. Partiledningen sade bestämt nej till vårdnadsbidrag. I stället förespråkade partiledningen daghem till alla barn, föräldraföräkring och höjda barnbidrag till motsvarande 25 procent av basbeloppet. Ståndpunkterna justerades något under perioden.⁷³

Från 1968 pläderade partiets ledning för att 150000 dag- och fritidshem skulle byggas under en femårsperiod. 1976 ingick regeringen en överenskommelse med kommunförbundet om utbyggnad av just denna storleksordning. I samband därmed ändrade vpks ledning sin ståndpunkt enligt följande:

Detta /150000 platser/ innebär en oacceptabelt låg ambitionsnivå. Behovet är mångdubbelt större en utbyggnad under de närmaste fem åren med minst 50 000 platser i daghem och fritidshem varje år, alltså totalt minst 250 000 nya platser. Takten i utbyggnaden bör öka under perioden. Därefter bör utbyggnaden fortsätta tills målsättningen om alla barns rätt till en bra barnstugeplats uppnåtts.⁷⁴ (Motion 1976.)

Kravet på utbyggnadstakten skärptes sedan successivt till 90000 platser per år (1985).⁷⁵

Vpks ledning menade att barnomsorgen skulle vara offentlig och kollektivt utformad. På lång sikt borde staten ta över allt ansvar för barnomsorgen från kommunerna. Partiledningen har beklagat den ”flora av olika privata daghemsverksamheter som börjar växa upp ute i kommunerna”. Någon reell valfrihet mellan olika barnomsorgsalternativ existerade inte enligt partiledningen som i stället för ”valfrihetsmyten” förespråkade att all barnomsorg tillhandahålls i form av heltidsdaghem eller fritidshem. Vid periodens början intog partiledningen därför ståndpunkten att alla familjedaghem omvandlas till heltidsdaghemplatser. Det framgår av partiets familjepolitiska motioner och av debatter i riksdagen.⁷⁶

Beträffande familjedaghem förekom emellertid mot slutet av perioden även ståndpunkten att familjedaghem kunde få finnas för vissa grupper. Partiledningen ändrade sig alltså, och accepterade familjedaghem utan att för den skull i och för sig propagera för dem. Inga Lantz menade att ”(o)m man skall räkna med föräldrarnas önskemål om familjedaghem kan” daghemsbehovet minskas med något hundratusental platser.⁷⁷ I den familjepolitiska motionen 1987 sades att familjedaghemmen ”bör minskas”⁷⁸, medan Inga Lantz, partiets representant i socialutskottet, där motionen behandlades, i stället valde formuleringen ”bör avvecklas”⁷⁹. Lantz återkom i riksdagen 1988:

Vpk är ju litet kritiskt inställt till familjedaghem. Vi tycker att det är en privat form av barnomsorg. I stället vill vi satsa på daghem och fritidshem...⁸⁰

I partiets familjepolitiska motion 1989, slutligen, sägs det i stället att:

Vpk anser också att antalet platser i familjedaghem successivt bör minska och ersättas med platser i daghem och fritidshem. Familjedaghemmen måste dock finnas kvar, främst för barn i extrem glesbygd och för barn med speciella behov, som inte kan uppfyllas på daghem.⁸¹

6.6 Mot nya uppbrott

Under 1970-talet konsoliderades de ståndpunkter partiledningarna valt vid 1970-talets inledning. Däremot förekom ståndpunktsförskjutningar under 1980-talet. Vi återvänder nu till den typologi för familjepolitiska policyinstrument som presenterades i kapitel 1.4. Typologin återkommer i kapitel 8.

Moderata samlingspartiet.

1973-1985: skattelättnad prioriterades. Oreserverat ja till vårdnadsbidrag om det konstrueras som en del i en reform vari skatteavdrag ingår och om det utformas så att bidragsmottagaren kan använda medlen för att betala avgifter även till privata daghem. Nej till förlängning av föräldraförsäkringen.

1985-1990: skattelättnad prioriterades. Ja till vårdnadsbidrag på bekostnad av de statliga bidragen till daghem. Nej till förlängning av föräldraförsäkringen .

Folkpartiet.

1973-1978: daghemsutbyggnad prioriterades. Föräldraförsäkring prioriterades före vårdnadsbidrag. Vårdnadsbidragsförslag blockerades om de inte kunde genomföras annat än på bekostnad av daghem och föräldraförsäkring. Skattelättnad avvisades.

1978-1979: daghemsutbyggnad prioriterades. Förlängning av föräldraförsäkringen prioriterades framför vårdnadsbidrag. Skattelättnad avvisades.

1979-1985: daghemsutbyggnad prioriterades. Förlängning av föräldraförsäkringen prioriterades framför vårdnadsbidrag. Vårdnadsbidragsförslag blockerades om de inte kunde genomföras annat än på bekostnad av daghem och föräldraförsäkring. Skattelättnad avvisades.

1985-1987: ja till daghem. Ja till privata daghem. Föräldraförsäkring prioriterades före vårdnadsbidrag. Vårdnadsbidrag blockerades om de inte kunde införas annat än på bekostnad av daghem och föräldraförsäkring. Skattelättnad avvisades.

1987-1990: daghemsutbyggnad prioriterades. Partiledningen sade ja till privata daghem. Vårdnadsbidrag prioriterades framför föräldraförsäkring. Partiledningen sade ja till skattelättnader.

Centerpartiet.

1973-1985: vårdnadsbidrag prioriterades. Partiledningen sade ja till utbyggnad

av familjedaghem och (viss utbyggnad) av daghem. Skattelättnad avvisades. Nej till förlängning av föräldraförsäkringen.

1985-1987: vårdnadsbidrag prioriterades även om det måste ske på bekostnad av statsbidragen till daghem. Partiledningen sade ja till privata daghem. Skattelättnad avvisades. Nej till förlängning av föräldraförsäkringen.

1987-1990: vårdnadsbidrag prioriterades även om det måste ske på bekostnad av statsbidragen till daghem. Ja till privata daghem. Partiledningen sade ja till skattelättnader. Nej till förlängning av föräldraförsäkringen.

Socialdemokraterna.

1973-1981: daghemsutbyggnad prioriterades. Partiledningen sade nej till privata daghem. Föräldraförsäkringsutbyggnad prioriterades framför andra bidrag. Skattelättnad avvisades.

1981-1984: daghemsutbyggnad prioriterades. Nej till privata daghem. Nej till fortsatt utbyggnad av föräldraförsäkringen. Nej till vårdnadsbidrag. Skattelättnad avvisades.

1984: partiledningen sade nej till fortsatt utbyggnad av daghem? Nej till privata daghem. Nej till fortsatt utbyggnad av föräldraförsäkringen. Nej till vårdnadsbidrag. Skattelättnad avvisades.

1984-1987: daghemsutbyggnad prioriterades. Nej till privata daghem. Nej till fortsatt utbyggnad av föräldraförsäkringen. Nej till vårdnadsbidrag. Skattelättnad avvisades.

1987-1989: daghemsutbyggnad prioriterades. Nej till privata daghem. Ja till fortsatt utbyggnad av föräldraförsäkringen. Nej till vårdnadsbidrag. Skattelättnad avvisades.

1990: daghemsutbyggnad prioriterades. Nej till privata daghem. Nej till fortsatt utbyggnad av föräldraförsäkringen. Skattelättnad avvisades.

7 Konfrontation avlöser partistrategiskt mellanspel. Partiernas strategival

7.1 Inledning

Vi skall nu företa en övergripande analys av partiledningarnas strategival 1974-1990 på grundval av vad vi vet om partiernas socialpolitiska ideologier (se kapitel 3) och deras ståndpunkter (se översikten i kapitel 6). Källmaterialet för detta kapitel är alltså till viss del redan presenterat; det som tillkommer utgörs huvudsakligen av sådana argument där partiledningarna motiverar sina ståndpunktsval.

När vi kartlägger partiledningarnas argument beträffande samhällsförändringarna skall vi hålla i minnet de stora förändringar som skedde mellan 1974-1990 vad avser a) kvinnors förvärvsfrekvens, b) hushållsekonomi, c) samhälls-ekonomisk trend och d) statsfinanserna (se kapitel 2). De rekapituleras kort här nedan.

Kvinnors förvärvsfrekvens fortsatte under perioden att öka, från 50 procent 1970 till 84 procent 1985 (av samtliga kvinnor med barn under sju år). Beroende på särbeskattningsreformen från 1970 försvann ett system med återhållande effekt på kvinnors förvärvsfrekvens. Successivt blev den enda möjligheten för många barnfamiljer till höjda (eller vidmakthållna) inkomster att kvinnorna övergick från deltid till heltid.

På skatteområdet uppträdde vid 1970-talets slut den s k inlåsningseffekten. Reallönerna sjönk även av andra skäl under 1970-talets slut, vilket bidrog till att möjligheterna till förstärkningar av statskassan genom inkomstskattehöjningar minskade. Detta trendbrott inträffade samtidigt som behovet av sådana inkomstförstärkningar ökade, eftersom de statsfinansiella problemen accentuerades.

Industrin gick samtidigt in i en djup strukturell kris. Den offentliga sektorn fortsatte däremot att expandera, men budgetunderskottet ökade kraftigt.

Från 1973 försökte de borgerliga partiledningarna prioritera blockpolitiken framför partiprofilering, men det stod snart klart att dessa nya gränser uppfattades som för snäva av blockpartierna. Inte förrän efter 1985 var de borgerliga partierna åter beredda att verkligen diskutera långtgående kompromisser för att kunna presentera sig som ett trovärdigt regeringsalternativ.

Vi vet alltså att stora samhällsförändringar slog igenom 1974-1990. Förändringar som hade en sådan beskaffenhet att vi kan förutsätta att partiledningarna var medvetna om dem. Vad vi däremot inte kan förutsätta, utan måste

belägga i särskild ordning, är vilka bedömningar partiledningarna gjort och om och i så fall när de förändrats. Som framgår redan av kapitel 5 drar olika partiledningar ofta helt olika slutsatser både vad beträffar önskvärdheten av ett visst samhällsförhållande och vad beträffar möjligheterna att förändra dessa förhållanden. Det är partiledningarnas uppfattningar i dessa avseenden mellan 1974-1990, som skall kartläggas i det följande.

7.2 Moderata samlingspartiet

Partiledningens bild av samhällsförändringar

Moderata samlingspartiet anser att ett samhälle med relativt fria marknadskrafter är välståndsskapande, men att en väl fungerande offentlig sektor måste existera för de sämst ställda. Detta får återverkningar på möjligheterna att förverkliga de familjepolitiska målen.

Den generella uppfattningen är att samhället bör fungera utan "kollektivism", vilket inbegriper ett allmänt men starkt markerat stöd för "familjen/individ" (se kapitel 3). Konsekvent förespråkas politiska lösningar som underlättar för medborgarna att själva tillgodose sina behov av social trygghet utan inblandning från politikerna beträffande vilken denna social omsorg skall vara. Partiledningen avvisar en politik vars förutsättning är att social service erbjuds nästan enbart genom den offentliga sektorn. I en bristsituation blir, enligt dessa synpunkter, individen beroende av att någon annan - politiska organ - bestämmer vem som skall få den önskade servicen. De moderata företrädarna betraktar detta som en källa till mygel och en frihetsinskränkning:

Politiskt betingade kollektiva lösningar kan aldrig ersätta den kärlek, värme och omtanke som utvecklas i familjekretsen.¹ (Motion, 1983.)

I moderata inlägg förespråkades mycket tidigt att de offentliga utgifterna skulle begränsas. Det hävdades redan när statsfinanserna inte var ansträngda:

1976 har förutsättningar att bli ett för det svenska folkhushållet mycket dåligt år med minskad totalproduktion, stigande arbetslöshet, fortsatt snabb inflation och en otillräcklig investeringsutveckling.² (Motion 1976)

Det kommer helt enkelt inte att finnas utrymme för "överbud" av olika slag eller för någon större expansion av vare sig det offentligas eller de enskilda individernas utgifter. Det står klart att resurser för alla dessa behov inte kan åstadkommas genom att även i fortsättningen ta i anspråk en allt större del av BNP för sociala ändamål.³ (Motion, 1979.)

Eftersom den övergripande ideologiska uppfattningen sedan länge var att den offentliga sektorn skulle minskas, kunde partiledningen trots de försämrade statsfinanserna undgå att hamna i en omedelbar målkonflikt.

Ibland har partiledningen motiverat sitt familjepolitiska val genom ordval och formuleringar som samtidigt använts när socialpolitiska uppfattningar i vidare bemärkelse formulerats. Vid andra tillfällen har partiledningens familjepolitiska motivering följt i direkt anslutning till formuleringar om socialpolitik. Exempel av det första slaget är Gösta Bohmans avslutningstal på partistämman 1975. Bohman anförde:

Vad vi säger stopp till, det är *inte* att utöka de samlade resurserna, daghem, familjedaghem, kvartersdaghem men vi säger nej till den kollektiva barn tillsynen som det *enda* alternativet. Inte i första hand därför att det är det utan tvekan allra dyraste. Inte bara därför att vi för de pengar som läggs ner på kollektiv barnomsorg skulle kunna få mycket mycket annat, bättre anpassat till barnens behov. Utan därför att den kollektiva daghemsvården i regel inte är bra för de allra minsta barnen.⁴

I 1975/1976 års moderata partimotion förekom båda slagen av argumentation. Redan i inledningskapitlets "Moderat samhällssyn", i delavsnittet "Den nya individualismen", där de generella socialpolitiska uppfattningarna redovisades, var huvuddelen av exemplen valda från familjepolitikens område. I motionen anfördes:

Medborgarna anser sig som individer mer lämpade än statliga och kommunala församlingar och byråkratier att avgöra vad som är lämpligt för dem själva. Boendeformer, barnens utbildning, barnomsorg och barnuppföstran, användningen av sina inkomster - allt detta vill människorna i långt högre grad bestämma över själva, utan att först begära tillstånd av en myndighet eller få anvisningar av kommunen. Bristen på valfrihet i barnomsorg och familjepolitik förstärks genom fortsatt ensidig satsning på kollektiva barnstugor och genom obenägenheten att medge kortare arbetstid för småbarnsföräldrar eller vårdnadsersättning till hemarbetande make.⁵

Även motionens följande, principiellt hållna, avsnitt exemplifierades med familjepolitiska ståndpunkter. Likaså i det avsnitt som direkt berörde familjepolitik gjordes direkta kopplingar till allmänna socialpolitiska uppfattningar.⁶

Partimotionen 1979 tog klart avstånd från tanken att yrkesarbete skulle vara "den enda vägen till mognad och självständighet", liksom från tanken att inga andra huvudmän än de kommunala skall förekomma i barnomsorgen.⁷

I riksdagsdebatten om ekonomiskt stöd till barnfamiljer 1979 företrädde Ingegerd Troedsson en liknande uppfattning:

Denna utomordentligt orättfärdiga familjepolitik har lett till att många av tvingande ekonomiska skäl måste anlita den kommunala barnomsorgen även om de hellre skulle vilja sköta barnen själva eller välja andra barn tillsynsformer.⁸

Trots att de familjepolitiska ståndpunkterna formulerades så nära de socialpolitiska målen, förekom samtidigt argument vari kollektiv barnomsorg förespråkades. Karakteristiskt för dessa argument är emellertid att de konsekvent åtföljdes av reservationer. Beträffande åren 1960 till 1973 talade högerpartiets/moderata samlingspartiets företrädare före 1968 enbart kritiskt om daghem. Därefter förekom även uttalanden om att daghem måste byggas, att de var värdefulla för vissa föräldrar. Mellan 1974 och 1985 fullföljdes omsvängningen.

Sättet att argumentera visar att daghem av partiets familjepolitiker bedömdes som ett nödvändigt ont och att de accepterade en familjepolitik som bygger på att daghem som vårdform kan passa vissa familjer. Utmärkande för dessa inlägg är att de förekommer tillsammans med avståndstagande markeringar om att daghem "inte passar alla", "det är fel att binda sig för en utbyggnad som kanske inte behövs", "det verkliga behovet är inte så stort", "alternativ krävs".⁹

Det dubbla budskapet framgår av den motion partiet framlade med anledning av propositionen om utbyggd barnomsorg 1976. I motionen hävdades att en utbyggd barnomsorg visserligen var nödvändig men att det var fel att binda sig så långsiktigt (fem år) som föreslogs i propositionen.¹⁰

Partiledningen ställde sig tveksam till ett samhälle där nästan alla barnfamiljer består av två inkomsttagare. Det framgår av uttalanden av typen:

Där /vetenskaplig undersökning/ finns klart redovisat att 70% av svenska folket vill ha bättre stöd för att t.ex. själva kunna ta hand om sina barn. Detta att alla vill ha sina barn i kommunal barnomsorg är faktiskt en myt i dag.¹¹ (Ann-Cathrine Haglund i riksdagen 1985.)

Socialdemokraterna anser det fult att kvinnor tjänar pengar på att vårda barn och sjuka. Det är ju fortfarande kvinnorna som har huvudansvaret för barn och hem. Valfri barnomsorg är en frihetsfråga och det är främst kvinnorna som vinner på de moderata förslagen om vårdnadsersättning, likvärdigt stöd till olika barnomsorgsformer och avdragsrätt för barn tillsyn.¹² (Ann-Cathrine Haglund på partistämman 1987.)

I en proposition till partiets stämma 1987 tecknade partistyrelsen bilden av svensk privat och offentlig ekonomi och dess tillväxtpotentialer i mörka färger:

1986 låg Sverige bland de sista i den internationella tillväxtligan. Även i år väntas vi tillhöra bottenkiktet.

Sverige faller således tillbaka som industrination. Med bruttonationalprodukten (BNP) per invånare som mått har vi under senare år ramlat ner från den toppplacering vi brukade inta tillsammans med USA till en nivå där vi nu har åtskilliga länder före oss, t ex Norge och Japan.

Det tidigare så höga svenska välståndet är i gungning. Vår position försämras som en följd av den långsamma produktionsökningen.¹³

Uppfattningen om vari problemens orsaker bestod framställdes på följande vis:

Marknadsekonomin har under lång tid trängts tillbaka. Den snabba offentliga expansionen har skapat en stor sektor i ekonomin, som bygger på planhushållning och som drar till sig resurser som skulle behövas för näringslivets utveckling. Rader av regleringar har också införts under årens lopp, vilka kväver arbetslusten och framtidstron hos anställda och företagare. Det gör det svårare att upprätthålla den ekonomiska utvecklingskraften.¹⁴

Jag vet att vi aldrig klarar av att lösa dessa problem om vi inte frigör oss från de stora centraliserade lösningarna, de monopolsystem på välfärdens område som framförallt socialdemokraterna byggt upp under de senaste decennierna. Vi kan aldrig lösa sjukvårdens kostnads- och kvalitetsproblem om vi inte bryter ner dessa jätteapparater och ger individer, de sjuka, dem som behöver stöd lika väl som de anställda inom vården, möjlighet till inflytande och faktisk valfrihet.¹⁵ (Carl Bildt i riksdagen 1989.)

Vägen ur den inslagna vägen heter sänkning av skattetrycket: Nu som tidigare står de höga marginalsatserna i fokus för den allmänna debatten. Allt fler ansluter sig till uppfattningen att dagens marginalsatser är orimliga. Men slutsatserna riskerar att bli sneda, om utgångspunkten är att skattetrycket inte kan sänkas.¹⁶ (Partistämman 1987, partistyrelsens proposition 4.)

Moderata samlingspartiets strategival 1974 - 1982

Partiledningen hade ett antal uppfattningar om hur samhället bör organiseras och framställer därför familjepolitiska alternativ som lämpliga. Beroende på den stora ökningen av antalet förvärvsarbetsande kvinnor rådde nya förutsättningar för hur de socialpolitiska målen kunde uppnås. Valet stod mellan att acceptera eller att ta avstånd från en politik som hade till förutsättning tvåinkomsttagarfamiljen. Partiledningen accepterade att förändra sin politik i enlighet med de nya förutsättningarna, men önskade samtidigt förändra samhällsutvecklingen så att inte tvåinkomsttagarfamiljen utvecklades till den enda barnfamiljstypen.

Partiledningen ställdes inför komplicerade målavvägningar. För en förändrad ståndpunkt beträffande daghem talade de stora samhällsförändringarna.

Partiet kunde inte stå isolerat på väljararenan som enda parti utan beredskap att möta den förändrade familjestrukturen. Samtidigt ledde daghemsutbyggnad till omfattande offentliga serviceåtaganden som partiledningen av ideologiska skäl motsatte sig. Partiledningen befann sig under en övergångsperiod i en *prövande* beslutsposition.

Ingegerd Troedssons framhöll i riksdagen 1979 det oönlighetsställande i att föräldrar:

...av tvingande ekonomiska skäl måste anlita den kommunala barnomsorgen, även om de hellre skulle vilja sköta barnen själva.¹⁷

...det finns också på daghemmen och i daghemsköerna tusentals barn, vilkas föräldrar hellre skulle vilja själva vårda sina barn några år eller ordna tillsynen på annat sätt än i daghem - om de bara hade råd.¹⁸ (Motion 1976.)

Kapitel 6 visar att ståndpunkten bland de grupper inom partiet som först diskuterade vårdnadsbidrag tidigt var att skapa ett medel för att på något vis möjliggöra begränsningar av antalet nya offentliga daghemsplatser. Denna uppfattning blev snart hela partiledningens. Just när denna entydigt accepterat en familjepolitik i vilken även daghem inkluderas, 1975, kom partiets första partimotion med ett detaljerat förslag till vårdnadsbidrag.¹⁹ När statsfinanserna försämrades bibehölls denna ståndpunkt och formulerades ännu klarare.

Nu framträdde argument av typen "daghem är för samhället en totalt sett dyrare omsorgsform"²⁰ (motion 1978). Ingegerd Troedsson hävdade i riksdagen 1979 att det var "ett gigantiskt slöseri att bygga för många daghemsplatser".²¹ Samtidigt preciserades ståndpunkten beträffande vårdnadsbidrag till 11 500 kronor per år och familj, beskattningsbart. Därmed skulle det bli möjligt att tillgodose den, av partiledningen som låg betraktade, "verkliga efterfrågan" på daghem.²² Motionsformuleringar av typen "(d)en angelägnaste familjepolitiska reformen har länge varit att börja bygga upp en vårdnadsersättning" visar att ståndpunkten skärpts.²³

Ett sätt för partiledningen att minska de offentliga utgifterna när statsutgifterna försämrades kontinuerligt vid 1970-talets slut var att minska behovet av daghem. Detta var just vad partiledningen eftersträvade genom att binda sig för vårdnadsbidrag.

I det tidigare skedet, när daghem helt avvisades, förekom endast undantagsvis debattinlägg som förespråkade privata alternativ. Genom att avvisa en politik enbart inriktad på ett samhälle där samtliga barnfamiljer består av två inkomsttagare kunde partiledningen avvisa kollektiva vårdformer. Partiledningen kunde därför i detta tidigare skede avstå från att diskutera huvudmannaskapet för den vårdform som inte var önskvärd.

Samtidigt som kollektiv omsorg av små barn, i det senare förändrade skedet, av partiledningen accepterades som en del i familjepolitiken föreslog den privata daghem. Denna ståndpunkt låg inom den begränsning som utgörs av partiets övergripande uppfattningar om den offentliga sektorn och inom den nyliberala uppfattningen, att genom privata alternativ begränsa utrymmet för politiskt/administrativt fattade beslut om förtur vid köbildning till offentliga serviceinstitutioner.²⁴

Det var först när tvåinkomsttagarfamiljen var i majoritet av barnfamiljerna, och när daghem som fenomen accepterades som ett element i partiets familjepolitik, som argument om privata daghem behövde användas av partiledningen, som ett led i uppnåendet av de socialpolitiska målen. När partiledningen valde det familjepolitiska policyinstrumentet service var det alltså med förutsättningen att privata huvudmän framställdes som det centrala i partiets daghemsargumentation. Ståndpunkten beträffande daghem kunde nu alltså på ett nytt sätt kopplas till de ideologiska uppfattningarna. Denna strategi följdes från 1975. Därför har vi i tabell 22 kunnat skriva in (+) i samtliga rutor. (1973 har tagits med för jämförelsens skull.)²⁵

Tabell 22. Högerpartiets/moderata samlingspartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1973, 1975, 1982

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Offentl. utgifter	Skatte-avdrag
1973						
Deciderad:	0/+	+	+	+	+	+
1975						
Deciderad:	+	+	+	+	+	+
1982						
Deciderad:	+	+	+	+	+	+

Daghemsalternativet har länge varit politiserat med i första hand socialdemokraterna som garantier för fortsatt utbyggnad. Den moderata partiledningen har här valt möjligheten att avpolitisera frågan om daghem som fenomen, för att i stället politisera frågan om dess huvudmannaskap. Partiets dagordning ändras. Beslutspositionen blev *deciderad*.

På den parlamentariska arenan ändrades förutsättningarna under och efter

den folktopartistiska minoritetsregeringen 1978-1979. I trepartiregeringen från 1976 gick den stora skiljelinjen mellan folkpartiet å ena sidan samt moderaterna och centerpartiet å den andra.

Den moderate partiföreträdaren intog en försiktig attityd i förhållande till folkpartiet i riksdagsdebatten om föräldraförsäkring 1977, trots folkpartiets motstånd mot den politik regeringen förde. Den moderata partiledningen valde alltså en låg profil i konflikten mellan de två familjepolitiska grupperingarna i regeringen. Därigenom lades inte splittringen mer i dagen än vad som redan var fallet.²⁶

Fortfarande var skattelättnader den främsta familjepolitiska ståndpunkten. Den har framförts sedan 1948 och är kopplad till de socialpolitiska mål mot vilka partiledningen prövat hela familjepolitiken. Vårdnadsbidragsförslagen kopplas alltid till stöd för skattelättnader. Det är därför vi skrivit (+) i rutorna för skatteavdrag i tabell 22. Partiledningen hade funnit ett medel att föra in skattealternativet i det komplex av familjepolitiska frågor som de borgerliga partierna diskuterade.

/I/ avvaktan på en reformerad familjebeskattnings bör ett obeskattat vårdnadsbidrag införas.²⁷ (Reservation (m) i socialutskottet, 1983.)

Närmandet till centern framgår av den moderatmotion som följde på folkparti-regeringens proposition om föräldraförsäkring:

Den angelägnaste familjepolitiska reformen har sedan länge varit att börja bygga upp en vårdnadsersättning till hjälp framför allt för familjer med små barn.²⁸

Tidigare år har vi i stället funnit formuleringar av typen "(a)ngelägnast är ett realistiskt förvärvsavdrag. Även vissa typer av bidrag måste finnas".²⁹ Likaså reserverade sig de moderata ledamöterna i socialförsäkringsutskottet tillsammans med centerledamöterna mot propositionen och för att resurserna används till vårdnadsersättning.³⁰ I partimotionen 1979 valde partiledningen visserligen att i det familjepolitiska avsnittet inte kritisera folkpartiet, men gjorde så i sak med formuleringen:

I den offentliga debatten har länge - inte endast från socialistiskt håll - gjorts gällande att yrkesarbetet är den enda vägen för människor till mognad och utveckling till självständighet. när människor bibringas uppfattningen att de inte själva har förmåga att ge sina barn god uppväxtmiljö eller att deras egna utvecklingsmöjligheter står i motsats till deras önskan om att ha barn och bilda och bibehålla en familjegemenskap, då har samhället blivit inte bara barnfientligt utan människofientligt.³¹

Genom att närma sig centerpartiet i en så viktig familjepolitisk sakfråga som vårdnadsbidrag stod partiet inte längre isolerat. Det gav ett visst utrymme att politisera de delar av familjepolitiken som partiledningen prioriterade. Moderaterna tog entydigt ställning i konflikten offentligt/privat, och kopplade familjepolitiken till detta motsatspar. Därigenom lyckades partiledningen för första gången politisera ett handlingsalternativ där moderata samlingspartiet - angående ett policyinstrument där de borgerliga var eniga sedan de två andra borgerliga partierna närmat sig moderaterna vad avser privat barnomsorg - inför väljarna kunde framstå som det parti som klarast tog ställning. Att partiledningen verkligen bedömde väljararenan som betydelsefull för sitt ställningstagande framgår av referenser med innebörden att väljarna visserligen förvärsarbetade, men "knappast" efterfrågade kommunala daghem i den utsträckning som folkparti-/socialdemokratigrupperingen i riksdagen häv dade:

Skulle - vilket knappast är troligt - alla föräldrar ändå i oförändrad omfattning föredra daghem...³² (Motion 1978.)

Jag hävdar bestämt att det både mänskligt och samhällsekonomiskt är ett gigantiskt slöseri att fortsätta bygga daghem också till de familjer som med en mer valfri familjepolitik skulle föredra att själva vårda barnen...³³ (Ingegerd Troedsson i riksdagen 1979.)

Kapitel 6 visar att moderata samlingspartiet entydigt tog ställning mot förlängd föräldraförsäkring enligt inkomstbortfallsprincipen. Partiledningen uppnådde här samtidigt målen att klart markera avståndet till socialdemokraterna och att tydliggöra närheten till centerpartiet. I flera viktiga familjepolitiska sakfrågor bildade moderaterna således en gruppering med centern. Partiledningen uppnådde därmed två mål. För det första var det nu folkpartiet som isolerades inom borgerligheten, tio år tidigare var det moderaterna. För det andra stärktes partiets förhandlingsposition i en eventuell kommande trepartiregering.

Regeringskrisen avsatte ett "minne". Sedan folkpartiet distanserat sig från moderater och centerpartister fanns möjligheten för dessa två partier att i sin tur närma sig varandra, vilket framgår av gemensamma utskottsreservationer och ordval i debatter. En sådan ny konstellation upphör inte nödvändigtvis efter det att dess omedelbara orsak försvunnit. Trots att folkpartiet åter ingick i regeringen efter 1979 stod moderat-/centergrupperingen i svensk familjepolitik starkare och klarare markerad. Moderata samlingspartiets ledning befann sig i en *deciderad* beslutsposition.³⁴

Moderata samlingspartiets strategival 1983 - 1985

Försämringen av statsfinanserna nådde sin kulmen omkring 1982. Gösta Bohman angav i de allmänpolitiska debatterna på hösten 1981 och våren 1982 ramen för partiets politik:

...den neddragning av den offentliga sektorn som är en förutsättning härför /den ekonomiska politiken./³⁵ (1981.)

De väldiga satsningarna på offentliga investeringar löser självfallet inte Sveriges ekonomiska problem. De kan tvärtom leda till att problemen förvärras. Det program som socialdemokraterna har lagt fram måste skapa ökad obalans i ekonomin. Statens utgifter ökar när de borde minska.³⁶ (1982.)

Ramen för socialpolitiken preciserades av nye partiledaren Ulf Adelsohn i den allmänpolitiska debatten året därpå. Det gällde det stöd för minskade möjligheter att med politiskt administrativa medel lösa kösituationer till offentliga monopols serviceutbud, som i kapitel 3 visades vara en del av partiets socialpolitiska ideologi:

...statens och kommunernas utgifter /har/ varje år vuxit snabbare än värdet av vad vi gemensamt producerat. En allt större del av det vi tillverkat och skapat har blivit föremål för politiska beslut. Den del av vår ekonomi som styrs av marknaden har blivit allt mindre.³⁷

När Adelsohn exemplifierade områden där "privatisering, marknadsanpassning, en ökad konkurrens och en ökad avgiftsfinansiering av olika typer av offentlig verksamhet"³⁸ var särskilt önskvärda, valde han bostadspolitik och familjepolitik.³⁹ Avslutningsvis hävdade Adelsohn "(d)ärför strävar vårt parti efter en - i ordets egentliga mening - liberal frigörelse".⁴⁰ I partiets familjepolitiska motion det året var argumenteringen likartad:

Politiskt betingade kollektiva lösningar kan aldrig ersätta den kärlek, värme och omtanke som utvecklas i familjekretsen. Kollektivisering och centralstyrning hotar i grunden familjens suveränitet och självständighet.⁴¹

Motionen avfärdade SCB-undersökningar som visat att familjer efterfrågar daghem. I stället sades:

Beslutet som riksdagen fattade våren 1976 om att 100 000 nya daghemplatser skulle börja byggas inom en femårsperiod grundades på samma sätt på felaktiga förutsättningar om familjernas preferenser och var samhällsekonomiskt oansvarigt. Vi tog avstånd från femårsplanen 1976. Vår kritik kvarstår.⁴²

Med hänvisning till resurskraven förde motionärerna föräldraförsäkring åt sidan. I stället precisades vårdnadsersättningsförslaget till 6000 kronor skattefritt per år och barn upp till tre år.⁴³

Partiledningen använde familjepolitiken som ett exempel på nödvändigheten av sådana inskränkningar som tedde sig lämpliga med moderata samlingspartiets socialpolitiska ideologi. I första hand gällde det önskvärdheten av vidgade "individuella friheter" utan "kollektiv dirigerings". De rent statsfinansiellt motiverade ståndpunkterna visade sig alltså kunna kombineras med den nyliberala innehåll som nu framfördes med eftertryck. Den inbördes prioriteringen mellan de familjepolitiska målen ändrades inte men föräldraförsäkring sköts nu helt åt sidan samtidigt som partiledningen var beredd att skära ner stödet till den offentliga barnomsorgen till förmån för privata alternativ och vårdnadsersättning.

De borgerliga samarbetsåren kunde nu utvärderas av partiledningen. På familjepolitikens område hade regeringspolitiken varit vag och motstridig. Av justeringen av vårdnadsersättningsförslaget framgår att partiledningen efter sex borgerliga regeringsår i den nya strategiska situationen fann förhållandena på den parlamentariska arenan mindre bindande.

Förslaget om vårdnadsersättning förededde plötsligt stora likheter med folkpartiets ditillsvarande förslag (ej beskattningsbart, per barn), från att tidigare ha harmonierat med centerpartiets (beskattningsbart, per familj), vilket också centerns Rune Gustavsson bittert noterade i riksdagen.⁴⁴

I val av term, "vårdnadsersättning", och argumentation kvarstod fortfarande likheten mellan centerpartiet och moderata samlingspartiet. Gentemot folkpartiet förelåg också i nästan alla andra avseenden stora skillnader, t ex beträffande kommunala daghem. Den ståndpunkt som valdes där överensstämde med den centerpartistiska men var motsatt folkpartiets. Den moderata ståndpunkten var att statsbidragen i första hand skulle minskas till förmån för alternativa vårdformer och på sikt avvecklas.⁴⁵

De borgerliga partierna framstod allt mer som splittrade i tre oförenliga delar i familjepolitiken.

Moderata samlingspartiets strategival 1986 - 1990

Den moderata partiledningens ideologiska offensiv under 1980-talet fick återverkningar även på målprioriteringen inom familjepolitiken. Partiskriften *Vårt budskap*, 1988, beskrev valet 1988 som "ett vägval för framtiden. För socialdemokraterna fortsätta innebär det fortsatt kollektivisering av viktiga

samhällssektorer.”⁴⁶ Programmet räknade upp fyra punkter inom vilka det var särskilt viktigt med en förändrad politik. De var: utbildning/kultur, sparande/ägande, företagande samt barnomsorg/vård.⁴⁷ Vidare sades att:

Inte inom någon annan sektor styr de socialdemokratiska dogmerna så absolut som inom familjepolitiken.⁴⁸

Nu tillkom ståndpunkten att det offentliga stödet till kommunala daghem borde avvecklas:

På sikt bör för övrigt statsbidragen till barnomsorgen avvecklas och ersättas av grundavdrag för barn, vårdnadsersättning och avdrag för nödvändiga barmtillsynskostnader samt en väl utformad kommunalskatteutjämning.⁴⁹ (Reservation (m) i socialutskottet 1985.)

I enlighet därmed avvisades i en reservation till socialutskottet, tillsammans med centerpartiet, ytterligare stöd till den kommunala barnomsorgen:

Utskottet kan därför inte godta att ett anordningsbidrag införs som endast utgår till daghem och fritidshem.⁵⁰

Partistyrelsen gav följande svar på familjepolitiska motioner till partistämman 1987:

...arbetar en arbetsgrupp med representanter för Moderata samlingspartiet, Folkpartiet och Centern på att i god tid före 1988 års val lägga fram ett gemensamt förslag till bl a vårdnadsersättning.⁵¹

Moderata samlingspartiets enda möjlighet att nå varaktigt inflytande över regeringspolitiken är att hålla samman det borgerliga blocket. Borgerlig enighet på den parlamentariska arenan var mycket högt prioriterad inför 1988 års val.

Familjepolitiken framställdes alltså som en slags symbolfråga, som partiledningen lyfte fram som ett område där det var särskilt viktigt att agera i enlighet med de ideologiska uppfattningarna.

Partiledningen menade att det vanligen var kvinnor som stannade hemma med barnen, och att situationen för dessa kvinnor borde underlättas. Till detta förespråkades vårdnadsersättning som beskrevs vara vad föräldrar vill ha.

Partiledningens strategiska situation var sammanfattningsvis följande (se tabell 23). Det övergripande målet var att åstadkomma ett trendbrott i förhållandet mellan offentlig och privat sektor. Som ett nyckelsakområde där detta kunde genomföras pekade partiledningen på familjepolitiken. För att uppfylla målen krävdes ett samlat borgerligt block, men inom familjepolitiken fanns sedan gammalt stora skillnader mellan i första hand moderata samlingspartiet

och folkpartiet. Den moderata partiledningen övervägde därför om en kompromiss krävdes för att ett gemensamt förslag skulle kunna åstadkommas. Vad beträffar skattetryckets nivå rådde oenighet; representanter för folkpartiet och centerpartiet hade klart deklarerat att omfattande skattesänkningar inte var realistiska, medan moderater menade att sådana sänkningar var både möjliga och önskvärda. Ett annat konfliktämne var omfattningen av den offentliga sektorn. Moderaterna ville minska den offentliga sektorn, och eftersom ett vårdnadsbidrag innebar stora statsutgifter förespråkade partiledningen ett avvecklat barnomsorgsstöd. En sådan avveckling motsatte sig i första hand folkpartiet.

Tabell 23. Moderata samlingspartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1988

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljararena	Parlamentarisk arena	Daghem	Offentl. utgifter	Skatteavdrag
1988 Deciderad:	+	+	+	+	+	+

Det familjepolitiska policyinstrumentet skattelättnader har under decennier orsakat oenighet mellan partierna. Moderata samlingspartiets ledning har sedan länge förespråkade skatteavdrag för styrkta barnutlysingskostnader. Folkpartister och centerpartister har i stället under de senaste åren diskuterat skattereduktion. De borgerliga partierna har däremot blivit eniga om att alternativ till kommunala daghem måste tillåtas. De allmänna målen för familjepolitiken skiljde sig emellertid fortfarande åt däri, att moderater och centerpartister i första hand förespråkade förbättringar för hemmakvinnor, medan folkpartister förespråkade förbättringar för yrkeskvinnor.

Skattesänkningar är en central del av partiets socialpolitiska ideologi, och tas alltid upp i familjepolitiska deklamationer. Här kunde ingen kompromiss ske. I övrigt var målet att nå en gemensam borgerlig uppgörelse. Om partiet skulle enas med de andra om ett vårdnadsbidrag och samtidigt sänka de offentliga utgifterna måste någon form av offentliga besparingar tillgripas. Folkpartiet motsatte sig minskade anslag till den kommunala barnomsorgen. För att nå det kortsiktiga målet borgerlig enighet gjorde den moderata partiledningen kortsiktigt avkall på sitt långsiktiga mål, minskad offentlig sektor.

7.3 Folkpartiet

Partiledningens bild av samhällsförändringar

Enligt folkpartiledningen stannar kvinnor hemma med sina barn i första hand för att de av olika skäl är tvingade därtill. Folkpartiledningen har som förutsättning för sitt val av familjepolitiskt handlingsalternativ att kvinnor själva önskar förvärvsarbete.

Partiledningens syn på samhällsutvecklingen framgår av socialminister Gabriel Romanus' inlägg vid riksdagsdebatten om ekonomiskt stöd till barnfamiljer 1979:

Allt fler föräldrar vill fortsätta med sitt förvärvsarbete också när de har små barn. Förslagen till utbyggnad av föräldraförsäkringen, som vi diskuterar idag, underlättar ytterligare för föräldrarna att förena förvärvsarbete och föräldraskap. Förutom att det ger ett ökat stöd till föräldrarna har det också två andra syften: för det första att öka jämställdheten mellan kvinnor och män och för det andra att minska krångel och ta bort orättvisor i systemet. Ingegerd Troedsson tror att många kvinnor ser yrkesarbetet som ett tvång, som de helst vill slippa. Jag vill bara säga: Vi tror inte det, utan vi tror att utbyggnaden av barnomsorgen behövs för att kvinnor skall få förverkliga sin önskan att yrkesarbete. Om vi inte har en tillfredsställande barnomsorg kan vi varken tala om jämställdhet eller valfrihet.⁵²

Kvinnornas yrkesarbete är inte bara dikterat av ekonomiska skäl, utan kvinnor har samma önskan och samma rätt till yrkesarbete som män numera, och det kommer att gälla ännu mer i framtiden. (Gabriel Romanus i riksdagen, 1982.)⁵³

Romanus' perspektiv var alltså att familjepolitikens uppgift var att skapa goda förutsättningar för barnomsorg åt barn till de föräldrar som enligt Romanus själva varit tvungna att ta hand om sina barn.⁵⁴ I samma debatt utgick centerpartisten Rune Gustavsson (företvarande socialminister) i stället från det rakt motsatta perspektivet.⁵⁵

När folkpartister talat om tvåinkomsttagarfamiljen är det snarare ett stöd för jämställdhet mellan män och kvinnor än ett stöd för jämlikhet mellan låg- och höginkomsttagare som avsetts. För socialdemokraterna gäller det omvända, även om självfallet båda perspektiven förekommit i partierna.

Uppfattningen att statsfinanserna på något vis måste saneras och att de offentliga inkomsterna svårligen kan ökas framträder mot slutet av perioden. Dessa problem bedömdes av partiledningen som så svåra att handlingsfriheten minskade. Det framgår av en partimotion 1982. Där hävdades:

Ett centralt problem i svensk ekonomi idag är att den offentliga sektorn i vissa avseenden tagit i anspråk för stor del av resurstillväxten. De ramar som anges för den marknadsstyrda delen av ekonomin har blivit alltför snäva. Man kan också se klara tendenser till överbelastning av det politiska systemet. För att förhindra att budgetunderskottet fortsätter att öka är det nödvändigt att hålla tillbaka de offentliga utgiftsökningarna. Långsiktigt måste de anpassas till den allmänna ekonomiska tillväxten. På kort sikt bör de snarast ligga lägre för att budgetunderskottet ska kunna minskas.⁵⁶

I programmet *Framtidens offentliga sektor*, 1984, redogjorde en arbetsgrupp för synen på samhällsutvecklingen. Där finner vi tanken att ”vi i Sverige har bundit oss för långt högre offentliga utgifter än vi har varit beredda att finansiera genom offentliga inkomster”.⁵⁷ Samtidigt formulerades fortfarande uppfattningen att:

Som socialliberaler har vi varit med om att bygga upp ett välfärdssystem som är ett både värdefullt och nödvändigt komplement till det marknadsekonomiska produktionssystemet. Ett vitalt näringsliv behöver en stark offentlig sektor.⁵⁸

Den allmänna slutsats om mål som dras i rapporten är att:

Vi menar att utrymmet för marknadskonomin bör vidgas, bla genom att den privata sektorn i större utsträckning får konkurrera med den offentliga sektorn.⁵⁹

Vid valet 1988 hade möjligheterna att öka statsinkomsterna skattevägen starkt försämrats. Däremot hade underskottet i statens budget 1988 sjunkit från ca 80 miljarder till nära balans. Folkpartiets ledning framställde nu problemen som mindre akuta men förespråkade långsiktiga ekonomisk-politiska förändringar. Det framgår t ex av Bengt Westerbergs avslutningsanförande på landsmötet 1987:

Just nu ser det ljusare ut för svensk ekonomi än på många år -åtminstone om man begränsar synfältet till *nu*. Men så kortsynta får vi inte vara. Om vi förlänger perspektivet finner vi *både* att pris- och lönekostnadsökningarna fortfarande är för höga *och* att detta redan nästa år kommer att märkas i underskott i våra utrikes betalningar. Det är för lättsinnigt att lova stora skattesänkningar och hoppas på att den ekonomiska tillväxten skall täppa till alla budgethål. Visst för vi fram angelägna sociala reformer. Men vi talar också om hur de skall betalas.⁶⁰

Folkpartiet kommer inte att medverka i något beslut som syftar till att höja det totala skatteuttaget. Bara en reform som innebär en kraftig sänkning av marginalskatterna, stabila skatteskalor som inte inflationen smyghöjer och oförändrat eller successivt lägre skatteuttag är av intresse för folkpartiet. Det skall bli mer kvar för den enskilde att själv förfoga över. Det är ett oavvisligt krav.⁶¹ (Ingemar Eliasson i riksdagen, 1989.)

Folkpartiets strategival 1974 - 1982

Folkpartiets familjepolitiska prioritering var att sätta daghem framför både föräldraförsäkring och vårdnadsbidrag. Denna prioritering stärktes under perioden 1974-1982, när folkpartiargumenten underströk behovet av reformer för ökad jämställdhet. Partiledningen sköt vårdnadsbidrag på framtiden, främst med motiveringen att bidragslösningar skulle skada jämställdheten och att bidrag blev så dyrt att resurser skulle dras från utbyggnaden av den kommunala barnomsorgen. I en partimotion 1975 preciserades visserligen ett eventuellt vårdnadsbidrag till 3600 kronor per år och barn, ej beskattningsbart. Men i samma motion sattes vårdnadsbidrag efter både daghem och föräldraförsäkring.

Daghem förespråkades däremot med eftertryck av folkpartiet. Vid det stora beslutet om daghemsutbyggnad 1976 gick partiets ledamöter i socialutskottet till och med längre än regeringsförslaget, genom att tillsammans med vpk-ledamoten reservera sig för hårdare uppföljningskrav gentemot kommunerna beträffande utbyggnaden. Den borgerliga regeringen kunde endast enas om att vårdnadsbidrag "planeras" och att "full handlingsfrihet" rådde. Det enda avsnitt i folkpartiets regeringsförklaring 1978 som berörde familjepolitik handlade däremot om vikten av att bygga fler daghem. Något senare förlängdes dessutom föräldraförsäkringen. När tvånget att anpassa sig till de andra borgerliga minskade, valde partiledningen alltså att skärpa konkurrensen mot socialdemokraterna.⁶²

För att kunna presentera familjepolitiska förslag som gick lika långt eller längre än socialdemokraternas stöd till tvåinkomsttagarfamiljerna krävdes rejäla hål i statskassan. Tre nya månader i föräldraförsäkringen omöjliggjorde vårdnadsbidrag. Därför har (-) markerats i tabell 24 rutor för vårdnadsbidrag, men (+) i rutorna för föräldraförsäkring 1978. Väljarna kunde för första gången ta ställning till två varandra uteslutande alternativ.

Socialminister Romanus i den folkpartistiska minoritetsregeringen hävdade att moderata samlingspartiets och centerpartiets förslag till vårdnadsbidrag var alldeles för dyra och att folkpartiet inte accepterade detta.⁶³ Ett dyrt vårdnadsbidrag kan inte heller minska behovet av daghem, trodde Romanus:

Man kan heller inte ekonomiskt räkna sig till godo att det kommer att bli mindre kostnader för barnomsorgen så länge som vi fortfarande har en kö till barnomsorg. Det kommer tyvärr att dröja länge innan vi har avskaffat den kön.⁶⁴ (Gabriel Romanus i riksdagen, 1979.)

I samma riksdagsdebatt hävdade Kersti Swartz (ledamot av socialutskottet) att folkpartiet visserligen förespråkade "en form av vårdnadsbidrag", men att ett

sådant bidrag dels var för dyrt, ”i nuvarande ekonomiska läge anser vi inte att vi orkar med det”, dels av jämställdhetsskäl inte fick innebära otillbörlig styrning av föräldrarna. Bidraget måste därför vara ej beskattningsbart, vilket även var ett av Romanus’ krav.⁶⁵

Låt mig tillägga att folkpartiet givetvis anser att ett vårdnadsbidrag - den dag vi har råd att införa det - inte skall utformas så att det försvårar kvinnornas yrkesarbete.⁶⁶ (Gabriel Romanus i riksdagen 1979)

Tabell 24. Folkpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidrags- och föräldraförsäkringsfrågorna. 1973, 1975, 1978

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljararena	Parlamentarisk arena	Yrkes-Daghem	Yrkes-kvinnor	Föräldraförsäkr
<i>Vårdnadsbidrag:</i>						
1973						
Prövande/deciderad:	-/0	-/0	+	-	-	-
1975						
Prövande/deciderad:	0	-	+	-	-	-
1978						
Deciderad:	-	-	-	-	-	-
<i>Föräldraförsäkring:</i>						
1973						
Deciderad:	+	+	+	+	+	x
1975						
Deciderad:	+	0/+	-	0	+	x
1978						
Deciderad:	+	+	+	0	+	x

Romanus var än mer preciserad i riksdagsdebatten om föräldraförsäkring på våren 1982:

Vi skall inte göra det mindre ekonomiskt fördelaktigt för kvinnorna att förvärvsarbete genom att ta pengar från barnomsorgen och lägga på ett allmänt familjestöd

eller genom att drastiskt höja avgifterna inom barnomsorgen. en hel del av de förslag som kommer från moderat håll den innebörden att det skulle bli mindre attraktivt för kvinnorna att yrkesarbeta. Det skulle försvåra jämställdheten. Om vi nu skulle införa ett sådant ekonomiskt stöd, låt oss då inte inbilla oss att vi kan minska utbyggnaden av barnomsorgen.⁶⁷

/På direkt fråga från socialdemokraten Maj-Lis Lööv om folkpartiets prioritering svarar Romanus:/ vi anser /inte/ att man skall ta pengar från barnomsorgen för att konstruera vårdnadsbidraget, utan utbyggnaden av barnomsorgen måste ges utökade resurser. För det andra menar också jag att man på goda grunder kan visa att satsningen på barnomsorgen är en bra användning av samhällets resurser. Barnomsorgen är ingen belastning vare sig ekonomiskt eller på annat sätt.⁶⁸

Det finns dock en viss diskrepans mellan olika partiståndpunkter och inlägg från enskilda riksdagsledamöter och från ungdomsförbundet. Formellt släpptes aldrig bidragsinstrumentet med vårdnadsbidrag helt. Det framgår av argument vari bidrag förespråkades "i princip", men där de vid varje prioriteringstillfälle sköts åt sidan till förmån för daghem och föräldraförsäkring. Samtidigt förekom formuleringar av typen "(f)olkpartiet kräver ett vårdnadsbidrag"⁶⁹ (i *Folkpartiet anser*, 1976) och:

Något stöd från vår sida finns inte för den principiella hållning för ett vårdnadsbidrag som Karin Söder framförde.⁷⁰ (Olle Wästberg i riksdagen 1980.)

/Bonnie Bernström yttrade i samma debatt:/Karin Söder nämnde också i sitt inlägg att man ville fortsätta att bygga ut föräldraförsäkringen i fråga om garantinivån genom en förlängning av tiden. Det finns inget intresse för en sådan fortsatt utbyggnad från folkpartiets sida.⁷¹

Ungdomsförbundet ställde sig avvisande till vårdnadsbidrag. I förbundets debattskrift *Därför liberal*, 1977, nämndes inte ens vårdnadsbidrag i det familjepolitiska avsnittet. Förbundet förespråkade daghemsutbyggnad.⁷²

Dessa skillnader visar på olika linjer inom partiet beträffande den definitiva prioriteringsordningen, men partiledningen ansåg under denna period att fortsatt ökad kvinnlig förvärvsfrekvens var dels önskvärd, dels något till vilket familjepolitiken måste anpassas. Partiledningen prioriterade därför daghemsutbyggnad och hävdade att det var olämpligt att även binda sig för de omfattande utgifter ett vårdnadsbidrag skulle medföra.

Förbehållen var för det första att vissa krav sattes upp för hur ett eventuellt vårdnadsbidrag skulle se ut. Ibland var kraven vaga: det får inte "försvåra jämställdheten", ibland preciserade: "obeskattat bidrag per barn". Dessa krav framfördes mot bakgrund av de farhågor som fanns inom folkpartiet att ett bidrag som utformades som stöd till hemarbetande, där ingen koppling fanns mellan bidragsnivå och förvärvsarbetslön, skulle fungera som ett hinder för de

kvinnor som önskade stadigvarande kontakt med förvärvslivet. Ett beskattningsbart bidrag uppfattades därvid kunna riskera marginaleffekter så att det blev ekonomiskt ofördelaktigt att gå från hem- till förvärvsarbete.

Folkpartiet förespråkade ett samhälle med jämställdhet mellan könen och med, vad partiledningen kallade, "socialliberal" avvägning mellan offentlig och privat social omsorg. I mer inskränkt bemärkelse bestod denna uppfattning i att ställa offentliga generella garantier, i den mening Hadenius avser (jämför kapitel 1.4), för att möjliggöra kvinnligt förvärvsarbete. De redan tidigare intagna familjepolitiska ståndpunkterna erbjöd inga ideologiska svårigheter för partiledningen. De var snarast exempel på en tillämpning av folkpartiets socialpolitiska ideologi, vilket även framgår av de partiprogram och uttalanden där ståndpunkterna disponerades så, att de framställdes i direkt anslutning till passager om jämställdhet.

Partiledningens avgörande strategiska förutsättning under 1970-talet var att partiet ingick i ett parlamentariskt block i vilket också ingick två partier med helt andra familjepolitiska bedömningar än dem folkpartiledningen hade och som därför prioriterade andra familjepolitiska policyinstrument än vad folkpartiet gjorde. Centerpartiet var sedan länge starkt bundet till detaljerade förslag om vårdnadsbidrag. Sedan också moderata samlingspartiet entydigt tagit ställning för vårdnadsbidrag, hade det uppstått två grupperingar i familjepolitiken. I den ena ingick centern och moderaterna, och i den andra ingick folkpartiet, socialdemokraterna och vpk.

Valet för folkpartiledningen stod mellan att antingen samarbeta med de två andra borgerliga partierna, vilket kunde leda till svårigheter att uppnå framträdande folkpartistiska mål, eller att söka parlamentariskt samarbete med socialdemokraterna. Därmed skulle trepartisamarbetet riskeras och möjligheterna att uppnå en lång rad andra mål äventyras.

De frågor partiledningen ställde sig var dels om en viss sakståndpunkt ökade eller minskade möjligheterna till väljarkonkurrens inom det borgerliga parlamentariska blocket i dess helhet, dels om den ökade eller minskade möjligheterna till väljarkonkurrens med socialdemokraterna. Blockpartierna bör vara eniga i viktiga sakfrågor, men för att undvika problem på väljararenan och på den interna arenan ställs partierna också inför uppgiften att visa sin särart gentemot varandra. Svårigheten för folkpartiets partiledning var att undvika att framstå som borgerlighetens splittrare, samtidigt som man ville förmå de folkpartistiska väljare som hade en familjepolitisk inställning liknande socialdemokraternas att stanna kvar i folkpartiet.

Partiledningen hyste farhågor över att binda sig för ett mycket kostnadskrävande bidrag i ett läge när statsfinanserna var ansträngda. Det visar de anföranden som citerades i det föregående. Här fanns en viss ekonomisk ram

och ett högt prioriterat familjepolitiskt policyinstrument, daghem, för att förbättra jämställdheten mellan män och kvinnor. En sådan åtgärd var naturligtvis i sin tur ett medel för att styra samhället i riktning i enlighet med de ideologiska uppfattningarna. Utvägen blev att i första hand realisera utbyggnaden av den kommunala barnomsorgen, men avvakta med vårdnadsbidrag.

När trepartiregeringen hade framlagt proposition om förlängning av föräldraförsäkringen enligt garantinivåmetoden⁷³ var de enda folkpartister som yttrade sig i debatten Per Gahrton och Bonnie Bernström. De visade öppet sitt missnöje med propositionen. Gahrton (som senare lämnat folkpartiet) menade att det var "självkänt" att föräldraförsäkringen byggdes ut enligt inkomstbortfallsprincipen, medan Bernström valde att kritisera förslaget och att inte yrka bifall till propositionen.⁷⁴ Denna åsikt beträffande propositionen framfördes också av socialförsäkringsutskottets ledamot Margareta Andrén (fp) i ett särskilt yttrande. Uttryck för samma motvilja visades i riksdagsdebatten om föräldraförsäkring 1980 (jämför kapitel 6.2).⁷⁵

Vid de två tillfällen när de borgerliga koalitionsregeringarna framlade förslag om förlängd föräldraförsäkring med ersättning enligt *garantinivån*, vilket alltså folkpartiet officiellt ställde sig bakom, höjdes genast kritiska röster inom folkpartiet. På den interna arenan fanns sålunda viss irritation över att familjepolitiken drevs för långt åt de ståndpunkter i regeringen som företräddes av centerpartiet och moderata samlingspartiet.

Trepartiregeringen föll på energipolitiken, och partiledningen stod nu inför möjligheten att fortsätta att söka borgerliga lösningar inom andra politikområden, varav familjepolitik var ett. Så skedde inte alls. I stället framträdde argument som markerade närhet till socialdemokraterna. Det framgår av Ola Ullstens inlägg i den allmänpolitiska debatten strax efter folkpartiregeringens tillkomst 1978. Ullsten valde att beträffande centerpartiet och moderaterna endast ytterst kortfattat nämna viljan till samarbete. Inga särskilda samarbetsområden utpekades. När Ullsten kom över på förhållandet till socialdemokraterna blev i stället framställningen konkret och utförlig.⁷⁶

Regeringsförklaringen inleddes med att Ullsten räknade upp ett antal prioriterade mål för folkpartiet. Förutom viljan till breda förhandlingslösningar var samtliga de områden Ullsten nämnde utom ett (stärkt marknadsekonomi) hämtade från det socialpolitiska området. När Ullsten diskuterade möjligheterna till samarbete med socialdemokraterna var det, förutom energipolitiken, inom detta vidare socialpolitiska fält han valde exemplen. Det var insatser mot arbetslöshet, för utbyggd social omsorg, för jämställdhetsåtgärder och inom familjepolitiken. Inom dessa områden hade socialdemokrater och folkpartister enligt Ullsten "en likartad bedömning i sak".⁷⁷

Partiledaren valde här att dels göra en direkt koppling mellan socialpolitisk ideologi och konkret familjepolitik, dels en koppling till goda samarbetsmöjligheter med socialdemokraterna i just dessa frågor. Vi kan på goda grunder sluta oss till att de föregående årens försiktiga hållning berodde på partiledningens bedömning av den parlamentariska arenan. Folkpartiregeringen framlade sedan mycket snabbt proposition i familjepolitiken enligt sina socialpolitiska uppfattningar; föräldraförsäkringen förlängdes enligt inkomstbortfallsprincipen.⁷⁸

Folkpartiregeringen, som tillkom med socialdemokraternas indirekta stöd, kunde naturligtvis inte vara helt likgiltig för detta stöd på den parlamentariska arenan. Socialdemokraterna förespråkade sedan länge inkomstbortfallsprincipen. Denna princip hade emellertid framförts också i folkpartistiska argument, även under den borgerliga regeringens tid. På flera håll i folkpartiet var irritationen stor över de andra borgerliga partiernas familjepolitik.

I trepartiregeringen förelåg alltså en målkonflikt för den folkpartistiska partiledningen. En kortsiktig lösning var att skjuta upp beslutet. Det var också vad som skedde. Inga verkliga kompromisser ingicks, endast smärre eftergifter utan långtgående följder. Om folkpartiledningen önskat att för lång tid sätta en "borgerlig" prägel på familjepolitiken förelåg en unik möjlighet 1978, sedan trepartiregeringen fallit. En kompromiss med de två andra borgerliga partierna hade emellertid kunnat innebära att partiledningen för lång tid framåt tvingats binda sig för en familjepolitik som inte varit allmänt omfattad i partiet. Folkpartiregeringen valde i stället att närma sig socialdemokraterna. Den gruppering av folkpartister och socialdemokrater inom svensk familjepolitik under 1970-talet som vilat på förutsättningen av tvåinkomsttagarfamiljer och utbyggnad av offentlig service tydliggjordes. Folkpartiet var för första gången i en klart *deciderad* beslutsposition.

Efter trepartiregeringens fall var det parlamentariska läget mindre låst. Möjligheterna att söka överenskommelser åt olika håll ökade. Folkpartiregeringens agerande i familjepolitiken tyder på att partiledningen nu kalkylerade med att försöka bryta blockpolitiken. Ett problem för familjepolitiken fanns emellertid inbyggt i denna strategi. Samtidigt med att folkpartiet prioriterat daghem hade även socialdemokraterna gjort det. Till skillnad från socialdemokraterna, som vid denna tid menade att "valfrihet var en myt", försökte folkpartiledningen profilera partiet genom att även betona "valfrihet". En komplikation därvidlag var emellertid att centerpartister och moderater så mycket klarare framförde sådana argument i samband med sina starkt markerade vårdnadsbidragsförslag. Folkpartiet riskerade därmed att inför väljarna bli ett suddigt mellanalternativ mellan två klart framträdande alternativ.

Av partiets familjepolitiska program *Barn*, 1978, framgår att partiledningen tvingats precisera sig på väljararenan, och låta vårdnadsbidrag i någon form bli ett medel att uppfylla mål på väljararenan. I programmet underströks att kommunal barnomsorg måste byggas ut. Ett problem var emellertid att inte alla barn ännu kunde få plats i daghem och:

Det är angeläget att denna grupp får en rättvisare behandling, i avvaktan på att den kommunala barnomsorgen byggs ut. Folkpartiets förslag är ett vårdnadsbidrag.⁷⁹

Formuleringarna uttrycker en oro för att de långa köerna skall bli besvärande på väljararenan. Programmet antogs i november 1978, det vill säga under folkpartiregeringens tid, och skrivningen visar att partiledningen nu bedömde att vårdnadsbidrag eventuellt skulle kunna införas under ett övergångsskede tills dess det högst prioriterade saken kunnat förverkligas.

Dessutom framträdde ett argument som under 1980-talet kom att bli dominerande. Detta argument bestod i att partiledningen, i stället för att slutligt säga nej till vårdnadsbidrag, försökte "omforma" vårdnadsbidraget så att förslaget lättare skulle gå att harmoniera med de socialpolitiska uppfattningarna. Partiledningens lösning blev att försöka framställa vårdnadsbidraget som ett särskilt barnbidrag riktat till alla småbarn. Resonemangen kring detta följer i avsnittet nedan.

Folkpartiets strategival 1983 - 1985

1982 var statsfinanserna ytterst ansträngda och arbetslösheten hög. Utrymmet för nya offentliga reformer begränsades av ett budgetunderskott på över 80 miljarder samtidigt som möjligheterna till omfattande skattehöjningar var små.

För det andra närmade sig förvärvsfrekvensen för kvinnor sitt maximum, vilket innebar att den enda möjligheten att öka familjeinkomsten, om real-lönerna sjönk eller var oförändrade, var att förlänga arbetstiden.

För det tredje miste de borgerliga partierna sin riksdagsmajoritet vid valet 1982, som för folkpartiets del var katastrofalt. Partiledningen var efter regeringens fall mindre följsam gentemot de andra partierna.⁸⁰

Från 1982 uppträdde argument som på olika sätt berörde möjligheterna att uppfylla löftena om daghemsutbyggnad. En partimotion 1983 talade om att daghemmen borde vara prioriterade. Tidigare hade argumentet varit att daghem måste prioriteras. De skäl som angavs i motionen syftar på de dåliga offentliga finanserna:

De förändrade ekonomiska förutsättningarna kommer självfallet att påverka utbyggnaden av barnomsorgen liksom det påverkar all annan verksamhet, såväl offentlig som privat. En del av den brist som allttjämt föreligger kan täckas genom att alternativa barnomsorgsformer stimuleras.⁸¹

I motionen talades vidare om att vårdnadsbidrag skulle innebära en stimulans till föräldrar att ordna barnomsorgen själva.⁸²

I riksdagsdebatten om stöd till barnfamiljer 1983 tog Ingemar Eliasson (ledamot av socialutskottet) upp ett nytt argument, skattefrågan "kanske är /den/ allra viktigaste i sammanhanget" (familjepolitiken). 1984 tog partiledningen officiellt ställning för att också privata daghem skall få statsbidrag om de ingår i kommunens barnomsorgsplan.⁸³

I en reservation i socialutskottet visade det sig emellertid att partiledningen inte var beredd att samtidigt minska stödet till den offentliga barnomsorgen, vilket de moderata och centerpartistiska ledamöterna i en gemensam reservation föreslagit.⁸⁴ Ståndpunkten markerades kraftigt i en efterföljande riksdagsdebatt av Ingemar Eliasson:

Jag tyckte mig höra att Anita Persson /s/ sade att alla de borgerliga partierna har yrkat på lägre statsbidrag till den kommunala barnomsorgen. Folkpartiet har dock inget sådant förslag. Vi tycker att det är nödvändigt med ett kraftigt statsbidrag till den kommunala barnomsorgen, men vi tycker också att detta statsbidrag skall utgå lika till alla former av barnomsorg...⁸⁵

Inte heller yrkade partiledningen avslag på regeringens proposition 1985 om förskola för alla barn från 1991, vilket både centerpartiet och moderata samlingspartiet gjorde.⁸⁶ Å andra sidan skrevs i en partimotion om familjepolitiken samma år:

Fortfarande är köerna till daghemmen långa. Med hänsyn till finansieringsproblemet som råder i den offentliga sektorn blir det svårt att med nuvarande höga kostnader per daghemspå plats bygga ut barnomsorgen till full behovstäckning.⁸⁷

Beslutsunderlaget komplicerades vidare av en splittrad debatt vid landsmötet 1984.⁸⁸

Det var också detta år som folkpartiet för första gången på tio år presenterade ett detaljerat förslag till extra ekonomiskt stöd till förskolebarn. Stödet benämndes "småbarnstillägg/vårdnadsbidrag". Utformningen skiljde sig på väsentliga punkter från centerpartiets och moderaternas (se kapitel 6).

Vidare sköts föräldraförsäkring åt sidan. Prioriteringsordningen förändrades alltså i väsentliga avseenden under den här perioden, vilket framgår av tabell 25. Partiledningen bedömde att folkpartiets "profilförslag" om småbarnstillägg/vårdnadsbidrag inte skulle vara lika negativt för jämställdheten

som det vårdnadsbidrag centern och moderaterna diskuterade (vårdnadsersättning). Därför är de värden som skrivits in i rutorna i tabell 25 inte lika negativa 1985 som 1978.

Tabell 25. Folkpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidrags- och föräldraförsäkringsfrågorna. 1978, 1985

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar- arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Yrkes- kvinnor	Föräldra- försäkr
<i>Vårdnads- bidrag:</i>						
1978 Deciderad:	-	-	-	-	-	-
1985 Om- prövande:	0	0	0/+	0/+	-	-
<i>Föräldra- försäkring:</i>						
1978 Deciderad:	+	+	+	0	+	x
1985 Om- prövande:	+	+	-/0	-/0	+	x

Den ena bedömningen inom folkpartiet framgår av argument vari hävdades att behovet av daghem långt ifrån var tillgodosett. Föräldrar som förvärvsarbetar gör det av fri vilja snarare än av tvång. Därför borde både daghem och föräldraförsäkring byggas ut. Detta var uppfattningar som länge uttryckts.

Den andra bedömningen framgår av argument vari hävdades att statsfinanserna inte orkade med ytterligare reformer, men även att föräldrar önskade kunna välja mellan olika slags omsorgsformer både vad gäller huvudmannaskap och verksamhet. Ingemar Eliasson antydde i en riksdagsdebatt att partiet befann sig under "omprövning".⁸⁹ Här framträdde alltså två motstridande verklighetsbedömningar inom folkpartiet. Nu var beslutspositionen åter (om-)prövande.

Partiledningen hade länge förespråkat "socialliberala" lösningar, med en aktiv offentlig sektor som ett komplement till marknadsekonomin. Dessutom fanns målet att uppnå jämställdhet mellan könen. Strömningarna inom partiets olika delar var komplicerade. Den gamla prioriteringen, omfattad sedan 1950-talet, grundades i uppfattningen, utöver jämställdhetsskäl, att "bygga bort köerna". I det nya läget med omfattande samhällsekonomiska problem närma- de sig delar av partiet, skeptiska till offentliga utgifter, nyliberala ståndpunkter. Partiledningen prövade det ideologiska spelrum som kunde finnas genom att med större eftertryck än förut framhäva marknadens positiva roll. Det skedde genom att samtidigt förespråka en konkurrensutsatt offentlig sektor med offentliga garantier för en socialpolitik som kunde vara privat producerad men offentlig finansierad och reglerad. På landsmötet 1984 skrev partistyrelsen:

Flera års sjunkande reallöner, hög arbetslöshet och nödvändig återhållsamhet med offentliga utgifter har försatt många barnfamiljer i en pressad ekonomisk situation. Starkt stigande kostnader för den kommunala barn tillsynen har bromsat upp ut- byggnadstakten av barnomsorgen. Fler platser skulle kunna komma till inom barnomsorgen om alternativa former uppmuntrades eller åtminstone behandlades lika.⁹⁰

Blivande partiledaren Bengt Westerberg skrev 1983 i *Minus 100 miljarder* om det stora budgetunderskottet:

...det säkert är en realistisk utgångspunkt att vi inte längre kan förlita oss på skatteinstrumentet för att klara budgetunderskottet.⁹¹

Stödet för daghem kopplades därmed till att denna del av partiets ideologi (marknadsekonomi samt gränser för den offentliga sektorn) starkare än tidi- gare politiserades, genom att även privatproducerade daghem förespråkades. Målkonflikten mellan att samtidigt förespråka daghem och begränsade offent- liga utgifter undveks därmed. Så länge partiledningen kunde hävda att jäm- ställdheten mellan män och kvinnor inte försvåras av privata daghem var ståndpunkten okomplicerad. Folkpartiledningen hade här större spelrum än socialdemokraterna, för vilka det snarare var ekonomisk jämlikhet som varit i främsta rummet. Privata daghem skapade även enighet mellan de borgerliga partierna på den parlamentariska arenan, där de tre partierna gjorde gemen- samma utskottsreservationer till förmån för privata daghem.⁹²

Vårdnadsbidrag ändrades av folkpartiet till småbarnstillägg.⁹³ Termen som sådan skiljde förslaget från moderaternas och centerpartisternas, som kallade sina vårdnadsersättning. Själva termen skulle naturligtvis tagen för sig kunna vara endast en detalj, men de motiveringar som konsekvent beledsagat försla- gen visar att här förelåg en avgörande skillnad partierna emellan i synen på

vilka övergripande mål som i första hand skulle främjas med vårdnadsbidrag. Folkpartiets förslag var enligt motionerna ett konsumtionsstöd till småbarn, inte ett stöd för föräldrar som vill vara hemma.⁹⁴

Förslaget stod i direkt motsättning till centerpartiets motivering för vårdnadsersättning. "Vårdnadsersättning är en ersättning för utfört arbete. Den är inte ett konsumtionsstöd eller ett extra barnbidrag".⁹⁵ Det perspektiv folkpartiledningen valde att visa var att valet av yrkesarbete skulle underlättas:

Det uppstår således inga nya margineffekter /med ett ej beskattningsbart bidrag/ om en förälder övergår från att vara hemarbetande till att börja förvärvsarbete.⁹⁶ (Motion 1985.)

Det rådde borgerlig enighet om privata daghem, men moderata samlingspartiet framstod som mest konsekvent. Det specifikt "folkpartistiska" var att betona jämställdhetsperspektiv i vårdnadsbidrags-/småbarnstilläggsförslagen. Det var nu vårdnadsbidrag/småbarnstillägg prioriterades klarare. Partiledningen var tvungen att omformulera valet av policyinstrumentet bidrag så att det kunde kopplas ideologiskt till de övergripande uppfattningarna om jämställdhet och till det nu allt mer markerade ideologiska målet om alternativ till den offentliga sektorn.

Folkpartiets strategival 1986 - 1990

Det statsfinansiella läget var så ansträngt vid 1980-talets början att budgetproblemen stod över allt annat. Partiledningens strategi bestod vid den tidpunkten i att på ett nytt sätt söka koppla de familjepolitiska och socialpolitiska uppfattningarna om jämlikhet och generell välfärdspolitik till det överordnade målet att finna finansiella medel i en budget där inga extra medel fanns. Partiledningen diskuterade allt mer en politik vari ingick alternativ till offentlig socialpolitik. Samtidigt markerades att behovet av heltidsdaghem var stort. Inte heller accepterade folkpartiet att stödet till de kommunala daghemmen minskades.⁹⁷

Diskussionen inom folkpartiet kom mer och mer att handla om möjligheterna att inta ståndpunkten att barnomsorgen kan vara offentligt finansierad och garanterad men privat producerad. En sådan strategi erbjuder flera osäkerhetsmoment. Blir verkligen privat producerad barnomsorg billigare för stat och kommuner? Kommer de andra borgerliga partierna att kunna acceptera en sådan lösning? Om de gör det, vilka konsekvenser för möjligheterna att uppnå andra folkpartimål skulle ett samlat borgerligt familjepolitiskt förslag innebära? Kan valet av ståndpunkt beträffande vårdnadsbidrag, där de borgerliga

står oeniga, frikopplas från valet av ståndpunkt beträffande huvudman inom barnomsorgen?

I och med att folkpartiledningen tillsammans med de andra borgerliga partiledningarna enades om att tillåta statsbidrag även till privata huvudmän inom barnomsorgen tillkom, beroende på själva beslutet, ett återkommande familjepolitiskt samarbetsinslag där folkpartiets ledning fick allt svårare att markera sin särart inom kategorin service (jämför kapitel 1.4). Konkurrensen mot de andra borgerliga partierna försvårades.

I december 1987 presenterade de borgerliga partierna för första gången sedan frågan väcktes 1961 ett gemensamt förslag om vårdnadsbidrag. Detta förslag fick mycket stora följdverkningar för efterkommande beslut.

För folkpartiets ledning antog de statsfinansiella problemens lösning arten av ett övermål. När nya finansiella medel för att infria de familjepolitiska uppfattningarna inte längre fanns tillgängliga återstod två vägar; ompröva uppfattningarna eller skjut upp besluten. Som framgick av föregående avsnitt, kopplade folkpartiets ledning på ett nytt sätt sina familjepolitiska mål till den socialpolitiska ideologin, genom att klarare än tidigare betona marknadens roll som motor i samhällsekonomin. Partiets ledning underströk vikten av att skattetrycket inte höjs, liksom att alternativ till det offentliga måste erbjudas och tillåtas.⁹⁸

Den ideologiska preciseringen i synen på offentlig/privat finansiering/produktion framgår av partiskriften *Folkpartiets vägvisare*, 1988:

Ett välfärdssamhälle kan inte fungera utan en stor offentlig sektor. Med våra liberala utgångspunkter är det viktigt att öka valfriheten för de många människorna. Genom socialförsäkringar och skatter skall alla ges ekonomiska möjligheter till social service när den behövs. Dessa tjänster bör alltså i huvudsak *finansieras* kollektivt. Men av detta följer inte att politikerna skall bestämma hur de sociala tjänsterna skall se ut eller att tjänsterna måste *produceras* inom den offentliga sektorn.⁹⁹

I och med uppgörelsen om privata huvudmän i barnomsorgen var emellertid partiledningen bunden till att agera i enlighet med uppgörelsen, som i vissa delar var resultatet av en kompromiss. En jämförelse mellan de borgerliga partiernas gemensamma utskottsreservationer och övriga folkpartiinlägg ger vid handen, att centern och moderaterna tryckt på för att uppnå en stark koppling till "sina" vårdnadsersättningsförslag.

När partierna motionerade var för sig, använde folkpartiledamöter åter konsekvent termen "vårdnadsbidrag" medan centerpartister och moderater använde termen "vårdnadsersättning". I folkpartiets partimotion 1987, gick formuleringarna mycket långt i riktning mot att försöka framställa vårdnads-

bidrag som ett reformerat barnbidrag för små barn, ett "småbarnstillägg". En glidning i riktning från framförallt centerpartiet:

Barnbidraget är sålunda ett allmänt konsumtionsstöd och medverkar därmed till en jämnare inkomstfördelning mellan familjer med resp. utan barn. Det är föräldrarna själva som skall avgöra vilken form av barnomsorg de föredrar. Den politiska uppgiften är att söka tillhandahålla alternativ. För detta krävs såväl en utbyggd barnomsorg utanför hemmet som ökade ekonomiska möjligheter för den som vill stanna hemma när barnen är små.

För att denna valfrihet skall bli reell krävs ett extra kontant stöd till föräldrar med barn i förskoleåldern. Det bör vara skattefritt och utgå med lika belopp till alla förskolebarn från ettårsåldern. Vårdnadsbidraget blir därmed enkelt att samordna med barnbidraget. Liksom barnbidraget bör det utbetalas varje månad.¹⁰⁰ (Motion 1987.)

Ståndpunkten framfördes även av partiledaren Bengt Westerberg i intervjuboken *Att tro på människorna. Möte med Bengt Westerberg*, 1987:

Vi tycker inte att det är riktigt rätt att betrakta tillsyn av egna barn som ett jobb som man ska ha lön för. Men däremot är vår utgångspunkt att små barn medför särskilda omsorgskostnader som i viss utsträckning bör kompenseras. Kostnaderna kan ta sig uttryck i att föräldrarna köper tjänster utanför eller i hemmet eller att de själva avstår från förvärvsarbete. Det har lett oss fram till att föreslå ett vårdnadsbidrag som vi konstruerat på samma sätt som barnbidraget.

/Intervjuaren, Kurt Samuelsson: (e)tt obeskattat småbarnstillägg som utgår generellt?

Bengt Westerberg:/ Ja, under hela förskoleåldern.¹⁰¹

Trots avståndet i sak mellan de borgerliga partierna gav partistyrelsen nedanstående svar på de motioner som lämnats in till landsmötet i oktober 1987:

Samtal mellan de borgerliga partierna om att utforma en gemensam familjepolitik pågår. Ambitionen är att i god tid före valet redovisa ett gemensamt förslag. Innan dessa överväganden föreligger bör Folkpartiet inte binda sig för några nya krav på det familjepolitiska området.¹⁰²

Partiledningens bedömning framgår av tabell 26. Sedan det av folkpartiet högt prioriterade policyinstrumentet om barnomsorg till alla barn på ett nytt sätt kunnat kopplas till den socialpolitiska ideologin, hade de borgerliga partierna enats i detta avseende. Samtidigt kvarstod avvägningen kring hur vårdnadsbidragen skulle kunna relateras till familjepolitiken i övrigt. Partiledningen fjärmade sig från centern och moderaterna genom att använda termen "småbarnstillägg", och genom de motiveringar som beledsagade termen. Efter misslyckandet att åter bilda borgerlig regering efter valet 1985 var partiledningens strategiska preferens att inte äventyra den borgerliga enigheten, som

måste nås före valet 1988. Efter det för folkpartiet lyckade valet 1985 var de tre borgerliga partierna återigen relativt jämspelta i antal mandat. Folkpartiet hade genom denna jämspelthet inte längre samma tryck på sig att markera sin egenart. Det svaga (0/+) som markerades i rutan för den parlamentariska arenan i tabell 26 (småbarnstillägg/vårdnadsbidrag 1985) stod för möjligheterna att profilera sig *mot* de borgerliga för folkpartiet. Eftersom de parlamentariska konkurrensförutsättningarna ändrats 1988 står det (+) som markerats i motsvarande ruta 1988 i tabell 26 för partiledningens bedömning av att tillsammans *med* de borgerliga partierna lägga fram ett samlat förslag.

Tabell 26. Folkpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidrags- och föräldraförsäkringsfrågorna. 1985, 1988

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Yrkeskvinnor	Föräldraförsäkr
<i>Vårdnadsbidrag:</i>						
1985 Om-Prövande:	0	0	0/+	0/+	-	-
1988 Deciderad:	0/+	0/+	+	0/+	-/0	-/0
<i>Föräldraförsäkring:</i>						
1985 Om-prövande:	+	+	-/0	-/0	+	x
1988 Deciderad:	-/0	0	-	-	0	x

Så länge socialdemokraternas huvudalternativ till vårdnadsbidrag, föräldraförsäkring, endast formulerades som ett mål till vilket ekonomiska resurser inte tillskötts, var avgörandet för folkpartiledningen inte akut. Tidigt på hösten 1987 fattade emellertid den socialdemokratiska partikongressen ett principbeslut att förlänga föräldraförsäkringen till 18 sjukpenningersatta månader senast 1991.

Även från folkpartihåll diskuterades föräldraförsäkring åter.¹⁰³ Om folkpartiledningen skulle lägga sig allt för nära socialdemokraterna riskerade folkpartiet att stå bakom både föräldraförsäkring och någon form av vårdnadsbidrag/småbarnstillägg. Ett omöjligt beslut med tanke på statsfinanserna, trots att de förbättrats avsevärt. Dessutom skulle det önskvärda samarbetet med centern och moderaterna äventyras. Att enbart förespråka föräldraförsäkring var inte heller ett trovärdigt alternativ. Det skulle för lång tid desavouera folkpartiet som borgerlig samarbetspartner och skulle också stöta på motstånd på den interna arenan.¹⁰⁴

På hösten 1987 förändrades sålunda partiledningens beslutssituation. Tidigare hade det funnits möjligheter att försöka genomföra vissa familjepolitiska beslut helt enligt partiledningens socialpolitiska ideologi, genom att växelvis samarbeta med olika aktörer. I stället betraktades nu samarbetsaktörerna som givna och låsta (de tre borgerliga partierna). Folkpartiledningen inriktade sig på dessa nya förutsättningar. Förändringen mellan 1985 och 1988 framgår av tabell 26.

Trots risken att en kompromiss kan komma att bli ofördelaktig för partiet, befann sig folkpartiledningen nu i en *deciderad* beslutsposition. I december 1987 presenterades det gemensamma borgerliga förslaget, och i januari 1988 framlade partierna en gemensam riksdagsmotion om familjepolitiken.¹⁰⁵

7.4 Centerpartiet

Partiledningens bild av samhällsförändringar

I centerpartisters syn på samhällsutvecklingen finns uppfattningen att samhället förändrats från ett samhälle baserat på en "naturlig arbetsgemenskap i hemmet" till en idag "fattigare livsmiljö" (motion 1976).¹⁰⁶ Socialminister Gustavsson (c) beskrev dessa tankar i riksdagen 1977:

För inte så länge sedan fanns det en naturlig arbetsgemenskap i de flesta familjer, där barnen kunde utvecklas tillsammans med sina föräldrar. Alla hade en naturlig funktion att fylla. Så är det inte längre. Familjen är i dag en liten och utsatt enhet. Det är ett stort problem i dag att föräldrarna inte i större utsträckning hinner eller orkar vara tillsammans med sina barn.¹⁰⁷

Samtidigt med formuleringen "(f)ör de flesta kvinnor är det numera självklart att utbilda sig och yrkesarbeta på samma villkor som männen",¹⁰⁸ förekom argument som företrädde tanken att yrkesarbete kan upplevas som ett tvång:

Arbetslivet har heller inte anpassats till barnfamiljernas situation. Attityder från arbetsgivare, fackförening och arbetskamrater kan ibland göra det svårt för

småbarnsföräldrar att få förståelse när de t. ex. vill förkorta arbetstiden för att få tid för samvaro med sitt barn.¹⁰⁹ (Motion 1979.)

Det grundläggande måste vara att familjerna själva kan forma sin tillvaro. Valfrihetsprincipen måste vara vägledande. Det går inte att tvinga in alla familjer i samma form. Problemen är inte desamma i glesbygd och tätort, för ensamföräldrar och där föräldrarna lever tillsammans...¹¹⁰ (Karin Söder i riksdagen 1979.)

Markeringar av typen ”glesbygdens familjer får inte missgynnas”, ”stödet måste vara regionalpolitiskt rättvist” visar vilka mål centerpartiet avsåg främja med de familjepolitiska ståndpunkterna.¹¹¹

Oförändrat under 1980-talet kvarstod centerargumenteringen att två-inkomsttagarfamiljen inneburit att färre och färre kunde välja att själva ta hand om sina barn:

Man hänvisar till att 80 % av småbarnsmammorna arbetar och att de vill göra det. Men hur kan man vara säker på att 80 % av småbarnsmammorna skulle föredra att arbeta om de verkligen hade möjlighet att välja?¹¹² (Rosa Östh i riksdagen 1985.)

Enligt partiledningens uppfattning blev det alltmer angeläget att stödja det minskande antalet eninkomsttagarfamiljer. Två förvärvsarbetande föräldrar med barnen på daghem passade enligt centerns företrädare dåligt på landsbygden. Ju fler föräldrar som av olika anledningar förvärvsarbetar och utnyttjar daghem, desto större blir den relativa orättvisa som drabbar dem som vill stanna hemma med sina barn. Om detta rådde enighet i partiuttalanden.

Inte heller bedömningen av det statsfinansiella läget hade förändrats i centerledningen. Beträffande ekonomin allmänt uttrycktes visserligen oro för den långsiktiga ekonomiska utvecklingen, men inga direkta kopplingar mellan dessa och de familjepolitiska målen framfördes.¹¹³

Centerpartiets strategival 1974 - 1982

Trots partiledningens mycket starka och mångåriga argumentering för vårdnadsbidrag sköts detta handlingsalternativ helt åt sidan av den nya trepartiregeringen 1976. Bidragen berördes i regeringsförklaring och proposition endast i vaga referenser till att handlingsalternativet ”utreds”.¹¹⁴ I centerprogrammet *Barnen vår framtid*, 1984, beskrevs arbetet i trepartiregeringen som en tid av betydande motsättningar kring familjepolitiken.¹¹⁵

Partiledningens bedömning av vilka ståndpunkter som krävs för att uppnå det parlamentariska målet ledde till en målkonflikt. Ett alternativ var att stå fast vid den prioriterade ståndpunkten och styras av de övergripande uppfattningarna om vilken familjetyp som borde stödjas. Det kunde lägga ytterligare en

stridsfråga förutom kärnkraften i öppen dag. Det andra alternativet var att vika sig och styras av målet att i vid mening skapa alternativ till en socialdemokratisk regering. Ett av målen måste offras.

Här står således ett kortsiktigt mål mot ett mer långsiktigt. Att riskera att det inte blev en trepartikoalition, det kortsiktiga målet, skulle emellertid inte öka centerns möjligheter till måluppfyllelse inom familjepolitiken. Det skulle dessutom äventyra möjligheterna att uppnå en lång rad andra mål. Partiledningen vek sig. Detta skedde alltså trots att centern just före valet 1976 bundit sig hårt för vårdnadsbidrag både i programmet *Bättre samhälle, tryggare människor* och i det socialpolitiska programmet 1975, liksom även i en partimotion samma år. Inte heller bedömde centerledningen att samhällsekonomin skulle utgöra något hinder, "(s)tatens kostnader för vårdnadsbidraget blir relativt små under den första tiden".¹¹⁶

Den kompromiss de tre regeringspartierna kunde enas kring var en förlängning av föräldraförsäkringen med en ytterligare inkomstbortfallsskyddad månad och en garantibeloppsmånad. I övrigt var trepartiregeringens familjepolitik vagt utformad. Trots att vi skrivit in (+) i flertalet rutor i tabell 27 förmådde alltså inte centern driva igenom vårdnadsbidrag. Internt i regeringen var partiledningens ståndpunkt dock klar, beslutspositionen var fortsatt *deciderad*.

Tabell 27. Centerpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1973, 1975, 1982

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål	
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Hemma-kvinnor
1973					
Deciderad:	+	+	+	+	+
1975					
Deciderad:	+	+	+	0	+
1982					
Deciderad:	+	+	+	+	+

Den borgerliga regeringstiden illustrerar det strategiska dilemma som består i att ett parti med vissa mål å ena sidan kommer i regeringsställning och därför kan genomföra sina intentioner, men å den andra sidan tvingas samarbeta med partier vilka motsätter sig dessa intentioner.

Partiledningen prövade vad som uppnåtts i förhållande till de uppsatta målen. I ett läge likt det här beskrivna blir det frestande för partiföreträdare att försöka framställa det som gjorts så att det framstår som i enlighet med de egna uppfattningarna. Detta är ett framträdande drag i centerpartistiska ståndpunktsmarkeringar sedan trepartiregeringen fallit. Redan under trepartiregeringen balanserade socialminister Rune Gustavsson så nära den före 1976 drivna ståndpunkten som det bara var möjligt, i riksdagen 1977:

De första åren i ett barns liv anses som grundläggande för barnets utveckling. /Stimulans och trygghet/ kan ske i hemmet eller i en väl utvecklad barnomsorg. Den största betydelsen för barnets utveckling under de första åren har dock möjligheterna till en omfattande föräldrakontakt.¹¹⁷

Från 1978, det år då partiledningens handlingsfrihet ökades, eftersom centerpartiet nu lämnat regeringen, blev denna argumentationslinje ännu tydligare. Konsekvent följdes linjen att framställa beslutet om föräldraförsäkring 1976 som om det vore "enligt vårdnadsersättningens princip".¹¹⁸ Ibland, så som Karin Söder i den allmänpolitiska debatten 1982, hävdades till och med att vårdnadsersättning "införts".¹¹⁹ Detsamma gäller i programmet *Barnen vår framtid*, 1984.¹²⁰

Med "vårdnadsersättningens princip" avsåg centerföreträdarna ett beskattningsbart bidrag som utgår med ett visst belopp, lika till alla barnfamiljer, oavsett inkomst. Så var även föräldraförsäkringens garantibelopp utformat. Eftersom folkpartiet stödde förlängd föräldraförsäkring, men enligt inkomstbortfallsprincipen, fanns här ett visst kompromissutrymme.

Ett annat mer principiellt drag gäller själva ordvalet. Centerpartister använde från 1978 alltid termen "vårdnadsersättning", vilket avvek från folkpartiets term som vid periodens början var "vårdnadsbidrag" och vid dess slut "småbarnstillägg". Från moderat håll användes också "vårdnadsersättning". I *Bättre samhälle, tryggare människor*, 1976, skriver Karin Söder:

Det finns en principiell skillnad mellan barnbidraget och vårdnadsbidraget. Vårdnadsbidraget är en ersättning för de arbetsinsatser man gör för barnens vård och ska som sådant vara beskattat Barnbidraget däremot är ett konsumtionsstöd för de utgifter man har när man har barn i familjen.¹²¹

/Folkpartiet har/ ...kommit tillbaka med några halvhjärtade förslag som egentligen inte är någon vårdnadsersättning utan ett konsumtionsbidrag.¹²² (Karin Söder på riksstämman, 1983.)

Namnfrågan kan ytligt sett tyckas vara en trivialitet, men hade de borgerliga partierna kunnat enas om en gemensam beteckning hade de rimligen gjort så.

En möjlig orsak är att partierna önskade profilera sig från varandra genom att använda olika beteckningar. I så fall valde centerpartister och moderater genom att använda samma beteckning att tillsammans profilera sig mot folkpartiet. Dessa två partier närmade sig varandra från 1978 på den parlamentariska arenan i vissa familjepolitiska frågor. Det faktum att "namnövergången" från centerns sida skedde i direkt anslutning till när folkpartiet bildade regering ger ytterligare stöd åt slutsatsen att centerledningens bedömning av aktörerna på den parlamentariska arenan påverkade valet av .

Den centerpartistiska ståndpunkten för vårdnadsersättning låg mycket nära partiledningens uppfattningar om familj och samhällsekonomi. Eninkomsttagarfamiljen framställdes som värd att ge ett extra stöd:

I ett stort antal barnfamiljer är någon av föräldrarna hemarbetande under barnens uppväxt. De föräldrar som vårdar sina barn i hemmet utför ett oavlönat arbete, där samhället inte kompenserar dem för deras vårdinsats. är det nödvändigt att införa en vårdnadsersättning.¹²³ (Rune Gustavsson i riksdagen 1979.)

...vårdnadsersättning innebär en förstärkning av ekonomin för alla de barnfamiljer som bara har en förvärvsinkomst. Observera det! Det är åtskilliga.¹²⁴ (Gösta Andersson i riksdagen 1982.)

Vårdnadsersättning är en ersättning för utfört arbete i hemmet. Om vi värdesätter arbetet med vård av barn i hemmet, måste denna ersättning betraktas såsom en lön för detta arbete.¹²⁵ (Rune Gustavsson i riksdagen 1984.)

Tvåinkomsttagarfamiljerna blev fler, men centerpartiets bild av samhällsutvecklingen förändrades endast litet. Det synsätt som präglade argumenteringen var att eninkomsttagarfamiljerna visserligen blev färre, men att det offentliga stödet till dem successivt försämrades i förhållande till andra grupper.

Om landsbygdsbefolkningen har låga nominella inkomster är det höga garantibelopp snarare än skydd mot inkomstbortfall som sammanfaller med deras intressen. Vårdnadsersättning i form av en "lön" till de hemarbetande var den ståndpunkt som förenade uppfattningen att samhället bör garantera en väl tilltagen ekonomisk miniminivå till alla medborgare med uppfattningen att det sociala trygghetsnätet borde sätta "familjen" i centrum. Vårdnadsersättning kunde appellera till familjer som lever i traditionell rolluppedelning, företrädesvis på landsbygden och i mindre orter. Det var en argumentation för den "traditionella eninkomsttagarfamiljen". Centerledningen försökte politisera de hemarbetandes ställning i ett samhälle där flertalet förvärvsarbetade. Partiledningen befann sig i en *deciderad* beslutsposition.¹²⁶

Centerpartiets strategival 1983 - 1985

Nu tillkom behovet att begränsa statsutgifterna, men den familjepolitiska ståndpunktprioriteringen till förmån för glesbygdsförhållanden och traditionella familjeformer behövde inte förändras enbart därför. De samhällsförändringar som togs upp i de centerpartistiska argumenten gäller således i första hand förhållanden utanför storstäderna. Enligt den statistik partiet redovisade i motioner och program hade den kvinnliga förvärvsfrekvensen ökat betydligt långsammare på landsbygden än i övriga landet. Trots de utsagda garantierna för kommunal barnomsorg i det familjepolitiska programmet 1984,¹²⁷ räknade centerföreträdare alltså inte med att behovet av daghem i själva verket var så stort, åtminstone inte för de väljargrupper partiledningen vände sig till.¹²⁸ Enligt detta sätt att se behövde därmed inte daghemsutbyggnaden bli så statsfinansiellt betungande. Partiledningen ställdes därför, trots försämrade statsfinanser, inte inför samma målkonflikt som t ex folkpartiet.

En förskjutning skedde dock. Partiledningen var beredd att minska det offentliga stödet till kommunala daghem och lägga över medlen på andra alternativ. Det föreslogs i en reservation tillsammans med de moderata representanterna i socialutskottet. Partiets redan blygsamma bedömning av daghemsutbyggnadsbehovet kunde därför förbilligas. Trots de ansträngda statsfinanserna såg partiledningen därför ingen anledning att frukta finansieringen av vårdnadsersättningen. (+) i rutorna i tabell 28 kunde utan problem kvarstå 1985 i jämförelse med 1982.¹²⁹

Tabell 28. Centerpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1982, 1985

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål	
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Hemma-kvinnor
1982					
Deciderad:	+	+	+	+	+
1985					
Deciderad:	+	+	+	+	+

Visserligen utgjorde de tre borgerliga partierna fortfarande efter folkpartiregeringens fall ett "borgerligt block", men styrkeförhållandena inom blocket förändrades beroende på själva koalitionsammansättningen. Moderata samlingspartiet var bundet till en politik som inkluderade privata daghem, och även centerledningen prövade denna väg. Båda partierna var dessutom bundna till vårdnadsbidrag. Centerpartiets och moderaternas förhandlingsposition gentemot det mandatsvaga folkpartiet stärktes.

Förändringen genomfördes stegvis. Först karakteriserades centerinläggen av ståndpunkten att valfrihet som sådan måste främjas. Det exemplifierade av kommunala alternativ såsom familjedaghem och deltidsförskolor. Nästa steg var att kooperativa och kyrkliga alternativ nämndes, det vill säga en organisation som huvudman. Slutligen förde partiledningen upp privata daghem på dagordningen och det borgerliga blocket var, i detta avseende, enigt.¹³⁰

Centerpartiets strategival 1986 - 1990

Den centerpartistiska ledningens familjepolitiska prioriteringar var efter valet 1985 föga förändrade i jämförelse med tidigare. Partiledningen tog liksom tidigare avstånd från att genomföra en familjepolitik med tvåinkomsttagarfamiljen som enda norm för alla barnfamiljer. Den övergripande familjepolitiska uppfattningen var att uppvärdera hemarbetet som sådant; det var en central ståndpunkt som karakteriserade centerargumentet:

Det /vårdnadsbidrag/ tar konsekvensen av ett synsätt som alltför länge har varit ställt på undantag - nämligen att arbetet med barnen i det egna hemmet har samma dignitet som någonsin något annat samhällsnyttigt arbete. Men strider inte detta mot jämställdheten? Är det inte en kvinnofälla som det gemensamma borgerliga förslaget gillar? Vi anser inte det. Tvärtom ställer vårt krav på ett erkännande av arbetet med barnen i hemmet som en fullvärdig arbetsinsats fullt i paritet med varje annan samhällsinsats speciella anspråk på en omvärdering inom såväl näringslivet som arbetslivet i stort.¹³¹ (Ulla Tillander i riksdagen 1988.)

Centerpartiet hade sedan mer än två decennier förespråkade någon form av vårdnadsbidrag/vårdnadsersättning. Centerledningen framförde inga skäl för att ompröva denna ståndpunkt. Därför är markeringarna oförändrade i tabell 29.

Tabell 29. Centerpartiets beslutspositioner i vårdnadsbidragsfrågan. 1985, 1988

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål	
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Hemma-kvinnor
1985					
Deciderad:	+	+	+	+	+
1988					
Deciderad:	+	+	+	+	+

Visserligen misslyckades partiledningen, trots både stats- och socialministerposter i de borgerliga regeringarna med att införa vårdnadsbidrag. En borgerlig uppgörelse var ändå partiledningens enda möjlighet att uppnå sina mål. I det närmast föregående skedet intog centern och moderaterna i flera avseenden samma ståndpunkter. Fortfarande 1985 enades dessa båda partier i socialutskottet om att motsätta sig höjda anordningsbidrag till den kommunala barnomsorgen. Folkpartiet gick i stället på socialdemokraternas linje.¹³² Centerpartiets ledning, som mycket klart motsatte sig förlängd föräldraförsäkring, hade inte samma möjligheter som folkpartiet att diskutera alternativ till en borgerlig trepartiuppgörelse sedan socialdemokraterna än en gång 1987 preciserat sitt avståndstagande från vårdnadsbidrag till förmån för utbyggd föräldraförsäkring. Borgerlig enighet på den parlamentariska arenan blev ett övermål för centerpartiet:

Mot denna bakgrund har centerpartiet ansett det angeläget att samla de partier som står för valfrihet och någon form av vårdnadsersättning. Vår ambition är att under vårens överläggningar utveckla den samsyn i familjepolitiken som c, fp och m framlagt i en gemensam reservation de senaste åren.¹³³ (motion 1986.)

Partiledningen var i en *deciderad* beslutsposition.

7.5 Socialdemokraterna

Partiledningens bild av samhällsförändringar

Partiledningen hade, när den gjort sin målavvägning under perioden 1960-1973, fäst stort avseende vid den snabbt ökande kvinnliga förvärvsfrekvensen,

och därvid bedömt låg- och medelinkomsttagarnas disponibla inkomster vara så låga att standarden endast kunde förbättras om båda föräldrarna förvärvsarbetade. Den fortsatta ökningen av kvinnlig förvärvsfrekvens ledde därför i sig inte till att partiledningen behövde förändra sin bedömning av samhällsutvecklingen. Fram till 1979 var sålunda partiledningens argument om de socioekonomiska förhållandena i huvudsak oförändrade. Inkomst från förvärvsarbete bedömdes vara den enda säkra trygghetskällan för barnfamiljer. Det framgår av det 1978 utarbetade programmet *Arbetarrörelsen och familjepolitiken*. "Inkomsten av arbete är avgörande för familjens levnadsstandard".¹³⁴

Den kvinnliga förvärvsfrekvensen fortsatte att stiga under 1980-talets senare del, vilket framhölls i socialdemokraternas program *Ett rättvisare Sverige*, 1988:

År 1986 var andelen förvärvsarbetande kvinnor med barn under sju år cirka 95 procent. Bland kvinnorna med barn i åldern 7-16 år förvärvsarbetade cirka 92 procent.

Många föräldrar är i dag hårt pressade av hur de ska få tiden att räcka till mellan arbete, familj och andra intressen.¹³⁵

Från partiledningens sida framfördes inget om att de brister som kvarstod i välfärdssamhället skulle vara så stora att välfärdspolitikens utformning behövde förändras. I stället framfördes i periodens början argument som hävdade övertygelsen att välfärd byggs med offentliga generella styrmedel. Det visar bl a formuleringar som dem i SAPs näringspolitiska program *Välfärd åt alla*, 1974:

Syftet med en växande samhällelig tjänsteproduktion är givetvis att öka människors välfärd och förbättra deras levnadsbetingelser. Även om den privata sektorn för närvarande svarar för huvuddelen av investeringarna krävs också andra åtgärder för att öka investeringarna. En väg är ökade satsningar på offentligt ägda företag. Denna andel bör kunna öka.¹³⁶

Omkring 1980 försämrades statsfinanserna. Detta var något helt nytt i partiernas besluts kalkyl. Inget parti förnekade heller den statsfinansiella krisen, eller konjunkturproblemen vid 1970-talets slut och under 1980-talet. Det statsfinansiella utrymmet för offentliga reformer minskade.

Hans Bergström menar i *Rivstart* att en djupgående självprövning tog sin början hos många inom det socialdemokratiska partiet efter valet 1979. Trots de borgerliga partiernas misslyckade försök att regera tillsammans, och trots de uppenbara motsättningarna på en rad sakområden inom borgerligheten, hade inte socialdemokraterna lyckats återta regeringsmakten.¹³⁷

De ekonomiska problemen framträdde nu i socialdemokratiska formuler-

ringar. I programmet *Framtid för Sverige*, 1981, framfördes uppfattningen att möjligheterna till fortsatt offentlig expansion och ökat skattetryck var små:

De stora och snabbt växande underskotten i statsbudgeten är ett uttryck för att skatteintäkterna inte räcker till för att täcka de statsutgifter som beslutats av statsmakterna. Det framstår inte som realistiskt att år från år genomföra så kraftiga skattehöjningar /som skulle behövas för att sanera statsfinanserna/.¹³⁸

Olof Palme visade i ett tal inför valet 1982 att partiledningen bestämt nått slutsatsen att det trots stundande val inte var möjligt att utlova några offentliga reformer och att den tidigare uppfattningen att offentliga satsningar fungerar som en väg för att få fart på ekonomin nu övergivits:

Socialdemokraterna vill fortsätta välfärdsbygget, men det måste ske i den takt som samhällsekonomin tillåter. Vi lovar inga nya kostnadskrävande reformer. Våra ansträngningar måste i första hand inriktas på att försvara de trygghetsreformer som börjat raseras under de borgerliga regeringarna.¹³⁹

Strax efter valet framlade regeringen proposition om sjukförsäkringen. Palme anförde där:

Det finns nu inte utrymme för nya kostnadskrävande reformer på det sociala området.¹⁴⁰

De allmänna socialpolitiska målen ändrades inte men beroende på bedömningen av de förändrade samhällsförhållanden såg partiledningen inte längre samma möjligheter som tidigare att genomföra sin socialpolitik.

Beträffande den ekonomiska politiken samt relationen mellan statsfinanser och välfärdspolitik framträdde nu "statsfinansernas reglering", deras nivå och finansiering, för första gången som ett "eget sakområde" lika viktigt som "välfärdspolitik". Det nya sakområdet behandlades av socialdemokraterna enligt två perspektiv. Det ena karakteriseras av uttalanden, vari den ekonomiska krisen på kort sikt sades vara avvärjd. Det andra karakteriseras av uttalanden, vari det hävdades att möjligheterna till nyutskott av ekonomiska medel till den offentliga sektorn i form av nya skatter var begränsade. Det första perspektivet företrädde av statsminister Ingvar Carlsson i 1989 års allmänpolitiska debatt:

Med den socialdemokratiska politiken har vi lyckats ta oss igenom och övervinna den ekonomiska krisen utan att urholka välfärden. Samtidigt har vi pressat ner arbetslösheten mot 1 %, vilket vi är i det närmaste ensamma om. Industriinvesteringarna kommer i år att ligga inte mindre än 80 % över 1982 års nivå.

De akuta hoten mot den svenska modellen är avvärjda. För första gången sedan 1962 är statsbudgeten totalbalanserad. Trots det har utrymme skapats för betydelsefulla och angelägna reformer.¹⁴¹

Det andra perspektivet framträdde mycket klart redan 1982-1985 och karakteriserade flera uttalanden av finansminister Kjell-Olof Feldt (som senare lämnade regeringen). Han framförde starkt stöd för att vidmakthålla och i vissa fall utvidga offentlig verksamhet, men samtidigt inskräppte vikten av att alla reformer måste vara totalfinansierade och att inga nya medel kunde tillskjutas. Skall en verksamhet expandera måste en annan minska, om inte effektiviseringar kan ske.

...är det alldeles tydligt att den stora majoriteten av svenska folket inte vill betala väsentligt högre skatter.

Det betyder att fortsatt utbyggnad av barnomsorg och åldringsvård - eller annan offentlig verksamhet - måste betalas genom att andra delar av den offentliga konsumtionen bantas eller genom att den offentliga verksamheten blir effektivare. Själv tror jag att det finns vissa delar av den offentliga sektorn som skulle kunna minskas, för att ge större utrymme åt andra.¹⁴² (Kjell-Olof Feldt i *Frågor till Feldt*, 1987.)

...insikten att den offentliga verksamhetens och transfereringssystemens resurs- och kvalitetsproblem inte i fortsättningen kan lösas med hjälp av en ytterligare höjning av skattetrycket. I stället måste nya begrepp som effektivitet i resursutnyttjandet, ökat konsumentinflytande och *omprövning* av gällande system, framför allt ur fördelningspolitisk synpunkt, lyftas fram.¹⁴³ (Kjell-Olof Feldt i *Tiden* 1989.)

Vår sociala välfärd har finansierats genom successiva höjningar av skatten.

Möjligheterna till ökade inkomster genom skatte- och avgiftshöjningar är emellertid begränsade. Förnyelse och utveckling måste i stället åstadkommas genom omfördelning och effektivisering i stat och kommun.¹⁴⁴ (Socialdemokraternas program *För ett rättvisare Sverige*, 1988.)

Socialdemokraternas strategival 1974 - 1978

Partiledningen hade valt en familjepolitik som vilade på förutsättningen att kommunala daghem passade de låg- och mellaninkomstgrupper partiledningen avsåg att stödja särskilt. Det visade sig emellertid att LO-medlemmarna inte utnyttjade daghemmen i samma utsträckning som andra (se kapitel 2.3). Problem för centrala väljargrupper kan innebära problem för partiledningen på väljararenan.

På den interna arenan framträdde nu detta nya argument. LOs ordförande Gunnar Nilsson motionerade 1976 i riksdagen om nattöppen barnomsorg.¹⁴⁵ Partiledningen valde att i första hand bibehålla daghem som första prioritet och samtidigt fatta principståndpunkt att även barn till nattarbetande skall kunna erbjudas kommunal barnomsorg.¹⁴⁶

I och med regeringsskiftet 1976 markerade partiledningen klart avstånd till den nya regeringen, alltså även till folkpartiet som i flera avseenden intog samma ståndpunkter som socialdemokraterna. Detta framgår av riksdagsinlägg från Sven Aspling (företvarande socialminister) som kritiserade just folkpartiet. En orsak kan vara att Aspling försökte utforma ett tydligt alternativ till moderat-/centergrupperingen inom svensk familjepolitik och samtidigt försökte framställa folkpartiet som opålitligt för de väljare som ansåg att daghemsutbyggnaden var prioriterad.

Ett dilemma uppstod under folkpartiregeringens tid. Kunde partiledningen stödja ett parti som i flera andra avseenden tillhörde den borgerliga voteringskoalitionen? Ett sådant stöd skulle dessutom minska partiledningens möjlighet att framställa socialdemokratin som den enda garanten för daghem och föräldraförsäkring. Ola Ullsten hade talat om samarbete med socialdemokraterna. Vidare tillkom folkpartiregeringen med socialdemokraternas indirekta voteringsstöd, och det vore svårt att försvara en alltför negativ inställning till det parti med vars hjälp flera viktiga mål skulle kunna uppnås. Svårigheterna framgår av riksdagsinlägg med dels uttalad kritik mot folkpartiet, dels med beröm och förståelse för detta parti. I riksdagsdebatten angående regeringens proposition om föräldraförsäkring valde Ivar Nordberg att på punkt efter punkt kritisera folkpartiet och de borgerliga för brister inom barnomsorg och annat familjestöd, medan Sven Aspling motionsvis menade att propositionen låg "väl i linje" med socialdemokraternas mål. Exemplet visar partiledningens svårigheter att distansera sig från det parti som i detta specifika frågekomplex hade ståndpunkter som låg mycket nära de egna.¹⁴⁷

Socialdemokraternas strategival 1979 - 1985

Partiledningens val av strategi företogs mot bakgrund av den förändrade beslutssituationen, där förverkligandet av ett nytt mål - att sanera statsfinanserna - måste kombineras med det gamla målet att förverkliga en familjepolitik som kunde tillgodogöras av låg- och mellaninkomsttagare. Det senare målet riskerade att bli för dyrt att uppnå.

För det första; kunde de familjepolitiska ståndpunkterna bibehållas när de offentliga medlen sinade? De ideologiska uppfattningarna gav inte partiledningen stort utrymme för att revidera familjepolitiska ståndpunkter i riktning mot privata eller selektiva socialförsäkringar, offentligt ekonomiskt stöd åt privata huvudmän eller i övrigt offentligt sparande. Dessutom var daghemsköerna fortfarande långa; allt fler kvinnor förvärvsarbetade och reallönerna sjönk. Partiledningen hade tidigare slagit fast att endast inkomst från förvärvsarbete kunde ge tillräcklig ekonomisk trygghet åt barnfamiljer.

För det andra; kunde de övergripande uppfattningarna beträffande den offentliga sektorn bibehållas? Budgetunderskottet var rekordstort, samtidigt som röster höjdes inom partiet för att skatterna nått ett tak. Om partiledningen även skulle ta hänsyn till LO-medlemmarnas önskemål om nattöppna daghem, kom barnomsorgsutbyggnaden att fördras.

Partiledningen prioriterade i en slags sekvens. Partiledningen bedömde de statsfinansiella problemen som så akuta att om ingen sanering genomfördes, kom partiets hela politik att köra fast och möjligheterna att uppnå långsiktiga mål att vara obefintliga. Det fanns inte utrymme för andra åtgärder inom något politikområde än sådana som sanerade statsfinanserna.

Tabell 30. Socialdemokraternas beslutspositioner i vårdnadsbidrags- och föräldraförsäkringsfrågorna .1973, 1975, 1978, 1982

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar-arena	Parlamentarisk arena	Daghem	Jämlikhet	Föräldraförsäkr
<i>Vårdnadsbidrag:</i>						
1973						
Deciderad:	-	-	-	-	-	-
1975						
Deciderad:	-	-	-	-	-	-
1978						
Deciderad:	-	-	-	-	-	-
1982						
Deciderad:	-	0	-	-	-	-
<i>Föräldraförsäkring:</i>						
1973						
Deciderad:	+	+	+	+	+	x
1975						
Deciderad:	+	+	+	0	+	x
1978						
Deciderad:	+	+	+	0	+	x
1982						
Omprövande:	+	+	0	-	+	x

Samtidigt fanns det emellertid inte ideologisk handlingsfrihet att ändra de familjepolitiska ståndpunkterna. Det fanns ingen möjlighet att gå på de borgerligas linje; ett vårdnadsbidrag tillräckligt stort även för låginkomsttagare skulle bli orimligt dyrt. Det fanns inte heller utrymme för statsbidrag till privata daghem.

Under de beskrivna strategiska förutsättningarna hade partiledningen satt upp så snäva gränser för sin handlingsfrihet att de familjepolitiska uppfattningarna i bästa fall kunde bibehållas på papperet, men inte genomföras i praktiken. Beslutspositionen var *omprövande*. Den följande framställningen visar att partiledningen först valde att avstå från att skjuta till ekonomiska medel till föräldraförsäkringen. Därefter förekommer inlägg som visar att partiledningen på allvar även övervägde om det var möjligt att ens fullfölja daghemsutbyggnaden. De ändrade förutsättningarna hade förändrat partiledningens bedömning. Därför har tecknen förändrats mellan 1975 och 1982, vilket framgår av tabell 30.

Redan på kongressen 1981 genomfördes en omsvängning i skarp kontrast till vad som sagts endast några år tidigare. Trots entydig bindning till både daghem och föräldraförsäkring på kongressen 1978 och i partimotion¹⁴⁸ det året, togs 1981 inget annat än principbeslut. Partistyrelsen anförde:

Socialdemokratin har lagt fast målet att försäkringen bör motsvara tolv månaders heltidsledighet enligt principen om ersättning för inkomstbortfall. Vi ska hålla fast vid detta mål Det utbyggnadsprogram som bedömdes som möjligt att förverkliga av den förra kongressen måste av ekonomiska skäl förskjutas.

/Beträffande barnomsorgens utbyggnad:/ Socialdemokratin står fast vid målet att barnomsorgen ska byggas ut för att motsvara behovet. Det kommer dock att ta längre tid att genomföra detta. Det kan finnas skäl att söka sig bort ifrån de mekaniska och alltför ofta ouppfyllda planer som kommunerna idag upprättat.¹⁴⁹

De enda områden som sades få expandera var äldreomsorg och barnomsorg.¹⁵⁰ Men den bild *Framtid för Sverige* gav över möjligheterna till vidgade offentliga utgiftsåtaganden var mörk. Partistyrelsen anförde även på kongressen 1981, tvärt emot vad som angavs på kongressen 1978, att det "knappast är/lämpligt att i nuläget fastställa det antal platser som bör tillkomma" i barnomsorgen.¹⁵¹

Partiledningen hävdade således att ståndpunkterna var oförändrade, men att det inte skulle komma att finnas några som helst ekonomiska medel att genomföra dem. Detta var en strategi som knappast hade utsikter att vara särskilt vinnande på väljararenan. Trots det stundande valet genomfördes den. Vi kan därför på goda grunder säga att partiledningen här uppfattade sitt handlingsutrymme som minimalt. Analysen har här visat en situation när partiledningen kan ha bedömt att det var lättare att genomföra en omsvängning i

oppositionsställning än i regeringsställning.¹⁵²

I tabell 30 sker förändringar främst i rutorna för föräldraförsäkring. Trots att föräldraförsäkring skulle uppskattas både på den interna arenan och på väljararenan vägde riskerna för daghemsutbyggnaden tyngre. Föräldraförsäkringen var visserligen en socialdemokratisk profilfråga ((+) i tabellen (parlamentarisk arena) 1973-1978), men daghem var en ännu viktigare profilfråga. Därför har tecknet för föräldraförsäkringen ändrats från (+) till (0) 1982 eftersom statsfinansernas ställning försvårade både daghems- och föräldraförsäkringsutbyggnad.

Det (-) som markerats i rutan för den parlamentariska arenan för vårdnadsbidrag står för risken för socialdemokraterna att försvaga sin familjepolitiska profil om vårdnadsbidrag skulle accepteras.

På den interna arenan förekom i detta skede flera helt nya argument. I debattböcker, t ex *Förnyelse i folkhemmet* av John-Olle Persson och Hans Haste, 1984, hävdades att stora förändringar måste genomföras för att senare "undgå katastrofer".¹⁵³ De fortsatte:

För socialdemokratin kan det inte vara ett mål i sig att skapa en stor offentlig sektor. Målet är att bygga och vidmakthålla ett välfärdssamhälle. Den offentliga sektorn är endast ett bland flera medel för att uppnå detta mål. Den offentliga sektorn skulle inte fara illa av att i ökad utsträckning tänka marknadsmässigt.¹⁵⁴

Klas Eklund, sakkunnig i finansdepartementet, skrev 1982 debattboken *Den bistra sanningen*. Samma argument återkom där, det vill säga uppfattningen att det var omöjligt att lösa statsbudgetkrisen med ökade skatteintäkter. De offentliga utgifternas ökningstakt måste dämpas. Vidare:

...så måste varje försök att nedbringa deras /de offentliga utgifterna/ ökningstakt ofrånkomligen innebära upprivandet av en del redan fattade reformbeslut.¹⁵⁵

På kongressen 1984 framfördes å ena sidan flera krav på fortsatt daghemsutbyggnad både motionsvis och i debatter. Maj-Lis Löw, kvinnoförbundets ordförande, menade att det var "mycket bra" med en konkret målsättning för daghemsutbyggnaden.¹⁵⁶

Å andra sidan uppträdde nu för första gången även debattörer som på allvar ifrågasatte fortsatt offentlig daghemsutbyggnad. En sådan debattör var riksdagsman Bo Södersten (denne har senare lämnat riksdagen), som i riksdagen 1985 hävdade:

...kostnaderna för våra nuvarande daghem är utomordentligt höga. En dubbling av kostnaden skulle vara nödvändig om ett flertal av barnen skulle få plats på daghem. Det är knappast realistiskt att tro att en utbyggnad av detta format är möjlig Därtill kommer som en annan viktig faktor, att det finns befogad

anledning att hysa tvivel om det ändamålsenliga i den pedagogiska struktur som präglar de flesta av våra daghem. Inga Lantz /vpk/ säger att den /utbyggd barnomsorg/ är lönsam och att kommunförbundet har bevisat detta. Jag tror att de undersökningar och cost-benefit-analyser som har gjorts under senare år då man har försökt visa detta är fullständigt ohållbara.¹⁵⁷

I *Tiden* framförde tidningens tidigare redaktör Sten Johansson tvivel på inkomstbortfallsprincipen i föräldraförsäkringen eftersom det enligt honom både bevarar inkomstolikheter och missgynnar dem som inte heltidsarbetar. Han menade vidare att långa vistelsetider på daghem i princip inte är bra för barnen. Daghemsutbyggnadens form och innehåll har enligt Johansson "karak- tären av provinsiell modevåg med vetenskapliga förtecken och med svindlande kostnadskonsekvenser". I stället borde någon form av moderskapspenning införas och barnbidragen förstärkas, liksom även större möjligheter till deltids- arbete och deltidsbarnomsorg. Johansson hävdade att barnomsorgen i princip skall organiseras så att den är lika för alla barn. Räcker inte resurserna borde öppettiderna begränsas t ex sex timmar per dag för alla barn.¹⁵⁸

Det framgår av dåvarande finansministern Kjell-Olof Feldts svar i *Samtal med Feldt*, 1984, att frågan om barnomsorgens huvudman kunde diskuteras även i partiledningen. Feldt menade att privat barnomsorg borde få förekom- ma, så länge den är offentligt reglerad. Han menade även att kvalitetskraven inom barnomsorgen drivits för långt. Dessa två argument förekom här för första gången från socialdemokratiskt håll.¹⁵⁹

Det ideologiska handlingsutrymmet för att på något vis reformera daghems- utbyggnaden var snävt. Ståndpunkten hade länge varit att barnomsorg skall vara offentligt producerad och finansierad. Partiledningen hade inte på samma sätt som de borgerliga partierna friheten att förespråka privata daghem, eftersom en omsvängning helt skulle svära mot de ideologiska uppfattning- arna. Handlingsutrymmet inskränktes till att underlätta för vissa ej vinstgivan- de alternativ, såsom kooperativ.¹⁶⁰

På ett familjepolitiskt område var möjligheten till återhållsamhet, utan att helt bryta mot den ideologiska uppfattningen att social omsorg skall motsvara "generös insitutionalism", större. Det gäller föräldraförsäkringen. Det famil- jepolitiska policyinstrumentet bidrag ligger längre från partiledningens social- politiska ideologi än policyinstrumentet offentlig serviceutbyggnad. Genom att avstå från förlängd föräldraförsäkring till förmån för daghemsutbyggnad uppnådde partiledningen besparingar utan att behöva offra det familjepolitiska policyinstrument som låg närmast partiets socialpolitiska ideologi. Socialmi- nister Sten Anderssons anförande på kongressen 1984 visar att partiledningens offer blev att nedprioritera föräldraförsäkringen:

...skall vi ha klart för oss att det /förlängd föräldraförsäkring/ drar en kostnad av 2 miljarder.¹⁶¹

Det svåra statsfinansiella läget innebar att regeringen var tvungen att sanera finanserna. I annat fall hotade en så svårartad kris att hela basen för det generella välfärdssystemet skulle rasa.

Den socialdemokratiska partiledningen hade kommit i en beslutssituation i vilken tidigare förespråkade åtgärder för att genomföra reformer i enlighet med sina ideologiska uppfattningar ställdes under omprövning. Men uppfattningarna var så starkt kända att de tills vidare lämnades orörda.

Här förelåg två beslutssekvenser. Först genomfördes en prioritering inom området familjepolitik. Därefter en prioritering av hela den därvid formulerade familjepolitiken i förhållande till alla andra övergripande mål och politikområden. Som framgår av den tidigare framställningen skulle svaret på dessa prioriteringar kunna sammanfattas med "vi ger inte efter för de borgerliga; så fort det blir en principdiskussion står vi fast". Samtidigt fattades beslutet att "vi gör inget nu". Det enda "aktiva" agerande som skedde var att blockera borgerliga förslag. På så vis kunde regeringen förhindra, i varje fall i negativ bemärkelse, att den familjepolitik som genomfördes baserades på konkurrerande mål. Härtill fanns goda möjligheter genom voteringskoalitionen tillsammans med vpk.

1984 var partiledningen mycket nära att till och med överge daghemslinjen. Kort tid före kongressen 1984 hade nämligen regeringen framlagt proposition om minskning av förskolläro- och fritidspedagogutbildningen. Utbildningen i Uppsala, Borås och Visby lades ner. De skäl som angavs av utbildningsminister Lena Hjelm-Wallén i den efterföljande riksdagsdebatten var, stick i stäv mot en eventuell prioritering av daghemsutbyggnad, följande:

Naturligtvis hade det varit bäst om man hade kunnat önsketänka och säga att välfärden kräver alla dessa utbildade förskollärare, fritidspedagoger Men problemet är ju att samhällsekonomin är sådan att behovet inte kan omsättas i barnomsorg, sjukvård och tandvård. Det grundläggande skälet för denna nedskärning är givetvis att samhällsresurserna är och kommer att vara begränsade.¹⁶²

Det förelåg uppenbarligen samtidigt helt motstridiga målprioriteringar och verklighetsbedömningar inom olika delar av partiledningen. En utvidgad förskolläro- och fritidspedagogutbildning hade endast några år tidigare i programmet *Arbetarrörelsen och familjepolitiken* framförts som en garanti för utbyggd barnomsorg.¹⁶³ Hade beslutet om förskolläro- och fritidspedagogutbildningen alls föregåtts av någon "bedömning"?

Här saknades tydligt en övergripande strategi för familjepolitiken. Inga röster framkom från någon av partiets socialpolitiker om att sådana sparkrav Hjelm-Wallén förde fram skulle vara oförenliga med familjepolitiska mål. I stället hade sparkraven företrädde, och dessa sparkrav följde statsfinansernas utveckling. Samhällsekonomin hade satt en omedelbar gräns för partiledningen som blivit så oroad att beslutet togs utan någon närmare diskussion om dess konsekvenser för strategin för olika sakområden i övrigt. Partiledningen var inne i ett *omprövande* skede, där det alltså i vissa lägen först i efterhand till och med för den själv framgick vad det var den prövat.

Socialdemokraternas strategival 1986 - 1990

Till skillnad från situationen 30 år tidigare fanns vid 1980-talets slut ingen stor ny finansieringskälla, t ex omsättningsskatt, att tillgripa när statsfinanserna var dåliga. Nu diskuterades vilka omprövningar i synen på den offentliga sektorn som var möjliga. Det gällde möjligheterna att finansiera den offentliga sektorn med höjda skatter, men även mer allmänt synen på den offentliga sektorn som "motor" för den övriga samhällsekonomin. Dessa övergripande beslut ledde för det andra till följdavgöranden inom olika sakområden, varav familjepolitiken var ett.

Inom familjepolitiken var prioriteringen oförändrad. Offentlig daghemsutbyggnad i första hand, föräldraförsäkring i andra hand som ett alternativ till de borgerligas vårdnadsbidragsförslag, var de policyinstrument som bäst passade socialdemokraternas socialpolitiska ideologi. När statsfinanserna förbättrats något var det interna trycket stort på partiledningen att förverkliga daghemsutbyggnadsmålet. Att dessutom bygga ut föräldraförsäkringen framställdes av ledningen som alltför dyrt på kort sikt; det visar varningarna på partikongressen 1987. Här uppstod emellertid ett dilemma. Om den socialdemokratiska partiledningen fattade beslut om fortsatt daghemsutbyggnad gav det möjlighet för de borgerliga partierna att reagera på ett konkret program. Om de borgerliga därvid skulle föreslå vårdnadsbidrag som ett alternativ till daghem, stod socialdemokraterna i sin tur utan konkret alternativ till de föräldrar som önskade stanna hemma med sina små barn. Då måste även föräldraförsäkring införas, men därtill saknades fortfarande resurser.

LO hade i sina *Familjepolitiska riktlinjer*, 1987, förespråkat 24 månaders föräldraförsäkring, något som även påpekades på partikongressen.¹⁶⁴ Debatten på partikongressen 1987 visar att det fanns ett starkt tryck på den interna arenan att förlänga föräldraförsäkringen (och för daghemsutbyggnad). Många medlemmar oroade sig över socialdemokraternas möjligheter att hävda sig på

väljararenan mot de borgerligas vårdnadsbidragsförslag, trots att de tre borgerliga partierna ännu inte lyckats enas:

Familjepolitiken kan bli av avgörande betydelse i den stundande valrörelsen. Vårt bästa argument mot borgerliga förslag om vårdnadsbidrag är en rejäl satsning på en utbyggd föräldraförsäkring.¹⁶⁵ (Johnny Örbäck, Skåne.)

Jag bävar för att i nästa valrörelse möta de unga familjernas iskalla blickar utan något konkret besked, allt medan borgarna fortsätter att basunera ut sitt vårdnadsbidrag. Det vore en fantastisk styrka, om vi i 1988 års val kunde vara konkreta, när det gäller familjepolitiken.¹⁶⁶ (Karin Jonsson, Stockholm.)

Åtskilliga av oss, som jobbar i kommunerna, blev hemskt glada när förslaget om föräldraförsäkringen basunerades ut inför partikongressen. Onekligen är det så, att vi i den allmänna debatten har haft svårt att hävda oss mot förespråkarna för vårdnadsbidrag.¹⁶⁷ (Jan Andersson, Skåne.)

Partiledningens dilemma framgår av statsrådets Bengt Lindqvist inlägg på kongressen:

Varför går vi då inte längre? Det är angenämt att notera det tryck och de brinnande ambitioner som finns, när det gäller familjepolitiken. Så långt är vi överens. Men vi har redan tagit ett mycket djärvt beslut om utbyggnaden av barnomsorgen. Som jag sade tidigare, innebär det, att staten och kommunerna tillsammans måste plocka fram en miljard kronor varje år fram till 1991. Föräldraförsäkringen innebär likaledes ett mycket stort åtagande. Enligt min mening är det viktigt, att det finns handlingsfrihet för partistyrelsen i den här frågan. Partistyrelsen avvisar därför tanken på att bestämma en tidtabell för utbyggnaden.¹⁶⁸

/Även kvinnoförbundets ordförande Maj-Lis Lööw varnade för kostnaderna:/ ...höja ett varnande finger med hänsyn till de ekonomiska resurserna vi vet, att det här är två oerhört dyra reformer.¹⁶⁹

Kongressens beslut blev betydligt mer bindande än partistyrelsens förslag. Meningen "utbyggnaden måste ske i flera etapper" ströks. Likaså ändrades meningen "(a)mbitionen bör vara att ta ett första steg i utbyggnaden av föräldraförsäkringen under kommande kongressperiod" till "(a)mbitionen är att utbyggnaden till 18 månader skall vara slutförd i början av 1990-talet".¹⁷⁰

I beslutet ingick även meningen "(t)akten i utbyggnaden blir beroende av de ekonomiska förutsättningarna och av avvägningen mot andra reformkrav".¹⁷¹ För ett sådant mått av handlingsfrihet vädjade partiordföranden Ingvar Carlsson just före kongressens omröstning:

Kongressen måste vara helt medveten om att vi i dessa fall /föräldraförsäkring, skola, vård, omsorg/ måste ta fram resurserna först och sedan genomföra reformerna. Men vår bedömning är, att utbyggnaden till 18 månader ska kunna vara slutförd i början av 1990-talet.¹⁷²

Partiledningen hade alltså begränsad handlingsfrihet på den interna arenan. Ett visst handlingsutrymme beträffande själva utbyggnadstakten kvarstod fortfarande. Parallellt med kongressens beslut slutförde emellertid de borgerliga partierna sina förhandlingar om familjepolitik. Uppgårelsen om vårdnadsbidrag kom endast ett par månader efter det socialdemokratiska beslutet. I ett slag förändrades således partiledningens beslutsituation, dels på den parlamentariska arenan, dels på väljararenan.

På den parlamentariska arenan stod socialdemokraterna nu inte mot en splittrad utan mot en enig borgerlighet, vilket de borgerliga debattörerna betonade i den allmänpolitiska debatten i februari 1988. De underströk även att socialdemokraterna saknade motförslag. Statsrådet Lindqvist tvingades där konstatera att socialdemokratien var osäker på ekonomin, men kom också med vad som kan uppfattas som partiledningens första bindning i riksdagen till utbyggnadsplanen av föräldraförsäkringen:

...vi kommer igen längre fram i vår. Vi har alltid försökt ta ansvar för de löften som vi ställer ut, och vi känner just nu en stor osäkerhet - av hänsyn till den internationella situationen, av hänsyn till avtalsrörelsen och av hänsyn till vad som händer här i riksdagen under de närmaste månaderna. Av alla dessa skäl vill vi vänta, men vi kan lova barnfamiljerna besked om vad som blir den socialdemokratiska familjepolitiken i övrigt inför valet.

I det kommer också att ingå ett besked om hur vi skall bygga ut föräldraförsäkringen.¹⁷³

Därmed minskades möjligheterna att dra ut på utbyggnadstakten drastiskt. Om inte helt bindande förslag till föräldraförsäkring framlades, riskerade socialdemokraterna att stå utan konkret motalternativ till vårdnadsbidrag på väljararenan inför valet 1988. Beslutspositionen blev *deciderad*. Regeringens proposition framlades i december 1988. Av tabell 31 framgår att den enda förändringen mellan 1982 och 1988 gäller rutan för den parlamentariska arenan för föräldraförsäkringen. Denna förändring räckte för att socialdemokraterna åter skulle känna sig tvingade att markera sin familjepolitiska profil genom att tydligt och med konkreta förslag ställa vårdnadsbidrag mot föräldraförsäkring/daghem.¹⁷⁴

Tabell 31. Socialdemokraternas beslutspositioner i vårdnadsbidrags- och föräldraförsäkringsfrågorna. 1982, 1988

Partiets samlade bedömn.	Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser på tre arenor			Den övervägda ståndpunktens (ja) konsekvenser för relaterade mål		
	Intern arena	Väljar- arena	Parlamentarisk arena	Jämlik- Daghem het	Föräldra- försäkr	
<i>Vårdnads- bidrag:</i>						
1982						
Deciderad:	-	0	-	-	-	-
1988						
Deciderad:	-	0	-	-	-	-
<i>Föräldra- försäkring:</i>						
1982						
Om- prövande:	+	+	0	-	+	x
1988						
Deciderad:	+	+	+	-	+	x

Ståndpunkter till stöd för lägre prioriterade policyinstrument är ofta instabila och ger partiledningen vissa möjligheter att ändra sig om förutsättningarna ändras. Så snart statsfinanserna åter försämrades ifrågasattes ännu en gång socialdemokraternas vilja att skjuta till medel för både föräldraförsäkring och daghem.

Den beslutade utbyggnaden av föräldraförsäkringen sköts på framtiden. Partiledningen närmade sig ett läge när alla dess familjepolitiska mål höll på att sättas i fråga. Det ligger då nära till hands att partiledningen förr eller senare kommer att överväga möjligheterna till privat barnomsorg; det vill säga börjar diskutera privat produktion men offentlig finansiering, för att undvika en diskussion om svek åtminstone vad beträffar utbyggnadsmålen.

7.6 Vänsterpartiet kommunisterna

Partiledningens bild av samhällsförändringar

Vänsterpartiet kommunisternas partilednings argument beträffande samhällsförändringarna ger en bild av kriser och problem för en ekonomi utsatt för kapitalismens inneboende karakteristika. Detta slår enligt partiledningen särskilt hårt mot de sämst ställda och mot barnen. Det framgår av argument av detta slag:

Kapitalismens utvecklingslagar skapar en för barnen fientlig och socialt olämplig miljö. Utslagningsprocessen producerar allt fler specialproblem.¹⁷⁵ (Motion 1975.)

Kapitalismens utvecklingslagar skapar en för barnen fientlig och socialt olämplig miljö. De sämst ställda barnen är ofta de som blir mest utsatta och sårbara och hämmas mest i sin utveckling.¹⁷⁶ (Motion 1976.)

Aldrig tidigare har barnen haft det så materiellt bra som i dag, men barnen har heller aldrig exploaterats så cyniskt av de kommersiella krafterna i form av olika kulturyttringar, kläder och fritid i ett farligt överflöd. Egentligen lever många barn i ett nytt slags fattigdom och i en historielöshet, ofta i sterila, torftiga boendemiljöer. 70 % av alla äktenskap slutar i skilsmässa. Många barn tvingas flytta från en ort till en annan Ensamhet och isolering är ett av våra största samhällsproblem ett samhälle som utmärks av konkurrens, elit tänkande och en betoning av individens ansvar för sitt liv.¹⁷⁷ (Inga Lantz i riksdagen 1985.)

Produktion i samhället sker enligt partiledningen för "profit" och inte efter "behov". I debatter har partiföreträdare hänvisat till att särskilt ensamstående föräldrar var en grupp som drabbades, men även att arbetslösheten var rekordstor vilket försämrade barnfamiljernas försörjningsmöjligheter.¹⁷⁸

Partiets representanter menade att kvinnor förvärvsarbetar för att de så önskar. Inga Lantz hävdade i riksdagen att det redan 1982 skulle komma att saknas en miljon platser i barnomsorgen. Tvåinkomsttagarfamiljen beskrevs som en önskvärd realitet.¹⁷⁹

Det är faktiskt bara 10 % av förskolebarnen som har någon förälder hemma i dag.¹⁸⁰ (Inga Lantz i riksdagen 1983.)

Entydiga resultat från en omfattande 10-årig studie visar bl.a. att barn, som från tidig ålder gått på daghem klarar sig bättre när de börjar skolan än barn, som haft andra former av barnomsorg. Ju tidigare de börjat desto bättre.¹⁸¹ (Motion 1989.)

Vänsterpartiet kommunisternas strategival

Vänsterpartiet kommunisternas ideologi sätter snäva gränser för partiledningens möjligheter att välja familjepolitiska ståndpunkter. Detta utgör både en strategisk styrka och ett strategiskt problem. Styrkan ligger däri att partiledningen helt utan prioriteringsproblem kan välja ståndpunkten att daghem skall byggas. Daghem är en kollektiv vårdform som möjliggör ordnad barnomsorg åt tvåinkomsttagarfamiljer.

Förskoleverksamheten medför att barn från skilda miljöer utvecklingsmässigt får ett mer likartat utgångsläge när den egentliga skolan börjar. Daghemmen kan på ett annat sätt än hemmen ge möjligheter att utveckla relationer och gemenskap och känsla för hänsynstagande till andra människor. På det sättet kan barnomsorgsverksamheten i viss utsträckning motverka en del av det kapitalistiska samhällets förödande konsekvenser för det stora flertalet människor.¹⁸² (Motion 1976.)

I tider när individualismen flödar måste den kollektiva gemenskapen utgöra motvikt.¹⁸³ (Motion 1982.)

Partiledningen var dessutom övertygad om denna ståndpunkts popularitet på väljararenan.

Dilemmat för partiledningen var att även andra partier förespråkade barnomsorgens utbyggnad. Partiledningen låg därför "ett steg före". För att inte vpks ståndpunkt skulle riskera bli ett otydligt alternativ till sin främste konkurrent, socialdemokraterna, sattes utbyggnadsmålen högre än konkurrenternas. Att partiledningen resonerade så visar höjningen av partiets utbyggnadsplan 1976. Vpk förespråkade länge 150000 nya platser under fem år. Detta krav tillgodosågs i den överenskommelse mellan regeringen och kommunförbundet som ingicks 1976. Vpks ledning valde i detta läge att kalla utbyggnaden "oacceptabel" och höjde kravet till 250000 platser. Senare höjdes kravet ytterligare till en miljon platser, framfört 1979.¹⁸⁴

Partiledningen försökte alltså, för att framstå som ett trovärdigt alternativ inför väljarna, göra troligt att socialdemokraterna, som var den främste konkurrenten om vpks väljare och som också förespråkade daghem, inte var ett trovärdigt alternativ till de borgerliga partierna. Denna strategi framgår av följande argument:

...kan vi inte annat än beklaga att socialdemokraterna fortfarande står fast vid den plan som de 1975 var så rörande överens med de borgerliga partierna om Det är också beklagligt att man på den kanten accepterar den flora av olika privata daghemsverksamheter som börjar växa upp...¹⁸⁵. (Eva Hjelmström i riksdagen 1978.)

...fråga efter intentionerna från socialdemokraterna när det gäller att trygga utbyggnaden. Är det arbetsmarknaden eller barnens behov av en trygg och bra barnomsorg som skall styra utbyggnaden?¹⁸⁶ (Inga Lantz i riksdagen 1983.)

Nu retirerar socialdemokraterna /angående barnomsorgen/ och går på en borgerligt konservativ linje. Det fattas mellan 300 000 och 400 000 platser i heldagsomsorg, och nu föreslår regeringen en utbyggnad på 55 000 platser.¹⁸⁷ (Inga Lantz i riksdagen 1985.)

Regeringen påstår att barnomsorgen skall vara fullt utbyggd senast 1991. Med nuvarande inriktning och utbyggnadsplanering kommer inte denna målsättning att kunna uppfyllas.¹⁸⁸ (Motion 1987.)

7.7 *Borgerlig samling?*

Innebar det gemensamma borgerliga förslaget om vårdnadsbidrag att det skapades förutsättningar för att nära tre decenniers borgerlig splittring skulle ha kunnat biläggas? Tveklöst uppnåddes enighet i en för det borgerliga samarbetets trovärdighet avgörande fråga. Vid flera riksdagsdebatter hade folkpartiledamöter, som tidigare framfört stora invändningar, klart markerat sitt stöd för uppgörelsen. Anne Wibble menade sålunda i riksdagsdebatten om stöd till barnfamiljer m.m. på våren 1988:

Vårdnadsbidraget kommer att leda till att föräldrarna får möjlighet att välja själva. Det tycker vi är bra.¹⁸⁹

Socialdemokraterna ställde utbyggd föräldraförsäkring mot vårdnadsbidrag. Angående detta val anförde Birgit Friggebo i den allmänpolitiska debatten 1989:

...vi tycker det är viktigt att inkomstbortfallsprincipen gäller under den första tiden. Det är delvis en annan fråga som kommer upp ju äldre barnet blir. Då är det inte fråga om att tvinga föräldrarna att stanna hemma för att de skall få del i välfärdsbygget. Med föräldraförsäkringen måste de vara hemma för att få ut pengarna. Vårdnadsbidraget innebär att de kan välja.¹⁹⁰

Andra inlägg visar däremot att flera folkpartister ännu inte helt släppt tidigare intagna ståndpunkter. I argumentationen för uppgörelsen använde ledamöter från de olika partierna fortfarande sins emellan skilda ordvändningar och formuleringar från tiden före uppgörelsen. Medan Daniel Tarschys i riksdagen 1988 (efter trepartiuppgörelsen) hävdade att vårdnadsbidraget "inte /är/ ett belopp som täcker kostnaderna för barnomsorgen, utan det är just ett bidrag"¹⁹¹, fortsatte centerpartister och moderater att tala om ersättning till de hemarbetande. Termen "vårdnadsersättning" börjar återigen användas av centerpartister.

Även för den hemarbetande innebär det /vårdnadsbidraget/ en ersättning för det arbete som utförs med vård av de egna barnen.¹⁹² (Karin Israelsson (c) i riksdagen 1989.)

En abstrakt uppfattad jämlikhetsidé som uppsatte karriären i yrkeslivet som främsta, ensidiga målsättning, glömde i sin enögdhet bort att barnen krävde sin tid och också behövde sina föräldrars tid.¹⁹³ (Ulla Tillander (c) i riksdagen 1988.)

Min fråga är då: Är det inte arbete att vårda barn i hemmet om det är ens egna barn? Varför är det ett arbete att vårda andras barn om det inte är ett arbete att vårda de egna?¹⁹⁴ (Göte Jonsson (m) i riksdagen 1988.)

En del kritiker har påpekat att vårdnadsbidraget inte ersätter en inkomst av förvärvsarbete. Det är sant och det är inte heller meningen. Vårdnadsbidraget skall ses som en hjälp att klara de kostnader som vård av små barn medför.¹⁹⁵ (Folkpartiets familjepolitiska program *Tripp, trapp trull*, 1988.)

Samtidigt framfördes i moderata inlägg ett avståndstagande från föräldraförsäkring och fullt utbyggd barnomsorg 1991:

Föräldraförsäkringen med den utformning den har fått stärker än mer statens, det offentligas, grepp över människorna. ... Barnomsorgsmålet håller inte och kommer inte att hålla.¹⁹⁶ (Margit Gennser (m) i riksdagen 1989.)

Utskottet tillstyrker därför förslaget i motion Sf336 om att den generella ersättningsnivån inom föräldraförsäkringen sänks till 80 %.¹⁹⁷ (Reservation (m) i socialförsäkringsutskottet 1988.)

Uppgörelsen var resultatet av en kompromiss. Det erkändes utan omsvep av Daniel Tarschys (fp) i riksdagsdebatten om stöd till barnfamiljer m.m. våren 1988:

I folkpartiet har vi tidigare arbetat för ett helt skattefritt vårdnadsbidrag, men vi är tillfredsställda med den här kompromissen, som innebär att vårdnadsbidraget blir skattefritt för de allra flesta.¹⁹⁸

Överenskommelsen innebar att folkpartiet fått ge med sig på ett antal punkter. Den viktigaste var att vårdnadsbidraget var beskattningsbart, inte tvärtom vilket folkpartiet (och tidvis även moderaterna) dittills förespråkade dels för att undvika tröskeleffekter, dels för att framhäva att vårdnadsbidrag var ett "bidrag" och inte en "lön". Moderata samlingspartiet fick igenom sitt sedan 1960 framförda krav om avdragsrätt för styrkta barnutlysingskostnader, medan folkpartiets och centerpartiets ståndpunkt att bidraget skall utgå under hela förskoleåldern blev vad partierna enades om. Centerpartiet har främst fått avstå sitt krav, att bidraget skall utgå "per familj" och gå med på uppgörelsen som gäller "per barn". Varje parti bibehöll alltså vissa argument och ordvändningar

från tiden före uppgörelsen. På en punkt förekom emellertid en konsekvent förändring. Det gäller termen "vårdnadsbidrag", som samtliga partiers representanter övergick till att använda konsekvent.¹⁹⁹

I inledningen till detta avsnitt ställdes frågan, huruvida det gemensamma borgerliga förslaget om vårdnadsbidrag innebar att nära tre decenniers borgerlig splittring skulle kunna ha bilagts.

Särskilt folkpartiet stod inför svåra prioriteringsproblem. Eftersom regeringen beslutat om förlängning av föräldraförsäkringen till 18 månader tvingades folkpartiet inför valet 1988 att överväga upprivandet av denna förlängning. Detta under förutsättning att folkpartiledningen valde att stå kvar vid överenskommelsen om vårdnadsbidrag. En sådan lösning var osäker på den interna arenan, det framgår av de riksdagsinlägg som tidigare citerats. Att bibehålla föräldraförsäkringen oförändrad i det rådande statsfinansiella läget kunde däremot leda till ett avsevärt krympt vårdnadsbidragsförslag. I annat fall skulle reformens finansiering leda till sådana offentliga besparingar på andra områden till vilka det för närvarande inte fanns ideologiskt spelrum för folkpartiledningen. Återstod att på något vis dra sig ur trepartiuppgörelsen och åter, kanske i förhandling med socialdemokraterna, försöka reformera barnbidragen i riktning mot "småbarnstillägg". Risken skulle då vara uppenbar att folkpartiet ännu en gång fått klä skott som borgerlighetens splittrare, vilket knappat skapa besvär på väljararenan och den parlamentariska arenan.

De borgerliga partiledningarna hade strategiska mål som sammanföll i flera avseenden, och valde att förhandla med avsikten att uppnå dessa mål. I förhandlingen var det emellertid konkreta sakståndpunkter parterna förhandlade om. En förhandling kan leda fram till en överenskommelse där parterna får igenom så mycket av sina sakpreferenser att det samlade resultatet av förhandlingen blir motsägelsefullt. Ett annat resultat kan bli att prioriterings- och finansieringsfrågor kortsiktigt skjuts åt sidan i en kohandel för att tillgodose ett överordnat strategiskt mål. Inför valet 1988 var ett sådant överordnat mål borgerlig enighet på den parlamentariska arenan.²⁰⁰

I valet mellan "marknadslösningar" och "offentliga lösningar" hade de borgerliga partierna lyckats enas om offentligt finansierad, men privat producerad, barnomsorg som ett alternativ till en uteslutande offentligt organiserad barnomsorg. Vårdnadsbidrag var en del i denna uppgörelse. Även på detta mer generella plan finns det anledning att sätta frågetecken för begreppet "borgerlig samling". Så länge den familjepolitiska uppgörelsen är ett led i att stärka marknadsmekanismerna och möjligheterna till individuella alternativ, det vill säga valet att stödja privat produktion, förefaller enighet råda. Om vi däremot närmar oss den offentliga sektorns finansiering - storlek och budgetunderlag -

finns anledning att peka på de stora skillnader som föreligger mellan moderata samlingspartiet och folkpartiet/centerpartiet. För den moderata partiledningen är målet kraftigt sänkt totalt skattetryck. Folkpartiet argumenterar i stället för sänkta marginalskatter, medan möjligheterna till sänkt skattetryck med bibehållen generell välfärdspolitik anges som mindre. Skulle det alltså visa sig att de effektivitetsvinster som kan uppnås med offentligt finansierad och garanterad men privat producerad offentlig verksamhet, t ex barnomsorg, är marginella,²⁰¹ kvarstår hela problematiken med stora offentliga finansieringsåtaganden och de ideologiska skillnaderna mellan de borgerliga partierna aktualiseras åter. Så snart folkpartiledningen uppfattar samarbetet som ett hot mot möjligheterna att skapa jämställda villkor för förvärvsarbete män och kvinnor riskerar varje uppgörelse att rivas upp.

För att få gehör för sin uppfattning om sänkt skattetryck skulle den moderata partiledningen kunna föreslå offentliga besparingar inom områden som prioriteras lägre av partiledningen. Som den tidigare framställningen visat, är två sådana områden föräldraförsäkringen och de kommunala daghemmen, det vill säga de områden på vilka folkpartiets ledning hittills konsekvent avvisat alla förslag till besparingar, inte minst av jämställdhetsskäl. Detta har också i praktiken redan skett efter uppgörelsen, när moderata samlingspartiets ledning föreslog att ersättningsnivån i föräldraförsäkringen sänks. Just före uppgörelsen framfördes även förslag att statsbidragen till kommunala daghem skall minskas (se kapitel 6.1). Vid besvär med de offentliga finanserna kan den moderata partiledningen dessutom med större emfas hävda, att hela välfärdssystemet måste omstöpas till ett selektivt stödsystem för att spara pengar (jämför kapitel 3.1). Folkpartiets ledning har här emellertid hittills konsekvent motsatt sig nedskärningar av angivet slag. Den markerar även stöd för ett generellt välfärdssystem med ett stort inslag av standardtrygghetssystem. (Vilket sammanfaller med kategorin "generös institutionalism" i Hadenius' typologi för socialpolitisk ideologi, jämför kapitlen 1.4 och 3.7.) Från centerns håll förespråkas visserligen ett i vissa avseenden selektivt välfärdssystem,²⁰² men med starka markeringar för ett system med vida ekonomiska stödramar befriat från besparingar. Det sammanfaller närmast med kategorin "generös residualism". Avgörande blir således åter avvägningen mellan sakpreferenser och strategiska preferenser. Särskilt svåra blir de borgerliga partiernas strategiska avvägningsproblem om statsfinanserna ännu en gång skulle försämrats.

Det borgerliga övergripande målet på den parlamentariska arenan inför förhandlingarna hade alltså fått till konsekvens att partiledningarna kommit i ett beslutsläge som påminner om en kohandelssituation. Moderata samlingspartiet gick med på det för folkpartiet oavvisliga kravet om full daghemstäck-

ning till 1991. Folkpartiet å sin sida gick med på den relativt höga nivån på bidraget, 15000 kronor per barn och år, liksom även skatteavdrag för styrkta barntillsynskostnader. Parterna fick således igenom sina viktigaste ståndpunkter, vilket emellertid fick till konsekvens att finansieringen blev svår att klara. I synen på den offentliga sektorns finansiering och omfattning skiljer sig partiernas ideologier åt. I den uppgörelse som presenterades i december 1987 saknades följaktligen finansieringsförslag.

Kohandeln medförde alltså att alla partier tvangs ställa sig bakom sådana familjepolitiska policyinstrument som de tidigare inte i första hand hade funnit omedelbart förenliga med sina socialpolitiska ideologier. Uppgårelsen vilade därför på mycket osäker grund. Om de strategiska och/eller samhälleliga förutsättningarna ändrades skulle partierna utan större svårigheter kunna lämna ståndpunkterna till förmån för familjepolitiska policyinstrument som bättre passar med deras socialpolitiska ideologier. Den borgerliga samlingen kommer förr eller senare att utsättas för påfrestningar.²⁰³

8 Förutsättningar, strategier och ståndpunkter

8.1 Att förklara strategier och ståndpunkter

Alla partiledningar började 1965-1970 inse att de väldiga förändringarna i familjeekonomi, samhälllig strukturuomvandling och offentlig expansion samt den parallellt kraftigt ökande kvinnliga förvärvsfrekvensen ofrånkomligen skulle nödvändiggöra stora omprövningar av den dittills förda familjepolitiken. Folkpartiet och socialdemokraterna såg - av delvis olika skäl - utvecklingen som både önskvärd och ofrånkomlig. De förenades i uppfattningen att familjepolitiskt stöd i första hand borde komma tvåinkomsttagarfamiljer till del. Sådana åtgärder har varit mycket statsfinansiellt krävande. Centern och moderaterna har i stället menat att samhällsutvecklingen i flera avseenden var såväl oönskad som möjlig att motverka. De har hävdats att stöd till eninkomsttagarfamiljer borde prioriteras framför kostnadskrävande reformer till tvåinkomsttagarfamiljer.

Två strategiska problem har ständigt varit närvarande i partiernas bedömning av sin familjepolitik. För det första tvingas det parti, som valt resurskrävande utbyggnadsprogram, att hantera svåra målkonflikter när resurserna tryter. Detta blev akut under 1980-talet. För det andra tvingas det parti, som valt att tillsammans med andra partier presentera gemensamma ståndpunkter, välja mellan att förlora sin profil i frågan eller att äventyra blocktrovärdigheten. Eftersom partierna normalt står mot varandra i "de borgerliga" och "de socialistiska" blocken har konkurrensmöjligheterna försvårats av att de familjepolitiska uppfattningarna gått på tvärs med denna gamla skiljelinje. Partierna har mellan 1960-1990 prövat olika vägar för att lösa dessa svårigheter.

Den föreställningsram Jon Elster diskuterat i generella termer har i kapitlen 2-7 applicerats på en konkret politisk verklighet - svensk familjepolitik. Det finns nu underlag för att mer preciserat än vad Elster gör diskutera förhållandet mellan analysens förklaringskomponenter. Elster säger endast att strukturella förhållanden ("filter ett") fungerar som en "constraint" på aktörers handlingsalternativ, men ingenting om vari denna begränsningsfaktor består.¹

I kapitel 1.6 beskrivs den utvecklade analysmodellen som en "låda" med successivt minskande ramar inpassade i varandra. I den yttre ramen finns inskrivet "samhällsförhållanden" och i den innersta "beslutsposition"/"ståndpunktsval". Däremellan finns i tur och ordning ramarna "ideologisk bedöm-

ning” och ”strategisk bedömning”. För hela modellen gäller att när en ståndpunkt förändrats har något i de ”omgivande” ramarna förändrats. Analysmodellen är alltså i och för sig ”symmetrisk” i den meningen att vi i utgångsläget inte gett dess olika ramar specifika vikter eller specificerat ramarnas förklaringskraft inom en och samma tidsperiod. Det är de empiriska resultaten som ska ge underlag för att åsätta dem sådana vikter.

Sedan vi lämnat utgångsläget och arbetat oss igenom empirin visar resultaten att partiernas socialpolitiska ideologier mellan 1960 och 1990 i sina huvuddrag uppvisat *en hög grad av stabilitet* trots stora samhällsförändringar. Det är därför möjligt att betrakta socialpolitisk ideologi som en förklaringsfaktor till skillnader mellan partierna inom en viss tidsperiod.² I den mer preciserade utformningen av ideologin har partierna i och för sig genomfört vissa omtolkningar av vilka åtgärder som bör vidtas när samhället förändrats. Dessa omtolkningar har varit att socialdemokraterna och folkpartiet 1965-1979 drog sig åt vänster i den typologi för socialpolitisk ideologi som används här (jämför figur 1 i kapitel 1.4 och figurerna 4 och 5 i kapitel 3.7). Högerpartiet drog sig åt höger 1960-1967. Därefter 1968-1976 något åt vänster. Efter 1982 drog sig alla partier något åt höger.

I analysmodellen har således ett begrepp på *mellannivå* preciserats, nämligen socialpolitisk ideologi. Genom denna komplettering till Elsters allmänna föreställningsram kan vi närmare precisera relationerna mellan samhällsförhållanden och partiernas val av familjepolitiska ståndpunkter. Därutöver tillkommer, på en ytterligare lägre nivå, relationer mellan strategiska överväganden och ståndpunktsval. Genom att enbart kartlägga förändrade samhällsförhållanden kunde vi i och för sig säga *att* uppsättningen möjliga ståndpunktsval förändrats mellan tidsperioder. När även de socialpolitiska ideologierna förs in i analysen kan vi dessutom mer preciserat diskutera *hur* denna uppsättning förändras för var och en av partiledningarna.

Ett partis socialpolitiska ideologi uttrycker allmänna och varaktiga målsättningar om vilken samhällelig rörelseriktning partiledningen önskar främja. Detta innebär i sin tur att reella samhällsförändringar, utifrån denna ideologi, av partiet tolkas som att samhället antingen avlägsnar sig från eller närmar sig vad partiledningen vill uppnå. De ideologiska uppfattningarna utgör hela tiden partiledningens rättesnöre. Det faktum att en samhällsförändring sker innebär därför *inte* att partiledningen nödvändigtvis omedelbart anpassar sina ståndpunkter. Partiledningen försöker i det längsta hålla fast vid sin ideologiskt prioriterade ståndpunkt, även om samhällsutvecklingen skulle försvåra ett sådant val. Det finns således ett strategiskt värde i att vara trogen de ideologiska principer man ”investerat i”. Ett kontinuitetsbrott skulle äventyra partiets

trovärdighet. Det kan alltså efter empirisk prövning konstateras att den socialpolitiska ideologin fungerar som ytterligare ett "filter" - utöver de partistrategiska förutsättningarna - mellan samhällsförändring och ståndpunktsval. "Filtret" har befunnits vara konstant och påverkar ståndpunktsvalet i den meningen att anpassningen antingen påskyndas eller fördröjs.

"Ideologierna lever". Lewin har lärt oss att ideologiska föreställningar är levande som vägledare för partiernas praktiska dagspolitiska verksamhet inom den *ekonomiska politiken*. Till det kan vi nu foga samma omdöme om *socialpolitiken*. Den fungerar ständigt som partiernas riktmarke för vad som skall ske på den dagspolitiska familjepolitiska nivån. Till skillnad från vad Lewin fann kan vi däremot beträffande de socialpolitiska ideologierna inte gruppera partierna i "de borgerliga" och "de socialistiska". Vi har funnit distinkta skillnader mellan samtliga partier, men i flera avseenden är det lika mycket som förenar folkpartiet med socialdemokraterna som med de andra borgerliga partierna.³

Relationen kan åsättas sådana "riktningsvärden" som vi avstod från vid analysens utgångsläge. För det första har vi funnit att (1) den partiledning som anser att samhällsutvecklingen överensstämmer med dess ideologiska mål är benägen att snabbt förändra sina ståndpunkter. Partiledningen anser sig "ha en värld att vinna". För det andra har vi funnit att den partiledning som anser att samhällsutvecklingen inte överensstämmer med dess ideologiska mål är mindre benägen till en sådan förändring. De blickar tillbaka mot "en förlorad värld". Vi har även funnit att partiledningarna (2) laborerar med flera ståndpunkter som spänner från ideologiska hjärtefrågor till mindre prestigefyllda ståndpunkter. Det har visat sig att den partiledning som tolkar samhällsutvecklingen som positiv har varit mer benägen att välja ny ideologiskt prioriterad ståndpunkt än den som "blickar tillbaka mot en förlorad värld".

Under sådana förutsättningar nödvändiggörs kompromisser när partier med olika ideologiska mål inleder parlamentariskt samarbete. Dessa rör dock alltid de ståndpunkter som inte är ideologiskt prioriterade. De innebär aldrig att någon av parterna *avvisar* sin ideologiskt prioriterade ståndpunkt. Samarbetet spricker dessförinnan. För att samarbete skall lyckas måste kompromisserna vara av sådan art att de inte leder till att parternas prioriterade ståndpunkter komprometteras.

Det parti som hållit fast vid en prioriterad ståndpunkt men avvisat alla andra kommer förr eller senare till en punkt när handlingsutrymme saknas. En samhällsförändring som partiledningen menar avlägsnar sig från den ideologiskt önskvärda kan då mötas antingen med att (a) avvisa den dittills ideologiskt prioriterade ståndpunkten eller med att (b) acceptera perifera ståndpunkter.

Som framgått har ingen partiledning valt (a) mellan 1960-1990. Om det då är riskabelt från parlamentarisk och väljarsynpunkt att välja (b) kan partiledningen klara sig från ideologisk nyorientering endast genom att välja linjen (c) vagt definierade ståndpunkter. Om partiet samarbetar med andra måste det försöka sprida någon slags dimridåer för att dölja att de ideologiskt prioriterade ståndpunkterna inte kommer att kunna drivas inom samarbetets ram.

Genom att söka relationer mellan ideologi och samhällsutveckling har vi skapat en möjlighet att förklara dels varför olika partiledningar gör olika bedömningar av samma verklighet, dels varför den bedömningen förändras, när samhället förändras. Vi kan således uttala oss om varför de "ingångsvärden" vi åsätter aktörerna i den aktörsinriktade analysen (det vill säga de "+, -, 0" som skrivits in i tabellerna 13-31 i kapitlen 5 och 7) antar ett visst värde och om varför värdet förändras mellan två tidsperioder.

Analysmodellen har använts för att studera sådana orsaker till ståndpunktsförändringar som inte framgår med enbart en aktörsinriktad modell. I avsnitt 8.2 redovisas vad som gav förutsättningarna för varje partis ståndpunktsval, det vill säga de operationaliserade förutsättningarna, som är (1) förändringen från en- till tvåinkomsttagarfamiljer (i avsnitt 8.2 kallat samhällsförändringar), (2) statsfinansernas utveckling och (3) ideologiska uppfattningar. Dessutom redovisas där de (4) långsiktiga strategiska (i avsnitt 8.2 kallat parlamentariska) förutsättningarna. I avsnitten därefter (8.3-8.4) övergår vi till det i modellen som skall förklaras. Vi söker förekomsten av varaktiga regelbundenheter mellan förutsättningar för och val av familjepolitiska ståndpunkter.

Avsnitten bygger på det källmaterial som presenterats i kapitlen 2-7. På grund av det osäkra källäget beträffande Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna för undersökningens första hälft utelämnas detta parti i denna övergripande analys.

8.2 Familjepolitik i partikonkurrensen

Högerpartiets/moderata samlingspartiets kovändning: Manövrerande från isolering till nyckelposition

Högerpartiets/moderata samlingspartiets långsiktiga *parlamentariska* mål har varit att skapa förutsättningar för borgerlig enhet. Dessutom har partiledningen genom socialpolitisk profilering strävat efter att vinna röster på centerns och folkpartiets bekostnad. Partiledningen har försökt dra hela det borgerliga blocket åt ett accepterande av sådana socialpolitiska åtgärder som högerpartiet förespråkar. Därigenom har partiledningen hoppats kunna föra fram högt

prioriterade ståndpunkter i händelse av borgerlig trepartiregering. Det kortsiktiga målet förändrades vid *1960-talets slut* från profilering till ett starkare betonande av borgerligt samarbete. Målet att bilda trepartiregering var särskilt starkt *1970-1982* och *1985-1990*. På kort sikt stod detta mål över allt annat *1988*.

Högerpartiet/moderata samlingspartiet har ogillat de *samhällsförändringar* som högern menar att socialdemokraterna har drivit fram. Partiledningen har inte haft sitt "hjärta" i att tala för tvåinkomsttagarfamiljen, men har inte heller förespråkade åtgärder som enbart stöder eninkomsttagarfamiljer. *Från slutet av 1960-talet* sker en viss förändring. Partiledningen insåg att det skulle komma att bli nödvändigt att ha så många som möjligt av de allt fler tvåinkomsttagarfamiljerna bakom sig. Dessa familjer kan inte acceptera ett familjepolitiskt system i vilket eninkomsttagarna gynnas på tvåinkomsttagarnas bekostnad. Partiledningen insåg detta, men ville samtidigt inte främja en utveckling där två inkomster eller ett omfattande service- och bidragssystem var barnfamiljers enda möjlighet till ekonomisk trygghet.

När högerpartiet/moderata samlingspartiet har bedömt *statsfinanserna* har det primära målet varit att få till stånd skattelättnader. Partiledningen har inte funnit behov av att alltid finna finansiering av bidrags- eller serviceutbyggnad eftersom partiets socialpolitiska ideologi egentligen inte ger utrymme åt kostsamma reformer av det slaget.

Partiledningen har den *ideologiska* uppfattningen att offentliga sociala åtgärder bör inskränkas till huvudsakligen selektiva åtgärder och behöver alltså inte ta ställning till hur familjepolitiska reformer som förutsätter utgiftsökningar skulle utformas. De politiska partiernas socialpolitiska uppgift skulle i normalfallet, enligt detta sätt att se, inskränkas till att skapa förutsättningar för social "självhjälp" inom familjens ram. Dessa uppfattningar förespråkades tydligast i *början av 1960-talet* och från mitten av *1980-talet*.

Som kommer att framgå av avsnitt 8.3-8.4 nödvändiggjorde de här relaterade förändrade operationaliserade förutsättningarna att partiledningen måste bryta partiets isolering. Den brutna isoleringen erhöles till priset av en kovändning i partiets politik, som innebar acceptandet av daghem och vårdnadsbidrag, vilket senare möjliggjorde ett manövrerande till nyckelposition i det borgerliga samarbetet.

Folkpartiet: Svårigheten att sitta på två stolar samtidigt

Utöver målet att skapa ett borgerligt regeringsalternativ till socialdemokraterna har folkpartiets *parlamentariska* mål varit att minska högerpartiets/mode-

rata samlingspartiets inflytande i en eventuell borgerlig trepartiregering. (Detta senare mål har tonats ner det senaste året.) Samtidigt skall risken att förlora väljare till socialdemokraterna förhindras. (Detta senare problem har inte högerpartiet/moderata samlingspartiet). 1965-1970 prioriterade partiledningen mittensamarbete. Kortsiktigt stod borgerligt trepartisamarbete över alla andra mål 1988.

Det finns en stark flygel inom partiet som förespråkar kraftigt stöd till tvåinkomsttagarfamiljer. När partiledningen övervägt familjepolitiska policyinstrument i förhållande till samhällsutvecklingen har det varit med det uttalade syftet att antalet yrkeskvinnor skulle komma att öka. Partiledningen avsåg att stödja yrkeskvinnor, vilket motiverats med önskvärheten av jämställdhet mellan män och kvinnor snarare än med att det skulle vara ekonomiskt tvingande för barnfamiljer att ha två inkomsttagare. Partiledningen har menat att den nya familjepolitiken måste anpassas till dessa nya förhållanden. I likhet med socialdemokraterna tog folkpartiet *efter 1965* dessa *samhällsförändringar* för givna och önskvärda.

Generella offentliga åtgärder (serviceutbyggnad och/eller standardtrygghetssystem) måste enligt folkpartiets ideologiska uppfattningar komplettera familjernas egna sociala nätverk. Enligt detta sätt att se kan social trygghet inte åstadkommas enbart genom att lämna ansvaret till familjerna själva. Folkpartiet förespråkade inte lika långtgående åtgärder som socialdemokraterna, men de gemensamma dragen blev fler *från omkring 1968*. Därför ställdes stora krav på *statsfinansiella* resurser till utbyggnaden. Partiledningen har gått balansgång mellan socialliberalt inriktad politik och krav på skattesänkningar och större individuell frihet. *Från omkring 1982* har de socialliberala kraven tonats ner något, partiledningen fick allt svårare att finna statsfinansiellt utrymme för de socialpolitiska åtgärder man allmänt sett förespråkade.

Partiledningen har i sin ständiga balansgång mellan delvis oförenliga mål försökt att sitta på två stolar samtidigt. Stolarna har periodvis glidit mycket långt isär, vilket försvärat partiledningens möjligheter att välja ståndpunkt.

Centerpartiet: Mot strömmen

Centerpartiets *parlamentariska* mål har haft stora likheter med folkpartiets. Högerpartiets/moderata samlingspartiets inflytande i en eventuell borgerlig trepartiregering bör enligt detta sätt att se minimeras. Samtidigt skall risken att förlora väljare till socialdemokraterna beaktas. Från omkring 1970 blev målet att bilda trepartiregering allt viktigare. I och med att förutsättningar för borgerlig majoritet låg inom räckhåll stod 1988 detta mål över alla andra.

Samhällsutvecklingen gav enligt centerledningen anledning att förespråka en familjepolitik som syftade till att en förälder var hemma medan barnen var små - företrädesvis mamman. Samtidigt argumenterar partiet företrädesvis för att stödja landsbygdsboende. Partiledningen har beskrivit det som en ökande orättvisa att landsbygdsbefolkningens möjligheter att få tillgång till utbyggd service i jämförelse med stadsboende varit små. För medhjälpande hustrur i familjejordbruk och småföretag eller redan hemmavarande kvinnor skulle emellertid ett extra bidrag som ersättning för vård av små barn passa. Bidrag relaterade till förvärvsarbetslön var därför mindre tilltalande i jämförelse med bidrag som utgick lika till alla. Om bidragsnivån skulle motsvara inkomsten från förvärvsarbete, skulle hemmafruar utan förvärvsarbetslön endast kunna tillgodoräkna sig ett eventuellt garanterat minimibelopp.

Från omkring 1970 förändras partiets uppfattning på så vis att centerledning- en i och för sig inser att offentlig service måste byggas ut åt dem som redan "tvingats ut" i förvärvslivet. Men fortfarande är det inte i tvåinkomsttagar- familjen partiledningen har sitt "hjärta".

Centern har, i likhet med folkpartiet, hävdad att generella offentliga åtgärder måste komplettera familjernas egna sociala nätverk, vilket kräver ett relativt omfattande bidragssystem baserat på skattemedel. De försämrade *statsfinan- serna* på 1970- och 1980-talen har emellertid, till skillnad från folkpartiets och socialdemokraternas slutsatser, bedömts utgöra ett begränsat problem för familjepolitiken. Partiledningen har kunnat gå mot strömmen och mena att de familjepolitiska policyinstrument man förespråkade varit billigare än dem som förespråkats av särskilt socialdemokraterna och folkpartiet.

Socialdemokraterna: Målkonflikter när resurserna tryter

På den *parlamentariska* arenan stod socialdemokraterna på 1960-talet fria att utforma sin familjepolitik utan risk att möta enade borgerliga motförslag. Om partiledningen såg fördelar med att hålla samarbetsmöjligheten med centern eller folkpartiet öppen för att skapa splittring hos de borgerliga fanns det skäl att inte i onödan forcera fram familjepolitiska grupperingar som sammanföll med skiljelinjen mellan de borgerliga och de socialistiska. Ju längre partiled- ningen väntade med att lova utbyggnader av den offentliga servicen, desto svårare blev den parlamentariska konkurrensen med folkpartiet som anklagade socialdemokraterna för att ha orsakat "kösamhället". De mycket kraftiga *samhällsförändringarna* "valde" sedan åt partiledningen, vars tidigare förvänt- ningar om ändrade familjeförhållanden besannades vid *1960-talet slut*. Förän- dringarna blev dock mer omfattande än vad partiledningen trott. *Efter 1982*

försvårades konkurrensen med folkpartiet eftersom den socialdemokratiska partiledningen inte längre såg några möjligheter att appellera till tvåinkomsttagarfamiljerna med annat än framtidslöften. Få eller inga reformer kunde genomföras.

Partiledningen syftade till en stor ökning av stödet till de grupper inom väljarkåren som bestod av familjer med småbarn och två inkomsttagare. Enligt partiets socialpolitiska ideologi borde social trygghet tillförsäkras medborgarna genom offentlig serviceutbyggnad och/eller standardtrygghetssystem, vilket uteslöt skattelättnader. Men så länge de flesta småbarnsmödrar stannade hemma med sina barn var valet mellan bidrag och service inte alldeles självklart. Först *omkring 1965-1967* kom partiledningen till förvisningen att endast två förvärvsinkomster skulle kunna ge stabil ekonomisk trygghet i småbarnsfamiljer i låg- och mellaninkomstskikten. Det blev därefter naturligt för partiledningen att den eftersträvade sociala tryggheten för de allt fler barn som i framtiden skulle komma att ha två förvärvsarbetsande föräldrar, skulle tillförsäkras genom att den offentliga servicen byggdes ut.

Partiledningen betraktade hädanefter valmöjligheterna mellan förvärvsarbete och hemarbete för kvinnorna som en "myt".

Den övergripande förutsättningen för socialdemokraternas syn på *statsfinanserna* är att det socialpolitiska program partiledningen generellt förespråkar är mer omfattande och kostsamt än de andra partiernas. För att de högt prioriterade serviceutbyggnaderna och standardtrygghetssystemen skall kunna förverkligas måste med nödvändighet statskassan förstärkas med stora skatteuttag.

Vid *1960-talets slut* uttryckte partiledningen stor oro för statsfinansernas utveckling. Givet att daghemmen skulle byggas ut i den omfattning som krävdes för att trygga låg- och mellaninkomsttagarfamiljernas standard genom att möjliggöra två inkomster, skulle kostnaderna för familjepolitiken öka kraftigt. Om det dessutom skulle införas någon form av inkomstransferering, som motsvarade ett så stort ekonomiskt stöd att de låginkomsttagare för vilka partiledningen särskilt avsåg utforma familjepolitiken fick reella möjligheter att tillgodogöra sig bidragen, måste det bli ett stort bidrag. *1967* tillkom dessutom krav på den interna arenan angående *de höga bostadskostnaderna*. Grupper inom partiet, som tidigare inte agerat i familjepolitiken, oroade sig över låginkomsttagares svårigheter att betala de allt högre hyrorna i de massproducerade nya kommunala hyresbostäderna. Att utöver offentlig serviceutbyggnad införa både ett omfattande vårdnadsbidrag och ett särskilt familjebostadsbidrag rymdes emellertid inte inom de ansträngda statsfinansernas ram. Partiets nej till vårdnadsbidrag innebar vad som skulle kunna kallas en rockad med högerpartiet/moderata samlingspartiet, som ju samtidigt ändrade

sitt tidigare nej till ett ja.⁴

Vid 1970-talets inledning förvärvsarbetade redan en majoritet av småbarnsmödrarna och andelen ökade fortfarande snabbt. Beslutsproblemet för socialdemokraterna förändrades därför successivt från hur inkomstransferering till barnfamiljerna rent allmänt skulle utformas till att i stället bli hur man skulle finna en ersättningsmetod för det bortfall av ordinarie förvärvsinkomst som föräldrarna åsamkades i samband med barnens födelse och spädbarnstid.

När statsfinanserna ytterligare försämras kommer socialdemokraterna till slut till den punkt när även möjligheterna att ytterligare bygga ut daghemmen måste ifrågasättas. Det var på kort sikt nödvändigt att sanera statsfinanserna när socialdemokraterna åter bildade regering 1982. När partiledningen satte hela familjepolitiken i relation till alla andra politikområden visade det sig att den del av den statsfinansiella kakan som kunde avdelas just till familjepolitiken inte skulle räcka till att bygga ut allt vad som dittills förespråkats. Partiledningen fick nöja sig med att blockera alla andra förslag.

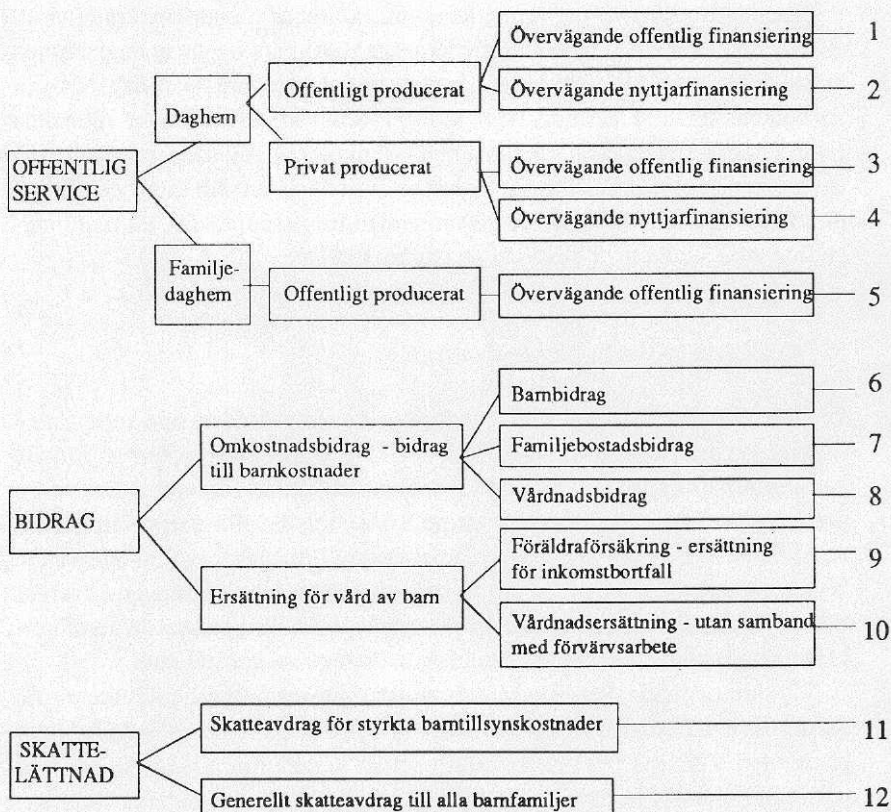
8.3 Koalitionspolitik och blockpolitik

Under två skeden förekommer trenderbrott i de förhållanden som redovisas i föregående avsnitt. Det ena skedet var 1965-1973. Det blev uppenbart för alla att familjernas ekonomiska förhållanden var på väg att förändras. Det andra skedet var efter 1982. Det blev ett politiskt mål för alla partier att sanera statsfinanserna. Under båda skedena befann sig flera partier i (om-)prövande beslutspositioner, 1967-1972: (h/m), (fp), (s); 1985: (fp), (s). När vi nu övergår till det i analysmodellen som skall förklaras skall vi hålla i minnet de trenderbrott i förutsättningarna i partiernas beslutssituationer som konstaterats.

Vid slutet av båda skedena skärptes motsättningarna i familjepolitiken. Alla partier hade då slutfört sina omtolkningar och kom in i deciderade beslutspositioner. Väljarna fick därför möjlighet att ta ställning till konkurrerande policyinstrument i valrörelserna 1973 (vårdnadsbidrag mot daghem/föräldraförsäkring) och 1988 (vårdnadsbidrag mot föräldraförsäkring). Det var dessutom under dessa två skeden partierna genomförde vissa omtolkningar i den mera preciserade utformningen av sina socialpolitiska ideologier. I sina huvuddrag hade dock ideologierna en så hög grad av stabilitet att de varit en förklaringsfaktor till skillnader mellan partierna inom en viss tidsperiod. Omtolkningarna har inte medfört att partiernas långsiktiga mål förändrats. Däremot har omtolkningarna inneburit, åtminstone tillfälliga, förändringar visavi lägre prioriterade mål, för att förbättra möjligheterna att uppnå de prioriterade, långsiktiga målen.

Figur 6 a-e. Partiernas prioriteringar med avseende på familjepolitiska policyinstrument. 1960-1965, 1966-1970, 1971-1975, 1976-1980, 1981-1985, 1986-1990

a)

Kommentar: Identifieringssiffrorna i figur 5 a motsvaras av de siffror som förts in i rutorna i figur b-e på nästa sida

b) Socialdemokraterna

c) Folkpartiet

	Prioriterade policy-instrument (i prioriteringsordning)	Policyinstrument som kan accepteras som en del av familjepolitiken	Policyinstrument som avvisas		Prioriterade policy-instrument (i prioriteringsordning)	Policyinstrument som kan accepteras som en del av familjepolitiken	Policyinstrument som avvisas
1960-1965:	6	1, 5, 8	2-4, 11, 12	1960-1965:	6, 8	1, 5	11, 12
1966-1970:	1, 7	5, 6, 8	2-4, 11, 12	1966-1970:	1, 5	6, 8	11, 12
1971-1975:	1, 9	5, 6, 7	2-4, 8, 11, 12	1971-1975:	1, 9	5, 6, 8	11, 12
1976-1980:	1, 9	5, 6	2-4, 8, 10-12	1976-1980:	1, 9	5, 6	8, 10-12
1981-1985:	1	9, 5, 6	2-4, 8, 10-12	1981-1985:	1, 8	3, 5, 6, 9	10-12
1986-1990:	1, (9)	(9), 5, 6	2-4, 8, 10-12	1986-1990:	1, 3, 8	5, 6, 9, 11	10, 12

d) Högerpartiet/moderata samlingspartiet

e) Centerpartiet

	Prioriterade policy-instrument (i prioriteringsordning)	Policyinstrument som kan accepteras som en del av familjepolitiken	Policyinstrument som avvisas		Prioriterade policy-instrument (i prioriteringsordning)	Policyinstrument som kan accepteras som en del av familjepolitiken	Policyinstrument som avvisas
1960-1965:	12, 11	(6)	(6), 8	1960-1965:	8	1, 6	5, 11, 12
1966-1970:	11	1, 5, 6, 12	8	1966-1970:	8, 5	1, 6	3, 11, 12
1971-1975:	11	1, 5, 6, 8, 9, 12		1971-1975:	8, 5	1, 6, 9	3, 11, 12
1976-1980:	11, 3, 8	1, 5, 6, 12	9	1976-1980:	8, 5	1, 6	3, 9, 11, 12
1981-1985:	11, 3, 10	1, 5, 6, 8, 12	9	1981-1985:	10, 5	1, 3, 6	9, 11, 12
1986-1990	11, 3, 8/10	1, 5, 6, 12	9	1986-1990:	8/10, 5	1, 3, 6, 11	9, 12

Beroende på de ändrade förutsättningarna har konkurrensen mellan partierna förändrats.⁵ Viktiga förändringar av familjepolitiska ståndpunkter kan inte förstås om vi inte samtidigt känner till partiledningarnas uppfattningar om möjligheterna att bilda regering. De borgerliga partierna har trots sina skilda socialpolitiska ideologiska uppfattningar ibland dragit slutsatsen att en borgerlig trepartiregering skall vara ett överordnat strategiskt mål på kort sikt. För att ett sådant regeringsalternativ skall vara trovärdigt inför väljarna måste de ingående partierna presentera likartade ståndpunkter, eller åtminstone sådana ståndpunkter som inte står alltför mycket i motsats till varandra. När partier inlett samarbete där ett av partierna har en viss utpräglad huvudmotståndare, måste alla de i samarbetet ingående partierna välja ståndpunkter riktade mot denne huvudmotståndare - om inte samarbetet skall bryta samman. Med sådana förutsättningar är samarbetspartners givna på förhand. Dilemmat för de ingående partierna är att de riskerar att förlora sin identitet inför väljarna. I familjepolitiken har de här två målen (enighet kontra identitet) avlöst varandra i en ständigt pågående pendlingsrörelse. De förändrade målen har lett till att partierna förändrat sina familjepolitiska ståndpunkter. Deras val av policyinstrument framgår av figurerna 6a - 6e på föregående uppslag. Figurerna läses med hjälp av att i den första figuren (a) koppla samman familjepolitiska policyinstrument (jämför figur 2 i kapitel 1.4) med identifieringssiffrorna 1-12. I de följande fyra figurerna (b-e) finns för varje parti, med femårsintervall, dessa identifieringssiffror införda i rutor som anger vilket instrument partiet A) ideologiskt prioriterat, B) uppfattat som mer perifera C) avvisat.

I socialpolitiken har högerpartiet/moderata samlingspartiet mött konkurrens endast från ett håll. Övriga partier förenas i det att de i större utsträckning än vad moderaterna gör förespråkar offentliga åtgärder som i något eller några avseenden tänks ersätta individers och familjers egna sociala skyddsnät. Det fanns däremot under perioden 1960-1990 inget parti som hotade moderaterna från "andra hållet". Med dessa förutsättningar hade partiledningen två vägar att välja mellan. För det första kunde den försöka framstå som det enda trovärdiga alternativet till socialdemokraterna. I *identitetslinjen* markeras aggressivt och tydligt att utrymmet för kompromisser var minimalt. Valet föll på konfronterande ståndpunkter. Den valdes 1960-1967 och 1979-1985. Konfrontationen skedde alltså även i förhållande till övriga borgerliga partier för att övertyga väljarna om att endast en röst på högerpartiet garanterade en politik som i väsentliga avseenden skilde sig från socialdemokraternas.

Nackdelen med den första strategin var att den med nödvändighet innebär att partiet isolerar sig från de övriga. Den andra vägen har beaktat denna risk. Längs *anpassningslinjen* får högerpartiet på inga villkor avvika för mycket från

”mittfåran”. Partiledningen har försökt dels locka allmänborgerliga väljare, som annars skulle skrämts bort av ”högerspöket”, till partiet, dels minska risken att de center- och folkpartiväljare som ligger nära socialdemokraterna ger socialdemokraterna sina röster. Denna senare strategi som följdes 1968-1976 kan bli riskfylld på väljararenan om moderaterna hotas av ett nytt flygelparti.

För centerpartiet och folkpartiet gäller andra strategiska förutsättningar än för högerpartiet/moderata samlingspartiet. I socialpolitiken möter de båda ”mittenpartierna” konkurrens både från dem som vill öka de offentliga åtgärderna och från dem som vill minska dem. Under efterkrigstiden har uppdelningen i partisystemet mellan ”de borgerliga” och ”de socialistiska” varit levande. Så länge ”mittenpartierna” för sin del är beredda att bibehålla denna uppdelning finns tre strategier att följa.

För det första kan de välja att gå på *identitetslinjen*, det vill säga profilera sig utan att snegla på eventuellt samarbete i regeringsfrågan med något parti. Utsikterna till en borgerlig regering är i sådant fall inte stora men möjligheterna att i enskilda frågor söka samarbete åt endera hållet och därmed nå inflytande i sakpolitiken kan stundtals vara stora. ”Mittenpartierna” följde strategin var för sig 1982-1985, liksom folkpartiet gjorde 1978-1979.

Genom att välja strategin *mittensamarbete* kan ”mittenpartierna” försöka få väljarna att tilltro ”mittenalternativet” sådan slagkraft att det förmår bli ett alternativ till socialdemokraterna även med begränsat inflytande från högerpartiet. Den strategin följdes 1965-1970.

Den tredje strategin är att söka forma ett trovärdigt trepartialternativ till socialdemokraterna. *Borgerligt blocklinjen* kan antingen bestå av likvärdiga parter eller av konstellationen två (eller flera) mot en. Strategin följdes av de borgerliga efter 1970 och efter 1985, men misslyckades 1978-1979 och 1980-1982.

8.4 Samhällstrender och ståndpunktsförändring - fem skeden

Det första skedet i familjepolitiken omfattar åren 1960-1965. Det karakteriseras av offensiv från högern. Högerpartiet hade lättare än de andra partierna att finna självklara ståndpunkter. Partiledningen behövde egentligen inte förändra sin politik, utan enbart stå fast vid redan tidigare definierade ideologiska uppfattningar för att motivera kampen mot den samhällsutveckling som vid 1960-talets början framstod som trolig.

Den kraftiga utbyggnad av den offentliga sektorn, med vidhängande skattehöjningar, som diskuterades av de andra partierna, var led i en politik som syftade till ökat stöd åt tvåinkomsttagarfamiljerna. Att låta samhället ta över

delar av det sociala skyddssystem som dittills klarats av familjerna själva svor mot högerens socialpolitiska uppfattningar. Partiledningen menade att det inte bara var önskvärt att förhindra en sådan utveckling, utan även möjligt. Högerpartiet valde vad som skulle kunna kallas en "kämpande" identitetsstrategi. Genom att försöka framstå som det enda trovärdiga alternativet till socialdemokraterna kunde högerpartiet hota folkpartiet och centerpartiet med röstförluster.

Socialdemokraterna valde å sin sida i början av 1960-talet att profilera sig för en starkt ökande offentlig sektor. Även om formerna för denna utbyggnad ännu inte var klart utstakade av partiledningen, innebar profileringen en precisering av vad de ökande statsinkomsterna (efter omsättningskattebeslutet) skulle användas till. Ju starkare denna profilering blev, desto starkare blev konkurrensmöjligheterna gentemot de partier, särskilt folkpartiet, som förespråkade insatser mot "köerna i den offentliga sektorn".

I det borgerliga blocket hade centern och folkpartiet 1960-1965 ännu inte samma möjlighet som högerpartiet att finna självklara familjepolitiska ståndpunkter. De stod inför risken att i väljarnas ögon bli ett otydligt alternativ till såväl högerpartiet som socialdemokraterna. Med det "mittensamarbete" som centern och folkpartiet inledde från 1964 avsåg de att inför väljarna presentera sig som ett så slagkraftigt alternativ till både socialdemokrater och högerparti att antalet mittenmandat i riksdagen skulle öka. Ju större mittenstyrkan blev, desto mer skulle de kunna distansera sig från högerpartiet för att minska dess inflytande i en eventuell trepartikoalition. Det skulle ge mittenpartierna utrymme att även konkurrera med socialdemokraternas väljare. I och med att folkpartiet från 1960-talets mitt successivt förespråkade åtgärder som förutsatte en ökande offentlig sektor, med ett stort inslag av generell verkande åtgärder, bedrevs den socialpolitiska konkurrensen mellan folkpartiet och socialdemokraterna mer och mer med samma slags argument. Detta medförde ett ökat tryck på socialdemokraterna.

Vid 1960-talets mitt var det uppenbart att högerens "kämpande" identitetsstrategi lett till isolering. Om partiet ville markera det ideologiska avståndet till socialdemokraterna, men samtidigt bryta sin isolering, måste det söka en annan väg att politisera familjepolitiken än att säga nej till de familjepolitiska medel centern och folkpartiet förespråkade. Partiledningen var tvungen att anpassa sig och överväga en ståndpunktsförändring.

När socialdemokratin vid slutet av 1960-talet klarare betonade de delar av sin socialpolitiska ideologi som förutsatte omfattande offentliga utgiftsökningar skapades utrymme för högeren att följa efter. Denna möjlighet att följa efter är en tillgång för ett flygelparti så länge det inte hotas av ett parti ännu längre

ut på flygeln. Moderata samlingspartiet kunde fortfarande framstå som trovärdigt eftersom det ingick i det block som utgjorde huvudalternativ till socialdemokraterna. Det "relativa avståndet" till socialdemokraterna behölls.

Beroende på moderaternas manövrering framstod inte längre "hotet från höger" lika tydligt. "Mittenpartiernas" behov av att samverka för att isolera högern blev därför mindre. Därmed gavs emellertid plötsligt utrymme för att de diametralt skilda uppfattningar som rådde mellan centern och folkpartiet i synen på tvåinkomsttagarfamiljen skulle tillåtas att framträda. På denna punkt delade däremot centern och moderaterna i allmänhet uppfattning, även om deras åtgärdsförslag dittills skiljt sig åt. Folkpartiet förespråkade, i likhet med socialdemokraterna, att de familjepolitiska åtgärderna borde stödja tvåinkomsttagarfamiljerna. Eftersom det faktiska antalet sådana familjer ökade kraftigt från 1965 skärptes dessa motsättningar i det borgerliga blocket, eftersom folkpartiet stödde utvecklingen medan både centern och moderaterna uttryckte stora tvivel på dess önskvärdhet. Dessutom hade folkpartiet allt mer betonat de sidor i sin socialpolitiska ideologi som överensstämde med vad socialdemokraterna förespråkade. Samtidigt hade socialdemokraterna försvågats i valet 1970 och en borgerlig regering framstod som ett möjligt regeringsalternativ.

1965-1973 är familjepolitikens andra skede. Mittenpartierna reagerade på den högeroffensiv som inletts 1960 och hotade genom sin samverkan högerpartiet. I takt med att den offentliga sektorn byggdes ut framstod det som allt svårare för högern att hävda att en sådan utvidgning var omöjlig. Det paradoxala inträffade därför att moderata samlingspartiet, när statsfinansernas styrka ständigt ökade mot 1960-talets slut, *inte* drev sitt krav på skattelättnader lika hårt som under det skede när statsfinanserna var mindre robusta (omkring 1960).

Från att i föregående skede ha kunnat argumentera för att utbyggnaden borde förhindras förändrades moderaternas argumentationsläge; det skulle nu bli nödvändigt att argumentera för upprivandet av redan införda reformer om partiledningen inte ändrade sig.

Socialdemokraterna inledde visserligen sin socialpolitiska offensiv på 1960-talet, men det var redan då uppenbart för partiledningen att den var tvungen att gå ett steg i taget. Stora förändringar i kvinnors förvärvsfrekvens förutsågs av partiledningen, men de familjepolitiska konsekvenserna var ännu oklara. Det första steget bestod i valet av medel för att tillförsäkra låginkomsttagarfamiljerna ekonomisk trygghet. Skattelättnader var omöjliga av fördelningsspolitiska skäl. Nästa val stod mellan bidrags- och serviceinstrumenten. Bidrag kunde visserligen accepteras ideologiskt, men bidragsnivån måste bli

hög om låginkomsttagare skulle få möjlighet att stanna hemma med sina små barn. Om bidraget sattes för lågt tvangs båda föräldrarna förvärvsarbeta i alla fall. Barnen riskerade att lämnas utan tillfredsställande tillsyn. Det skulle alltså under alla omständigheter bli nödvändigt med daghemsutbyggnad, vilket i sig minskade det statsfinansiella utrymmet för omfattande bidragsreformer. Nästa beslut var att avgöra hur detta resterande bidragsutrymme skulle utnyttjas. Redan 1967 medförde de rent bostadspolitiska kraven på familjebostadstillägg att de statsfinansiella medel som öronmärkts åt familjepolitiken intecknades ännu mer. Att därutöver införa fler direkta bidrag särskilt utformade för låginkomsttagare vore under sådana omständigheter statsfinansiellt äventyrligt. 1973 tog partiledningen det sista steget genom att slutligen ställa vårdnadsbidrag i direkt motsatsställning till daghem i kombination med föräldraförsäkring.

En paradox var att när de borgerliga partierna var som mest splittrade i synen på tvåinkomsttagarfamiljen ryckte möjligheten av en trepartikoalition allt närmare. Kraven på de borgerliga partierna att presentera sig som ett samlat regeringsalternativ till socialdemokraterna ökade. I trepartiblocket befann sig folkpartiet i minoritet vad avser de familjepolitiska målen. Centern och moderaterna kunde dock inte bortse från folkpartiets uppfattningar, om trepartiregeringen skulle ha utsikter att överleva. I den utsträckning partierna klart presenterade sig i två motsatta block uppstod ett dilemma för folkpartiet.

När socialdemokraterna slutligen valt den familjepolitiska linje som stod i uttalad motsättning till centerpartiets och moderaternas, ställdes folkpartiet inför ett strategiskt dilemma. Det var tvunget att välja sida, men dess konkurrensmöjligheter försvårades av socialdemokraternas val. Eftersom även folkpartiet appellerade till tvåinkomsttagarfamiljerna var partiledningen tvungen att gå minst lika långt som socialdemokraterna för att vara trovärdig inför dessa väljare. Att gå så långt försvårade i sin tur möjligheterna till samarbete med centern och moderaterna. Folkpartiledningen försökte sitta på två stolar samtidigt alltmedan stolarna gled isär. Ju fler tvåinkomsttagare, desto mer vidgades gapet mellan stolarna. De motstridiga målen resulterade i att familjepolitiken blockerades under de borgerliga trepartiregeringarna. När sedan folkpartiet självt fick bilda regering 1978 visades omgående dess familjepolitiska "grupptillhörighet". Partiledningen stod friare att välja sådana familjepolitiska handlingsalternativ som passade med dess socialpolitiska ideologi. På den parlamentariska arenan följde den för folkpartiledningen besvärande konsekvensen att centerpartiet och moderaterna såg fördelar med att närma sig varandra. Detta närmande försvagade folkpartiets framtida möjligheter till inflytande över det borgerliga trepartiblockets familjepolitik.

Borgerligheten slöts tydligare som block. Blockmedlemmarna närmade sig en uppfattning, där medlemmarna var villiga att bilda regering endast med varandra. Därmed reducerades drastiskt tänkbara samarbetspartners i konkreta frågor, och blocket måste i sin helhet distansera sig från socialdemokraterna för att utgöra ett trovärdigt regeringsalternativ. Moderaterna stod så långt från socialdemokraternas socialpolitiska ideologi att de var "försäkrade" mot risken att av väljarna betraktas som för närstående socialdemokraterna. Folkpartiet däremot stod i vissa avseenden nära socialdemokraternas socialpolitiska ideologi och närmast socialdemokraterna i familjepolitiken men hade svårt att ta avstånd från center- och moderatförslag utan att riskera att bli anklagad som avfälling från det borgerliga blocket. I förvissning om detta kunde moderaterna föra fram sitt prioriterade policyinstrument, skattelättnader, som stod i stark motsatsställning till socialdemokraternas socialpolitiska ideologi men även till folkpartiets.

Genom moderaternas nyvunna nyckelposition byggdes en fråga in i trepartisamarbetet som på sikt kom att orsaka splittring mellan de tre partierna. Det ökade på sikt pressen på mittenpartierna, särskilt centern, att gå med på skatteavdrag i utbyte mot moderaternas tillmötesgående i vårdnadsbidragsfrågan. De skiljaktiga ståndpunkterna partierna emellan underordnades samarbetet, men eftersom avstånden mellan partiernas familjepolitiska ståndpunkter var så stora att partiledningarna inte såg några möjligheter att kompromissa i sak, återstod endast att enas kring vagt formulerade principer och om "minsta gemensamma nämnare". Trots sin majoritet förändrade de borgerliga regeringarna därför inte familjepolitikens inriktning annat än marginellt.

1973-1982 är det tredje skedet i familjepolitiken. Det karakteriseras av borgerlighetens stora splittring. Samtidigt (eller redan från 1968) profilerar sig socialdemokraterna entydigt för kraftig utbyggnad av den offentliga sektorn. Denna profilering underlättas i den utsträckning socialdemokraterna med hänvisning till faktiska förändringar i samhället kan genomföra sådant, t ex familjepolitiken, man tänkt pröva under alla omständigheter. Utvecklingen av statsfinanserna var sådan att partiledningen fram till 1976 kunde genomföra utbyggnadsplanerna utan större budgetunderskott.

Socialdemokraterna och folkpartiet satte vid 1960-talets inledning tilltro till prognoserna om framtida förändringar i kvinnors förvärvsfrekvens. Vad varken socialdemokraterna eller folkpartiet fullt ut förutsåg var att det inte var i industrin den kvinnliga arbetskraften skulle komma att behövas. Inte heller förutsåg något parti till fullo att de flesta barnfamiljer skulle bestå av två inkomsttagare redan från början av 1970-talet. 1965 var socialdemokraterna, i likhet med de andra partierna, av den uppfattningen att valfrihet mellan

hemarbete och förvärvsarbete för småbarnsföräldrar skulle bli möjlig i framtiden trots en ökad kvinnlig förvärvsfrekvens. Redan 1970 hade partiledningen kommit till den motsatta slutsatsen. Inget parti förutsåg heller de industriella problemen på 1970-talet. Socialdemokraterna och folkpartiet, som tidigare valt kostsamma familjepolitiska policyinstrument, tvingades överväga möjligheterna att överge tidigare intagna ståndpunkter.

Samhällsförändringarna var besvärande även för centerns strategi. Partiledningen måste välja mellan att förändra sina ståndpunkter och därmed svika sina kärnväljare, eller hålla fast vid ståndpunkter anpassade till de allt färre bland kärnväljarna och därmed riskera att inte vara röstvinande. Genom den tidiga bindningen till vårdnadsbidrag valde centern ett familjepolitiskt policyinstrument utformat i sina kärnväljares intresse. Samtidigt manövrerade sig partiledningen sakta till ett accepterande av en familjepolitik som innefattade en viss utbyggnad av daghem - särskilt landsbygdsanpassade alternativ.

Genom sin syn på familjen hade folkpartiet begränsat sina fortsatta val till sådana policyinstrument som syftade till att stödja tvåinkomsttagarfamiljer. Folkpartiet ingick i det borgerliga blocket vars övriga medlemmar valt helt andra policyinstrument. I den utsträckning partiledningen kom till insikt om att behovet av daghem ökade, samtidigt som statsfinanserna försämrades, förändrades möjligheterna att bibehålla ståndpunkterna för såväl daghem och föräldraförsäkring som vårdnadsbidrag. Folkpartiets ledning hade emellertid inga ideologiska invändningar mot privata alternativ till den offentliga sektorn. Partiledningen hade därför inga svårigheter att, likt moderata samlingspartiet, men till skillnad från socialdemokraterna, acceptera privata daghem som ett komplement till de offentliga för att förbättra statsfinanserna, så länge detta inte äventyrade folkpartiets prioritering, stödet till tvåinkomsttagarfamiljerna. På grund av trepartisamarbetet hade partiledningen svårt att säga nej till vårdnadsbidrag, men i den utsträckning stöd till vårdnadsbidrag skulle försvåra daghemsutbyggnad fanns få andra möjligheter för folkpartiledningen än att förhålla valet av ståndpunkt eller att inta vaga ståndpunkter. Annars skulle den få klä skott antingen som borgerlighetens splittrare eller som "svikare" gentemot de förvärvsarbetande kvinnorna. Ju mer de faktiska samhällsförhållandena utvecklades i riktning mot sådana förhållanden som passade med vad partiledningen ansåg om tvåinkomsttagarfamiljer, desto svårare blev balansgången.

Om partiledningen menade allvar med att det inte var ett mål i sig att enbart öka den del av den sociala tryggheten som var offentligt organiserad, och därmed särskilja sig från socialdemokraterna, fanns det vissa absoluta gränser för den offentliga utbyggnaden. Partiledningen kunde därför inte föreslå annat

än ett lågt tilltaget vårdnadsbidrag - eller inget alls. Enligt partiledningens uppfattning borde ett vårdnadsbidrag betraktas som ett konsumtionstillskott för alla barnfamiljer men inte som en lön till ersättning för hemmakvinnors vård av barn. Det var därför inte något stort ideologiskt problem om ett eventuellt vårdnadsbidrag blev lågt tilltaget. Denna konstruktion var partiledningens medel att skärpa konkurrensen mot centern och moderaterna. Om ett omfattande bidrag tog i anspråk resurser från daghemsutbyggnaden, var partiledningen förhindrad att säga ja till vårdnadsbidrag. Samtidigt var folkpartiledningen utan möjlighet att helt släppa bidragslinjen om det parlamentariska samarbetet med centerpartiet skulle överleva. Valet blev att så långt det var möjligt nedprioritera vårdnadsbidrag i förhållande till daghem.

När moderaterna vid 1970-talet bedömde att partiets familjepolitik måste anpassas till de allt vanligare tvåinkomsttagarfamiljerna för att få nödvändigt stöd på väljararenan blev det nödvändigt att formulera konkreta familjepolitiska förslag för dessa familjer. Dittills hade partiledningen allmänt sett avvisat stora bidrags- och serviceutbyggnader. Av dessa familjepolitiska policyinstrument låg bidrag närmast partiets socialpolitiska ideologi och partiledningen valde att stödja vårdnadsbidrag. Därmed skapades vissa förutsättningar att minska serviceutbyggnaden (daghem). Samtidigt riskerade emellertid det som varit partiets socialpolitiska profil att suddas ut, vilket försvårade konkurrensen om allmänborgerliga väljare. Dessutom riskerade partiets familjepolitiska linje att försvagas, vilket försvårade konkurrensen med centerpartiet (som entydigt förespråkade vårdnadsbidrag). Därför försökte partiledningen finna ett nytt konkurrensmedel, som blev politiseringen av daghemmens huvudmannaskap. Även privat producerade daghem och vårdnadsbidrag drar emellertid betydande offentliga belopp. Partiledningen ställdes därför inför ett avvägningsproblem; vilka andra offentliga utgiftsnedskärningar var tänkbara? Sådana nedskärningar kan emellertid vara svåra att få stöd för både på den parlamentariska arenan och på väljararenan. Dessutom kan partiledningen genom att dra sig för långt mot restriktiv residualism (jämför typologin i kapitel 1.4) riskera att partiet åter blir parlamentariskt isolerat. Det skulle kunna äventyra parlamentariskt samarbete. Om partiet hotas från ett parti till "höger" ökar emellertid trycket att välja en sådan strategi.

I vissa avseenden agerade partierna så som kan förväntas i en renodlad tvåpartisituation, det vill säga de manövrerade så nära varandra som möjligt. Detta skedde exempelvis i daghemsfrågan under 1970-talet - men där var partiledningarnas bilder av samhällsförändringarna sådana att de ansåg att manöverutrymmet var snävt. I vårdnadsbidragsfrågan intog partierna i stället ståndpunkter som kraftigt avvek från varandra, det vill säga motsatsen till vad

de enligt Anthony Downs kan förväntas göra i en tvåblockssituation. Downs förbiser nödvändigheten för partier som ingår i ett block att på något vis profilera sig mot varandra. Partierna har efter hand närmat sig varandra beträffande ståndpunkt i daghemsfrågan. Samtliga partiledningar accepterar numera den kollektiva vårdformen som ett möjligt alternativ för många barnfamiljer. Trots det har daghemsfrågan inte avpolitiserats. De ideologiska skillnaderna har i stället politiserats beträffande daghemmens huvudmannaskap. Eftersom partiledningarna ökat ståndpunktsöverensstämelsen i ett avseende, har trycket på dem ökat att på väljararenan framhäva de ideologiska olikheterna i något annat avseende.

Ett besvärande och oförutsett inslag för socialdemokraterna var att den grupp för vilken partiet särskilt utformat sin daghemspolitik - "LO-kollektivet" - var den som minst använde daghem. När partiledningen 1973 stod fast vid servicelinjen och sade nej till bidrag som inte kunde tillgodogöras av tvåinkomsttagarfamiljer i låg- och mellaninkomstskikten, föll detta inte ut som partiledningen avsett. För att utforma familjepolitiken i en viss väljarkategori intresse hade partiledningen alltså valt ett policyinstrument som främst kom att utnyttjas av helt andra väljargrupper. Detta "misslyckade" utfall kunde partiledningen inte bortse från på 1980-talet. LO oroades redan vid 1960-talets slut över att den dittillsvarande daghemsutbyggnaden endast i mindre utsträckning kommit LO-medlemmarna till del. Socialdemokraternas försöksvisa lösning på dilemmat var att på 1980-talet pröva nattöppna daghem. Kostnaden för nattöppna daghem i stor skala rymdes emellertid svårligen inom tillgängliga minskande ekonomiska ramar. Inte heller skulle de väljare som önskade vara hemma med sina små barn få del av stödet.

Om partiledningen satsade på att väljarna upplevde daghemsköer som mer besvärande än frånvaron av olika ekonomiska stöd hade den lättare att välja det familjepolitiska policyinstrument som låg närmast dess socialpolitiska ideologi, offentlig serviceutbyggnad. Målet var att bli det parti som av väljarna sågs som den enda trovärdiga garanten för daghem - i konkurrens med folkpartiet. När statsfinanserna försämrades och daghemsutbyggnaden tog allt mer resurser i anspråk, minskade partiledningens strategiska fördel. Svårigheterna förvärras om väljarna skulle uppfatta ett avsteg från ståndpunkten om barnomsorg till alla som mer belastande än ett avsteg från den av socialdemokraterna dittills förespråkade ideologiska uppfattningen om *offentligt* driven barnomsorg. Då minskar den socialdemokratiska strategiska fördelen ytterligare.

Den ideologiska förändring som krävs för att acceptera privata huvudmän i barnomsorgen skulle emellertid kunna sätta hela den socialdemokratiska socialpolitiska ideologin i fråga och öppna partiet för angrepp från vänsterpartiet. Samtidigt fanns risk att skillnaderna på väljararenan gentemot de borgerliga

partierna skulle suddas ut. Partiledningen hade på 1980-talet stora svårigheter att utforma klara ståndpunkter. I den utsträckning socialdemokraterna stod fast vid sin tidigare socialpolitiska ideologi, var privata barnomsorgsalternativ uteslutna. Till skillnad från vad som var fallet på 1960-talet fanns inga nya vägar att öka statsinkomsterna. Eftersom partiledningen prioriterade daghem framför föräldraförsäkring fanns endast två vägar att gå i händelse av bristande statsfinansiella resurser. Den ena vägen var att helt avstå från målet om utbyggd föräldraförsäkring. Den andra vägen var att bibehålla principen om utbyggd föräldraförsäkring, men avstå från att skjuta till några ekonomiska medel i "nuläget" och hoppas på att statsfinanserna skulle förbättras.

Familjepolitikens fjärde skede infaller mellan 1982-1989. Nu möts den totala borgerliga splittringen under 1976-1982 av moderaterna med förnyad offensiv för att vrida hela borgerligheten i moderat riktning. Strategin underlättas av att partiledningen kan hänvisa till samhällsutvecklingen för att söka stöd för sådant den under alla omständigheter tänkt pröva. I valet 1982 blev moderaterna större än centern och folkpartiet tillsammans. Partiets storlek skapade utrymme för partiledningen att räkna med en konkurrenssituation, där socialdemokrater och moderater tänks stå mot varandra som två uppenbara alternativ med en obetydlig grupp i mitten. Denna identitetsstrategi gav utrymme att klarare än tidigare markera de familjepolitiska ståndpunkter som framstår som alternativ till socialdemokratiska, utan hänsyn till centern eller folkpartiet. Trycket ökade på mittenpartierna att profilera sig för att inte hamna i bakgrunden.

Den borgerliga splittringen bidrar till misslyckandet att återta regeringsmakten 1985. De tre borgerliga partierna inser därefter att de måste enas i ett trovärdigt regeringsalternativ till socialdemokraterna. Trycket ökar på "avvikaren" folkpartiet att i den följande trepartiuppgörelsen om familjepolitiken göra upp i huvudsak på centerns och moderaternas villkor. För att bibehålla trovärdighet i konkurrensen med socialdemokraterna måste folkpartiet försöka fortsätta med att föra fram bidrags- och serviceutbyggnadsförslag som går längre än vad centern och moderaterna föreslår. Problemet för folkpartiet är att statsfinanserna svårligen tillät några som helst förslag som krävde mer finansiering än vad som redan var fallet i och med uppgörelsen. Samtidigt hade folkpartiet generellt talat om behovet av mycket stor restriktivitet med skatterna. Denna förändrade position möjliggjordes i sin tur av att hotet från socialdemokraterna mot folkpartiet försvagats kraftigt beroende på att även socialdemokraterna börjat förespråka begränsningar i den offentliga sektorns storlek. Glidningen hos socialdemokraterna nödvändiggjordes i sista hand av de akut dåliga statsfinanserna.

Sedan socialdemokraternas familjepolitik förlamats av att statsfinanserna

förhindrat partiet att i "nuläget" uppfylla sina löften, minskar trycket från vänster på folkpartiet. När hotet från socialdemokraterna minskade behövde inte folkpartiet på samma sätt som tidigare appellera till tvåinkomsttagarfamiljerna. Folkpartiet kunde därmed lättare söka samarbete med moderaterna och centern utan risk för stora förluster på väljararenan. Genom att ta steget till att förespråka privata daghem kunde folkpartiledningen appellera till tvåinkomsttagarna på *en* front. Målet att garantera daghem (offentliga eller privata) åt alla kunde ges en viss trovärdighet. Positionen åt vänster försämrades inte eftersom inte heller socialdemokraterna kunde driva sina tidigare löften om offentliga daghem åt alla med någon särskild tyngd.

En trepartiuppställning stod kortsiktigt över alla andra borgerliga mål inför valet 1988. Existerande motsättningar mellan partierna måste överbryggas eller skjutas åt sidan. I den följande uppställningen angavs inte hur finansieringen skulle ordnas.

Redan 1982 hade socialdemokraterna övergivit tanken att på kort sikt bygga ut föräldraförsäkringen. Eftersom partiledningen avvisat privata daghem, skjutit föräldraförsäkringen på framtiden och redan sagt ja till vissa försök med kooperativa huvudmän inom barnomsorgen fanns således inga ytterligare besparingsmöjligheter 1984. När statsfinanserna försämrats ytterligare 1984 var därför partiledningens handlingsfrihet låst. Om partiledningen avsåg att bibehålla sina ideologiska uppfattningar, bibehålla sin syn på familjen samt klara statsfinanserna, *måste* partiledningen på kort sikt avstå från vidare daghemsutbyggnad, men samtidigt försöka förhindra att reformer enligt andra ideologiska principer genomfördes.

Det generella problemet för socialdemokraterna i familjepolitiken under hela det senaste skedet var att partiets allmänna ideologiska socialpolitiska uppfattningar var så statsfinansiellt krävande. Trots stora ansträngningar hade varken daghemsutbyggnaden eller föräldraförsäkringsutbyggnaden kunnat genomföras tillfredsställande. Partiets konkurrenssituation på väljararenan försvårades av detta politiska misslyckande. Så länge inte heller de borgerliga kunde erbjuda ett trovärdigt familjepolitiskt alternativ var konkurrensen likvärdig. Sedan det stod klart att de borgerliga var nära att enas om ett vårdnadsbidragsförslag försämrades konkurrenssituationen. Socialdemokraterna hade inget att komma med förutom osäkra framtidslöften. När de borgerliga lade fram sitt samlade förslag om vårdnadsbidrag tvangs socialdemokraterna att pressa fram ett alternativ - föräldraförsäkringens utbyggnad. Att avstå från att presentera ett klart alternativ till vårdnadsbidrag inför valet 1988 hade varit mycket kostsamt på väljararenan trots att statsfinansiella medel uppenbarligen saknades.

Trots utvecklingen mot en konkurrenssituation som i flera avseenden karakteriseras av att de två blocken står mot varandra som tydliga regeringsalternativ har ett parti på den borgerliga sidan, folkpartiet, tenderat att föredra flera av de ståndpunkter det motsatta blocket intagit.⁶ För socialdemokraterna fanns länge möjligheten att, med säkerheten i det av vpk garanterade långsiktiga stödet för regeringsinnehavet, i vissa frågor utnyttja närheten till folkpartiet och bilda tillfälliga voteringskoalitioner med detta parti. Socialdemokraterna som under långa perioder lett minoritetsregeringar har räknat in Skp/vpk i sitt regeringsunderlag. I enskilda frågor har partiledningen däremot ofta bildat majoriteter med något av de borgerliga partierna. Socialdemokraternas förhandlingsläge gentemot de borgerliga partierna stärks när samarbetet mellan de borgerliga fungerar dåligt. Det borgerliga parti som delar något av socialdemokraternas syn i en viss fråga kan därvid komma att se en tillfällig uppgörelse med socialdemokraterna i sakfrågan som fördelaktigare än att i alla lägen ta hänsyn till ett dåligt fungerande trepartisamarbete. Det "avvikande" borgerliga partiet riskerar alltid att få betala ett mycket högt pris på väljararenan när det drabbas av de andra blockmedlemmarnas kritik. Så länge trepartisamarbetet ändå fungerar dåligt kan det priset vara värt att betala. Om däremot trepartisamarbetet fungerar väl är det tvärtom socialdemokraterna som måste betala ett mycket högt pris för att uppgörelser över blockgränsen i sakfrågor skall bli möjliga. Så länge socialdemokraterna kunnat räkna med vpk:s regeringsstöd har detta pris ändå varit möjligt att betala.

1989-1990 blev vpk alltmer opålitligt som partner i voteringskoalitioner med regeringen.⁷ Från att sprickor inom ett block i första hand varit ett borgerligt fenomen blev det nu alltså även en realitet i det socialistiska blocket. Socialdemokraterna har visserligen inte samarbetat med vpk på det sätt som de borgerliga partierna ofta gjort. Vänsterpartiet kommunisterna har fått finna sig i att socialdemokraterna betraktat dem som ett "transportkompani". Sprickan i det socialistiska blocket bestod i att vpk började ställa krav och samtidigt hotade med att fälla regeringen om inte kraven tillgodosågs. Folkpartiets alternativ till uppgörelser med socialdemokraterna var ett enigt borgerligt trepartiblock. Socialdemokraternas alternativ till uppgörelser med folkpartiet var att stå ensamt utan vpk:s stöd. Socialdemokraternas förhandlingsposition gentemot folkpartiet försämrades alltså. När socialdemokraterna i början av 1990 kommit till uppfattningen att konjunkturdämpning erfordrades, sviktade vpk:s stöd. Det krav folkpartiet ställde för att hjälpa socialdemokraterna var att socialdemokraterna skulle tillmötesgå folkpartiet i den skattereform som samtidigt diskuterades. Inom familjepolitiken hade socialdemokraterna nyligen beslutat om föräldraförsäkringens förlängning, en mycket kostsam reform.

Med folkpartiets skatteförslag skulle det vara svårt att stå fast vid den redan beslutade föräldraförsäkringsförlängningen. Detta tog folkpartiledningen ingen hänsyn till, viss om att socialdemokraternas förhandlingsposition var svag. Socialdemokraterna tvingades ge efter och säga nej till förlängd föräldraförsäkring. *Familjepolitikens femte skede inleddes*. Statsfinansernas sanering stod över allt annat. Det tvingade socialdemokraterna att överge sina löften. Men även de borgerliga hade ägnat sig åt överbudspolitik - deras bidragsförslag var ofinansierade - och de hade därför troligen, i likhet med socialdemokraterna, tvingats överge sina löften om de hade vunnit valet 1988.

8.5 Att vilja men inte alltid kunna: Beslutssituationer och strategival i en föränderlig värld

Varför ger partiledningar upp ståndpunkter de tidigare framfört med eftertryck? När vi sökt orsaker till partiernas förändrade ståndpunkter har vi gått två vägar. Längs den ena har vi kartlagt partiernas beslutskalkyler i specifika beslutssituationer. Den andra vägen har bestått i att kartlägga förändrade förutsättningar i dessa beslutssituationer.

Bortsett från perioden 1960-1965 och efter 1990, som berör dels tiden innan några förändringar skedde i de samhällsförhållanden vi kartlagt, dels framtiden, har trender brott förekommit under två skeden. Det ena var *nyordnings-skedet 1965-1973*, då tvåinkomsttagarefamiljer blev vanligare än eninkomsttagarefamiljer och då statsinkomsterna var i balans. Det andra skedet var *mättnadsskedet efter 1982*, då andelen tvåinkomsttagarefamiljer närmade sig 100 procent samtidigt som statsfinanserna var så ansträngda att deras förbättring måste göras till ett prioriterat politiskt mål. Samvariationerna ger underlag för slutsatsen att det under dessa perioder fanns ett utomordentligt litet handlingsutrymme för aktörerna. Under båda skedena befann sig flera partier i (om-)prövande beslutspositioner. Perioden däremellan kan vi kalla *konsolideringsskedet*. Då fortsatte den tidigare inledda ökningen av tvåinkomsttagarefamiljerna. Men fortfarande återstod en betydande minoritet eninkomsttagarefamiljer. Statsfinanserna gav dessutom ett visst handlingsutrymme. Rörelsefriheten var större för partiledningarna.

Det som kännetecknar nyordnings- och mättnadsskedena är att det blev allt svårare för partiledningarna att bibehålla de dittills valda ståndpunkterna. Deras ståndpunkter "hotades" av samhällsutvecklingen. Under sådana förhållanden har partiledningarna intagit (om-)prövande beslutspositioner. Därvid har de hela tiden hållit fast vid huvudprinciperna och målen i den socialpolitiska ideologin; de har främst omprövat medel (och mål) på lägre prioriterade nivåer.

Dessutom har det förekommit att policyinstrument som tidigare avisats kunnat accepteras.

Synbara "diskrepanser" mellan partiets faktiska val av policyinstrument och det instrument som skulle kunna förväntas med ledning av partiets socialpolitiska ideologi har förekommit när partiledningen velat och kunnat förhindra att ett ännu "sämre" genomförs. Genom att utrymme skapas för att bibehålla en högre prioriterad ståndpunkt ökar partiledningens möjligheter att på väljararenan hantera det kontinuitetsbrott som en förändrad ståndpunkt medför. Det skedde när moderaterna 1968-1972 accepterade både vårdnadsbidrag och daghemsutbyggnad för att försöka förhindra att daghemsutbyggnad blev alltför omfattande. I stället lyckades partiledningen politisera daghemmens huvudmannaskap. Det skedde likaså när socialdemokraterna valde att säga nej till förlängd föräldraförsäkring 1990 för att förhindra att daghemsutbyggnaden äventyrades.

Resultaten kan nu läggas till grund för att precisera några samband mellan samhällsförändringar och partiledningars mål- och medelkalkyler.

1. Förändringar av partiernas familjepolitiska ståndpunkter har uppträtt i samband med trender i samhällsekonomi, familjeekonomi och övergången från en- till tvåinkomsttagarfamiljer.

2. De partiledningar som ansett att samhällsutvecklingen överensstämte med deras ideologiska mål har varit mer benägna att välja nya ståndpunkter som ligger i linje med samhällsförändringen men fortfarande står i god överensstämmelse med ideologin än partiledningar som ansett att samhällsutvecklingen inte överensstämte med deras ideologiska mål.

3. Det har visserligen skett förändringar i samtliga partiernas socialpolitiska ideologier i samband med trender i samhällsekonomi, familjeekonomi och övergången från en- till tvåinkomsttagarfamiljer. Men ideologierna tenderar att förändras som planeter i rörelse, *med inbördes avstånd konstant*. Avstånden har inte ändrats till följd av trender i samhällsekonomi, familjeekonomi och övergången från en- till tvåinkomsttagarfamiljer.

4. Följaktligen fungerar borgerligt flerpartisamarbete endast när alla i samarbetet ingående parter kortsiktigt bortser från sin ideologiskt prioriterade ståndpunkt i familjepolitiken.

Huruvida "nyordnings-, konsoliderings- och mättnadsskeden" kan påvisas även vid studiet av andra sakfrågeområden är en öppen fråga som endast kan besvaras med nya undersökningar.

Ett väsentligt område för framtida studier synes vara att söka klarare och mer preciserade operationaliseringar av ideologi och samhällsförändring än vad som här varit möjligt. Därigenom skulle vi få ett förbättrat underlag för att

kunna gå vidare i sökandet efter kriterier på de olika förklaringsfaktorernas förklaringskraft.

En forskningsuppgift för framtida studier är vidare att klarlägga om de samband mellan socialpolitisk ideologi och samhällsförändring som påvisats på familjepolitikens område under perioden 1960-1990 kan observeras även beträffande andra politikområden.

8.6 Familjepolitik

Gång på gång ställs partiledningarna inför realiteter som nödvändiggör prioriteringar och omprövningar av ståndpunkter; de kan inte fritt genomföra allt de skulle vilja. Det finns en relation mellan partiernas ideologier och samhällsutvecklingen i den meningen att partiledningarna inte kunnat undvika att som ett element i sina strategiska bedömningar ta med det faktum att de statsfinansiella resurserna inte alltid kan vidgas utan tvärtom ibland till och med minskas, t ex vid stora budgetunderskott. Om resurserna följaktligen är sådana att man inte samtidigt kan genomföra flera i och för sig önskvärda reformer framtvings ett val. Om partiledningen vill genomföra en viss reform vid en viss tidpunkt begränsar den alltså samtidigt utrymmet för andra i och för sig önskvärda reformer och vice versa. Är resurserna vidsträckta har partiledningen däremot möjlighet att, utöver det policyinstrument som passar bäst med dess socialpolitiska ideologi, välja sådana instrument som inte står i direkt motsättning till ideologin men som är lägre prioriterade.

Partiledningarna bedömer samma verklighet men drar olika slutsatser om vilka nya ståndpunkter som, givet de nya samhällseliga förutsättningarna, har störst möjligheter att leda till att målen uppnås. Partiledningen jämför sina ideologiska uppfattningar med sin bild av samhället och väljer den ståndpunkt som bäst står i överensstämmelse med uppfattningarna eller som åtminstone kan förhindra att konkurrerande mål uppnås. Vi kan inte förstå varför partiernas familjepolitiska ståndpunkter förändras om vi inte samtidigt känner deras allmänna socialpolitiska ideologier.

Medan några partiledningar har tagit samhällsutvecklingen för given och önskvärd, när de ställt utvecklingen i relation till sina ideologiska uppfattningar, har andra beklagat den och velat motarbeta den. Samtliga partiledningar har dock successivt kommit till uppfattningen att den familjepolitik som drivs måste ha inslag av stöd till den stora andel av småbarnsmödrarna som redan förvärvsarbetar. Uppfattningen om det önskvärda i detta faktum går emellertid isär mellan partierna.

Ingen förnekade de industriella eller de statsfinansiella kriserna under 1970- och 1980-talen, men olika vägar ur problemen förespråkades. Alla partiledningar kom successivt till uppfattningen att det under rådande förhållanden inte skulle bli möjligt att sätta några nya kostnadskrävande reformer i sjön. Samhällsförändringar har ständigt lett till att partiledningarnas verklighetsbilder förändrats och därmed gett nya förutsättningar för partiledningarnas beslut.

Det blev uppenbart för alla partiers ledningar att den industriella expansionen avstannade i början av 1970-talet. När ekonomin tidigare gick för högtryck befarades till och med arbetskraftsbrist inom den privata sektorn. I stället försämrades utvecklingen i industrin, medan arbetskraftsbehovet inom den offentliga sektorn ökade. Den ökningen var naturligtvis till stor del ett resultat av politiska beslut.

Även om den privata industrin inte kom att anställa kvinnor såsom förutsetts minskade inte behovet av nya familjepolitiska åtgärder, eftersom kvinnor fick anställning i den offentliga sektorn i oförutsedd omfattning. Trots att de samhällsekonomiska problemen ledde till minskat behov av kvinnor inom industrin blev den nya familjepolitiken alltså inte billigare att genomföra än vad som förutsetts på 1960-talet. Snarare blev den dyrare. Det ekonomiska underlaget för ytterligare offentliga satsningar minskade, samtidigt som behoven ökade. Partierna hade emellertid redan bundit sig för vissa familjepolitiska policyinstrument, som medförde vissa kostnader när de genomfördes.

Även om socialdemokraterna inte haft för avsikt att låta just daghemmen ta en växande andel av det ekonomiska utrymmet hade de redan genom valet av policyinstrument "tagit en inteckning i framtiden". Kostnaderna för daghemmen ökade nämligen med inbyggd automatik i samma takt som antalet tvåinkomsttagarfamiljer ökade. Den socialdemokratiska ledningen bibehöll i stora drag sina ideologiska uppfattningar 1967-1982. Den var därför tvungen att acceptera att kostnadsökningen blev större än vad ledningen från början räknat med, eftersom antalet tvåinkomsttagarfamiljer - och därmed behovet av daghemspplatser - blev större än vad man förutsett. I den meningen kan vi säga att partiledningen redan på 1960-talet "invecklade framtiden" genom sitt val av policyinstrument. De andra partiledningarna gjorde med sina val andra "invektningar".

Om högerns motstånd mot bidrag varit mindre i början på 1960-talet, är det mycket troligt att en kompromiss kommit till stånd mellan samtliga partier och vårdnadsbidrag införts. Den följande daghemssatsningen hade då fått drivas mot bakgrund av ett redan existerande bidragssystem, vilket skulle ha gjort omfattande daghemssatsningar svåra att genomföra av statsfinansiella skäl

sedan samhällsekonomin försämrats. Åren 1976-1982 hade den borgerliga regeringen reell möjlighet att införa vårdnadsbidrag. Denna gång var det folkpartiet som gjorde motstånd.

Det ur borgerlig synpunkt grundläggande strategiska problemet i familjepolitiken efter 1973 var att de tre partierna aldrig enades. Det blev ett problem i första hand för de partier som prioriterade vårdnadsbidrag. Hade vårdnadsbidrag införts 1976 skulle det ha inneburit att en omfattande familjepolitisk reform varit genomförd sedan länge när socialdemokraterna återkom i regeringsställning. De borgerliga partierna hade därmed i praktisk handling kunnat demonstrera att de kunde enas i en central socialpolitisk fråga. Det hade dessutom varit svårt för socialdemokraterna att vid en eventuell återkomst i regeringsställning riva upp beslutet för att i stället förlänga föräldraförsäringen eller fortsätta daghemsutbyggnaden. Stora belopp i budgeten hade då redan varit bundna i vårdnadsbidrag och utrymmet för andra reformer snävt, särskilt med tanke på statsfinansernas utveckling vid 1970-, men även vid 1980-talets slut.

Postscript: Valåret 1991

Fortsatt borgerlig strid om familjepolitiken, eventuellt så hård att fyrpartikoalitionen riskerar spricka. Det är den troliga utvecklingen för den regering som tillträdde i oktober 1991.

Vi skall i detta postscript vända blicken från historien och tillåta oss spekulera om framtiden med utgångspunkt i det politiska läget i oktober 1991. Spekulationen kommer att vägledas av de samband mellan samhällsförändring, ideologi, partistrategi och ståndpunktsval som formulerats i avsnitt 8.5 (punkterna 1-4, sidan 255).

Det har i den tidigare framställningen flera gånger betonats att moderata samlingspartiets strategiska position bestäms av att det inte haft någon konkurrens från höger i partisystemet. Vidare har centerpartiet på grund av folkpartiets närhet till socialdemokraterna i just familjepolitiken varit tämligen ensamt i mitten. Valresultatet 1991 ändrade påtagligt dessa förhållanden. Det finns nu ett betydligt starkare inslag i riksdagen av partier som förespråkar dels offentlig avreglering - ny demokrati, dels stöd åt eninkomsttagarfamiljer - kds. Hotet från höger mot moderaterna är för första gången en realitet. Även centerpartiet får kännbart ökad konkurrens i de familjepolitiska frågor, där partiet hittills tydligast av alla förespråkade stöd för eninkomsttagarfamiljer.

Samtidigt som konkurrensförhållandena i riksdagen ändrats kvarstår emellertid de grundläggande familjepolitiska grupperingarna i stort sett oförändrade.

Så länge det gäller att förespråka valfrihet mellan olika omsorgsformer är de borgerliga visserligen överens, men omfattningen av stödet till tvåinkomsttagarfamiljer är lika kontroversiellt som tidigare. De borgerliga partierna har heller inte kunnat enas om hur deras förslag skall finanseras.

I den fyrpartiregering som bildades i oktober 1991 är folkpartiet ensamt om att hävda att stöd till tvåinkomsttagarfamiljer är viktigare än stöd till eninkomsttagarfamiljer. Givet denna interna motsättning, vad kan vi förvänta oss av den nya regeringens förmåga att hantera familjepolitiken? Som framgår av de i avsnitt 8.5 summerade sambanden mellan förändrade yttre förutsättningar, socialpolitisk ideologi samt strategiska överväganden å den ena sidan och familjepolitiskt ståndpunktsval å den andra är sannolikheten inte stor att något parti överger sin socialpolitiska ideologi. Den långsiktiga låsningen till stöd åt i ena fallet eninkomsttagarfamiljer (m, kds, c) och i det andra fallet tvåinkomsttagarfamiljer (fp) bör således ligga fast. Inget parti kan förväntas snabbt överge sin långsiktiga ideologiska bindning enbart för att få sitta på en taburett. Vidare har vi dragit slutsatsen att borgerligt flerpartisamarbete *endast* fungerar när alla i samarbetet ingående partier kortsiktigt bortser från sin ideologiskt prioriterade ståndpunkt. Till detta kommer att det givetvis är en fördel för de i samarbetet ingående partierna om deras kortsiktiga bortseende från prioriterade ståndpunkter kan döljas. Det är lättare att uppträda inför väljarna om ens agerande kan framställas som en "seger för en konsekvent linje".

Hur kan då partierna förväntas styra mellan dels ideologi-, dels strategituvan för att undvika att regeringslasset välter? I familjepolitiken har partierna inför valet i många fall förespråkat oförenliga ståndpunkter. Nu kan vi alltså förvänta att de visserligen försöker finna enighet, men att varje parti försöker leda regeringskollektivet så nära sin egen prioriterade ståndpunkt utan att samarbetet går över styr. Det vore därför förvånande om de inte sökte minsta gemensamma nämnare för att framstå som eniga. Samtidigt kvarstår den grundläggande oenigheten och på dessa områden är det troligt att enigheten inskränks till angivande av vaga principer och långa tidshorisonter i stället för konkretiseringar.

Låt oss pröva resonemanget genom att se vad regeringsförklaringen omfattade.

Familjepolitiken skall underlätta för föräldrarna att själva välja den vård och fostran av barnen och den arbetsfördelning som passar dem och barnen bäst. Det innebär, att familjepolitiken skall främja både valfrihet och jämställdhet mellan kvinnor och män. Den som väljer att förvärvsarbeta skall ha ekonomiskt utbyte av detta. att ge en möjlighet åt mer tid för barnen och att i större utsträckning skapa rättvisa villkor för alla delar av landet.

Om varje barnfamilj får möjlighet att lösa barnomsorgen på det sätt den själv

önskar skapas större trygghet. Det innebär att det måste finnas barnomsorg utanför hemmet av god kvalitet för dem som vill ha det och bättre ekonomiska möjligheter för dem som önskar stanna hemma när barnen är små.

Omläggningen av familjepolitiken sker i flera steg.

I ett första och omedelbart steg tas existerande hinder för fri etablering och fritt utnyttjande av olika former av barnomsorg bort.

I ett andra steg införs ett bättre ekonomiskt stöd som syftar till att öka småbarnsföräldrarnas valfrihet och rättvisan mellan dem. Detta utformas som ett vårdnadsbidrag, lika för alla barn.

Detta andra steg påbörjas under mandatperioden. Den statsfinansiella utvecklingen är av avgörande betydelse för i vilken takt detta stöd sedan byggs ut.⁸

Alla regeringspartierna tycks ha fått med någon eller några av sina ideologiska principer bland de allmänt hållna målsättningar som avges i deklARATIONEN. När vi i stället ser till konkreta ställningstaganden i dokumentet har partierna mycket riktigt sökt den minsta gemensamma nämnaren. Den enda punkt de funnit rör förändringen av huvudmannaskapet för barnomsorgen. Här har enighet rått sedan 1980-talets mitt. I deklARATIONEN anges detta därför komma som första steg. Men samtidigt kan partierna inte undvika att på något sätt beröra frågan om något slags vårdnadsbidrag. Vi har visat att det är det politiska förslag som under decennier varit partiskiljande genom symboliken av brytningen mot "daghemspolitiken". Därför har denna punkt, precis som vi förväntade, lämnats mycket otydlig i regeringsförklaringen. Den förs ner till ett andra steg och görs beroende av den "statsfinansiella utvecklingen".

Med hjälp av våra analysredskap och de samband vi funnit kan vi nu förstå vilka partier som angett körvägen mellan tuvorna ideologi, strategi och ståndpunktsval. Vi har underlag för att hävda att folkpartiet lyckats genomdriva dels att vårdnadsbidrag skall ges lägst konkretion beträffande utfästelser, dels bli avhängigt statsfinansernas framtida utveckling. Centern och kds har fått igenom dels att vårdnadsbidrag finns med i den konkreta exemplifieringen, dels att dess utformning, lika för alla barn, berörs. Den allmänna grundprincipen att det skapas större trygghet om varje barnfamilj själv får välja metod för barnomsorg ansluter till vad moderaterna länge har förespråkat.

Den ideologiska konfrontationen har, som vi sett, kunnat undvikas genom att de grundläggande motsättningarna förts undan till låg grad av konkretion och obestämda tidshorisonter. Med den nuvarande formeln döljs oenigheten på kort sikt bakom det "objektiva kriteriet" statsfinansernas tillstånd. Men räcker detta för att lösa det grundläggande problemet? Kommer regeringen på sikt verkligen att avstå från att införa vårdnadsbidrag hellre än att spricka på en intern ideologisk konfrontation?

Borgerliga partier med olika familjepolitiska uppfattningar har försökt regera tillsammans förr. En jämförelse med regeringsförklaringen 1976 kan

hjälpa oss att svara på frågan. Den regeringsförklaringen var, tillsammans med dåvarande regeringens första familjepolitiska proposition, till förväxling lik 1991 års text. Den kan därför fungera som ett riktningvärde för vad som kommer att hända 1991-1994. Då löd de relevanta delarna så här:

Småbarnsföräldrar ges lagfäst rätt till kortare arbetstid och förlängd tjänstledighet. Föräldraförsäkringen byggs under perioden ut med en rätt till ytterligare ledighet motsvarande två månader på heltid. Den kompletteras med ett vårdnadsbidrag till småbarnsföräldrar. Stödet utformas så att det främjar *valfrihet och jämställdhet*.⁹ (Regeringsförklaringen 1976. Likheter med 1991 års regeringsförklaring har kursiverats av förf.)

I regeringsdeklarationen har angetts regeringens program på det familjepolitiska området *för innevarande mandatperiod*. En första etapp i det arbetet har utgjorts av föräldraförsäkringen. Den andra etappen förslag om utvidgad rätt för småbarnsföräldrar till ledighet från förvärvsarbete. I enlighet med vad som angetts i regeringsdeklarationen fortsätter det familjepolitiska reformarbetet med planering av *en tredje etapp*, som avser förslag till en samlad lösning av frågorna om vårdnadsbidrag och en ytterligare utbyggnad av föräldraförsäkringen. *Den fortsatta utbyggnaden kommer att ske i den takt som det ekonomiska utrymmet medger*.¹⁰ (Proposition 1977/78:100. Likheter med 1991 års regeringsförklaring har kursiverats av förf.)

Vi vet att vårdnadsbidrag inte infördes under de borgerliga koalitionsregeringarnas tid. Allt man kunde enas om var vaga principer. Om de ekonomiska utsikterna är lika dystra 1991 som de var då, vågar vi förutspå att vårdnadsbidrag även denna gång avförs från den aktuella dagordningen.

Det som skiljer situationen 1991 från 1976 är partiernas strategiska förutsättningar. Inslaget av partier som förespråkar en annan familje- och socialpolitik än vad folkpartiet gör är nu starkare både inom och utanför regeringen. Pressen på folkpartiet att ändra sig är därför starkare nu än under den föregående borgerliga epoken. Folkpartiet har nu en nyckelroll för regeringens fortlevnad. Givet att de samband vi formulerat skulle vara giltiga även 1991-1994 kommer emellertid folkpartiets ledning att ha mycket svårt att vika sig. Det vore att låta de kortsiktiga parlamentariska fördelarna väga tyngre än de långsiktigt ideologiska. Det skulle innebära en avvikelse från den linje partiet inför väljarna under lång tid gjort till sin. Samtidigt riskerar partiet att framstå som det som spräcker en borgerlig regering. Folkpartiets dilemma kvarstår; att försöka sitta på två stolar samtidigt.

Om övriga partier pressar folkpartiet för hårt är riskerna för regeringens överlevnad stora. Folkpartiets dilemma är därför samtidigt de övriga partiernas dilemma. Eftersom regeringsförklaringen anger en statsfinansiell gräns för vårdnadsbidrag finns emellertid en direkt koppling mellan denna utveckling och partiernas val av strategi. De samband vår studie lett fram till antyder att

partierna kommer att hänvisa till detta "objektiva samhällsförhållande" för att om möjligt styra den vinglande kärnan ut på säkrare mark.

Men vad händer om vi lämnar de strategiska förutsättningarna på *kort sikt* och om statsfinanserna försämras till nästa val? Om de borgerliga vinner även då, kommer striden om vart de familjepolitiska satsningarna skall gå troligen att tvinga fram ett avgörande. Det är då inte sannolikt att folkpartiet kan gå med på att pengar tas från sådana policyinstrument som partiledningen menar bör stödja tvåinkomsttagarfamiljer. Partiet har alltför länge hävdat en annan linje inför väljarna. Alternativet skulle kunna leda till risken att folkpartiet förpassar sig själv till en parlamentarisk marginalforeteelse. Såväl centern och moderaterna som kds har däremot redan visat sig vara beredda att minska på andra familjepolitiska stödformer för att kunna förstärka stödet till eninkomsttagarfamiljer. Med försämrade statsfinanser ökar trycket på konstellationen (m, kds, c) att förespråka utgiftsnedskärningar för sådana ändamål vilka de prioriterar lägst. Det problematiska för regeringens fortlevnadsmöjligheter är att dessa ändamål är sådana som folkpartiet prioriterar högst. Trycket blir inte mindre av ny demokratis avsikt att driva på nedmonteringen av den offentliga sektorn. Under dessa förhållanden leder alltså den statsfinansiella utvecklingen till att de två tuvorna ideologi och strategi åter växer upp som hinder på den mark som för en tid verkade körbar.

Vi har hävdat att förutsättningen för borgerligt flerpartisamarbete är att alla i samarbetet ingående partier kortsiktigt bortser från sin ideologiskt prioriterade ståndpunkt. Samarbetet stärks om de ingående partierna inför väljarna kan dölja detta bortseende. Om statsfinanserna försämras och de nya parlamentariska förutsättningar som blev en realitet i och med 1991 års val kvarstår 1994 kommer kombinationen av samhällsförändringar och strategiska förutsättningar troligen att begränsa folkpartiets handlingsfrihet. Handlingsfriheten begränsas i den meningen att det blir allt svårare att bortse från de prioriterade ståndpunkterna. Det *kan* leda till att fyrpartikoalitionen spricker.

Manuskriptet avslutat 911031.

Summary

...this would mean a socialist system, with a substantial part of the responsibility for the care of the youngest children taken over by the government.

This statement represented the 1962 Conservative Party position regarding the new issue of child care allowances. During 1962-1967 the party took a firm stand against any such introduction.

The Social Democratic Party chose an opposing position when the 1964 Party Congress made the unanimous decision to work for a future introduction of a new system of child care allowances.

Ten years later both parties had not only abandoned their earlier positions, they had taken the position of the opponent ten years before.

Social policy measures advocated by the parties are more or less based on their social policy ideologies. The Social Democrats and the Conservatives are proponents of differing social policy ideologies. How then was it possible for them to change positions in what could be described as a chess castling? We will seek explanations as to why the Swedish Riksdag parties have changed family policy positions during the period 1960-1990.

During these 30 years, the "Swedish family" (two adults plus one or more children aged 0-6) went through fundamental changes. Basically, in the 1960's, families were comprised of a gainfully employed father and a housewife. In the 1980's, the picture had changed to families with two gainfully employed parents. This trend was accompanied by substantial changes in economic, social and political conditions.

The model of analysis, which is a joint application of structural and rational choice explanations, is described in *chapter 1* which also includes a presentation of the concepts used. The model draws on Jon Elster's claim that:

Any given piece of human behaviour may be seen as the end product of ... filtering devices. The first is defined by the set of structural constraints which cuts down the set of abstractly possible courses of action and reduces it to the vastly smaller subset of /structurally/ feasible actions. The restraints are assumed to be given and not within the control of the agents The second process is the mechanism that singles out which member of the feasible set shall be realized. Rational-choice theories assert that this mechanism is the deliberate and intentional choice for the purpose of maximizing some objective function... (Elster J (1984), p 113.)

In this study, we have surveyed certain economic, social and political conditions which we consider as "givens" in each party's calculations. Since society

is in constant transition these givens also change. These changes are surveyed in order to explain changes in what forms the basis for the parties' calculations.

For the analysis of each of these calculations, a rational choice analysis is applied. We survey each party's comprehension, given the structural conditions, of which positions, given its cognitive conception, meet its goals.

Obviously, political ideas are formulated more or less concretely. In this analysis, social policy ideology refers to a level between the most general and universal statements and positions in current political matters. This concept is operationalized by a typology for social policy drawing on Richard Titmuss, Norman Furniss, Timothy Tilton and Harold Wilensky (see figure 1, chapter 1).

It is on the basis of their social policy ideologies that the parties make decisions about a) the desirability of a certain societal condition, b) the prospects (e.g. economic, political) of either changing the condition in a more preferable direction, or promoting the existing development. Thus, a relationship between structural conditions and each party's conceptions of means and goals is established.

Family policy instruments considered by the parties 1960-1990 fall in three main categories (see figure 2, chapter 1). 1) public services, 2) economic transfers, 3) tax deductions. The first category represents two extremes. At one extreme, it supports different kinds of day care facilities with government managed and financed day care centers (*kommunala daghem*). At the other extreme, we find privately managed day care centers with various degrees of government financial contributions. In this category, we also find family day care with various degrees of government financial contributions. (*Familjedaghem*. These are establishments where a number of children are cared for in somebody's home. This person is paid by the government and the activities are supervised by local government inspectors.)

The second category represents different kinds of economic transfers. Basically, we distinguish between three kinds of transfers. Child allowance (*barnbidrag*; introduced 1947), is a system of economic support to meet the increased costs of consumption attached to raising a child aged 0-16. Another type of allowance, similar in some respects to the child allowance, is the child care allowance (*vårdnadsbidrag*; not yet introduced). This allowance is an economic transfer planned to recompense parents for the extra economic burden caused by high consumption costs attached to children aged 0-6. The child care allowance is not supposed to be subject to taxation. Similar to the child care allowance, the home care allowance (*vårdnadsersättning*; not yet introduced), is an economic transfer intended to recompense parents for the

work they carry out raising their children aged 0-6. Unlike the child care allowance, this allowance is supposed to be subject to taxation as a salary. The main alternative to the child and home care allowances is the parental insurance (*föräldraförsäkring*; introduced 1973). This government financed insurance gives near full pay compensation for loss of income (at present date during 12 months) for those parents who stay home from gainful employment after a child's birth.

The third category represents various forms of tax deductions (*skatteavdrag*; not yet introduced) for families with children. These deductions can be aimed either at all families or only at those who have outlays for day care.

Chapter 2 provides a description of the Swedish socioeconomic and demographic conditions since 1960. We discern four main periods of structural change. In chapters 4 to 7, these periods will be analyzed in terms of the parties' strategies with regard to family policy.

From 1960-1965 business activity was boom-like, whereas the public sector grew only slowly. Industry was facing immediate labour shortages. The degree of gainfully employed women was low, particularly among those with small children (1960: 32 percent). The following period, 1966-1973, showed signs of the beginnings of industrial recession, while the public sector entered a dramatic expansion phase. At the same time, many families experienced economic difficulties. This was particularly true for families with only one gainfully employed parent. In combination with new ideals, these new trends led to a substantial increase in the number of gainfully employed women (1975; with children 0-6 yrs: 60 percent). The next period, 1974-1982, saw a deepening economic recession while government finances deteriorated. In 1982, the public sector's share of the GNP reached its all time high and the steep increase of gainfully employed women continued. During the last period, 1983-1990, industry finally went into a new boom. Almost all families with small children now consisted of two gainfully employed parents (1985; women with children 0-6 yrs: 85 percent). In spite of the economic boom, the margins in the governmental budget for new reforms were at a minimum. Taxes were reduced rather than raised. A balanced budget could only be realized at the cost of a very harsh and restrictive attitude toward the debit side, including social programmes.

Chapter 3 describes the parties' social policy ideologies. This chapter provides the background for the following analysis of the more specific family policy profiles of the different parties.

There are distinct and clear cut differences between each party's social policy ideologies (see figures 4 and 5, chapter 3). These differences can be summarized as follows: The Social Democrats advocate extensive public services as well as government managed security systems against the loss of income. Their idea is to provide "freedom supported by the governmental sector". According to this view, progress in society does not render welfare programmes superfluous. New needs constantly arise, and equality - which in itself is a political goal - can best be achieved through income security measures against loss of income, rather than means-tested benefits.

In many respects, the social policy ideology of the Liberal Party is close to that of the Social Democrats, though it does not go as far as regards support levels and levels of service provision.

In contrast, the Conservatives advocate a system of tax deductions supplemented by narrowly defined economic support to those "in real need". Their general idea is to provide "freedom from the governmental sector". They claim that, if social care is exclusively supplied through the public sector, the individual will become dependent on "someone else". "Politicians" or "bureaucrats" will become the sole arbiters regarding decisions about who, in a situation of shortages, will get a certain, desired, service. According to the Conservatives' point of view, such "collectivizations" are equivalent to a reduction of the individual's freedom.

The Center Party ideology is in some respects near that of the Conservative's ideology. Both parties are in favour of "selective" measures to those "in real need". However, when it comes to levels of support, and defining who is considered to be in real need, differences are significant. The Center Party advocates a more extensive network of support programmes and accepts higher levels of support. This party also advocates providing a higher level of services.

Chapters 4 and 6 (1960-1973 in chapter 4; 1974-1990 in chapter 6) give an overview of the parties' family policy positions. During the entire period examined, the Conservatives have prioritized tax deductions. Until 1972, this was the only position really favoured by that party. Since 1972, the party has come to accept a modest increase in government managed day care facilities (though it has preferred an introduction of governmental economic support to privately run day care facilities). In more recent years, the party has also been in favour of the introduction of some kind of a home care allowance. Before 1972, these latter policies were bitterly denounced by the party. Instead, support for the child care allowance (until 1978) and the home care allowance (from 1978) has been the hallmark of the Center Party. The Center Party also has favoured family day care.

The backbone of the policies promoted by the Liberals and the Social Democrats has consisted of the following positions. Support for i) day care facilities for all children between 1.5 and 6 years, ii) nearly full pay parental insurance up to 12 months after a child's birth. The Liberal Party also advocates some kind of child care allowance as long as such a measure does not obstruct women's possibilities of changing from work in the home to gainful employment.

Chapters 5 and 7 present an analysis of the parties' strategies when choosing positions. Each party's view of the structural trends is analyzed (1960-1973 in chapter 5; 1974-1990 in chapter 7), along with the parties' calculations as to the effects of choosing a certain position.

Gradually, the parties began to take into account the growing number of gainfully employed women in the 1960's. Perhaps surprisingly, the subsequent positions were chosen in a way that differed from what could be expected from the traditional cleavage between the "bourgeois bloc" and the "socialist bloc". Whereas the Conservatives and the Center Party tried to find positions that would benefit those women who desired freedom to choose "to stay at home" instead of gainful employment while having small children, their "bourgeois partner", the Liberals, sided with the Social Democrats and attempted to find positions that made it possible to be gainfully employed while having small children.

Both the Conservatives and the Center Party regarded the new trend toward two-income families as the predominant form of family with strong reservations. According to their view, this development was triggered by an erroneous Social Democratic policy which somehow had to be halted. The new conditions were described as harmful to children and to what these parties saw as the main pillar of society - the family. The Center Party focused in particular on the importance of taking into account the conditions prevailing in the countryside with many farmers and small entrepreneurs with housewives.

The Liberals and the Social Democrats have tried to formulate family policies aimed at those families who base their economy on income from two gainfully employed parents. However, their respective arguments have been somewhat different. The Liberals have primarily stressed equality between the sexes, while the Social Democrats have emphasized the importance of insuring that policies should benefit the lower and middle income groups. The Social Democrats regarded the child care allowance as a "token" measure benefitting only those who already had the economic means of staying home. According to this point of view, women in lower income households would still have to find gainful employment, leaving the children uncared for. Therefore, in the

long run, a reasonable family income could only be secured through two incomes. Consequently, day care facilities still had to be provided. The combined costs of introducing both an extensive network of day care and new allowances made the Social Democrats choose policies founded on the idea that both parents were working outside the home.

Tables 13-31 in chapters 5 and 7 indicate each party's judgements in choosing positions at different points in time.

Chapter 8 presents a concluding discussion of the parties' family policy choices in relation to party strategy and structural trends.

Had the Conservatives been less negative to direct economic support in the 1960's, it seems likely that all parties would have reached a compromise. Consequently, the subsequent day care extensions would have had to be pursued on top of an already existing costly system of child care allowances. Deteriorating government finances would have made such extensions difficult.

The essential strategic problem from the bourgeois parties' point of view after 1973 was their constant disagreement over family matters. Once again, the experience of internal bourgeois division led the Conservatives to take an aggressive isolating stance, trying to push both the Center and the Liberal Parties in a more Conservative direction, and hoping to create a two bloc situation. To avoid becoming a negligible remnant between the Conservatives and the Social Democrats, the Center and Liberal Parties had to take positions that gave them distinct political profiles. However, the bourgeois parties' strategies met with no success. After the failure to regain a Riksdag majority in 1985, the parties realized they had to cooperate. Since the Center and the Conservatives were members of the same "family policy group," pressure increased on the minority Liberals to give up its stance in family matters.

So far, there had been no freedom to manoeuvre for the Liberals. But, when the Social Democrats in office were forced to give priority to the urgent need to balance the government's budget, and, consequently, had to postpone any costly innovations in family policy, pressure on the Liberals was reduced. Cooperation with the Conservatives and the Center Party could be sought without the same risks in the electoral arena as before.

The general problem for the Social Democrats during the second half of the period has been that their preferred social policy ideology was so financially costly. In spite of efforts to extend day care facilities as well as the number of months subject to parental insurance, neither had been accomplished satisfactorily. The party's position in the electoral arena was rendered more difficult by this political failure. As long as the bourgeois parties could offer no united alternative, no immediate measures had to be taken. When it became evident

in 1987 that the bourgeois parties were on the verge of reaching an agreement about some kind of child care allowance, the situation changed drastically. The Social Democrats stood empty handed. Thus far, all they had been able to offer so far were vague promises about the future. Now they simply had to offer something to meet the challenge. Thus, an extension of the parental insurance to 18 months was launched. After the elections, the sheer economic realities forced the Social Democrats to abandon the reform.

Even though the Social Democrats had not intended to let day care facilities receive an increased share of the government's economic resources, such a development was inevitable. Already, by choosing this policy instrument, the party had "mortgaged the future". Day care costs increased automatically at the same pace as the number of two-income families, and the number of two-income families grew more than expected. Given that the Social Democrats kept their ideological commitments, they had to accept the fact that day care costs peaked in a way not foreseen when the policy was chosen. The other parties took other "mortgages" which also had costs attached to them.

We are now in a position to let our results form the basis for specifying some relationships between structural change and party strategies.

1. Changes in the parties' family policy positions have appeared in conjunction with new trends in the national economy, family economy and the transition from one-income to two-income families.

2. Those parties which have considered these structural trends to be consistent with their ideological goals have been more inclined to react by choosing new positions - positions that were reconcilable with the new trends, but still in accordance with the party's ideological goals. Parties considering the structural trends to be discordant with their ideological goals have been reluctant to adopt new policy stances.

3. To some degree, alterations have appeared in all parties' social policy ideologies in conjunction with new trends in the national economy, family economy and the transition from one-income to two-income families. However, party ideologies tend to change in a way like moving planets in parallel orbits, *their relative distances remain constant*. Thus, the distances among the parties have not changed.

4. Consequently, bourgeois cooperation will work well only when all affected parties disregard their ideologically prioritized positions in family policies for the sake of unity. But, such compromises are likely to entail internal strains on unity within the party as well as dangers in the electoral arena.

Noter

Noter kapitel 1

1. Troedsson I (1962), sid 37-38
2. Allmänpolitisk debatt AK prot 35 11/11-64, Kristensson (h), sid 42
3. Motion 1965 II:313 (m), sid 5
4. Socialdemokraterna (1965), sid 121-123; socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Michanek, sid 423
5. Moderata samlingspartiet, folkpartiet, centerpartiet (1987); motion 1987/1988:So635 (m/fp/c)
6. Familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Odhnoff (s), sid 13
7. Inställning till utbyggnad av barnvårdscentraler, BB-avdelningar och liknande ligger utanför vad som här avses med termen.
8. Möller T (1986), sid 70 ff, sid 92 ff
9. Allison G (1971), sid 29-30; Simon H A (1966), sid 62 ff; Elster J, Introduction, Elster J (1986), sid 1-27; Riker W (1975), sid 16-31.

Vedung använder beteckningen "intentionalist" med motiveringen att "rationalist" onödigtvis kan ge föreställningen att en viss handling måste vara "rationell" enligt någon viss värderings skala. Vi utgår från aktörens egna uttalanden om sina mål. I vissa fall kan vi sluta oss till målen genom att sätta in aktörens handling i en kontext av andra likartade handlingar, till vilka vi känner de mål de andra likartade handlingarna skall främja. Se Vedung E (1982), sid 45-46.

Beträffande "mål" se Sjöblom G (1968), sid 30, sid 38, sid 68 ff; Axelrod R (1970), sid 166; Hadenius A (1983), sid 126-127; Downs A (1957), sid 4; Molin B (1965), sid 142 f; Hadenius A, (1979), sid 163 ff; Isberg M, Wettergren A, Wibble J, Wittrock B (1974), sid 1 ff; jfr Simon H A (1966), sid 75-77; Brodin K (1977), sid 25 ff; Lewin L (1979), sid 13.

I varje konkret beslutssituation har partiet en uppsättning preferenser vilka anger vad som är önskvärt och vad som bör göras; om preferenser och värdeomdömen, se Hadenius A (1979); Vedung E (1977), sid 159 ff.

I likhet med spelteoretiska ansatser kommer vi här att analysera utfallet av politiska beslutstillfällen när fler än en aktör - partiledning - är inblandad. Ett vanligt sätt att systematisera flera aktörers samlade överväganden inför ett beslut är att använda s k spelmatriser, där aktörernas bedömning av olika beslutsalternativ skrivs in i matrisens rader och kolumner. Det är att märka att spelmatrisen i sig inte förbättrar vår kunskap om aktörernas bedömningar, det är endast ett av flera tänkbara presentationssätt.

Det centrala i en spelmatris välgrundade belägg för att en aktörs bedömningar vid ett visst specificerat beslutstillfälle, t ex i en regelrätt förhandlingsituation, vid sina alternativ fästade nyttovärden som fungerar som ingångsvärden i spelmatrisen. Sådana belägg underlättas av ett källmaterial som består av detaljerad information såsom t ex dagboksanteckningar, intervjuer, utdrag ur förhandlingsprotokoll etc. I den här föreliggande undersökningen har vi i stor utsträckning arbetat med att belägga sådana nyttovärden, men inte använt ett så detaljerat källmaterial. De nyttovärden som får en skriftlig beskrivning i den kommande texten hänför sig till mer utdragna tidsperioder än exakt angivna datum. Vidare är användandet av spelmatriser i praktisk mening begränsat till spelet mellan antingen två aktörer eller spelet mellan en enskild mot alla de övriga. När flera aktörer står för entydigt individuella uppfattningar kan visserligen s k N-personers spelmatriser tillämpas, men de praktiska och svårigheterna blir betydande. Sådana analyser besväras av den tekniskt komplicerade och snåriga redovisningen. I familjepolitiken har det visat sig att det finns åtminstone tre, ofta fyra, distinkt definierade aktörer. Det har inte varit möjligt att slå samman partierna i de två kategorierna "de borgerliga" och "de socialistiska". En sådan idealisering skulle innebära ett alltför stort brott mot verkligheten. Vi har därför valt att inte använda spelmatriser. I vissa fall har vi dock använt oss av beslutstabeller för vart och ett av partierna, se tabeller 13-31. Lewin L (1984), sid 16-18; Lewin L (1979),

sid 18 ff; Brams S J (1975); Hermansson J (1990), sid 13-41, sid 146 ff; Bengtsson B (1991), sid 13 ff, sid 37

10. Eftersom ståndpunkter under en mycket lång tidsperiod följs, och inte detaljöverväganden inför ett visst särskilt riksdagsbeslut, har vissa typer av källmaterial uteslutits. Den detaljerade kunskap som eventuellt skulle kunna erhållas genom tillgång till exempelvis partistyrelseprotokoll, dagböcker och liknande är inte lika relevant här som i andra studier.

Med den rationalistiska förklaringsansatsen skall vi dels rekonstruera partiledningens kalkyl för beslut, dels argumentera för att denna kalkyl var den som fick partiledningen att bestämma sig för en viss ståndpunkt. Om vår förklaring är att partiledningen valde ståndpunkten X på grundval av kalkylen A, medan samtidigt vårt enda belägg för A är att vi vet att X faktiskt valdes, har vi gått in en cirkel. För att undvika cirkelförklaringen kan vi gå olika vägar. Den vanligaste är att företa en undersökning av partiernas budskap sådant de framträder i tal, program etc. Genom intervjuer eller tillgång till dagböcker kan man försöka närma sig de beslutsinblandade aktörernas "verkliga" intentioner. Ytterligare en väg är att söka "parallellståndpunkter" ("X'") till vilka vi redan känner aktörernas intentioner, och därav sluta oss till att samma intention gäller för den ståndpunkt vi söker förklara. Utöver dessa vägar kan vi självfallet tillgodogöra oss andra forskares resultat i den mån några sådana föreligger.

En intervjuserie har genomförts med familjepolitiska företrädare för riksdagspartierna. Inte i något avseende har någon viktig aspekt av partiernas ställningstagande, som inte återspeglats i det offentligt tillgängliga parti- och riksdagsmaterialet, framkommit i intervjuerna. Att använda intervjuer som källmaterial när ett händelseförlopp i det förflutna skall rekonstrueras är förenat med problem som har att göra med intervjuersonernas minnesfel, medvetna förvrängningar och liknande. Intervjuerna kommer därför inte att åberopas som källmaterial.

Intervjuerna genomfördes med följande partiföreträdare: Nils Carlshamre (m) 9/2-88, Rune Gustavsson (c) 7/11-87, Lena Hjelm-Wallén (s) (telefonintervju) 2/11-89, Karin Israelsson (c) 30/10-89, Göte Jonsson (m) 26/10-89, Björn Molin (fp) 26/1-88, Camilla Odhnoff (s) 14/4-88, Gertrud Sigurdson (s) 6/12-89, Karin Söder (c) 1/6-87, Daniel Tarschys (fp) 31/10-89, Ulla Tillander (c) 24/10-89, Ingegerd Troedsson (m) 16/12-87, Bengt Westerberg (fp) 24/10-89.

Det kan ha sitt intresse att erinra om att Björn von Sydow menat att det öppret allmänt tillgängliga materialet, som det framträder i riksdags- och partitrycket, ger en god bild av partiledningens verkliga uppfattningar. "I en demokrati av svensk typ råder det normalt överensstämmelse mellan det offentliga och det icke-offentliga i en partilednings handlande". von Sydow B (1978), sid 412. Andra resultat pekar hän mot att överensstämmelsen mellan vad som öppret sägs och de "verkliga" uppfattningarna ökar med en debatts omfång och längd. Se Bergquist M (1970), sid, 18; jfr Elgström O (1982), sid 22-23. För en annan uppfattning, se Westerhult B (1970), sid 270; jfr Westerhult B (1971), sid 91-92. Se även Sannerstedt A (1983), sid 102-103; jfr Hadenius A (1983), sid 126-127.

Molin har gjort samma erfarenhet som den som dras här beträffande källvärdet av intervjuer när ett längre förlopp skall rekonstrueras. Han förordar ett studium av det för allmänheten omedelbart tillgängliga materialet. Molin B (1965), sid 1 ff; se även Elvander N (1966), sid 15-16. Lewin har karakteriserat riksdagstrycket som en ofta underskattad källa vid rationalistisk förklaring och även Elvander har framhävt propositions- och motionstexters stora värde vid sidan av partiprogram och andra programskrifter; Lewin L (1984), sid 44; Elvander N (1979), sid 226-227; jfr Anckar D, (1974), sid 70.

Det riksdagstryck som berör familjepolitik har använts som källmaterial. I detta material har inget "urval" gjorts utan fullständighet eftersträvat. Utöver riksdagstrycket har även kongressdebatter, partiprogram, särskilda program och liknande använts för att belägga en partilednings ståndpunkter. Därutöver har debattböcker och tidskriftsartiklar använts i den utsträckning det varit nödvändigt för att fullständiga-bilden av den debatt som förts utanför partiledningarna.

I det kapitel som behandlar samhällsförändringar används offentlig statistik och utredningsmaterial.

Analysen följer de partiuttalanden som av Riker och Ordeshook betecknas "posited preference" till skillnad från "revealed preference". "Posited preference" framgår av partidokument, medan "revealed preference", i den mån de förekommer, framgår av partiets val av handlingsalternativ. Riker W, Ordeshook P (1973), sid 14, jfr Henning R (1980), sid 16

11. SOU 1962:10, sid 40, sid 97, sid 147 ff, sid 175 ff; SOU 1966:1, sid 35 (citat)
12. Elvander N (1972), sid 280 ff
13. Hadenius A (1981), sid 35-42
14. Jfr Molin B (1965), sid 185-186; jfr Lewin L (1984), sid 261-263
15. Beträffande barnfamiljernas ekonomiska situation, se SOU 1972:34; SOU 1983:14
16. Isberg M, Wettergren A, Wibble J, Wittrock B (1974), sid 1-2; Hadenius A (1981), sid 17-19; Ruin O (1968), sid 24; Molin B (1965), sid 142; Sjöblom G (1967), sid 316; Sjöblom G (1968), sid 14-15, sid 43, sid 51-52; jfr Robertson D (1976), sid 31 ff
17. Olof Ruin menar att "(d)e yttranden som fällt av partiledare tillmäts mycket stor betydelse vid försök att fixera partiets ståndpunkter. Det som partiledare uttalar får uppfattas vara en spegel av vad en dominerande opinion inom partiet anser". Ruin O (1968), sid 24; jfr Esaiasson P som menar att trots att "partiledning" är en teoretisk konstruktion utan omedelbar motsvarighet i verkligheten kan begreppet användas för att beteckna de beslutsfattare som träffar avgöranden i organisationens namn. Esaiasson P (1990), sid 44, sid 56 not 4.

I Downs' modell för partiets beteende ingår aktörerna väljare, partier och intressegrupper. Downs betraktar partier som koalitioner av individer, som delar samma mål. Individerna är själviska och deras enda mål är att bli valda till det offentliga ämbetet. Downs A (1957), sid 26. Den typ av partier som Downs utgår ifrån har av Wright betecknats som "rational-efficient". De kännetecknas av pragmatiskt ledarskap enbart inriktat på att vinna val (uppnå ämbete), liten organisation och lågt medlemskap. Ideologi underordnas röstmaximering. Wright W (1971), sid 31 ff.

Partier av den typ som verkar i Sverige kallar Wright "party-democracy". De kännetecknas av andra drag än de "rational-efficient". Dessa drag är massmedlemskap, stark organisation och ideologiska mål. Ibid

18. Jfr Lewin L (1967), sid 77, sid 507 ff; jfr Petersson H F (1964), sid 29; Vedung E (1971), sid 62; jfr Bergquist M (1970), sid 19-20. En metodologisk förutsättning för att särskilja både "ideologiska" uppfattningar och dagspolitiska ståndpunkter är att de generella målen inte förändras lika lätt som sakståndpunkter.

Jfr Tingstens definition av ideologi "på verklighetsomdömen grundade politiska föreställningar, som tänkas bilda ett mera systematiskt helt och angiva generella och bestämda direktiv för handlandet". Tingsten H (1941), sid 9; jfr Lewin L (1967), sid 77. "Ideologi" står hos Lasswell däremot för ett allmänt förhållningssätt och allmänna föreställningar gentemot omvärlden, med "funktionen" att "bevara" den rådande sociala strukturen. Lasswell H, Kaplan A (1950), sid 16-19, sid 21, sid 25, sid 123.

Synonymer till "ideologi" är "attitude structure", "belief system", "image", "doktrin", "policy method", "myt", se Campbell A, Converse P, Miller W, Stokes D (1960), sid 192; Converse P (1967), sid 207; Barry B (1970), sid 173; Brodin K (1977), sid 26-28; Robertson D (1976), sid 57.

Partiernas ideologier fungerar som "kodord" för väljarna. Ord som "kollektivism" eller "individualism" kan få väljarna att koppla samman en viss sakfråga med en ideologi och därmed med ett parti. Det kan alltså förväntas att en partiledning som ämnar tydliggöra ideologiska begränsningar för val av ståndpunkt använder sig av sådana "kodord". Utöver att möta varandra genom att försöka appellera till väljarna med hjälp av *samma* frågor, kan partierna möta varandra med *olika* frågor. Medan en partiledning enbart väljer att tala om t ex skatter kan en annan välja att tala om miljö. En partiledning kan förväntas koppla samman även nya frågor med frågor den betraktar som "sina". Budge I, Farlie D J (1983 a), sid 32, sid 158; Robertson D (1976), sid 67.

Olika ideologidefinitioner betonar olika element i företeelsen. För en allmän definition se Lewin L (1972), sid 438.

Anthony Downs definerar ideologi som "a verbal image of the good society and of the chief means of constructing such a society" och "a public statement about public policy", det vill säga en uttalad *norm*. Downs A (1957), sid 102. Denna kan vara mer eller mindre utvecklad. I *The American Voter* ställs kravet på ideologin att den skall vara "a particularly elaborate, close-woven, and far-ranging structure of attitudes". Campbell A, Converse P, Miller W, Stokes D (1960), sid 192. Brian Barry menar i stället att ideologi är ett sätt att se, föreställningar om

människa och samhälle, det vill säga en "lins" eller *urvalsriterium* med vilken partiledningen väljer ut vissa fakta ur verkligheten. Barry B (1970), sid 173, sid 175.

David Robertson hävdar att väljarna knappast åstundar specifika policies. I stället förväntar sig väljarna att partiet har en allmän modell för att lösa specifika problem. Robertson använder termen "policy - method". Robertson D (1976), sid 57 ff, sid 69.

Gunnar Sjöblom anger beträffande ett partis grundläggande mål "the party itself shall make the authoritative decisions according to its own value system". Detta implicerar dock att endast "värden" hör till ideologiska antaganden; Sjöblom G (1980), sid 158 fig 1. Observera att "value system" anges som "evaluation system" i Sjöblom G (1968), sid 73.

Vi betraktar relationen mellan politiska idéer vara den att ideologiska övertaganden utgör en begränsning i partiledningens rörelsefrihet på kort sikt.

Om förhållandet mellan strategi och ideologi, se Lewin L (1984), sid 19; Budge I, Herman V (1978), sid 461; Robertson D (1976), sid 38-39. Se även Henning R (1980), sid 14-27
19. Jfr Mayer L (1972), sid 241; jfr Elvander N (1972), sid 10-11, sid 14; jfr Pierre J (1986), sid 23; jfr Simon H A, (1966), sid 68-69.

De offentliga utredningarna kan vara ett sätt för partierna att *vinna tid* och ett medel att få underlag och information för en bedömning av framtida förhållanden. Utredningsfasen utgör ett skede när partiernas ståndpunkter kan läsas, se Molin B (1965), sid 147 ff, sid 150-151; Deutsch K (1967), sid 82.

Beträffande information i organisationer, se Simon H A (1966), sid 154 ff

20. Jfr Hecló H (1975), sid 63-64

21. Jfr Sjöbloms "U/P-kalkyl". Sjöblom G (1968), sid 31, sid 36 ff

22. För definitioner av strategi, se Simon H A (1966), sid 67; Sjöblom G (1968), sid 30 ff, sid 43, sid 47; Stenelo L G (1972), sid 22 ff; Hadenius A (1981), sid 17

23. Lasswells termer är "encounter" och "pattern of encounters"; Lasswell H, Kaplan A (1950), sid 78-80.

Bruket av arena här skiljer sig alltså från vad som ibland kallas "beslutsarena", det vill säga deltagare i ett "segment" av samhället som är organiserade kring ett visst politikområde, t ex jordbruksfrågor. Sådana segment kallas ibland "jämtrianglar", det vill säga olika organisationers medverkan inom en avgränsad politisk sektor, där aktörerna (organisationerna) förenas av en *gemensam* sektorsmentalitet och delar grundläggande värderingar och situationsuppfattningar. Organisationer utanför jämtriangeln har svårt att få gehör för sina uppfattningar, se SOU 1990:44, sid 182 ff; Hernes G (1984), sid 151 ff.

Sjöblom definierar "aktör" som "(a)n Actor" is an acting unit within a definite system that an analyst has chosen for study". Se Sjöblom G (1968), sid 48

24. Sjöblom G (1968), sid 26-27, sid 43-44, sid 69, sid 126, sid 140, sid 183 ff, sid 206 ff, sid 250 ff

25. Ibid, sid 68 ff, sid 206 ff, sid 250 ff; jfr Molin B (1965), sid 143.

Observera att arenorna i den kommande analysen inte antas bedömas i någon särskild följd (av partiledningen), utan i en samlad bedömning. Det är en empirisk fråga huruvida en arena dominerar över de andra. Hadenius utesluter inte att partiledningen kan göra en bedömning i en särskild följd särskilt före och efter ett allmänt val, se Hadenius A (1981), sid 18; jfr Sjöblom G (1968), sid 39, sid 42; jfr Lewin: "sammanvägningskalkyl", Lewin L (1979), sid 28.

I motsats till Downs utgår Molin från att regeringsinnehav och inte röstmaximering är partiledningens yttersta mål. Molin påpekar att t ex 55 procent av mandatet kan vara ett fullt lika gott mål som en ytterligare röstmaximering när partiledningen gör en samlad bedömning av arenorna. Downs A (1957), sid 26 ff; Molin B (1965), sid 141-142 not 1. Molin använder inte begreppet arena; jfr Isberg M, Wettergren A, Wibble J, Wittrock B (1974), sid 4.

Hadenius hävdar möjligheten av att partiledningen i vissa sammanhang gör en bedömning av endast *en* arena, se Hadenius A (1981), sid 220.

Hadenius ansluter sig till Sjöbloms arenaklassifikation med tillägget av en implementeringsarena. I sin studie *Spellet om skatten* lämnar Hadenius emellertid implementeringsarenan åt sidan med motiveringen att en generellt orienterad politik ger dålig grogrund för intresseorganisationer. Vi gör samma bedömning beträffande familjepolitiken. Ibid, sid 19-20, sid 220-221

26. "That an actor "has a standpoint" implies that the actor has chosen one of two or more

possible alternatives regarding some question, which is actually or potentially controversial. "To take a standpoint" thus implies supporting one of the possible opinions in a "subject area" and to reject others". Sjöblom G (1968), sid 101.

"Sakfråga" avser här de frågor i vilka partiledningen bedömer att formulandet av en ståndpunkt har effekt på väljar- och parlamentariska arenorna. Ibid, sid 111 ff, sid 114. Se dock Molin för kritik av Sjöbloms propagandabegrepp. Molin B (1969), sid 146, sid 150-151.

Sören Holmberg ger sakfråga en något vidare definition. En politisk sakfråga definieras av denne som en konflikt där olika handlingsalternativ har artikerats och gjorts till föremål för opinionsbildning. En fråga behöver emellertid inte, enligt Holmberg, aktualiseras av de politiska partierna för att vara en sakfråga. Holmberg S (1974), sid 28-30; jfr Berelson B, Lazarsfeld P, McPhee W (1955), sid 182; jfr Gilljam M (1988), sid 13: "En sakfråga förutsätter inte nödvändigtvis en manifest konflikt mellan olika politiska aktörer men väl en potential för framtida motsättningar eller en historia av tidigare konflikter".

Partiledningen bedömer hur väl ståndpunkten uppfyller målen samt möjligheten av att de uppfylls. Partiledningen begränsar därvid sitt beslut från alla tänkbara handlingsalternativ genom att tillgripa ett antal "tumregler". Jfr Sjöbloms U/P-kalkyl, Sjöblom G (1968), sid 31, sid 36 ff; jfr Simon H A (1966), sid 28

27. Browne E, Dreijmanis J (1982), sid 346-347.

Hadenius använder uttrycket "diktatorsidyll", se Hadenius A (1981), sid 16-18

28. Bogdanor V (1983), sid 6; Särilvik B (1983), sid 145 ff; jfr Ruin O (1968), sid 15, sid 21-22. Det svenska partisystemet är ett flerpartisystem som har flera drag lika med ett tvåpartisystem, där en stor socialdemokrati står mot en splittrad borgerlig "tendance". Mayer L (1972), sid 222; Särilvik B (1983), sid 106-107. Beträffande "tendance", se Converse P, Dupeux G (1966), sid 277 ff.

De partier som ingår i koalitioner har ofta sins emellan *olika mål*, vilka på något sätt måste harmonieras genom kompromisser för att en koalition skall kunna bildas. Axelrod R (1970), sid 166; Hadenius A (1981), sid 17-18; Sartori G (1966), sid 137 ff.

Kriteriet för att regeringskoalitioner skall bildas är att de åtminstone är av "minimalt vinnande storlek". Olika författare har emellertid olika uppfattningar om vad som avses med "minimal storlek". En uppfattning är att de koalitioner bildas som består av ett minimalt antal *mandat* för att vara vinnande. En annan uppfattning är att de bildas som består av ett minimalt antal *partier* för att vara vinnande medan en tredje är att de bildas som har minimal *ideologisk* spännvidd och samtidigt är vinnande. Den senare uppfattningen har fått empiriskt stöd och är därför den som här är aktuell. Ibid, sid 137 ff; De Swaan A (1973), sid 47 ff; Axelrod R (1970), sid 166; Riker W (1975), sid 32, sid 77 ff; Dodd L (1976), sid 33-70; Fitzmaurice J (1986), sid 259-263; Laver M (1986).

Olof Petersson påpekar i *Regeringsbildningen 1978*, att de "formella" koalitionsteorierna visserligen beaktar partiernas ideologiska positioner, men enbart att dessa positioner är givna. Petersson menar att detta är en förenkling så till vida som även handlingen att bilda koalition i sig kan förändra ett partis position; Petersson O (1979), sid 101-102

29. Bogdanor V (1983), sid 3-13

30. Källmaterialet för den delen av undersökningen utgörs av sådant material som skulle kunna kallas "programlitteratur". Det inbegriper sådant som är resultatet av långt kollektivt beredningsarbete och som inte är tidsbundet utan planerats för långa tidsperioder. Jfr Borg O (1968), sid 115 ff

31. Så kallad "policyanalys" problemlösande och åtgärdsrekommenderande syften är inte aktuella i den här undersökningen. Premfors R (1989), sid 9-10

32. Hadenius A (1987), sid 155-170; jfr Palme J (1990), sid 81-88

33. Hadenius A (1987), sid 161; jfr Davidson A (1989), sid 272-273.

Uttrycken "residualism" och "institutionalism", som betecknar olika socialpolitiska tekniker, introducerades ursprungligen av Wilensky och Lebeaux. Wilensky H, Lebeaux C (1967), sid 138 ff

34. Hadenius menar att det Wilensky i första hand problematiserat är graden av offentligt ansvar för medborgarnas välfärd, medan Timuss i första hand problematiserat vilka omfördelningssambitioner som präglar politiken. Deras kategoriseringar är därför inte fullständigt jämförbara

och inte heller direkt överförbara på Hadenius' kategorier. Titmuss' kategorier är följande. Enligt "The Residual Welfare Model of Social Policy" är grunden för social trygghet dels inkomst från arbete, dels stöd från familjekretsen. Endast när någon av dessa två grunder sviktar skall samhället gripa in och ge övergångsvis hjälp till de sämst ställda. "The Industrial Achievement Performance Model of Social Policy" är Titmuss' mellankategori. Denna modell bygger på tanken att alla kan drabbas av inkomstbortfall. Den enskilde kan därför bygga upp ett skyddsnät, baserat på egenavgifter, mot inkomstbortfall vid sjukdom, ålderdom etc. Försäkring kan vara privat eller offentlig, men skall termen *socialpolitik* vara relevant är det i första hand offentliga system som avses. Titmuss' tredje kategori är "The Institutional Redistributive Model of Social Policy". Enligt denna modell är trygghetssystemen offentliga, generella. De upphäver samband mellan insatser och rättigheter och garanterar att förmånerna ligger på en nivå som garanterar att alla får stöd efter behov. "Behov" kan ges tolkningen att alla skall få lika stort stöd vid t ex sjukdom. "Behov" kan emellertid också ges tolkningen att alla skall vara garanterade att kunna bibehålla den levnadsstandard man är van att leva med, trots sjukdom, ålderdom etc. Hadenius gör den senare tolkningen. Titmuss R (1974), sid 30-31; Hadenius A (1987), sid 156-162. Se även Pettersen P A (1985), sid 9-16.

Furniss och Tilton har en med Titmuss snarlik klassificering. Furniss' och Tiltons kategori "The Positive State" motsvarar närmast Titmuss' första kategori, medan kategorin "The Social Welfare State" närmast motsvarar Titmuss' tredje kategori. Mellankategorin hos Furniss och Tilton "The Social Security State" avviker däremot från Titmuss', däri att "The Social Security State" står för en modell som visserligen tänks motsvara en social *miniminivå*, men ämnad för alla medborgare. Furniss N, Tilton T (1977), sid 18 ff.

Wilenskys "residualkategori" motsvaras hos Hadenius av de två olika residualkategorierna. Wilenskys "institutionalismkategori" motsvaras hos Hadenius av de två olika institutionalismkategorierna. Gösta Esping-Andersen, som diskuterar en snarlik indelning, använder i stället för "residualism" och "institutionalism" termerna "minimalistisk" och "maximalistisk". Wilensky H, Lebeaux C (1967), sid 138 ff; Esping-Andersen G (1989), sid 234.

Hadenius' kategori "restriktiv residualism" motsvaras närmast av Titmuss' och Furniss' och Tiltons båda första kategorier. Titmuss' kategori "The Institutional Redistributive Model of Social Policy" har stora likheter med vad Hadenius avser med sin kategori "generös institutionalism", särskilt om Titmuss' kategori ges en tolkning, där allas lika rätt till trygghet av sina behov står för allas rätt att leva på den levnadsstandard man är van vid även vid sjukdom, pension och liknande.

Titmuss' mellankategori "The Industrial Achievement Performance Model of Social Policy", ligger snarare närmare Hadenius' "restriktiv institutionalism" än "generös residualism". Närmare ändå ligger Wilenskys minimikriterium på en "välfärdsstat" "(t)he essence of the welfare state is government-protected minimum standards of income, nutrition, health, housing and education, assured to every citizen as a political right, not charity" och Furniss' och Tiltons mellankategori som är "The Social Security State". Wilensky H (1975), sid 1; Furniss N, Tilton T (1977), sid 16 ff.

Hadenius' eget tillägg till de tidigare kategorierna är "generös residualism". Denna kategori är en blandning av Titmuss' första kategori och Furniss' och Tiltons mellankategori, däri att Hadenius talar om ett väl tilltaget grundskydd, men endast för begränsade grupper. Hadenius A, Välfärdspolitikens dimensioner, Lewin L (1977), sid 162.

Palme gör en med Hadenius snarlik kategoriuppdelning. Genom att kombinera kategorier som står för förekomst eller inte av "basygghetssystem" och förekomst eller inte av "inkomstbortfallssystem" erhåller Palme fyra kategorier för att klassificera modeller för utformandet av pensionssystem. Till skillnad från Hadenius' kategorier innefattar emellertid Palmes kategorier inte förekomst eller ej förekomst av offentlig *service*. Ej heller problematiseras frågan om hur många medborgare som berörs av socialpolitiken. Palme J (1990), sid 81-88. Se även Flora P, Heidenheimer A (1987), sid 24-32

35. Jfr Molin (1965). De familjepolitiska policyinstrumenten uttrycks genom ståndpunkter i konkreta sakfrågor. "Ideologi" är ett vidare begrepp. Det kriterium som här används för vilka slags partiutalanden som uttrycker val av "ståndpunkt i en viss fråga" är uttalanden av denna karaktä: "ett socialpolitiskt förslag såsom dyrbart och ineffektivt". Partiutalanden som uttryck-

er "ideologi" är av denna karaktär: "socialpolitiken som ett brott mot den med människans väsen förbundna principen om fri konkurrens". Tingsten H (1939), sid 5; Tingsten H (1941), sid 9; Jfr Lewin L (1967), sid 504-522.

I Kapitel 3 beskrivs de partiuttalanden som uttrycker "mellanivån" socialpolitisk ideologi. Översikter över partiståndpunkterna ges i Kapitlen 4 och 6.

För undersökningar som i stället för att beskriva partiers strategier huvudsakligen ägnas åt att beskriva partiers ideologier motsvarande den "mellanivå" som här avses, jfr Lewin L (1967) (ekonomisk politik) och Holmström B (1983), (jordbrukspolitik). Dessa båda studier ägnas helt åt att placera in partierna i förhållande till varandra enligt på förhand fastställda kriterier på ett generellt plan

36. Jfr Linder S, Peters G (1989), sid 50 ff

37. Tredelningen service, bidrag, skattelättnader diskuteras i Flora P, Heidenheimer A (1987), sid 25-26; jfr Linder S, Peters G (1989), sid 44, sid 50

38. Lennart J Lundqvist har utarbetat en taxonomi vilken tillåter jämförelser mellan, och generaliseringar från, olika typer av privatiseringsförslag. Denna typologi ansluter till den uppdelning på familjepolitiska policyinstrument, kategorin service, som finns i avsnitt 1.4.

Lundqvist föreslår att handlingar syftande till privatisering delas upp i två kategorier: finansiering och produktion. Finansiering avser reellt bestridande av kostnader, antingen helt, varvid en service erbjuds medborgarna avgiftsfritt, eller delvis, varvid medborgarna måste bidra med t ex patientavgifter. Produktion står för ägande och drift av en verksamhet.

I Lundqvists taxonomi finns även en tredje kategori, reglering. Den står för reglering av välfärdsstaten i form av kvantitets- och kvalitetsnormer, oavsett om verksamheten är privat eller offentligt finansierad eller producerad. Alla partier är emellertid ense om att viss bidragsgivning måste förekomma på det sociala området, och att bidrag måste kombineras med offentlig reglering. Partierna skiljer sig därför inte åt vad beträffar just denna kategori, varför analysen här begränsas till övriga kategorier.

Enigheten är dock på intet vis given på förhand. Ett parti skulle mycket väl i en annan strategisk beslutssituation kunna komma att föreslå införandet av mindre preciserad eller mindre omfattande offentlig reglering inom vissa områden. Det kan tänkas ske i ett läge när exempelvis den moderata partiledningen redan är på så långt avstånd från övriga partier, att en sådan ytterligare markering inte i sig försämrar partiets konkurrensläge. Det kan också tänkas ske i ett läge när partiledningen befinner sig i en sådan förhandlingsituation gentemot de övriga borgerliga partierna att den kan sätta press på dessa att markera tydligt avstånd till socialdemokraterna. Det skulle också kunna ske i ett läge där statsfinanserna är så ansträngda att offentliga ekonomiska resurser avvecklas. Ett parti kan då markera socialt ansvarstagande genom att föreslå att verksamheten åtminstone noga regleras. Statsfinansernas situation kan här få utomordentligt stor politisk relevans inom familjepolitiken, och självfallet inom socialpolitiken i sin helhet. Lundqvist L (1988), sid 12-15.

Jfr Donald Söderlind och Olof Petersson som använder kategorierna initiering, produktion, betalning. En kombination motsvarande offentligt finansierat/offentligt producerat benämns av Söderlind och Petersson, om konsumenten kan välja mellan olika offentligt finansierade och producerade institutioner, *fritt brukarval*. En kombination motsvarande privat fin/off prod benämns *avgiftsfinansiering*. Den kombination som motsvarar off fin/privat prod benämns *självförvaltning med inkomstöverföring* om initiativet till verksamheten är privat. Om initiativet i stället är offentligt benämns det *anbudsförfarande*. Se Söderlind D, Petersson O (1988), sid 127 ff

39. För en diskussion av vårdnadsbidragsförslagets och föräldraförsäkringsförslagets "köns-specifika" konsekvenser - som ej berörs här - se Åström G (1990)

40. Jfr Anckar D (1974), sid 28-37. "Partierna tenderar i frågor som starkt berör partiernas intresse välja ståndpunkter som inte är strategiskt betingade", ibid, sid 31; jfr Hadenius S (1965), sid 343-364; jfr Molin B (1965), sid 144-147

41. Särilvik B (1983), sid 135-139, sid 145-147; jfr Pridham G (1986), sid 14-17; Fitzmaurice J (1986), sid 265-266; jfr Rokkan S (1968), sid 70-71, sid 114-115

42. Fitzmaurice J (1986), sid 266; Särilvik B (1983), sid 137, sid 145 ff; jfr Sjöblom G (1968), sid 80

43. Jfr Ruins diskussion beträffande möjligheterna till borgerlig trepartikoalition under perioden 1945-1960. Ruin O (1968), sid 265-275

44. Möller T (1986), sid 70 ff, sid 92 ff

45. Petersson O (1979); Vedung E (1979)

46. Molin B (1965), sid 141

47. "Parties therefore do not compete by arguing directly with each other, but by trying to render their own areas of concern most prominent". Budge I, Farlie D (1983 a), sid 23, jfr sid 22-41, sid 158.

När Molin talar om politisering avser han frågor som är ett element i partiernas propaganda och av dem antas ha effekt på opinionen inom valmanskåren. Enligt Molin blir alla partier tvungna att själva handla på det "politiserade planet" så snart ett av partierna politiserat frågan. Sjöbloms definition av politisering trycker emellertid hårdare på kravet att det är först sedan frågan är "made a matter of dispute" mellan partier, som den är politiserad (vi bortser här från att Sjöblom även menar att en fråga kan vara politiserad inom ett parti). Molin B (1965), sid 141; Sjöblom G (1968), sid 113-114, sid 212.

Begreppet dagordning brukar huvudsakligen definieras på endera av två sätt. Det ena likställer dagordning med "vilken uppmärksamhet olika sakfrågor får i den politiska debatten", vilket inbegriper allmänhet och massmedier. Se Asp K (1986), sid 48(-50), sid 222-229; jfr McCombs M (1981); jfr McCombs M, Shaw D (1972). Det andra ligger nära begreppet politisering och trycker på de politiska partiernas aktivitet "the set of problems and policy proposals being seriously debated by the attentive public and by policy makers and the terms of that debate", se Sinclair B (1985), sid 291.

Med vår definition av "politisering" - partipolitiskt kontroversiella ståndpunkter, där två block står mot varandra - ligger definitionen av dagordning närmare den senare av de två ovan nämnda definitionerna. Vi har ansett det vara rimligt att ur själva definitionen av dagordning utelämma "the attentive public". Bedömningen av deras uppfattningar lämnar vi åt partiledningarna.

Det är naturligtvis tänkbart att en ståndpunkt som är kontroversiell mellan partier inom samma block också skulle kunna sägas vara politiserad; jfr *ibid*, sid 292-294, sid 310-312.

Till skillnad från Molin räknar vi här inte med att alla de sakfrågor ett parti driver inför valmanskåren automatiskt vid alla tillfällen blir politiserade, det vill säga fatta ståndpunkt och driva den inför väljarna, även av de övriga partierna. Se Nelson B, Lindenfeld T (1978), sid 19 ff; jfr Sinclair B (1985), sid 291 ff.

För en allmän definition av "opinionsbildning", se Asp K (1987), sid 2-5

48. Jfr Sjöblom G (1968), sid 39 ff; jfr Molin B (1965), sid 141-142; jfr Hadenius S (1965), sid 344-346.

I den följande analysen kommer vi att fånga in beslutssituationer för partiledningen när den bedömer vad som kommer att hända på arenorna givet en viss sammansättning av ståndpunkter. Detta tillvägagångssätt kan uppfattas som en form av "cognitive mapping": "(a) cognitive map is designed to capture the structure of the causal assertions of a person with respect to a particular policy domain, and generate the consequences that follow from this structure". Axelrod R (1976)

49. Jfr Hadenius A (1981), sid 200

50. Elster J (1986), sid 20

51. *Ibid*

52. Jfr *ibid*; jfr Hindess B (1989), sid 167-184; jfr "The Funnel of Causality": Campbell A, Converse P, Miller W, Stokes D (1960), sid 24-32; jfr Elvander N (1979), sid 17-19

53. Simon H A (1957), sid 241-260; Simon H A (1966), sid xxiv-xxvii, sid 38-41, sid 80-84, sid 99-100, sid 240-244.

I praktiken är förhållandet mellan mål och medel mer komplicerat än vad den rationalistiska grundmodellen anger. En rationalistisk ansats används för att studera val mellan olika alternativ. Aktören kan emellertid ha vagt angivna mål eller också är målen inte fasta utan föränderliga. En fullständig åtskillnad mellan mål och medel är dessutom inte alltid möjlig att upprätthålla. Det är vidare fullt tänkbart med en situation när det snarare är målen som anpassas till tillgängliga

medel än medlen som anpassas till uppställda mål. Beträffande åtskillnad mellan mål och medel, se Barry B (1970), sid 6; jfr Simon H A (1966), sid 64-66, sid 75-77.

Beträffande målanpassning till medel, se Braybrooke D, Lindblom C (1970), sid 93.

"Preferences cannot be the rock-bottom explanatory level". Elster J (1985), sid 10, jfr sid 18-22; Elster J (1986), sid 5, sid 20, sid 25-27; jfr Lewin L (1979), sid 28; Elster J (1989), sid 13-21;

54. Elster framhåller att handlingsval sker inom "constraints that jointly determine the feasible set confronting the agent". Elster J (1985), sid 9.

"First, the constraints operate to define the feasible set; secondly, rationality operates to exclude some elements of that set; thirdly, some other mechanism operates to single out one member among the remaining ones"; Elster J (1986), sid 20.

"The constraints are assumed to be given and not within the control of the agents". Detta till skillnad från "self-imposed constraints". Elster J (1984), sid 113.

55. I *Spelet om trafikpolitiken* följs det politiska spelet inför två riksdagsbeslut 1963 och 1979. Till skillnad från den här föreliggande undersökningen är det alltså inte partiernas ståndpunkter utan statsmakternas beslut som görs till föremål för undersökning och förklaras där. Wedin J (1982), sid 11-23; jfr Henning R (1980), sid 14.

I Hadenius' *Spelet om skatten* beskriver författaren ett antal förändrade samhällsekonomiska förhållanden. Författaren visar att olika företeelser i samhället, som förut ej varit påtagliga, accentueras och föregår de studerade skattebesluten. Hadenius' analys begränsas visserligen till partiernas strategival under en i tiden begränsad period, men genom att gå ett steg längre bakåt i beslutskedjan visar författaren indirekt att partierna på 70-talet i jämförelse med 60-talet bedömde sina beslutsituationer som i grunden olikartade. Även i Molins *Tjänstepensionsfrågan* anförts som ett delresultat att "(d)en snabba standardstegringen i det svenska samhället efter andra världskriget medförde ändrade förutsättningar för socialpolitiken"; Hadenius A (1981), sid 35-72; Molin B (1965), sid 184; jfr även ibid, sid 123-127

56. Lewin L (1984), sid 20; jfr Lundquist L (1984); Mayhew B (1981), sid 339; Rothstein B (1988), sid 33; Samnerstedt A (1979), sid 19-36.

När Lennart Lundquist diskuterar "förhållandet mellan aktörer och strukturer" skiljer han mellan sådana situationer i vilka aktören endast har ett enda val om aktören avser att "bibehålla strukturen", och sådana situationer där aktören har fler valmöjligheter. Lundquist betonar fördelen med arbeten upplagda med långa tidsperspektiv (samt komparativa arbeten). "Det strukturella inslaget är i dessa båda fall så påtagligt att det knappast går att tappa bort". Lundquist L (1984), sid 20; Lundquist L (1987), sid 37-60

57. Schmidt M (1982), sid 162; jfr Hecló H (1975), sid 286-288.

Wilensky tillhör dem som hävdar att den samhällsstruktur i vilken partierna verkar bestämmer utfallet av partiernas politik oavsett om partierna "vill" det eller inte. Enligt Wilensky finns vissa karakteristika i ett kapitalistiskt industrialiserat samhälle som leder till att en viss socialpolitik genomförs oavsett de politiska konstellationerna i landet. Mot en sådan uppfattning vänder sig Castles; Wilensky H (1975), sid xiii, sid 47, sid 86 ff; Castles F (1978), sid 53-56, sid 59, sid 61-62, sid 72, sid 74

Noter kapitel 2

1. Det kan ha sitt intresse att jämföra det urval av samhällsförhållanden som görs i det här kapitlet (2.1-2.3) med de liknande urval som görs i SOU 1990:44, sid 28-30; jfr Isberg M, Wettergren A, Wibble J, Witrock B (1974), sid 101 ff

2. SOU 1980:52, sid 25

3. SOU 1964:36, sid 9; SOU 1983:14, sid 50 tabell 3.20 (beräkning)

4. SOU 1962:10, sid 40, sid 97, sid 147 ff, sid 175 ff

5. SOU 1966:1, sid 35 (cit); beträffande daghemskö, ibid. Beträffande arbetskraftsbehov, ibid, sid 151; Beträffande inflation och arbetslöshet, se Statistisk årsbok (SÅ)1971, tabell 216, tab 248, tab 253, tab 396; SOU 1977:91, sid 349

6. Beträffande industrins arbetskraftsbehov, se SOU 1970:71, sid 63. Beträffande insatser för kvinnors utträde på arbetsmarknaden, ibid, sid 71, sid 80 ff. Beträffande den offentliga sektorns

- expansion, *ibid*, sid 43. Beträffande BNP-utvecklingen, se Statistisk årsbok 1976, tabell 228, tab 261, tab 262, tab 268
7. Beträffande kommunal expansion, se SOU 1975:89, sid 153, sid 178. Citat: SOU 1980:52, sid 25. Beträffande förädlingsvärde och sysselsatta inom industrin, *ibid*, sid 49. Beträffande arbetslöshet, inflation och BNP, *ibid*, sid 49-53; jfr Hadenius A (1981), sid 41; jfr SOU 1990:14, bilaga 19, sid 21
8. SOU 1990:14, bilaga 18, sid 14
9. SOU 1990:14, sid 225; *ibid*, sid 145; *ibid*, sid 40
10. Statistisk årsbok 1966, tabell 23-25; SÅ-71, tab 28; SÅ-76, tab 25; SÅ-81, tab 32; SÅ-88, tab 192
11. Erikson R, Åberg R (1984), sid 118
12. *Ibid*, sid 111
13. Socialgrupp 1, från 42 procent till 83 procent (1968/81). Socialgrupp 2, från 41 procent till 85 procent. Socialgrupp 3, från 26 procent till 67 procent. Motsvarande värden för kvinnor utan småbarn är totalt, från 57 procent till 77 procent. Socialgrupp 1, från 55 procent till 75 procent. Socialgrupp 2, från 66 procent till 83 procent. Socialgrupp 3, från 49 procent till 68 procent. Till respektive socialgrupp fördes följande grupper: Soc.grp 1: Företagsledare >20 anst, högre tjänstemän, hemmafruar (maken soc.grp 1), högskolestuderande, pensionärer (tidigare yrke soc.grp 1), bönder >100 ha åker eller >400 ha skog (+ medhjälpande hustru), fria yrken med akademisk utbildning såsom advokater arkitekter läkare tandläkare. Soc.grp 2: Småföretagare <20 anst (+ medhjälpande hustru), förmanspersonal, bönder >10 ha åker <100 ha åker eller >100 ha skog <400 ha skog (+ medhjälpande hustru), tekniker, kontorspersonal, lägre tjänstemän, hemmafruar (maken soc.grp 2), gymnasie-studerande, pensionärer (tidigare yrke soc.grp 2). Soc.grp 3: Småbrukare <10 ha åker och <100 ha skog (+ medhjälpande hustru), skogsarbetare, metallarbetare, affärsbiträden, byggnadsarbetare, handels- och restauranganställda, övriga servicenäringar, lägre kommunalanställd personal, lägre statsanställd personal, invalidiserade, övriga studerande, hemmafruar (maken soc.grp 3), pensionärer (tidigare yrke soc.grp 3). *Ibid*, sid 32-36, sid 102
14. Förvärvsfrekvenser 1960: kvinnor 20-24 år: 57 procent, 25-34: 39 procent, 35-44: 36 procent, 45-54: 36 procent, 55-64: 27 procent. 1985: kvinnor 20-24 år: 81 procent, 25-34: 88 procent, 35-44: 90 procent, 45-54: 88 procent, 55-64: 60 procent. Baserat på Statistisk årsbok 1965 tabell 21; SÅ-70 tab 244; SÅ-75 tab 26; SÅ-80 tab 27
15. Erikson R, Åberg R (1984), sid 145. Erikson och Åberg visar i *Välfärd i förändring* att 1967 hade knappt hälften av den högsta inkomstdecilen underskottsavdrag medan 1980 samtliga från och med sjätte decilen hade höga avdrag. I dessa deciler hade ungefär hälften av alla underskottsavdrag. I den högsta var andelen tre fjärdedelar, något lägre i de lägre decilerna. Grupper med hög marginalskatt torde ha kunnat kompensera sig med högre avdrag. *Ibid*
16. Elvander N (1972), sid 322
17. *Ibid*, sid 280 ff, sid 286-287
18. Beträffande den offentliga sektorns expansion, se SOU 1977:91, sid 349. Hadenius A (1981), sid 40
19. SOU 1967:52, sid 72-73. Disponibel inkomst = bruttoinkomst-skatt+bidrag. *Ibid*, sid 70-71
20. SOU 1972:34, sid 153 tabell 101, sid 219. Miniminivå = folkpensionsnivå till föräldrarna+200:-/barn/månad+hela bostadskostnaden
21. *Ibid*, sid 217
22. SOU 1983:14, sid 324-325. Disponibel inkomst = förvärvsbruttoinkomst - skatt + bidrag. "För att kunna jämföra olika hushållstyper med olika bruttoinkomst och olika konsumtionsbehov har ett någorlunda jämförbart mått på ekonomisk bärkraft konstruerats enligt följande. Det mått som satts är det ekonomiska överskott resp.hushåll har att fritt disponera efter det att de obligatoriska kostnaderna för mat, kläder, bostad etc. är betalda. Detta har beräknats så, att från hushållens disponibla inkomst har dragits dels kostnaderna för existensminimum såsom det är definierat i beskattningsreglerna, dels kostnaderna för boendet, som förutsättes uppgå till ett belopp motsvarande den övre hyresgränsen enligt reglerna för bostadsbidrag. För att få hushållen jämförbara har sedan hushållets disponibla överskott slagits ut på antalet konsumtionsenheter i hushållet. Då erhålles disponibelt överskott per konsumtionsenhet." (En vuxen

väges till 1,0, 2 vuxna = 1,65, varje barn = 0,4.). Ibid, sid 315-316

23. Ibid

24. Jfr SOU 1990:14, sid 49

25. Statistisk årsbok 1965, tabell 11; SÅ-86, tab 16; I de tre storstadslänen bodde 1960 34 procent av befolkningen mot 37 procent 1985

26. Statistisk årsbok 1960, tabell 353; SÅ-65, tab 366; SÅ-66, tabell 229; SÅ-75, tab 379; SÅ-88, tab 123, tab 438

27. SOU 1984:34, sammanfattning, sid 38-40 (citatt); SCB (1982), sid 46, sid 75

28. Beträffande bostadsbyggandet, se *Arkitektur* 1/1987, sid 38 ff. Beträffande bilinnehav, se Statistisk årsbok 1966, tabell 154; SÅ-86, tab 152

29. Beträffande befolkningsutveckling, se Statistisk årsbok 1964, tabell 6; SÅ-86, tab 14.

Beträffande antal födda barn, se Statistisk årsbok 1975, tabell 37; SÅ-80, tab 53; SÅ-86, tab 42

30. SCB (1982), sid 40

31. Statistisk årsbok 1966, tabell 16; SÅ-71, tab 18; SÅ-76, tab 15; SÅ-81, tab 17; SÅ-86, tab 25, (1960: 729000, 1965: 772000, 1970: 824000, 1975: 766000, 1980: 700000, 1984: 662000)

32. Baseras på Statistisk årsbok 1965, tabell 405; SÅ-70, tab 413; SÅ-75, tab 438; SÅ-80, tab 476; SÅ-91, tab 258, tab 361.

Statsutgifterna för föräldraförsäkring var 1987/1988 11 miljarder (3,3 procent av statsutgifterna), utgifterna för barnbidrag var 10 miljarder (3,0 procent). Ibid

33. 1966: SOU 1967:39, sid 64; 1980: SOU 1981:25, sid 60

34. En likartad periodindelning, men uteslutande baserad på förändringar i "genussystemet", presenteras i maktutredningens slutrapport. Perioderna är där 1930-1960, 1960-1965, 1965-1975(-80) 1975(-80)-1990. SOU 1990:44, sid 84-96

Noter kapitel 3

1. Högerpartiets socialpolitiska kommitté (1962), sid 1

2. Ibid, sid 2

3. Allmänpolitisk debatt AK prot 32 15/11-62, Heckscher (h), sid 18

4. Högerpartiets ungdomsförbund (1961), sid 13

5. Motion 1960 I:303, II:380 (h); se även debatt AK prot 9 23/3-60, Wetterström (h), sid 131 ff

6. Högerpartiets stämma 1961, protokoll, Heckscher, § 12

7. Högerpartiet (1963 a), sid 1

8. Allmänpolitisk debatt AK prot 33 2/11-65, Bohman (h), sid 27. Se även allmänpolitisk debatt AK prot 35 11/11-64, Kristensson (h), sid 35-37

9. Högerpartiets stämma 1961, bilaga 3, sid 2

10. Ibid, protokoll, Heckscher, § 12

11. Troedsson I (1962), sid 38

12. Debatt AK prot 4 24/2-62, Heckscher (h), sid 73; jfr debatt AK prot 4 21/1-66, Bohman (h), sid 71-72

13. Högerpartiet (1963 a), sid 1; jfr Lewin L (1967), sid 453

14. Högerpartiet (1962), sid 5-9, sid 13; jfr högerpartiet (1963 a), sid 10-15

15. Troedsson I (1970), sid 129. Se även Eriksson A (1969), sid 29; allmänpolitisk debatt AK prot 2 19/11-67, Bohman (h), sid 20 ff

16. Se högerpartiet (1963 a), sid 1; motion 1965 II:313 (h), sid 5; högerpartiet (1963 b), sid 6-7; allmänpolitisk debatt AK prot 33 2/11-65, Bohman (h), sid 27; Troedsson I (1962), sid 33, sid 38

17. Remissdebatt AK prot 4 5/2-69, Holmberg (m), sid 23

18. Moderata samlingspartiet (1970), sid II/20; jfr Troedsson I (1970), sid 129

19. Arfwedsson A, Björck A, Sandebring H (1969), sid 86-94

20. Moderata samlingspartiet (Nyköping: 1969), sid 29 ff, sid 32; jfr remissdebatt RD prot 18 4/2-72, Carlshamre (m), sid 42 ff; motion 1972:294 (m), sid 90.

Bohman G (1974), sid 17

21. Jfr t ex Burenstam-Linder S (1983), sid 11

22. Moderata samlingspartiet (1976), sid 28-29

23. Moderata samlingspartiet (1979), sid 8
24. Moderata samlingspartiets partistämman 1975, Bohman G, anförande vid öppnandet av stämman, (stencil i moderata samlingspartiets kansli), sid 1-2, sid 4, sid 5, sid 51; jfr Bildt C (1976), sid 7-12; jfr Bohman G (1974), sid 12.
Citat: ibid, sid 2; jfr moderata samlingspartiet (1976), sid 28, jfr sid 29
25. Bildt C (1976), sid 8, sid 27-28, sid 32, sid 47. Se även sid 7-8, sid 9, sid 11-12, sid 19, sid 26-28; jfr Burenstam-Linder S (1983), sid 9, sid 17, sid 31; Burenstam-Linder (1985), sid 14
26. Se t ex Bohman G (1974), sid 16; moderata samlingspartiet (1976), sid 30, sid 49; moderata samlingspartiet (1979), sid 46; Burenstam-Linder S (1983), sid 15 ff; Troedsson I (1985), sid 30; moderata samlingspartiet (1988), sid 57.
Tankar om att landet stod inför ett "vägval" där "(a)lternativet till planhushållning och stagnation ligger i en fusion mellan konservativa principer om rättsstaten och liberala grundtankar om människans frigörelse" framfördes redan några år tidigare av Gösta Bohman. Se Bohman G (1981), sid 68-84 (citat sid 77), jfr sid 160 ff
27. Moderata samlingspartiet (1976), sid 4
28. Motion 1975/1976:1979 (m), sid 4-5; jfr moderata samlingspartiets partistämman 1975, anförande vid öppnandet av stämman, Bohman G, sid 1, (stencil i moderata samlingspartiets kansli)
29. Motion 1978/1979:1108 (m), sid 7
30. Allmänpolitisk debatt RD prot 70 3/2-82, Bohman (m), sid 39-40
31. Adelson U (1985 b), sid 10; jfr Adelson U (1985 a), sid 59; Tengbom-Velander E (1985), sid 26-27
32. Moderata samlingspartiet (1984), sid 33
33. Burenstam-Linder S (1985), sid 16, jfr sid 12; jfr Adelson U (1985 b), sid 10
34. Allmänpolitisk debatt RD prot 71 2/2-83, Adelson U (m), sid 64, sid 68-69, jfr sid 66; jfr allmänpolitisk debatt RD prot 70 3/2-82, Bohman (m), sid 11; jfr Bohman G (1981), sid 109
35. Moderata samlingspartiet (1988), sid 57, jfr sid 7, sid 23 ff, sid 58
36. Bildt C (1976), sid 28; Burenstam-Linder S (1983), sid 33, sid 53, sid 58; moderata samlingspartiet (1983), sid 47, sid 49; Burenstam-Linder S (1985), sid 17; Tobisson L (1985), sid 21; Troedsson I (1985), sid 29-30
37. Se t ex motion 1978/1979:1108 (m), sid 254
38. Burenstam-Linder S (1983), sid 31
39. Ibid
40. Ibid, sid 20
41. Moderata samlingspartiet (1983), sid 21
42. Jfr t ex Ohlin B (1948). Se även Wennås, O (1984) och där refererad litteratur
43. Ohlin B (1963), sid 25-30, sid 43, sid 46-47, sid 58, sid 135-139
44. Folkpartiet, centerpartiet (1966); remissdebatt AK prot 3 23/1-62, Wedén (fp), sid 58.
Beträffande sammanslagningsdiskussionerna mellan folkpartiet och centerpartiet, se Johansson G (1984), sid 193-205
45. Debatt AK prot 4 24/2-62, Ohlin (fp), sid 77. Se även Ohlin B (1963), sid 139 not 1; jfr motion 1965 II:175 (fp), sid 7.
Jfr Lewin L (1967), sid 460. Se även Gabrielsson K-I (1963), sid 142 ff. Se även centerpartiet, folkpartiet (1966), sid 23, sid 53
46. Mundebo I (1960), sid 29, sid 30. Se även Mundebo I (1962), sid 27 och Mundebo I (1964), sid 22 ff
47. Remissdebatt AK prot 3 19/1-66, Mundebo (fp), sid 85-86; remissdebatt RD prot 18 4/2-72, Mundebo (fp), sid 28
48. Tham C (1971)
49. Folkpartiet (1972); se även remissdebatt RD prot 18 4/2-72, Mundebo (fp), sid 5, sid 10, sid 26, sid 28, sid 61
50. Folkpartiet (1976 b), sid 13
51. Folkpartiet (1976 a), sid 25
52. Proposition 1978/1979:168, sid 19

53. Folkpartiet (1979), sid 18-21
 54. Tham C (1980), sid 60-61
 55. Wästberg O (1980), sid 38 ff, sid 42 ff; T:son Söderberg H (1980), sid 63 ff; jfr folkpartiet (1982), sid 1-2, sid 6, sid 12
 56. Folkpartiet (1985 b), sid 3
 57. Ibid, sid 8
 58. Folkpartiet (1988 a), sid 31
 59. Folkpartiet (1984), sid 9
 60. Ibid; folkpartiet (1985 b), sid 8, sid 10-11; folkpartiet (1988 a), sid 31-32; jfr motion 1982/1983:120 (fp), sid 5-6
 61. Folkpartiet (1984), sid 6-7
 62. Folkpartiet (1988 a), sid 31; folkpartiet (1985 b), sid 8; folkpartiets landsmöte 1987, tal av Anne Wibble, sid 1-2 (stencil i folkpartiets arkiv)
 63. Folkpartiet (1985 b), sid 4
 64. Ibid
 65. Folkpartiet (1984), sid 6
 66. Folkpartiet (1988 a), sid 31
 67. Ibid, sid 21
 68. Folkpartiet (1984), sid 7; jfr debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 95, 7/4-88, Tarschys (fp), sid 9, sid 23-24, sid 28
 69. Samuelsson K (1987), sid 87, sid 94
 70. Politisk debatt 1960, sid 4; jfr Elvander N (1972), sid 198
 71. Centerpartiet (1959), sid 12
 72. Ibid, sid 5, sid 6
 73. Centerpartiet (1960), sid 13
 74. Centerpartiet (1963), sid 3
 75. Centerpartiet (1960), sid 14
 76. Centerpartiet, folkpartiet (1966), sid 23
 77. Motion 1961 II:530 (c); motion 1961 II:801 (c); motion 1962 II:880 (c); motion 1965 II:728 (c), sid 4 ff
 78. Set ex allmänpolitisk debatt AK 15/11-62, Hansson i Skegrie (c), sid 69, Eliasson i Sundborn (c), sid 84; allmänpolitisk debatt AK prot 34 11/11-64, Antonsson (c), sid 133
 79. Centerpartiets stämma 21/6 1966, protokoll, Hedlund, § 13
 80. Centerpartiets stämma 1965, kommité nr 1, utlåtande angående motionerna 1, 2, 3, sid 3
 81. Hedlund G (1969), sid 10
 82. Centerpartiet (1970), sid 81
 83. Centerpartiet (1975), sid 29
 84. Söder K (1976), sid 42-45 (citat sid 42-43); centerpartiet (1981), sid 78; centerpartiets riksstämma 1983, protokoll, Söder, sid 274, protokoll, Östh, sid 292; centerpartiet (1985), sid 3
 85. Centerpartiets riksstämma 1984, *Anföranden*, Fällidin, sid 16.
- I undantagsfall framförs uttalanden om att standardtrygghetsreformer bör komplettera grundtrygghetsreformer. Se t ex Centerpartiets riksstämma 1976, protokoll, Söder, sid 92; Söder K (1976), sid 46
86. Centerpartiets riksstämma 1976, protokoll, Söder, sid 92; Söder K (1976), sid 42, sid 43; centerpartiet (1975), sid 30; centerpartiet (1981), sid 32-34, sid 78; centerpartiet (1985), sid 5-7; motion 1978/1979:1259 (c), sid 5
 87. Centerpartiet (1985), sid 4
 88. Centerpartiet (1975), sid 31; Söder K (1976), sid 39; centerpartiet (1981), sid 32-34; centerpartiet (1985), sid 7-8
 89. Motion 1978/1979:1259 (c), sid 2
 90. Centerpartiet (1975), sid 4, sid 6, sid 22; jfr centerpartiet (1981), sid 32-34; jfr Söder K (1976), sid 39
 91. Centerpartiets ungdomsförbund (1984), sid 139; centerpartiet (1975), sid 3-4
 92. Elvander N (1972), sid 67 ff, sid 73, sid 77-78, sid 107 ff; SOU 1951:51, sid 96 ff; Lewin

- L (1967), sid 404-405
93. SOU 1955:29, sid 64 ff, sid 99
94. Rehn G (1948), sid 140 ff; SOU 1951:51, sid 96 ff
95. SOU 1959:28, sid 34
96. Beträffande det parlamentariska läget: Wigforss E (1959), sid 9. Beträffande pensionsfrågan: Ibid, sid 24 ff
97. Molin B (1965), sid 81, sid 185 ff
98. Socialdemokraterna (1956), sid 8
99. Ibid, sid 7-12, sid 33 ff
100. Ibid, sid 7, sid 11, sid 33, sid 35-36
101. Remissdebatt FK prot 2 19/1-56, Erlander (s), sid 23 ff
102. Socialdemokraternas partikongress 1960, protokoll, Erlander, sid 247
103. Ibid
104. Socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Sträng, sid 278
105. Proposition 1959:162, sid 32 ff
106. Wigforss E (1959), sid 35
107. Ibid, sid 44
108. Ibid, sid 71
109. Ibid, sid 42
110. Lewin L (1967), sid 437
111. Wigforss E (1959), sid 53-55, sid 57 ff
112. Rehn G (1959 a), sid 135
113. Ibid, sid 135-145; Rehn G (1959 b), sid 202
114. Proposition 1959:162, sid 70; Erlander T (1962), sid 30-31
115. Om debatten i socialdemokratien, se Lewin L (1967), sid 430. Om debatten i *Tiden*, se t ex Södersten B (1959), sid 161-166. Se även Erlander T (1962).
Galbraith J K (1959), sid 31.
- Socialdemokraternas partikongress 1960, protokoll, Erlander, sid 248
116. Remissdebatt FK prot 2 28/1-59, Erlander (s), sid 39
117. Socialdemokraternas partikongress 1960, protokoll, Erlander, sid 247
118. Socialdemokraterna (1960), sid 7, sid 10
119. Ibid, sid 7
120. Socialdemokraterna (1964), sid 10; jfr Elvander N (1979), sid 228
121. Ibid, sid 228; socialdemokraterna, LO (1968); socialdemokraterna, LO (1969); socialdemokraterna, LO (1972)
122. Socialdemokraternas partikongress 1968, protokoll, Myrdal, sid 188 ff; socialdemokraterna, LO (1968), sid 6 ff, sid 26-39, sid 40-51, sid 68, sid 75, sid 82, sid 85. Detta diskuteras utförligt i Pierre J (1986), sid 112-120
123. Alsterdal A (1967), sid 6-7
124. Palme O (1976), sid 19, sid 80-87
125. Socialdemokraterna (1975 a), sid 10-11
126. Socialdemokraterna (1974), sid 9, sid 34 ff; socialdemokraterna (1975 b), sid 16 ff, sid 33 ff, sid 41 ff
127. Socialdemokraterna, LO (1974), sid 7, jfr sid 13
128. Palme O (1982), sid 24
129. Socialdemokraterna (1981), sid 31 ff, sid 46 ff, sid 51 ff; jfr Feldt K-O (1982), sid 9 ff, sid 17-18, sid 24-25, sid 36 ff
130. Socialdemokraterna (1984), sid 11, sid 56, sid 59, sid 64
131. Feldt K-O (1987); jfr socialdemokraterna (1989), sid 185
132. Feldt K-O (1989), sid 31-32; jfr socialdemokraterna (1989), sid 18
133. Ahlqvist B, Engqvist L (1984), sid 72, sid 100; jfr socialdemokraterna (1989), sid 153, sid 180 ff. Beträffande kooperativ, ibid, sid 222 ff
134. Hedborg A, Meidner R (1984); jfr socialdemokraterna (1989), sid 175 ff
135. Carlsson I (1988), sid 27. Om "segregation", jfr socialdemokraterna (1989), sid 200; jfr ibid, sid 14

136. Socialdemokraterna (1984), sid 54-55; jfr Lindgren A-M, Carlsson I (1983), sid 40; jfr socialdemokraterna (1988), sid 7, sid 12-13; jfr socialdemokraternas partikongress 1984, protokoll, Andersson, sid 356-358
137. Socialdemokraterna (1984), sid 10-11, sid 68-69; socialdemokraterna (1981); jfr debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Westin (s), sid 54
138. Bergström H (1987), sid 83 ff
139. Lindkvist K (1982), sid 62; Hermansson J (1984), sid 209, sid 211 ff
140. Ibid, sid 215, sid 218, sid 338
141. Ibid, sid 235, sid 338
142. Ibid, sid 28, sid 230, sid 245
143. Ibid, sid 318
144. Se t ex remissdebatt AK prot 3 19/1-65, Hermansson (skp), sid 56
145. Citat: SKPS partikongress 1961, protokoll, Hermansson, sid 47; remissdebatt AK prot 4 21/1-66, Hermansson (skp), sid 64
146. Remissdebatt AK prot 3 22/1-64, Hermansson (skp), sid 61; vänsterpartiet kommunisterna (1967), sid 11-12, sid 33, sid 40, sid 42
147. Ibid, sid 42
148. Vänsterpartiet kommunisterna (1975), sid 14, sid 22
149. Vänsterpartiet kommunisterna (1980), sid 4. Se även motion 1976/1977:1573 (vpk), sid 11
150. Vänsterpartiet kommunisterna (1980), sid 1-2
151. Ibid
152. Vänsterpartiet kommunisterna (1985), sid 17; vänsterpartiet kommunisterna (1972), sid 19
153. Vänsterpartiet kommunisterna (1980), sid 3
154. Vänsterpartiet kommunisterna (1983), sid 40
155. Vänsterpartiet kommunisternas partikongress 1985, *Kongressboken. Vänstern visar vägen*, (Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Västermalm, 1986), Ingvardsson, sid 108
156. Ibid, Werner, sid 47
157. Vänsterpartiet kommunisterna (1987), sid 22
158. Ibid, sid 23
159. Ibid
160. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89, Werner (vpk), sid 18
161. Vänsterpartiet kommunisterna (1987), sid 32, sid 39
162. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Werner (vpk), sid 18
163. Ibid, sid 19
164. Ibid, sid 19-20
165. Allmänpolitisk debatt RD prot 61 3/2-88, Werner (vpk), sid 52; allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Ingvardsson (vpk), sid 86
166. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Werner, sid 20, Ingvardsson (vpk), sid 87, sid 100; vänsterpartiet kommunisterna (1980), sid 8
167. Vänsterpartiet kommunisterna (1982), sid 31
168. Vänsterpartiet kommunisternas partikongress 1985, *Kongressboken. Vänstern visar vägen*, (Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Västermalm, 1986), sid 66
169. Vänsterpartiet kommunisterna (1982), sid 4
170. Petersson O (1989) sid 87 ff
171. Molin B (1965), sid 150-151
172. SOU 1961:38, sid 71
173. SOU 1964:5, sid 32, sid 71
174. SOU 1967:52, sid 101-102, sid 108
175. Ibid, sid 139-140, sid 143
176. SOU 1968:66, sid 184
177. SOU 1968:21, sid 51 ff
178. SOU 1964:36, sid 30 ff, sid 37, sid 44; jfr Socialdepartementet, Stencil 1965:3, Familjebehandlingens PM angående utbyggnad av samhällets barnutlysning, sid 2, sid 6-9, sid 11-12, sid 14-15, sid 36, sid 48, sid 49 ff, sid 64

179. *Ibid*, sid 36, sid 64; SOU 1967:39, sid 7, sid 64-66
180. SOU 1972:34, sid 49, sid 228-231, sid 238 (citat sid 228)
181. *Ibid*, sid 45, sid 260
182. *Ibid*, sid 390, sid 396
183. SOU 1973:50, sid 89-99
184. *Ibid*, sid 107
185. SOU 1974:17, sid 71, sid 75, sid 203, sid 287, sid 403, sid 424
186. *Ibid*, sid 424
187. *Ibid*, sid 462-467
188. SOU 1974:15, sid 73, sid 125-126, sid 141, sid 143
189. SOU 1974:39, sid 167, sid 169, sid 171-172, sid 242-243
190. *Ibid*, sid 565 ff, sid 573
191. *Ibid*, sid 574
192. SOU 1977:46, sid 194-195
193. SOU 1981:22, sid 26
194. *Ibid*, sid 27
195. *Ibid*, sid 158 ff, sid 219, sid 229 ff
196. *Ibid*, sid 318-320
197. SOU 1983:14, sid 193, sid 255, sid 268, sid 215
198. *Ibid*, sid 272-276
199. *Ibid*, sid 290-291 (c/ffp), sid 292 (s)

Noter kapitel 4

1. Högerpartiet (1963 b), sid 17
2. SOU 1972:34, sid 390-392
3. Debatt FK prot 4 20/1-65, Mattsson (s), sid 26-27
4. Socialdemokraternas partikongress 1972, protokoll, Odhnoff, sid 286
5. Sundberg I (1962), sid 205-211; allmänpolitisk debatt AK prot 32 15/11-62, Heckscher (h), sid 18
6. Se tex motion 1965 II:313 (h), sid 3; högerpartiets socialpolitiska kommitté (1962), sid 4; högerpartiet (1964 a), sid 5-10; allmänpolitisk debatt AK prot 32 15/11-62, Heckscher (h), sid 18; högerpartiets stämma 1961, bilaga 1, sid 4, bilaga 3, sid 4; högerpartiets stämma 1962, § 18, bilaga 4
7. Högerpartiet (1964 a), sid 12, sid 14, sid 17
8. *Ibid*, sid 11, sid 12, sid 13
9. *Ibid*, sid 12, sid 14, sid 15, sid 17
10. *Ibid*, sid 17
11. Troedsson I (1962), sid 37-38
12. Allmänpolitisk debatt AK prot 35 11/11-64, Kristensson (h), sid 42
13. Motion 1965 II:313 (m), sid 5; jfr 1963 SU utl 88, sid 6-14. Motion 1965 II:313 (h), sid 3 ff; högerpartiets kvinnoförbund (1967), sid 38; högerpartiet (1964 a), sid 5-10, sid 17; allmänpolitisk debatt AK prot 35 11/11-64, Kristensson (h), sid 42; debatt ang motion 1967 II:788 (c), II:795 (fp) AK prot 10 1/3-67, Ringaby (h), sid 131
15. Högerpartiets kvinnoförbund (1967), sid 38; högerpartiet (1962), sid 4; högerpartiet (1964 a), sid 17; allmänpolitisk debatt AK prot 35 11/11-64, Kristensson (h), sid 42
16. Motion 1968 I:803 (h), sid 6-7
17. SOU 1972:34, sid 390-392
18. Motion 1973:1167 (m), sid 11-12
19. Moderata samlingspartiet (1973), sid 39
20. Voteringarlistor 4/4-73 ang motion 1973:163 (c/ffp), motion 1973:1167 (m)
21. Debatt ang motion 1969 I:531, II:622 (c/ffp) AK prot 8 26/2-69, Carlshamre (m), sid 78-79; jfr motion 1968 II:803 (h) (enskild), sid 6
22. Debatt ang motion 1971:185 (c/ffp) RD prot 60 14/4-71, Carlshamre (m), sid 82; moderata samlingspartiet (1970), sid II/20 ff

23. Allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Wijkman (m), sid 91-94; remissdebatt RD prot 15 1/2-73, Carlshamre (m), sid 107-109; familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Carlshamre (m), sid 26; remissdebatt RD prot 15 1/2-73, Burenstam-Linder (m), sid 98
24. Remissdebatt RD prot 13 31/1-73, Bohman (m), sid 43-46
25. Drangel L (1984), sid 370, sid 377
26. Norlander E (1961)
27. Folkpartiet (1962), sid 11-12
28. Ibid, sid 12
29. Motion 1962 II:54 (fp), sid 13
30. Moberg E (1962), sid 40-42. Beträffande åsikter om Moberg i den dåtida debatten, se Boethius U (1965), sid 42 ff
31. Motion 1963 II:544 (fp), sid 6
32. Familjepolitisk debatt FK prot 19 22/4-64, Hamrin-Thorell (fp), sid 123
33. Centerpartiet, folkpartiet (1966), sid 35
34. Folkpartiet (1966), sid 69-70
35. Motion 1966 II:602 (fp), sid 14-16; jfr motion 1965 II:175 (fp), sid 6
36. Folkpartiets ungdomsförbund (1966), sid 23, sid 59 ff
37. Se t e x Tham C (1964), sid 60, sid 71, sid 80-81
38. Motion 1965 II:175 (fp), sid 8-9
39. Motion 1967 II:795 (fp), sid 3
40. Allmänpolitisk debatt AK prot 30 1/11-66, Gustavsson i Göteborg (fp), sid 67 (citatt); folkpartiet (1968), sid 70; centerpartiet, folkpartiet (1968), sid 46-47; centerpartiet, folkpartiet (1970), sid 8
41. Folkpartiet (1970), sid 22-27
42. Tham C (1971), sid 196
43. Allmänpolitisk debatt AK prot 30 1/11-66, Gustavsson i Göteborg (fp), sid 67; remissdebatt AK prot 2 19/1-67, Gärde-Widemar (fp), sid 123
44. Motion 1963 II:805 (c), sid 4
45. Motion 1962 II:587 (c), sid 13; se även Lindgren G (1963), sid 137 ff
46. Motion 1964 II:771 (c), sid 11-13
47. Se debatt ang motion I:624 (c) FK prot 19 22/4-64, Olsson (c), sid 119, Hamrin-Thorell (fp), sid 123; remissdebatt FK prot 3 19/1-65, Hamrin-Thorell (fp), sid 99-100
48. Motion 1964 II:771 (c)
49. Remissdebatt AK prot 3 22/1-64, Hedlund (c), sid 33. Se även remissdebatt AK prot 34 11/11-64, Eliasson i Sundborn (c), sid 65
50. Se t e x debatt ang motion I:624 (c) FK prot 19 22/4-64, Hamrin-Thorell (fp), sid 123; motion 1963 II:544 (fp), sid 6
51. Se debatt ang motion I:624 (c) FK prot 19 22/4-64, Olsson (c), sid 119. Se även centerpartiet (1970), sid 8
52. Motion 1965 II:314 (c), sid 16 (citatt), sid 17
53. Motion 1966 II:703 (c), sid 14-15; motion 1967 II:788 (c)
54. Motion 1968 II:870 (c/fp), sid 13-15
55. Motion 1969 II:622 (c/fp), sid 4
56. Familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Gustavsson i Alvesta (c), sid 15, sid 36, sid 45; allmänpolitisk debatt RD prot 112 8/11-72, Söder (c), sid 154; allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Olsson i Hölö (c), sid 84-87, sid 90-91; remissdebatt RD prot 15 1/2-73, Gustavsson i Alvesta (c), sid 75-76, sid 100
57. Motion 1970 I:1049 (c/fp); jfr motion 1970 II:1206 (c/fp), sid 11
58. Motion 1971:185 (c/fp), sid 7-8
59. Motion 1972:467 (c/fp), sid 15-16
60. Motion 1973:163 (c/fp), sid 11-12
61. Myrdal A, Klein V (1957), sid 24, sid 179 ff. Beträffande socialdemokratisk inställning till hemarbete, yrkesarbete och familjens ställning i samhället under 30-, 40- och 50-talen, se Hirdman Y (1989)

62. Hofsten von M (1960), sid 219-221
63. Bystedt B-M (1961), sid 613-619
64. Sandlund M-B (1962), sid 97-99
65. Ekendahl S (1960), sid 201-204. Se även Herz U (1960), sid 10-16
66. Wächter R (1962), sid 417-419; jfr Sjövall E (1960), sid 215-218
67. Eriksson N (1964), sid 23-24, sid 59
68. Lindström U (1970), sid 216-217, sid 227
69. Socialdemokraterna (1965), sid 109, sid 121-123.
- Beträffande diskussionen om upprustning av familjepolitiken, se även remissdebatt FK prot 3 22/1-63, Erlander (s), sid 34; remissdebatt FK prot 3 19/1-65, Myrdal (s), sid 67; remissdebatt FK prot 4 20/1-65, Mattsson (s), sid 25 ff
70. Motion 1962 II:584 (s); debatt ang motion II:544 (fp) AK prot 12 27/3-63, Eriksson (s), sid 153-154; familjepolitisk debatt AK prot 19 22/4-64, Eriksson (s), sid 123 ff
71. Remissdebatt FK prot 3 19/1-65, Myrdal (s), sid 67
72. Remissdebatt FK prot 4 20/1-65, Mattsson (s), sid 25-27 (citat sid 27)
73. Ibid
74. Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1962), sid 56
75. SOU 1964:36, passim; familjepolitisk debatt FK prot 19 22/4-64, Lindström (s), sid 126; socialdepartementet, Stencil 1965:3, Familjeberedningens PM angående utbyggnad av samhällets barn tillsyn, sid 14-15, sid 36, sid 48, sid 64; jfr 1963 2LU nr 16 p 3, sid 14
76. Föreningen Laboremus, Uppsala arbetarekommun, motion till socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, sid 44-45; socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Eriksson, sid 37, protokoll, Bergegren, sid 40-41, protokoll, Sigurdsen, sid 38, protokoll, Lokander, sid 39
77. Socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Lindström, sid 49-50; jfr protokoll, Thorsson, sid 32
78. Ibid; debatt ang motion I:624 (c) FK prot 19 22/4-64, Möller (s), sid 120; ABU utlåtande nr 18 ang motion I:771 (c) 9/4-64, sid 11-12; debatt ang motion I:617, II:788 (c), I:620, II:795 (fp) FK prot 10 1/3-67, Strand (s), sid 83
79. Se t ex Fredriksson I (1964), sid 79-85. Författaren karakteriserade vårdnadsbidrag som ett hemmafrubidrag vars enda fördel skulle vara att bidragen blev synliga för opinionen som därmed kunde agera för deras avskaffande; se även Hofsten E, Hofsten M (1966), sid 238-243. De menade att det var självklart att föräldrar borde få välja mellan hem- och yrkesarbete, men att en sådan valfrihet inte alls existerade då endast en ringa del hade tillgång till daghem. (sid 242) En tiodubbling av antalet platser som var 13 000 skulle behövas. Detta kombinerar de med krav på ett väl tilltaget vårdnadsbidrag. De hade tidigare räknat med att vårdkostnaden var ca 10 000:- per år. Se Barnbidrag eller äktenskapspremie?, ledare i *Tiden* 6/1964, sid 325
80. Proposition 1962:90
81. Se även socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Michanek, sid 423: "(e)tt i dagen ganska djärvt reformprogram läggs fram i en fråga om barnkostnadernas fördelning. De allmänna och lika bambidragen som nu höjs väsentligt, förutsätts bli kompletterade på olika sätt. Flerbarnsfamiljer skall få familjetillägg och bostadstillägg. I barnens tidigaste år skall ett vårdbidrag utgå, och i högre ålder får barnen studiestöd. Under barns eller vårdares sjukdom skall man överväga att införa ett särskilt vårdbidrag."
82. Sandlund M-B (1965), sid 80-81; jfr Hörlund G (1963), sid 471-473; jfr Den dyrbara valfriheten, ledare i *Tiden* 9/1963, sid 513-516
83. Dahl B (1966), sid 25
84. Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1969); se även Eriksson Y (1974), sid 596-601
85. Socialdepartementet, Stencil 1965:3, Familjeberedningens PM angående utbyggnad av samhällets barn tillsyn, sid 14-15, sid 36, sid 48, sid 64
86. Debatt FK prot 52 11/12-67, Odhnoff (s), sid 5-6
87. SOU 1967:52, sid 144 ff
88. Proposition 1968:42, sid 42
89. Familjepolitisk debatt AK prot 23 15/5-68, Hörlund (s), sid 200; allmänpolitisk debatt RD prot 119 3/11-71, Hörlund (s), sid 70

90. Allmänpolitisk debatt RD prot 120 4/11-71, Lundblad (s), sid 95; debatt FK prot 52 11/12-67, Odhnoff (s), sid 8
91. Socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Lindström, sid 50; debatt FK prot 10 1/3-67, Strand (s), sid 83-84; remissdebatt RD prot 18 4/2-72, Lundblad (s), sid 51; allmänpolitisk debatt RD prot 112 8/11-72, Eriksson (s), sid 166, sid 170; allmänpolitisk debatt AK prot 30 1/11-66, Eriksson (s), sid 66; remissdebatt AK prot 2 21/1-70, Mossberg (s), sid 84; remissdebatt RD prot 8 19/1-71, Palme (s), sid 48 ff; allmänpolitisk debatt RD prot 112 8/11-72, Eriksson (s), sid 164-170; allmänpolitisk debatt RD prot 18 4/2-72, Dahl (s), sid 33; allmänpolitisk debatt RD prot 119 3/11-71, Sigurdson (s), sid 62 ff; allmänpolitisk debatt RD prot 121 4/11-71, Theorin (s), sid 113
92. Social debatt RD prot 45 22/3-72, Odhnoff (s), sid 110
93. *Ibid.* Se även t ex debatt FK prot 19 22/4-64, Lindström (s), sid 121; debatt ang bambidrag FK prot 23 15/5-68, Odhnoff (s), sid 146; Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1968)
94. Debatt FK prot 10 1/3-67, Strand (s), sid 83-84; debatt FK prot 52 11/12-67, Odhnoff (s), sid 3; debatt FK prot 23 15/5-68, Odhnoff (s), sid 146; debatt ang motion 1971:482 (m) RD prot 79 6/5-71, Sigurdson (s), sid 96-99
95. Allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Mattsson (s), sid 80 ff, Gradin (s), sid 104-106; remissdebatt RD prot 15 1/2-73, Theorin (s), sid 65, Mattsson (s), sid 85; familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Odhnoff (s), sid 13. Se även socialdemokratiska kvinnoförbundet (1972). Vårdnadsbidrag fanns emellertid kvar som en teoretisk möjlighet, se debatt ang motion 1971:482 (m) RD prot 79 6/5-71, Sigurdson (s), sid 96-99
96. SOU 1972:34, sid 238
97. SoU 1973 5:5, sid 9; familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Odhnoff (s), sid 13-14, sid 43, sid 48
98. Proposition 1973:47; socialdemokraternas partikongress 1972, protokoll, Palme, sid 233, protokoll, Odhnoff, sid 285
99. Social hemhjälp: motion 1964 II:386; motion 1964 II:462 (skp); servicehus: motion 1962 II:624 (skp); hjälp till vård av sjukt barn: motion 1962 I:509 (skp); daghem: motion 1961 I:511 (skp)
100. Motion 1961 I:511; motion 1964 II:463; motion 1965 I:390 (skp); motion 1968 II:345 (vpk)
101. Allmänpolitisk debatt AK prot 5 24/11-64, Ryding (skp), sid 35; jfr motion 1963 II:661; motion 1964 II:462 (skp)
102. Remissdebatt AK prot 3 22/1-70, Ryding (vpk), sid 140-141
103. Motion 1965 II:390 (skp), sid 1; motion 1968 II:345 (vpk); jfr motion 1969 II:452; motion 1970 II:450 (vpk)
104. Motion 1968 II:7 (vpk); motion 1969 II:133 (vpk); motion 1970 II:230 (vpk); jfr motion 1973:2093 (vbk) om höjda statsbidrag till barnomsorg

Noter kapitel 5

1. Motsvarande siffror för kvinnor med barn under sju år är 1960, 32 procent, 1965, 35 procent, 1970, 50 procent och 1975, 60 procent. Samtidigt har förvärvsfrekvensen för ogifta kvinnor minskat.

Avsnitt 5.1 bygger på vad som redovisas i Kapitel 2

2. Motion 1965 II:313 (h), sid 6
5. Högerpartiet (1964 a), sid 11-12
4. *Ibid.*, sid 13; motion 1964 II:766 (h), sid 19
5. Troedsson I (1962), sid 33
6. Högerpartiet (1962), sid 4
7. Motion 1965 II:313 (h), sid 7
8. Se t ex remissdebatt AK prot 2 21/1-70, Holmberg (m), sid 31; jfr Johnson C G (1969), sid 82.
9. Moderata samlingspartiets stämma 1972, motion nr 65, motion nr 11; jfr motion 1970 I:200 (c/fp/m), sid 7, (enskild motion), där motionäremålen menar att takten i daghemsubyggnaden

måste öka, men att detta kan befaras leda till ekonomiska svårigheter för stat och kommun "skäl att undersöka huruvida åtgärder kan vidtagas även på den privata sektorn i syfte att underlätta tillsynssituationen"; debatt ang motion 1971:185 (c/fp) RD prot 60 14/4-71, Carlshamre (m), sid 81; allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Wijckman (m), sid 92-93.

Carlshamre säger sig vara medveten om att undersökningar visat att många kvinnor önskar förvärvsarbeta om bamtillsynen kunde ordnas. Han är därför beredd att öka servicen till barnfamiljerna. Samtidigt efterlyser han "den motsatta undersökningen. Hur många av dem som klockan sex på morgonen släpar sig i väg med sitt barn till daghemmet skulle om man frågade dem direkt säga om vi kunde slippa ett enda år. därför är jag litet rädd att alltför starkt betona utbyggnaden av de här formerna av service". Debatt om allmänna barnbidrag RD prot 60 14/4-71, Carlshamre (m), sid 82

10. Motion 1960 II:380, II:455, II:565 (h)

11. Motion 1965 II:313 (h), sid 7; högerpartiet (1964 a), sid 12-13; högerpartiet (1963 a), sid 29; motion 1965 II:313 (h), sid 6

12. Beträffande högerpartiets väljarunderlag, se SoS (1975), tabell 32-33.

Förslag om avdrag för styrkta bamtillsynskostnader har förts fram under hela perioden. Se t ex högerpartiets socialpolitiska kommitté (1962), sid 4; högerpartiet (1963 a), sid 2; högerpartiet (1964 a), sid 34; högerpartiet (1964 b), sid 1; remissdebatt AK prot 3 22/1-64, Heckscher (h), sid 26; motion 1965 II:313 (h), sid 6; motion 1966 II:633 (h), sid 1; högerpartiets kvinnoförbund (1967), sid 37; motion 1968 II:803 (h) (enskild), sid 5; moderata samlingspartiet (1969); motion 1971:302 (m), sid 15; motion 1972:418 (m), sid 15-16; motion 1973:1167 (m), sid 11; remissdebatt RD prot 13 31/1-73, Bohman (m), sid 43.

Jfr motion 1966 II:666 (h), sid 15-16; jfr högerpartiets stämma 1961, protokoll, Heckscher, sid 16-17

13. Allmänpolitisk debatt AK prot 35 11/11-64, Kristensson (h), sid 35-37, sid 42; motion 1966 II:666 (h), II:698 (h); motion 1964 II:766 (h), sid 18-20

14. Jfr högerpartiets stämma 1964, protokoll, Troedsson, sid 101-103

15. SACOs remissvar till SOU 1967:39, socialdepartementet Dnr F/2685/67 19/10-67, sid 1-2; SACOs remissvar till SOU 1972:34, socialdepartementet Dnr F/1630/72 28/9-72, sid 1

16. SACOs remissvar till SOU 1967:52, socialdepartementet Dnr R/3201/67 6/12-67, sid 6-7

17. Moderata samlingspartiets stämma 1972, bilaga 1 h, sid 7-8

18. Johnson C G (1969), sid 82

19. Moderata samlingspartiets stämma 1972, bilaga 3, utskott nr 9, sid 2

20. Jfr kapitel 4, not 14

21. Möller T (1986), sid 98; Elvander N (1979), sid 229

22. Möller T (1986), sid 92 ff, sid 97-98

23. Remissdebatt RD prot 13 31/1-73, Bohman (m), sid 43-46

24. Moderata samlingspartiets stämma 1972, bilaga 1 h, sid 7-8

25. Moderata samlingspartiets stämma 1973, bilaga 3, utskott 9, sid 2

26. Motion 1965 II:175 (fp), sid 6

27. Ibid, sid 7; jfr motion 1966 II:602 (fp), sid 13, sid 15

28. Tham C (1964), sid 13, sid 59

29. Folkpartiet (1970), sid 22

30. Folkpartiets landsmöte 1969, protokoll, Helén, sid 12

31. Remissdebatt AK prot 3 22/1-70, Anér (fp), sid 122-123, jfr Jonäng (c), sid 120-122

32. Elvander N (1972), sid 155

33. Drangel L (1984), sid 390

34. Folkpartiets kvinnoförbunds remissvar till SOU 1964:36

35. Centerpartiet, folkpartiet (1966)-sid 35; jfr centerpartiet, folkpartiet (1968), sid 46-47; jfr centerpartiet, folkpartiet (1970), sid 8

36. TCOs remissvar till SOU 1967:52, socialdepartementet Dnr R/3201/67 5/12-67, sid 6

37. Se t ex TCO (1970), sid 177 ff; TCO (1973), sid 49 ff; TCOs remissvar till SOU 1972:34, socialdepartementet Dnr F/1630/72 3/10-72, sid 2, sid 6, sid 9

38. Se t ex Hedlund G (1969), sid 10 ff; centerpartiet (1970), sid 81; motion 1965 II:314 (c); motion 1966 II:703 (c); motion 1967 II:788 (c); Petersson L (1967), sid 15; *Politisk debatt* 1965/1966, sid 221; jfr SoS (1975), tabell 32-33
39. Särilvik B (1983), sid 104
40. Centerpartiet (1959), sid 12; centerpartiets stämma 1965, kommitté nr 1, utlåtande över motion 1, 2, 3; centerpartiets stämma 1965, protokoll, Hedlund, § 15; jfr SoS (1975), tabell 32-33
41. Se *Politisk debatt* 1960, sid 40-42, 1963/1964, sid 159, 1965/1966, sid 214
42. Motion 1963 II:805 (c), sid 2-3
43. Centerpartiet (1960), (1964), (1966), (1968), sid 11
44. Motion 1962 II:587 (c), sid 12
45. Remissdebatt AK prot 3 22/1-70, Jonäng (c), sid 120-122
46. Remissdebatt AK prot 3 21/1-70, Persson i Heden (c), sid 28
47. Allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Olsson i Hölö (c), sid 86-87
48. Möller T (1986), sid 64; remissdebatt AK prot 34 11/11-64, Eliasson i Sundborn (c), sid 64
49. Ibid, sid 21-26, sid 32, sid 65; jfr centerpartiets stämma 1965, kommittéutlåtande över motionerna 1, 2, 3, sid 3
50. *Politisk debatt* 1960, sid 40-42, 1964, sid 159, 1966, sid 217; motion 1965 II:314 (c); motion 1963 II:805 (c); remissdebatt AK prot 3 19/1-65, Gustavsson i Alvesta (c), sid 72; Lindgren G (1963), sid 137 ff
51. Möller T (1986), sid 21-26, sid 32, sid 65
52. Lindström U (1970), sid 312; även strax före 1960 intog partiet en liknande hållning, se Ruin O (1968), sid 255-264
53. Se t ex Fredriksson G (1964), sid 134-139
54. Centerpartiets stämma 1963, protokoll, Larsson, § 46, Nilsson, § 46, Eliasson, § 46, Hedlund, § 17, § 46, § 68
55. Centerpartiets stämma 1964, protokoll, Hedlund, § 17; centerpartiet (1964 b), sid 14
56. Centerpartiet (1964 b), sid 14
57. Prioriteringen mellan daghem och vårdnadsbidrag framgår av debatt om nytt skattesystem FK prot 25 14/5-70, Olsson (c), sid 89-91
58. LRFs remissvar till SOU 1972:34, socialdepartementet Dnr F/1630/72 9/10-72, sid 2
59. Allmänpolitisk debatt RD prot 112 8/11-72, Söder (c), sid 154; allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Olsson i Hölö (c), sid 85; familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Gustavsson i Alvesta (c), sid 15, sid 36, sid 45.
- 1972 tillkommer ett centerkrav i den allmänpolitiska debatten, att ett vårdnadsbidrag bör vara beskattningsbart
60. Allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Olsson i Hölö (c), sid 84-87, sid 90-91; remissdebatt RD prot 15 1/2-73, Gustavsson i Alvesta (c), sid 75-76, sid 100; jfr Romanus (fp), sid 77-79, sid 88, sid 109; allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Fraenkel (fp), sid 87-89, Romanus (fp), sid 97-101, sid 102-103, sid 103-104
61. Motion 1962 II:584 (s); socialdemokraterna (1965), sid 59
62. Socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Thorsson, sid 35
63. Ibid, protokoll, Sigurdsen, sid 38
64. Socialdemokraterna (1965), sid 41, sid 60, sid 80, sid 84-85
65. Socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Sträng, sid 69-70
66. Debatt AK prot 21 29/4-64, Lindström (s), sid 33
67. Proposition 1960:135, sid 22 ff.
- Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1960), sid 29-32; jfr motion 1962 II:584 (s); debatt AK prot 35 5/12-62, Eriksson (s), sid 116-117
68. Proposition 1963:62, sid 2 ff
69. Socialdepartementet, Stencil 1965:3, Familjeberedningens PM angående utbyggnad av samhällets barn tillsyn, sid 4
70. Socialdemokraternas partikongress 1968, protokoll, Myrdal, sid 190
71. Lewin L (1967), sid 437; jfr Pierre J (1986), sid 115

72. Alsterdal A (1967), sid 6-7. Se även allmänpolitisk debatt RD prot 18 4/12-72, Svensson i Kungälv (s), sid 26; remissdebatt RD prot 8 19/1-71, Palme (s), sid 48 ff; remissdebatt RD prot 13 31/1-73, Palme (s), sid 9 ff; socialdemokraterna, LO (1969); socialdemokraterna, LO (1972)
73. Socialdemokraterna, LO (1969), sid 54-55
74. Ibid
75. SOU 1964:36, sid 37
76. Allmänpolitisk debatt AK prot 72 19/1-67, Ekendahl (s), sid 103
77. Allmänpolitisk debatt AK prot 2 18/1-68, Ekendahl (s), sid 158; allmänpolitisk debatt RD prot 120 4/11-71, Theorin (s), sid 113; allmänpolitisk debatt RD prot 18 4/2-72, Dahl (s), sid 33
78. Socialdemokraternas partikongress 1968, protokoll, Myrdal, sid 190
79. Lindström U (1970), sid 227
80. Socialdemokratiska kvinnoförbundets remiss till SOU 1964:36
81. LO:s remissvar till SOU 1964:36
82. Socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Sträng, sid 78
83. Ibid, protokoll, Thorsson, sid 32 ff, protokoll Bergegren, sid 40
84. Ibid, protokoll, Lindström, sid 48
85. Ibid; se även Lindström U (1970), sid 218
86. Allmänpolitisk debatt AK prot 32 15/11-62, Erlander (s), sid 32; jfr SoS (1975), tabell 32-33
87. Socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll, Erlander, sid 755; remissdebatt FK prot 3 22/1-64, Erlander (s), sid 26 ff, sid 38 ff, sid 43 ff.
Se även remissdebatt AK prot 3 22/1-64, Ohlin (fp), sid 18; Ohlin B (1963), sid 139
88. Lindström U (1970)
89. LO (1969), sid 34-36
90. Debatt om nytt skattesystem AK prot 25 14/5-70, Odhnoff (s), sid 87-88
91. Dahl B (1966), sid 26-27; Sandlund M-B (1965), sid 80-81
92. ABU 1964:18; allmänpolitisk debatt AK prot 2 19/1-67, Ekendahl (s), sid 103; remissdebatt AK prot 2 18/1-68, Ekendahl (s), sid 158
93. Socialdemokraterna, LO (1969), sid 98-99.
- LOs ståndpunkt: Norling J-E, LO (1960), sid 51 ff; Persson G, LO (1962); LO (1968). Se även LO (1972); LOs remissvar till Familjeberedningens PM 1965:3, socialdepartementet Dnr F/4326/65 10/2-66, sid 3-7; LOs remissvar till SOU 1967:39, socialdepartementet Dnr F/2685/67 18/10-67, sid 1-4; LOs remissvar till SOU 1972:34, socialdepartementet Dnr F/1630/72 17/10-72, sid 3.
- TCOs ståndpunkt: TCOs remissvar till SOU 1967:52, socialdepartementet Dnr R/3201/67 5/12-67; TCOs remissvar till SOU 1972:34, socialdepartementet Dnr F/1630/72 3/10-72; TCO (1970); TCO (1973).
- Socialdemokraters referenser till LO: socialdemokraternas partikongress 1968, protokoll, Hörlund, sid 708, protokoll, Sigurdsen, sid 648, sid 710, protokoll, Odhnoff, sid 208.
94. Lindström U (1970), sid 234-235, sid 250-251
95. Socialdemokraterna, LO (1968), sid 6-11, sid 15, sid 26-39; jfr Pierre J (1986), sid 113
96. Socialdemokraternas partikongress 1968, protokoll, Myrdal, sid 194 ff
97. Ibid, protokoll, Odhnoff, sid 207
98. Ibid, protokoll, Odhnoff, sid 208
99. Ibid, protokoll, Sigurdsen, sid 710, protokoll, Hörlund, sid 708
100. Socialdemokraternas partikongress 1967, protokoll, Aronson, sid 63, protokoll, Sigurdsen, sid 63, protokoll, Johannesson, sid 83
101. SOU 1967:52, sid 147
102. Proposition 1968:42, sid 42
103. LOs remissvar till SOU 1967:52, socialdepartementet Dnr R/3201/67 5/12-67, sid 6
104. SACOs remissvar till SOU 1967:52, socialdepartementet Dnr R/3201/67 6/12-67, sid 6-7; TCOs remissvar till SOU 1967:52, socialdepartementet Dnr R/3201/67 5/12-67
105. Se familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Odhnoff (s), sid 13-14, sid 43-44, sid 48; allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Mattsson (s), sid 80 ff; Socialdemokraterna, LO (1969), sid 96 ff

106. Jfr SOU 1972:34, sid 45
107. Remissdebatt RD prot 184/2-72, Lundblad (s), sid 50 ff; allmänpolitisk debatt RD prot 111 8/11-72, Palme (s), sid 9; allmänpolitisk debatt RD prot 112 8/11-72, Eriksson (s), sid 165; allmänpolitisk debatt RD prot 113 9/11-72, Mattsson (s), sid 90; remissdebatt RD prot 15 1/2-73, Mattsson (s), sid 88; remissdebatt RD prot 15 1/2-73, Theorin (s), sid 65; familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Odhnoff (s), sid 13 ff
108. LOs remissvar till SOU 1972:34, socialdepartementet Dnr F/1630/72 17/10-72, sid 3
109. Jfr Lundberg B (1979). SoU 1973 30, sid 15-16, proposition 1973:136, sid 56; LO (1969), sid 34
110. Socialdemokraterna, LO (1968), sid 6, sid 26-39
111. Elvander (1972), sid 268-274
112. Se t ex familjepolitisk debatt RD prot 60 4/4-73, Odhnoff (s), sid 13; se även socialdemokraternas partikongress 1968, protokoll, Odhnoff, sid 208

Noter kapitel 6

1. Motion 1975/1976:1979 (m), sid 234-235
2. Motion 1987/1988:So635 (m/fp/c)
3. Moderata samlingspartiet (1976), sid 33; moderata samlingspartiet, (1979), sid 49; jfr motion 1978/1979:1108 (m), sid 275-276; jfr debatt om föräldraförsäkring RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 29
4. Moderata samlingspartiets partistämman 1975, anförande vid avslutningen av partistämman, Bohman G (stencil i moderata samlingspartiets kansli), sid 52
5. Se t ex motion 1975:1235 (m), sid 77; motion 1975/1976:2162 (m), sid 2, sid 5; motion 1975/1976:1979 (m), sid 232 ff; moderata samlingspartiet (1976), sid 33; motion 1978/1979:1108 (m), sid 272, sid 275-276, sid 280; debatt om föräldraförsäkring RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 29-30, sid 38
6. Beloppet höjdes 1979 till 11500 kronor. Se reservation Troedsson (m), Carlshamre (m), SoU 1978/1979:44, sid 11
7. Motion 1978/1979:2483 (m), sid 8
8. Debatt om föräldraförsäkring RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 29
9. Motion 1982/1983:384 (m), sid 16; motion 1983/1984:2445 (m), sid 20-21; motion 1984/1985:2689 (m), sid 7 ff
10. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll) Troedsson (m), sid 78
11. Motion 1982/1983:384 (m), sid 1
12. Debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Jonsson (m), sid 27; jfr allmänpolitisk debatt RD prot 73 3/2-83, Jonsson (m), sid 27
13. Burenstam-Linder S (1983), sid 33
14. Debatt om barnomsorg RD prot 126 24/4-85, Jonsson (m), sid 106-107; debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Jonsson (m), sid 30, sid 35; se även motion 1982/1983:384 (m), sid 10-12; motion 1983/1984:2445 (m), sid 7-13; motion 1984/1985:2689 (m), sid 4 ff, sid 9 ff; motion 1988/1989:So612 (m), sid 4-5; moderata samlingspartiet (1988), sid 23 ff. Se även Troedsson I (1985), sid 29 ff; jfr Burenstam-Linder S (1983), sid 53-54
15. Motion 1982/1983:384 (m), sid 2, sid 9, sid 10, sid 15-19; motion 1984/1985:2689 (m), sid 15; motion 1984/1985: 3233 (m), sid 8; debatt om barnomsorg RD prot 126 24/4-85, Jonsson (m), sid 108
16. Debatt om barnomsorg RD prot 126 24/4-85, Jonsson (m), sid 106; motion 1984/1985:2689 (m), sid 15-17
17. Ibid; moderata samlingspartiet (1982), sid 150
18. Motion 1974:424 (c/fp)
19. Motion 1975:1256 (fp), sid 4-5; motion 1975/1976:472 (fp), sid 7-8, sid 10 ff
20. Folkpartiet (1975), sid 5, sid 12; jfr folkpartiet (1976 a), sid 36; folkpartiet (1979), sid 21
21. Ibid, sid 5
22. Se t ex folkpartiet (1976 a), sid 37; folkpartiet (1976 b), sid 8
23. Proposition 1976/1977:117, sid 15

24. Ibid, sid 37-38; jfr Hammerichs genomgång av trepartiförhandlingarna om familjepolitik inför regeringsbildningen 1976, Hammerich K (1977), sid 202-204
25. Proposition 1978/1979:168, sid 18-19
26. Familjepolitisk debatt RD prot 154 25/5-79, Romanus (fp), sid 44-45, sid 50, sid 57; proposition 1978/1979:168, sid 18-19
27. Familjepolitisk debatt RD prot 154 25/5-79, Romanus (fp), sid 44, sid 57; jfr allmänpolitisk debatt RD prot 78 1/2-79, Romanus (fp), sid 115
28. Folkpartiet (1978), sid 25. Angående bruket av termerna vårdnadsbidrag och vårdnadsersättning: ibid; familjepolitisk debatt RD prot 154 25/5-79, Romanus (fp), sid 44; folkpartiet (1976 b), sid 8
29. Ibid, sid 7-8; folkpartiet (1979), sid 21
30. Proposition 1979/1980:76
31. SFU 1979/1980:11, sid 18
32. Angående debatten 1980: debatt om utbyggnad av föräldraförsäkringen m.m. RD prot 101 12/3-80, Andrén (fp), sid 144-145, Bernström (fp), sid 151, Wästberg (fp), sid 161.
Angående Romanus' anförande 1982: debatt om barnomsorg RD prot 103 22/3-82, Romanus (fp), sid 169, se även sid 164-167, sid 169-173; Jfr SFU 1981/1982:9 samt debatt om föräldraförsäkring RD prot 106 24/3-82, Andrén (fp), sid 129-130, Bernström (fp), sid 134-137, sid 139. Se även motion 1982/1983:683 (fp), sid 11; jfr reservation (fp) i SOU 1983:14, sid 290-291. Reservanterna tar där uttalat ställning för att bygga ut den kommunala barnomsorgen. Samtidigt bör emellertid enligt dessa även andra huvudmän tillåtas och ett ej beskattningsbart vårdnadsbidrag införas.
33. Debatt om barnomsorg RD prot 103 22/3-82, Romanus (fp), sid 164-167, sid 169-173
34. Folkpartiet (1985), sid 1; se även motion 1984/1985:102 (fp), sid 9; debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 165 6/6-84, Eliasson (fp), sid 9; reservation (fp), SoU 1983/1984:12, sid 67; folkpartiets landsmöte 1984, 6 *Familjepolitiken*, Partistyrelsens förslag nr 4, sid 2; motion 1984/1985:509 (fp), sid 3, sid 4; motion 1984/1985:3234 (fp), sid 13, sid 15; debatt om förskola RD prot 43 4/12-85, Tarschys (fp), sid 7; folkpartiets landsmöte 1987, *Partistyrelsens yttrande* nr 30, sid 138; jfr den tidigare kopplingen mellan vårdnadsbidrag och "flerbarnstillägg", se t ex debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Romanus (fp), sid 19; se även reservation (fp), SoU 1982/1983:25, sid 31
35. SoU 1985/1986:5, sid 33; jfr motion 1982/1983:1312 (fp), sid 8, vari termen *vårdnadsbidrag* används, men där vårdnadsbidrag sägs kunna användas antingen "som bidrag till barnomsorgskostnader eller ersättning för den som vårdar barnen i hemmen"
36. Reservation (m), SoU 1985/1986:5, sid 34, särskilt yttrande (c), sid 44
37. Motion 1987/1988:So635 (m/fp/c). Se även folkpartiet, moderata samlingspartiet, centerpartiet (1987)
38. Folkpartiet (1988 b), sid 7; Daniel Tarschys argumentering i debatten om ekonomiskt stöd till barnfamiljer i april 1988 ger stöd för föräldraförsäkring enligt inkomstbortfallsprincipen i sak men han tycks samtidigt mena att vårdnadsbidrag är mer rättvist eftersom det utgår lika till alla. RD prot 95 7/4-88, Tarschys (fp), sid 6-9, sid 23-24, sid 28, sid 53-54, jfr Anne Wibble (fp), sid 33-35, sid 36-37, sid 45
39. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89, Friggebo (fp), sid 83, sid 98-99
40. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tarschys (fp), sid 6
41. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89, Friggebo (fp), sid 98
42. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tarschys (fp), sid 28
43. Se t ex motion 1975/1976:472 (fp), sid 12; se även debatt om barnomsorg RD prot 103 22/3-82, Romanus (fp), sid 165; debatt om föräldraförsäkring RD prot 101 17/3-83, Eliasson (fp), sid 135; motion 1982/1983:1312 (fp), sid 9-10, sid 12; debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Eliasson (fp), sid 26, sid 47, sid 58. Jämför dock det principiella stödet för daghem jämfört med familjedaghem i Eliassons reservation i SoU 1983/1984:31, sid 15; motion 1983/1984:2844 (fp); reservation (fp/m/c), SoU 1983/1984:12, sid 66; reservation (fp/m/c), SoU 1983/1984:31, sid 13; debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 165 6/6-84, Eliasson (fp), sid 9; motion 1984/1985:3234 (fp), sid 17; reservation (fp/m/c), SoU 1985/1986:5 sid 38;

debatt om förskola RD prot 43 4/12-85, Tarschys (fp), sid 8; folkpartiet (1988 a), sid 133-135; folkpartiet (1988 b), sid 3 ff

44. Folkpartiet (1978), sid 14-15; jfr debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tarschys (fp), sid 7

45. Reservation (fp), SoU 1982/1983:25, sid 31; debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Eliasson (fp), sid 43; debatt om förskola RD prot 1985/86:43 4/12-85, Tarschys (fp), sid 8; folkpartiet (1985 a), sid 1

46. Folkpartiets landsmöte 1984, utlåtande från utskott nr 2, sid 1; jfr folkpartiet (1984), sid 6

47. Folkpartiet (1988 b), sid 6; debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 95 7/4-88, Tarschys (fp), sid 6

48. Reservation (c), SoU 1975:5, sid 75-76 (7200 kronor upp till tre år); motion 1976/1976:1233 (c), sid 15 (10000 kronor upp till tre år); motion 1978/1979:1259 (c), sid 8 (11500 kronor upp till 18 månader); motion 1982/1983:517 (c), sid 11-12 (14600 kronor upp till 18 månader); motion 1984/1985:1138 (c), sid 1 ff (24000 kronor upp till tre år); centerpartiet (1984), sid 19 (20000 kronor upp till sju år); motion 1987/1988:So635 (c/fp/m), sid 13 (15000 kronor upp till sju år)

49. Centerpartiets riksstämman 1983, protokoll, Östh R, sid 293, Tillander U, sid 293; centerpartiets riksstämman 1984, *Anföranden*, Söder K, Bamen vår framtid, sid 9

50. Motion 1978/1979:1259 (c), sid 5; motion 1978/1979:2484 (c), sid 3; allmänpolitisk debatt RD prot 78 1/2-79, Gustavsson (c), sid 101; debatt om föräldraförsäkring RD prot 154 25/5-79, Gustavsson (c), sid 25 ff; motion 1980/1981:1908 (c), sid 5; allmänpolitisk debatt RD prot 16 27/10-82, Söder (c), sid 62; debatt ang stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 126 21/4-83, Gustavsson (c), sid 36; motion 1982/1983:517 (c), sid 6; motion 1983/1984:2109 (c), sid 6, sid 11; motion 1984/1985:1138 (c), sid 3; debatt om barnomsorgen m.m. RD prot 126 24/4-85, Tillander (c), sid 102

51. Motion 1975/1976:1233 (c), sid 13 ff; proposition 1976/1977:117; motion 1978/1979:1259 (c), sid 6; motion 1978/1979:2484 (c), sid 3; debatt om föräldraförsäkring RD prot 154 25/5-79, Gustavsson (c), sid 25; allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89, Tillander (c), sid 83 ff

52. Motion 1984/1985:1138 (c), sid 1 ff

53. Motion 1978/1979:1259 (c), sid 7

54. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 154 25/5-79, Gustavsson (c), sid 25

55. Debatt om barnomsorg RD prot 126 24/4-85, Tillander (c), sid 85, citat sid 86

56. Motion 1983/1984:2109 (c), sid 7; jfr motion 1984/1985:101, Gustavsson (c), sid 6; jfr det särskilda yttrandet av Israelsson (c), ledamot i SOU 1983:14, sid 293; centerpartiets riksstämman 1983, protokoll, Söder K, sid 273 (originalutskrift i centerpartiets arkiv); centerpartiets riksstämman 1983, *Partistytelsens yttrande om familjepolitik*, avsnitt 7, sid 7.1; centerpartiet (1984), sid 19.

Tidigare motioner talar i stället om "alla" föräldrar, se t ex motion 1975:1242 (c), sid 19

57. Reservation (c), SoU 1975:5, sid 75-76; motion 1975/1976:1233 (c), sid 16; Söder K (1976), sid 46; centerpartiets riksstämman 1976, protokoll, Söder K, sid 101; allmänpolitisk debatt RD prot 78 1/2-79, Gustavsson (c), sid 102; debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 154 25/5-79, Gustavsson (c), sid 48; motion 1982/1983:517 (c), sid 11; debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Gustavsson (c), sid 33; motion 1984/1985:1138 (c), sid 4; centerpartiets riksstämman 1983, protokoll, Söder K, sid 272-273 (originalutskrift i centerpartiets arkiv); debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 165 6/6-84, Gustavsson (c), sid 17; motion 1984/1985:3236 (c), sid 25, sid 27

58. Motion 1982/1983:517 (c), sid 1 ff; motion 1975:1242 (c), sid 17, sid 21; motion 1975/1976:1233 (c), sid 13, sid 17 ff; se även motion 1975/1976:1232 (c), sid 5 ff; motion 1978/1979:1259 (c), sid 9 ff; jfr motion 1980/1981:1908 (c), sid 9; reservation (c/fp/m), SoU 1985/1986:5, sid 38

59. Centerpartiets riksstämman 14/6 1984, familjepolitiskt inledningsanförande, Söder K, (bandinspelning i centerpartiets arkiv); debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Gustavsson (c), sid 34; debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 165 6/6-84, Gustavsson (c), sid 17-18.

- Angående skatterna som orsak till barnfamiljernas problem: motion 1982/1983:517 (c), sid 8; debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Gustavsson (c), sid 34; motion 1984/1985:1138 (c), sid 4
60. Socialdemokraterna (1975 b), sid 41-42
61. Palme O (1976), sid 81, sid 85; jfr socialdemokraterna (1978), sid 22 ff
62. Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1978), sid 10
63. Debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Westin (s), sid 42
64. Socialdemokraterna (1984), sid 10-11; socialdemokraterna (1981); jfr debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Westin (s), sid 54
65. Jfr kapitel 7, not 162
66. Motion 1976/1977:257 (s); proposition 1984/1985:78; debatt om föräldraförsäkring m.m RD prot 81 13/2-85, Håvik (s), sid 55
67. Socialdemokraternas partikongress 1984, protokoll C, sid 130; jfr proposition 1984/1985:209
68. Socialdemokraternas partikongress 1984, protokoll C, Andersson, sid 114
69. Debatt om barnomsorg RD prot 126 24/4-85, Persson (s), sid 95; debatt om förskola RD prot 43 4/12-85, Persson (s), sid 21, Lindqvist (s), sid 28
70. Debatt om förskola RD prot 43 4/12-85, Lindqvist (s), sid 28-29, sid 34
71. Socialdemokraterna (1987), sid 47; proposition 1988/1989:69; SFU 1989/1990:24
72. Socialdemokraternas partikongress 1984, protokoll C, Andersson, sid 359-360; proposition 1983/1984:177, sid 5-8; proposition 1984/1985:209, sid 16 ff; debatt om förskola RD prot 43 4/12-85, Lindqvist (s), sid 30
73. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer, m.m. RD prot 95 7/4-88, Lantz (vpk), sid 26; vänsterpartiet kommunisterna (1979), sid 52; debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer, m.m. RD prot 95 7/4-88, Lantz (vpk), sid 19
74. Motion 1975/1976:2163 (vpk), sid 9
75. Allmänpolitisk debatt RD prot 78 1/2-79, Hjelmsström (vpk), §id 120; vänsterpartiet kommunisterna (1979), sid 54; debatt om barnomsorgen m.m. RD prot 126 24/4-85, Lantz (vpk), sid 89. Se dock motion 1988/1989:So631 (vpk), sid 11: 25000 platser per år
76. Beträffande statens ansvar för barnomsorgen: motion 1975:261 (vpk), sid 6; debatt om Barnomsorgen RD prot 6 5/10-78, Hjelmsström (vpk), sid 89; debatt om Ekonomiskt stöd åt barnfamiljer, m.m. RD prot 154 25/5-79 Lantz (vpk), sid 48; debatt om barnomsorgen RD prot 6 5/10-78, Hjelmsström (vpk), sid 84 (citatt); jfr debatt om utbyggnad av föräldraförsäkringen, m.m. RD prot 101 12/3-80, Lantz (vpk), sid 155.
- Beträffande "valfrihetsmyten": debatt om barnomsorgen RD prot 6 5/10-78, Hjelmsström (vpk), sid 84. Beträffande familjedaghem: motion 1982/1983:743 (vpk), sid 8; debatt om stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 126 21/4-83, Lantz (vpk), sid 38; motion 1986/1987:So623 (vpk), sid 3; SoU 1986/1987:35, reservation (vpk), sid 57
77. Debatt om stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 126 21/4-83, Lantz (vpk), sid 59-60
78. Motion 1986/1987:So141 (vpk), sid 10
79. SoU 1986/1987:35, reservation (vpk), sid 57
80. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer, m.m. RD prot 95 7/4-88, Lantz (vpk), sid 39-40
81. Motion 1988/1989:So631 (vpk), sid 11

Noter kapitel 7

1. Motion 1982/1983:384 (m), sid 1
2. Motion 1975/1976:1979 (m), sid 64
3. Ibid, sid 5, sid 254
4. Moderata samlingspartiets partistämman 1975, anförande vid öppnandet av partistämman, Bohman G, sid 51-52, (stencil i moderata samlingspartiets kansli)
5. Motion 1975/1976:1979 (m), sid 6

6. Beträffande principiellt hållna avsnitt som exemplifieras med familjepolitiska ståndpunkter, se ibid, sid 95. Beträffande familjepolitiska avsnitt som refererar till socialpolitik, se ibid, sid 229 ff; motion 1978/1979:1108 (m), sid 3 ff, sid 254 ff, sid 270 ff; motion 1981/1982:2018 (m), sid 163 (citatt); moderata samlingspartiets partistämma 1981, *Stämmohandlingar 1*, partistyreliens yttrande övcr motionerna 171-175, sid 457; moderata samlingspartiets partistämma 1978, *Handlingar*, partistyreliens yttrande övcr motionerna 105-115, sid 356-357; moderata samlingspartiet, *Partiprogram*, (1979), sid 46 ff
7. Motion 1978/1979:1108 (m), sid 271-272
8. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 29; motion 1984/1985:3233 (m), sid 8; jfr debatt om stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 126 21/4-83, Jonsson (m), sid 28
9. Motion 1978/1979:1108 (m), sid 271, sid 279; debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 29; motion 1982/1983:384 (m), sid 2, sid 9, sid 10, sid 15-19; debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Jonsson (m), sid 28; motion 1984/1985:2689 (m), sid 15; motion 1984/1985:3233 (m), sid 8; debatt om barnomsorg RD prot 126 24/4-85, Jonsson (m), sid 108; motion 1984/1985:2689 (m), sid 15-17; moderata samlingspartiet (1982), sid 150
10. Motion 1975/1976:2162 (m), sid 1-3
11. Debatt om barnomsorgen m.m. RD prot 126 24/4-85, Haglund (m), sid 111; jfr allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Troedsson (m), sid 78
12. Moderata samlingspartiets partistämma 1987, Allmän debatt, Haglund, 24/10, (bandinspelning i moderata samlingspartiets arkiv)
13. Moderata samlingspartiets partistämma 1987, *Propositioner*, (Ystad: AB Ystads centraltryckeri, 1987), sid 48
14. Ibid; jfr ibid, sid 49
15. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Bildt (m), sid 7-8
16. Moderata samlingspartiets partistämma 1987, *Propositioner*, (Ystad: AB Ystads centraltryckeri, 1987), sid 53; jfr allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Bildt (m), sid 8
17. Ibid, Troedsson (m), sid 29, sid 38, sid 47
18. Motion 1975/1976:1979 (m), sid 233; jfr motion 1981/1982:2018 (m), sid 164
19. Motion 1975/1976:1979 (m), sid 234-235
20. Motion 1978/1979:1108 (m), sid 279
21. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 38
22. Motion 1978/1979:1108 (m), sid 275
23. Motion 1978/1979:2483 (m), sid 8.
Moderata samlingspartiets partistämma 1981, *Stämmohandlingar 1*, partistyreliens yttrande övcr motionerna 171-175, sid 457; moderata samlingspartiets partistämma 1978, *Handlingar*, partistyreliens yttrande övcr motionerna 105-115, sid 357; moderata ungdomsförbundet (1976), sid 45-46; moderata kvinnoförbundet (1984); Troedsson I (1979), sid 189; Hegeland H (1983), sid 41 ff; Rembo S (1983), sid 459 ff
24. Jfr moderata samlingspartiets partistämma 1981, *Stämmohandlingar 1*, partistyreliens yttrande övcr motionerna 171-175, sid 457
25. Motion 1975/1976:2162 (m), sid 2; motion 1975/1976:1979 (m), sid 232; debatt om föräldraförsäkring m.m. RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 29
26. Debatt om föräldraförsäkringen m.m. RD prot 133 17/5-77, Ringaby (m), sid 52-56, sid 57, sid 58; jfr Hammerich K (1977), sid 202-204
27. Reservation (m), SoU 1982/1983:25, sid 28
28. Motion 1978/1979:2483 (m), sid 8
29. Reservation (m), SoU 1975:5, sid 78-79
30. Reservation (m/c), Sfu 1978/1979:24, sid 48; jfr debatt om föräldraförsäkring m.m. RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 28

31. Motion 1978/1979:1108 (m), sid 271-272
32. Ibid, sid 276
33. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Troedsson (m), sid 38, jfr sid 47; jfr motion 1981/1982:2018 (m), sid 164
34. Jfr Petersson O (1979), sid 102
35. Allmänpolitisk debatt RD prot 7 14/10-81, Bohman (m), sid 17
36. Allmänpolitisk debatt RD prot 70 3/2-82, Bohman (m), sid 15
37. Allmänpolitisk debatt RD prot 71 2/2-83, Adelson (m), sid 64
38. Ibid, sid 66
39. Ibid, sid 66-67
40. Ibid, sid 68
41. Motion 1982/1983:384 (m), sid 1
42. Ibid, sid 9
43. Ibid, sid 16; jfr motion 1983/1984:2949, där finansieringen föreslås klaras genom att sänka statsbidragen till den kommunala barnomsorgen med 5 procent
44. Debatt om stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 126 21/4-83, Gustavsson (c), sid 36, jfr Jonsson (m), sid 31, sid 36
45. Se debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Haglund (m), sid 50; debatt om barnomsorg m.m. RD prot 126 24/4-85, Haglund (m), sid 106; reservation (m), SoU 1985/1986:5, sid 35-36
46. Moderata samlingspartiet (1988), sid 7
47. Ibid
48. Ibid, sid 23
49. Reservation (m), SoU 1985/1986:5, sid 35-36; jfr motion 1986/1987:So610 (m)
50. Reservation (m/c), SoU 1985/1986:5, sid 40
51. Moderata samlingspartiets partistämna 1987, *Motioner*, (Ystad: AB Ystads centraltryckeri, 1987), sid 179
52. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Romanus (fp), sid 17, sid 44
53. Debatt om fortsatt utbyggnad av barnomsorgen RD prot 103 22/3-82, Romanus (fp), sid 165-166
54. Ibid, sid 19
55. Ibid, sid 25
56. Motion 1982/1983:120 (fp), sid 5
57. Folkpartiet (1984), sid 5
58. Ibid, sid 3
59. Ibid
60. Folkpartiets landsmöte 1987, Bengt Westerbergs avslutningsanförande, *Tal*, sid 12-14
61. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Eliasson (fp), sid 11
62. Reservation (fp/vpk), SoU 1975/1976:28, sid 50; regeringsförklaring RD prot 15 18/10-78, Ullsten (fp), sid 5; folkpartiet (1975), sid 4-5; motion 1975/1976:472 (fp), sid 11-12, sid 14, sid 17-19; proposition 1976/1977:117, sid 16
63. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Romanus (fp), sid 19, sid 21
64. Ibid, sid 57
65. Ibid, Bemström, sid 84, Romanus (fp), sid 44, Swartz (fp) sid 40, sid 43
66. Allmänpolitisk debatt RD prot 78 1/2-79, Romanus (fp), sid 115
67. Debatt om fortsatt utbyggnad av barnomsorgen RD prot 103 22/3-82, Romanus (fp), sid 165-166
68. Ibid, sid 171
69. Folkpartiet (1976 a), sid 37
70. Debatt om föräldraförsäkring m.m. RD prot 101, 12/4-80, Wästberg (fp), sid 161
71. Debatt om föräldraförsäkring m.m. RD prot 101 12/4-80, Bemström (fp), sid 151
72. Holmberg H (1977), sid 67

73. Proposition 1976/1977:117
74. Debatt om föräldraförsäkring m.m. RD prot 133 17/5-77, Gahrton (fp), sid 40, Bernström (fp), sid 70
75. Särskilt yttrande (fp), SfU 1979/1980:11, sid 18; jfr debatt om föräldraförsäkring m.m. RD prot 101 12/3-80, Andrén (fp), sid 145
76. Allmänpolitisk debatt RD prot 21 25/10-78, Ullsten (fp), sid 4-6
77. Regeringsförklaring RD prot 15 18/10-78, Ullsten (fp), sid 5
78. Proposition 1978/1979:168
79. Folkpartiet (1978), sid 25.
- Jfr TCOs ställningstagande "(d)et bästa sättet att ekonomiskt stödja barnfamiljerna är att båda föräldrarna ges möjligheter att förvärvsarbeta. Samhällets resurser bör således enligt TCOs mening inte inriktas på direkt kontantstöd i form av vårdbidrag e d"; TCO (1976), sid 32, sid 33; jfr TCO (1979), sid 15-17, sid 24; jfr TCO (1985), sid 48
80. SoU 1985/1986:5, (jfr (m)-reservation, sid 29-30 och (c)-reservation, sid 30); Jfr motion 1984/1985:3234 (fp), sid 13 ff. Folkpartiet yrkar *inte* på att avslå den socialdemokratiska propositionen (1984/1985:209), se reservation (fp) SoU 1985/1986:5, sid 22
81. Motion 1982/1983:1312 (fp), sid 9-10
82. Ibid
83. Motion 1983/1984:2844 (fp); debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Eliasson (fp), sid 48
84. Reservation (m/c), SoU 1983/1984:31, sid 14, reservation (fp), sid 15
85. Debatt om barnomsorg m.m. RD prot 126 24/4-85, Eliasson (fp), sid 98-99
86. Motion 1984/1985:3234 (fp), sid 22; jfr motion 1984/1985:3233 (m), sid 11; motion 1984/1985:3236 (c), sid 28
87. Motion 1984/1985:509 (fp), sid 5
88. Folkpartiets landsmöte 1984, motion 123-128; folkpartiets landsmöte 1984 6 *Familjepolitiken*, Partistyrelsens förslag nr 4, sid 1-2; Folkpartiets landsmöte 1984, utlåtande från utskott nr 2 ang motion 123-128
89. Debatt om stöd till barnfamiljer RD prot 126 21/4-83, Eliasson (fp), sid 26
90. Folkpartiets landsmöte 1984, 6 *Familjepolitiken*, Partistyrelsens förslag nr 4, sid 1; jfr folkpartiet (1984)
91. Westerberg B (1983), sid 23
92. Reservation (fp/m/c), SoU 1983/1984:12, sid 66; reservation (fp/m/c), SoU 1983/1984:31, sid 13, reservation (fp/m/c), SoU 1985/1986:5, sid 38
93. Tillfälligtvis förekom detta namnbruk tidigare, se t ex motion 1975/1976:472 (fp), sid 17-18
94. Debatt om enskilda initiativ inom den sociala sektorn RD prot 114 2/4-84, Eliasson (fp), sid 97; jfr motion 1984/1985:509 (fp), sid 4.
- Vid ett tillfälle 1987 när partierna gör gemensamt utskottsuttalande används uttrycket "någon form av vårdnadsersättning". Se reservation (fp/m/c), SoU 1986/1987:34, sid 22
95. Motion 1984/1985:1138 (c), sid 4
96. Motion 1984/1985:3234 (fp), sid 14
97. Reservation (m/c), SoU 1985/1986:5, sid 40; jfr motion 1986/1987:So639 (fp), sid 7
98. Folkpartiet (1982), sid 6; folkpartiet (1988 a), sid 9-10, sid 21-22; folkpartiets landsmöte 1987, tal av Anne Wibble, (stencil i folkpartiets arkiv), sid 1 ff
99. Folkpartiet (1988 a), sid 31
100. Motion 1986/1987:So639 (fp), sid 3, sid 4-5 (citatt); jfr reservation (m/fp/c), SoU 1985/1986:5, sid 33; jfr debatt om förskola för alla barn m.m. RD prot 43 4/12-85, Tarschys (fp), sid 7
101. Samuelsson Kurt (1987), sid 93
102. Folkpartiets landsmöte 1987, *Motioner*, sid 138
103. Motion 1986/1987:So639 (fp), sid 2
104. Folkpartiets landsmöte 1987, motionerna 290-295; jfr folkpartiets landsmöte 1987, partistyrelsens yttrande över motionerna 290-296

105. Folkpartiet, moderata samlingspartiet, centerpartiet (1987); motion 1987/1988:So635 (fp/c/m)
106. Motion 1975/1976:1233 (c), sid 11
107. Debatt om föräldraförsäkringen m.m. RD prot 133 17/5-77, Gustavsson (c), sid 8-9.
Även förhållandena i städerna har från centerhåll beskrivits vara främmande och svåra för små barn, se motion 1988/1989:So638 (c)
108. Motion 1978/1979:1259 (c), sid 1
109. Ibid, sid 2, jfr sid 6
110. Allmänpolitisk debatt RD prot 76 31/1-79, Söder (c), sid 67
111. Motion 1978/1979:1259 (c), sid 10; motion 1980/1981:1908 (c), sid 8-9; motion 1982/1983:517 (c), sid 7; motion 1983/1984:2109 (c), sid 8-9; motion 1984/1985:1138 (c), sid 1; centerpartiet (1984), sid 8-9, sid 14
112. Debatt om förskola för alla barn m.m. RD prot 43 4/12-85, Östh (c), sid 26, jfr sid 37; jfr debatt om förskola för alla barn m.m. RD prot 43 4/12-85, Östh (c), sid 14; jfr debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tillander (c), sid 14
113. Se t ex allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89, Thurdin (c), sid 55 ff; jfr debatt om ändringar i sjukförsäkringen m.m. RD prot 156 26/5-82, Söder (c), sid 4
114. Regeringsförklaringen RD prot 7 8/10-76 Fällidin (c), sid 44; Proposition 1976/1977:117
115. Centerpartiet (1984), sid 24
116. Motion 1975/1976:1233 (c), sid 16; jfr debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Gustavsson (c), sid 26.
Söder K (1976), sid 41; centerpartiet (1975), sid 53; motion 1975:1242 (c), sid 18-19
117. Debatt om föräldraförsäkringen m.m. RD prot 133 17/5-77, Gustavsson (c), sid 8-9
118. Motion 1978/1979:1259 (c), sid 5; motion 1978/1979:2484 (c), sid 3
119. Allmänpolitisk debatt RD prot 16 27/10-82, Söder (c), sid 62
120. Centerpartiet (1984), sid 24, jfr sid 22-23
121. Söder K (1976), sid 46
122. Centerpartiets riksstämman 1983, protokoll, Söder K, sid 272, (originalutskrift i centerpartiets kansli)
123. Allmänpolitisk debatt RD prot 78 1/2-79, Gustavsson (c), sid 102
124. Debatt om föräldraförsäkringen RD prot 106 24/3-82, Andersson (c), sid 138; jfr debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Gustavsson (c), sid 25
125. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 165 6/6-84, Gustavsson (c), sid 17; jfr debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Gustavsson (c), sid 48; jfr motion 1975:1242 (c), sid 19
126. Motion 1982/1983:517 (c), sid 7; motion 1983/1984:2109 (c), sid 8-9
127. Centerpartiet (1984), sid 21
128. Ibid, sid 24
129. Reservation (c/m), SoU 1983/1984:31, sid 14-15; jfr reservation (c), SoU 1985/1986:5, sid 37, jfr sid 40
130. Motion 1975:1242 (c), sid 17, sid 21; motion 1975/1976:1232 (c), sid 5 ff; motion 1975/1976:1233 (c), sid 13, sid 17 ff; motion 1978/1979:1259 (c), sid 6, sid 8 ff; motion 1980/1981:1908 (c), sid 7, sid 9; motion 1983/1984:2109 (c), sid 5, sid 9; reservation (m/ff/c), SoU 1985/1986:5, sid 38; jfr centerpartiet (1990) (ej paginerad, sid 9 efter "förordet")
131. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tillander (c), sid 15
132. Reservation (c/m), SoU 1985/1986:5, sid 40
133. Motion 1986/1987:So609 (c), sid 1
134. Socialdemokraterna (1978), sid 16; jfr socialdemokraternas partikongress 1978, protokoll, Aspling, sid 53. Se även motion 1976/1977:257 (s), sid 3, sid 8, sid 16
135. Socialdemokraterna (1988), sid 47
136. Socialdemokraterna, LO (1974), sid 7, sid 13
137. Bergström H (1987), sid 83-84
138. Socialdemokraterna (1981), sid 47
139. Palme O (1982), sid 24

140. Proposition 1982/1983:55, sid 2; jfr debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer RD prot 165 6/6-84, Svensson (s), sid 29; jfr debatt om föräldraförsäkringen m.m. RD prot 81 23/2-85, Andersson (s), sid 87-88
141. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Carlsson (s), sid 4
142. Feldt K-O (1987), sid 9
143. Feldt K-O (1989), sid 31
144. Socialdemokraterna (1988), sid 137
145. Motion 1976/1977:1111 (s) (enskild); motion 1976/1977:257 (s), sid 4; jfr socialdemokraterna (1978), sid 29-30, sid 34; jfr socialdemokraternas partikongress 1981, motion 9:12, Stockholms arbetarekommun; jfr motion 1982/1983:737 (s); jfr socialdemokraternas partikongress 1984, motion 12:21, Stockholms arbetarekommun; jfr debatt om bamomsorg m.m. RD prot 126 24/4-85, Persson (s), sid 107; jfr LO (1976); LO (1987)
146. Socialdemokraternas partikongress 1981 *9 Barn och familj Socialförsäkringar*, sid 53-54 motion 1976/1977:257 (s), sid 4
147. Debatt om föräldraförsäkring m.m. RD prot 154 25/5-79, Nordberg (s), sid 22-24, Håvik (s), sid 58-59; allmänpolitisk debatt RD prot 78 1/2-79 Karlsson (s), sid 94; debatt om föräldraförsäkring m.m. RD prot 133 17/5-77, Aspling (s), sid 15, sid 17, jfr Håvik (s), sid 19, sid 20; motion 1978/1979:2482 (s), sid 2
148. Socialdemokraterna (1978), sid 21 ff; motion 1978/1979:509 (s), sid 4, sid 11, sid 13
149. Socialdemokraternas partikongress 1981, *Motioner och utlåtanden 9*, sid 49-50
150. Socialdemokraterna (1981), sid 53; socialdemokraterna (1984), sid 59
151. Socialdemokraternas partikongress 1981, *9 Barn och familj Socialförsäkringar*, sid 53; jfr socialdemokraternas partikongress 1978, protokoll, Aspling, sid 854
152. Jfr Rose R, Mackie T (1983)
153. Haste H, Persson J-O (1984), sid 17
154. *Ibid*, sid 29, sid 33
155. Eklund K (1982), sid 57 ff, sid 63 (citat)
156. Socialdemokraternas partikongress 1984, protokoll A, Lööw, sid 121-122; jfr protokoll C, Klingvall, sid 101; se även motionerna 12:11-12:16 och 12:21
157. Debatt om bamomsorgen m.m. RD prot 127 24/4-85, Södersten (s), sid 120, sid 125
158. Johansson S (1980), sid 629-637; jfr Johansson S (1981), sid 376-383
159. Ahlqvist B, Engqvist L (1984), sid 106-107.
- Björn Elmbrant antyder i *Palme* att Olof Palme "sa sig ha andra meningar än Feldt om den privata bamomsorgen". Palme försvarar, enligt Elmbrant, emellertid Feldt mot angrepp från LO i frågan om bamomsorgens huvudmannaskap. Se Elmbrant B (1989), sid 294
160. Socialdemokraternas partikongress 1984, protokoll C, Andersson, sid 359-360; proposition 1983/1984:177, sid 5-8; proposition 1984/1985:209, sid 16 ff; debatt om förskola RD prot 43 4/12-85, Lindqvist (s), sid 30
161. Socialdemokraternas partikongress 1984, protokoll C, Andersson, sid 114
162. Debatt om tandläkarutbildningen m.m. RD prot 124 12/4-84, Hjelm-Wallén (s), sid 75, sid 80, jfr sid 85. Se även proposition 1983/1984:40, sid 17-18
163. Socialdemokraterna (1978), sid 29
164. LO (1987), sid 36, jfr sid 38; jfr socialdemokraternas partikongress 1987, *M4*, motion 122, motion 139
165. Socialdemokraternas partikongress 1987, § 31, (preliminärt protokoll i socialdemokratiska partistyrelsens kansli), protokoll TI-194-ALC-1620, Örbäck, sid 2
166. Socialdemokraternas partikongress 1987, § 31, (preliminärt protokoll i socialdemokratiska partistyrelsens kansli), protokoll TI-195-SD-1630, Jonsson, sid 3-4
167. Socialdemokraternas partikongress 1987, § 31, (preliminärt protokoll i socialdemokratiska partistyrelsens kansli), protokoll TI-196-BH-1640, Andersson, sid 3; jfr socialdemokraternas partikongress 1987, *M4*, motionerna 121-161, särskilt motionerna 122, 132-139
168. Socialdemokraternas partikongress 1987, § 31, (preliminärt protokoll i socialdemokratiska partistyrelsens kansli), protokoll TI-201-BH-1730, Lindqvist, sid 2-3, sid 4
169. Socialdemokraternas partikongress 1987, § 31, (preliminärt protokoll i socialdemokratiska partistyrelsens kansli), protokoll TI-196-BH-1640, Lööw, sid 1

170. Socialdemokraternas partikongress 1987, P4, partistyrelsens förslag, Den bästa starten i livet, sid 5; socialdemokraterna (1988), sid 47
171. Socialdemokraterna (1988), sid 47
172. Socialdemokraternas partikongress 1987, § 31, (preliminärt protokoll i socialdemokratiska partistyrelsens kansli), protokoll ON-297-SCH-2230, Carlsson, sid 7
173. Allmänpolitisk debatt RD prot 62 4/2-88, Lindqvist (s), sid 110.
 Beträffande de borgerligas argumentation, se allmänpolitisk debatt RD prot 1987/1988:62 4/2-88, Jonsson (m), sid 90-94, sid 106, Wibble (fp), sid 94-97, sid 107, Tillander (c), sid 97-101, sid 112
174. Proposition 1988/1989:69
175. Motion 1975:261 (vpk), sid 1
176. Motion 1975/1976:2163 (vpk), sid 6
177. Debatt om barnomsorgen m.m. RD prot 126 24/4-85, Lantz (vpk), sid 88-89
178. Debatt om föräldraförsäkringen, m.m. RD prot 133 17/5-77, Nordlander (vpk), sid 33; debatt om ekonomiskt stöd åt barnfamiljer, m.m. RD prot 154 25/5-79, Lantz (vpk), sid 49
179. Debatt om ekonomiskt stöd åt barnfamiljer, m.m. RD prot 154 25/5-79, Lantz (vpk), sid 48, sid 54; debatt om barnomsorgen, m.m. RD prot 126 24/4-85, Lantz (vpk), sid 94, sid 110
180. Debatt om stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 126 21/4-83, Lantz (vpk), sid 37
181. Motion 1988/1989:So631 (vpk), sid 10
182. Motion 1975/1976:2163 (vpk), sid 6
183. Motion 1982/1983:743 (vpk), sid 9
184. Debatt om barnomsorgen m.m. RD prot 133 17/5-77, Nordlander (vpk), sid 33; allmänpolitisk debatt RD prot 79 1/2-79, Hjelmström (vpk), sid 120; debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 154 25/5-79, Lantz (vpk), sid 48, sid 54; debatt om stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 126 21/4-83, Lantz (vpk), sid 59
185. Debatt om barnomsorgen RD prot 6 5/10-78, Hjelmström (vpk), sid 84
186. Debatt om stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 126 21/4-83, Lantz (vpk), sid 60
187. Debatt om förskola för alla barn, m.m. RD prot 43 4/12-85, Lantz (vpk), sid 17, sid 25
188. Motion 1986/1987:So623 (vpk), sid 2
189. Debatt om stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Wibble (fp), sid 36
190. Allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll) Friggebo (fp), sid 98
191. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tarschys (fp), sid 6
192. Debatt om föräldraförsäkringen RD prot 86 22/3-89 (snabbprotokoll), Israelsson (c), sid 152
193. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tillander (c), sid 14. I motionerna 1988/1989:So630 (c), 1989/1990:So60 (c) och 1990/1991:So632 (c) används återigen termen "vårdnadsrättning"
194. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Jonsson (m), sid 13
195. Folkpartiet (1988 b), sid 7; jfr debatt om föräldraförsäkringen RD prot 86 22/3-89 (snabbprotokoll), Tarschys (fp), sid 174; jfr debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tarschys (fp), sid 8
196. Debatt om föräldraförsäkringen RD prot 86 22/3-89 (snabbprotokoll), Gennser (m), sid 148; jfr motion 1988/1989:So612 (m), sid 6; jfr allmänpolitisk debatt RD prot 59 1/2-89 (snabbprotokoll), Troedsson (m), sid 97-98
197. Reservation (m), SFU 1988/1989:12, sid 28; se även motion 1987/1988:Fi214 (m), sid 30
198. Debatt om ekonomiskt stöd till barnfamiljer m.m. RD prot 95 7/4-88, Tarschys (fp), sid 6
199. I uppgörelsen igick även full behovstäckning inom barnomsorgen (inklusive enskild huvudman) senast 1991; motion 1987/1988:So635 (fp, c, m), sid 11-15; jfr motion 1990/1991:So621 (fp, c, m), sid 3
200. Lewin L (1984), sid 28-29
201. Detta hävdas t ex i Rose R (1984), sid 224-226
202. Se emellertid Olof Johanssons avvikande markering till förmån för ett generellt system i den allmänpolitiska debatten 1989, RD prot 59 1/2-89, Johansson (c), sid 13
203. Efter valet 1988 har de borgerliga flera gånger presenterat mot varandra stridande förslag.

Centerpartiet och moderaterna diskuterar "barnomsorgsstöd", medan folkpartiet talar om "barnomsorgspeng". Hösten 1990 talade centern och moderaterna om att vårdnadsbidraget skulle ersättas av de nya stöden. Folkpartiet däremot talade om att införa någon form av vårdnadsbidrag parallellt med det nya stödet. Dessa skillnader kvarstår trots att partierna återigen tillsammans lade fram förslag om vårdnadsbidrag vintern 1991.

Beträffande vårdnadsbidraget storlek menade folkpartiets partistyrelse på landsmötet hösten 1990 att man skulle "följa diskussionen och ta erforderliga initiativ". Detta som svar på en motion som yrkar på ett lågt tilltaget vårdnadsbidrag för att undvika marginaleffekter för föräldrar som önskar återgå till förvärvsarbete. Angående detta slags avvägning menade moderaternas familjepolitiska arbetsgrupp inför partistämman på hösten 1990 i stället att det var "viktigt att vårdnadsbidraget sätts tillräckligt högt för att göra andra barnomsorgsformer möjliga".

På sommaren 1991 föreslog folkpartiet att ett skattefritt bidrag på 125000 kronor per år skulle inrättas. Det skulle ersätta föräldraförsäkringen, men kombineras med en månads "pappaledighet" med sjukpenningnivå. Det tidigare förslaget om vårdnadsbidrag utgick. Samtidigt ville folkpartiet att hela det kommunala och det statliga bidraget till barnomsorgen omvandlas till en "barnomsorgspeng" av samma storleksordning. Det skulle administreras av kommunerna och betalas ut till den som handhar barnomsorgen åt en familj. Moderaterna prioriterar som tidigare skattelättnader, dels genom grundavdrag för barn, dels genom avdrag för styrkta barntillsynskostnader. Moderaterna föreslog på sommaren 1991 en beskattningsbar vårdnadsersättning på 40000 kronor per år utöver tolv månaders föräldraförsäkring. Ersättningen i föräldraförsäkringen föreslogs sänkas från 90 till 80 procent av ordinarie inkomst. Hela det statliga och det kommunala bidraget till barnomsorgen föreslås slopas. Centerpartiet föreslog samtidigt att en beskattningsbar vårdnadsersättning på 18000 kronor per år införs utöver föräldraförsäkringen. Ersättningen skulle höjas till 30000 kronor per år 1994. Centern ville samtidigt slopa det statliga bidraget till barnomsorgen.

Moderata samlingspartiet, *Inför partistämman. Vem skall bestämma över barnomsorgen?* (Stencil, 1990); centerpartiet (1990); folkpartiets landsmöte 1990, *P. Familjepolitik*, Partistyrelsens yttrande; motion 1990/1991:So621 (m/fp/c); motion 1990/1991:So632 (c); motion 1990/1991:So635 (m)

Noter kapitel 8

1. Elster J (1986), sid 20
2. Jfr Hecló H (1975), sid 297
3. Jfr Lewin L (1967), sid 514 ff
4. Jfr Gunhild Kyles diskussion i *Gästarbeterska i manssamhället* där hon föreslår att grupper inom partiet som tidigare i första hand agerat för att påverka invandringspolitikerna skulle kunna ha haft inflytande även på familjepolitiken.
5. Kyle menar att givet att arbetsmarknads- och industripolitiska skäl prioriteras, får ett beslut att begränsa invandringen konsekvenser för behovet av kvinnlig arbetskraft och därmed för behovet av daghem, givet att industrin lider av arbetskraftsbrist. Kyle kommer emellertid själv till slutsatsen att "(u)ti från frågeställningen kvinnor eller invandrare har riksdagsmaterialet inte mycket att ge", men menar samtidigt att socialdemokraternas ledning kan ha bedömt LOs krav på svensk arbetskraft som så starkt att partiledningen lät sig påverkas vid sin bedömning av daghemsbehovet. Kyle (1979), sid 205 ff, sid 215 sid 218 ff, sid 230 ff
5. För en översiktlig diskussion jfr von Sydow B (1987), sid 91
6. Ett sådant fenomen har av I Budge och D Farlie målade beskrivits som "leap-frogging". Budge I, Farlie D J (1977), sid 132, sid 134
7. Jfr Sannerstedt A, Sjölin M (1990), sid 95 f, sid 102, sid 113-114, sid 129-130. En av författarnas tentativa förklaringar till detta nya förhållande är, förutom vpks insikt att dess förhandlingsposition stärks om partiet inte enbart uppfattas som rösthjälper åt socialdemokraterna, att vpks såg sig föranlett att konkurrera om samma väljargrupper som miljöpartiet och därför var tvungen att profilera sig. Ibid, sid 129-130.

- Kjell-Olof Feldt menar att regelrätta förhandlingar under hot om att vpk skulle fälla regeringen förekom redan 1982. Feldt K-O (1991), sid 98-106
8. Citerat ur Svenska Dagbladet 1991-10-05
 9. Regeringsförklaring RD prot 7 8/10-76, Fälldin (c), sid 44
 10. Proposition 1977/78:100 Bilaga 8, sid 67

Källor och litteratur

Kongress-, stämмо- och landsmötesmaterial, ej publicerat material

Högerpartiet/moderata samlingspartiet

Högerpartiets partistämма 1961, bilaga 1, bilaga 3

Högerpartiets partistämма 1961, protokoll

Högerpartiets partistämма 1962, § 18, bilaga 4

Högerpartiets partistämма 1964, protokoll

Moderata samlingspartiet, *Inför partistämman. Vem skall bestämma om barnomsorgen?* (Stencil, 1990)

Moderata samlingspartiets partistämма 1972, bilaga 1 h, bilaga 3, utskott nr 9

Moderata samlingspartiets partistämма 1972, motion nr 65, motion nr 11

Moderata samlingspartiets partistämма 1973, bilaga 3, utskott 9

Moderata samlingspartiets partistämма 1975, anförande vid öppnandet av stämman, Bohman G, (stencil i moderata samlingspartiets kansli)

Moderata samlingspartiets partistämма 1975, anförande vid avslutningen av partistämman, Bohman G, (stencil i moderata samlingspartiets partikansli)

Moderata samlingspartiets partistämма 1978, *Handlingar*, partistyrelsens yttrande över motionerna 105-115

Moderata samlingspartiets partistämма 1981, *Stämmohandlingar 1*, partistyrelsens yttrande över motionerna 171-175

Moderata samlingspartiets partistämма 1987, *Allmän debatt*, (bandinspelning i moderata samlingspartiets arkiv)

Moderata samlingspartiets partistämма 1987, *Motioner*, (Ystad: AB Ystads centraltryckeri, 1987)

Moderata samlingspartiets partistämman 1987, *Propositioner*, (Ystad: AB Ystads centraltryckeri, 1987)

Folkpartiet

Folkpartiets landsmöte 1969, protokoll

Folkpartiets landsmöte 1984, motioner 123-128

Folkpartiets landsmöte 1984, 6 *Familjepolitiken*, Partistyrelsens förslag nr 4

Folkpartiets landsmöte 1984, utlåtande från utskott nr 2

Folkpartiets landsmöte 1987, *Motioner*

Folkpartiets landsmöte 1987, tal av Anne Wibbe, (stencil i folkpartiets arkiv)

Folkpartiets landsmöte 1987, *Partistyrelsens yttrande* nr 30

Folkpartiets landsmöte 1987, *Tal*, Bengt Westerbergs avslutningsanförande

Folkpartiets landsmöte 1990, *P. Familjepolitik*, Partistyrelsens yttrande

Folkpartiets kvinnoförbunds remissvar till SOU 1964:36, *Ökat stöd till barnfamiljer*. (Obs, originalet har ej kunnat hittas på Riksarkivet. Källan hänför sig på en, av Familjeberedningen utförd, handskriven sammanfattning överlämnad från Familjeberedningen till Familjepolitiska kommittén. Denna sammanfattning finns i Familjepolitiska kommitténs efterlämnade handlingar, Socialdepartementet Dnr F/1630/72)

Centerpartiet

Centerpartiets riksstämman 1963, protokoll

Centerpartiets riksstämman 1964, protokoll

Centerpartiets riksstämman 1965, protokoll

Centerpartiets riksstämman 1965, kommitté nr 1, utlåtande angående motionerna 1, 2, 3

Centerpartiets riksstämman 21/6 1966, protokoll

Centerpartiets riksstämman 1976, protokoll

Centerpartiets riksstämman 1983, *Partistyrelsens yttrande om familjepolitik*, avsnitt 7

Centerpartiets riksstämman 1983, protokoll

Centerpartiets riksstämman 1984, *Anföranden*, Fälldin

Centerpartiets riksstämman 1984, *Anföranden*, Söder

Socialdemokraterna

Socialdemokraterna, *Ett rättvisare Sverige*, Politiska riktlinjer antagna av 1987 års partikongress, (Borås: Sjuhäradsbygdens Tryckeri AB, 1987)

Socialdemokraternas partikongress 1960, protokoll

Socialdemokraternas partikongress 1964, protokoll

Socialdemokraternas partikongress 1967, protokoll

Socialdemokraternas partikongress 1968, protokoll

Socialdemokraternas partikongress 1972, protokoll

Socialdemokraternas partikongress 1978, protokoll

Socialdemokraternas partikongress 1981, *9 Barn och familj Socialförsäkringar*

Socialdemokraternas partikongress 1981, motion 9:12

Socialdemokraternas partikongress 1981, *Motioner och ulåtanden 9*

Socialdemokraternas partikongress 1984, motionerna 12:11-12:16, 12:21

Socialdemokraternas partikongress 1984, protokoll

Socialdemokraternas partikongress 1987, *M4*

Socialdemokraternas partikongress 1987, *P4*

Socialdemokraternas partikongress 1987, (preliminärt protokoll i socialdemokratiska partistyrelsens kansli)

Socialdemokratiska kvinnoförbundets remiss till SOU 1964:36, *Ökat stöd till barnfamiljer*. (Obs, originalet har ej kunnat hittas på Riksarkivet. Källan hänför sig på en, av Familjeberedningen utförd, handskriven sammanfattning överlämnad från Familjeberedningen till Familjepolitiska kommittén. Denna sammanfattning finns i Familjepolitiska kommitténs efterlämnade handlingar, Socialdepartementet Dnr F/1630/72)

Sveriges kommunistiska parti/vänsterpartiet kommunisterna

Sveriges kommunistiska partis partikongress 1961, protokoll

Vänsterpartiet kommunisternas partikongress 1985, *Kongressboken. Vänstern visar vägen*, (Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Västermalm, 1986)

Övrigt

Intervjuer har genomförts med följande partiföreträdare: Carlshamre N, (m), 9/2-88; Gustavsson R, (c), 7/11-87; Hjelm-Wallén L, (s), (telefonintervju) 2/11-89; Israelsson K, (c), 30/10-89; Jonsson G, (m), 26/10-89; Molin B, (fp), 26/1-88; Odhnoff C, (s), 14/4-88; Sigurdsen G, (s), 6/12-89; Söder K, (c), 1/6-87; Tarschys D, (fp), 31/10-89; Tillander U, (c), 24/10-89; Troedsson I, (m), 16/12-87; Westerberg B, (fp), 24/10-89. Intervjuerna åberopas *inte* som källmaterial

LOs remissvar till SOU 1964:36, *Ökat stöd till barnfamiljer*. (Obs, originalet har ej kunnat hittas på Riksarkivet. Källan hänför sig på en, av Familjeberedningen utförd, handskriven sammanfattning överlämnad från Familjeberedningen till Familjepolitiska kommittén. Denna sammanfattning finns i Familjepolitiska kommitténs efterlämnade handlingar, Socialdepartementet Dnr F/1630/72)

LOs remissvar till Familjeberedningens PM 1965:3, socialdepartementet Dnr F/4326/65 10/2-66

LOs remissvar till SOU 1967:39, *Samhällets barntillsyn*, socialdepartementet Dnr F/2685/67 18/10-67

LOs remissvar till SOU 1967:52, *Barnbidrag och familjetillägg*, socialdepartementet Dnr R/3201/67 5/12-67

LOs remissvar till SOU 1972:34, *Familjestöd*, socialdepartementet Dnr F/1630/72 17/10-72

LRFs remissvar till SOU 1972:34, *Familjestöd*, socialdepartementet Dnr F/1630/72 9/10-72

SACOs remissvar till SOU 1967:39, *Samhällets barn tillsyn - barnstugor och familjedaghem*, socialdepartementet Dnr F/2685/67 19/10-67

SACOs remissvar till SOU 1967:52, *Barnbidrag och familjetillägg*, socialdepartementet Dnr R/3201/67 6/12-67

SACOs remissvar till SOU 1972:34, *Familjestöd*, socialdepartementet Dnr F/1630/72 28/9-72

TCOs remissvar till SOU 1967:52, *Barnbidrag och familjetillägg*, socialdepartementet Dnr R/3201/67 5/12-67

TCOs remissvar till SOU 1972:34, *Familjestöd*, socialdepartementet Dnr F/1630/72 3/10-72

Tryckta källor, partiprogram, broschyrer etc utan angiven författare

Högerpartiet/moderata samlingspartiet

Högerpartiet (1962), *Egendomsägandets demokrati* (partiprogram),

Högerpartiet (1963 a), *Besked från högerpartiet*

Högerpartiet (1963 b), *Familjepolitiskt program för högerpartiet*,

Högerpartiet (1964 a), *Familjen i blickpunkten*, (Alternativserien nr 2)

Högerpartiet (1964 b), *Högerpartiets förvärvsavdragsutredning*

Högerpartiets kvinnoförbund (1967), *Att få ta ansvar*, (Stockholm: HKF)

Högerpartiets socialpolitiska kommitté (1962), *Förslag till socialpolitiskt program för högerpartiet*

Högerpartiets ungdomsförbund (1961), *Högerpolitik*, handlingsprogram

Moderata kvinnoförbundet (1984), *Variation och valfrihet - för barnens bästa*, (Skara: Västergötlands tryckeri)

Moderata samlingspartiet (1969), *Samverkan, rättvisa, ansvar* (partiprogram), (Nyköping)

Moderata samlingspartiet (1970), *Politisk handbok 1970/II*

Moderata samlingspartiet (1973), *Partiprogram*

Moderata samlingspartiet (1976), *Partiprogram*

Moderata samlingspartiet (1979), *Partiprogram*

Moderata samlingspartiet (1982), *Vårt budskap*, (Falun: KREAB)

Moderata samlingspartiet (1983), *Möjligheternas samhälle*, (Falun: KREAB)

Moderata samlingspartiet (1984), *Framtid i frihet*, (Falun: KREAB-ScandBook AB)

Moderata samlingspartiet (1988), *Vårt budskap*, (Falun: ScandBook AB)

Moderata ungdomsförbundet (1976), *Moderat profil*, (Stockholm)

Folkpartiet

Folkpartiet (1962), *Partiprogram*

Folkpartiet (1966), *Argument 66*

Folkpartiet (1968), *Argument 68*

Folkpartiet (1970), *För ett mänskligare samhälle - rättvisa åt kvinnorna*

Folkpartiet (1972), *Partiprogram*

Folkpartiet (1975), *Valfrihet och jämlikhet, familjepolitiskt program antaget av folkpartiets landsmöte 1975*

Folkpartiet (1976 b), *Sociala reformer utan socialism*, (Stockholm: CEOtryck)

Folkpartiet (1978), *Barn*, Program för ett mänskligare samhälle antaget av folkpartiets landsmöte 1978

Folkpartiet (1979), *Inför valet '79*, (Lerum: Lerums boktryckeri AB)

Folkpartiet (1982), *Partiprogram*, (Lindesberg: Bergslagsposten)

Folkpartiet (1984), *Framtidens offentliga sektor*, folkpartiet informerar 1984:1, (AB Folk & Samhälle)

Folkpartiet (1985 a), *Fakta*, (Stockholm: Folkpartiet)

Folkpartiet (1985 b), *Frihetsmanifestet*

Folkpartiet (1988 a), *Folkpartiets vägvisare*, valhandbok 1988, (Stockholm: Folk och samhälle AB)

Folkpartiet (1988 b), *Tripp, trapp, trull*, folkpartiet informerar 1988:29 (Stockholm)

Folkpartiets ungdomsförbund (1966), *Han, hon och familjen*, familjepolitiskt program för folkpartiets ungdomsförbund

Centerpartiet

Centerpartiet (1959), *Partiprogram*

Centerpartiet (1960), *Partiprogram*, (Malmö: AB Skånska dagbladets Tryckeri)

Centerpartiet (1963), *Vi anser*

Centerpartiet (1964 a), *Partiprogram*

Centerpartiet (1964 b), *Valprogram*

Centerpartiet (1966), *Partiprogram*

Centerpartiet (1968), *Partiprogram*

Centerpartiet (1970), *Partiprogram*

Centerpartiet (1975), *Förslag till socialpolitiskt program*, (Umeå: Centraltryckeriet)

Centerpartiet (1981), *Partiprogram*, (Nyköping: Gust. Österbergs tryckeri AB)

Centerpartiet (1984), *Barnen vår framtid*, rapport från centerns familjepolitiska arbetsgrupp till riksstämman 1984

Centerpartiet (1985), *Med centern mot framtiden*, (AnnonsKrantz AB/Johnson Hill AB)

Centerpartiet (1990), *Barn och familj*, (Stockholm: HN Civil)

Centerpartiets ungdomsförbund (1984), *Gryning*, (Stockholm: LTs förlag)

Politisk debatt 1960/1963/1964/1965/1966

Socialdemokraterna

Socialdemokraterna (1956), *Framstegens politik*, (Malmö: Ab Framtiden)

Socialdemokraterna (1960), *Partiprogram*

Socialdemokraterna (1964), *Resultat och reformer*, riktlinjer för socialdemokratisk politik, (Stockholm)

Socialdemokraterna (1965), *Kvinnans jämlikhet*, (Stockholm: Tiden)

Socialdemokraterna (1970), *Partiprogram*

Socialdemokraterna (1974), *Förslag till nytt partiprogram*

Socialdemokraterna (1975 a), *Hälso- och sjukvård för framtiden*

Socialdemokraterna (1975 b), *Partiprogram*

Socialdemokraterna (1978), *Arbetarrörelsen och familjepolitiken*, (Borås: Sjuhäradsbygdens tryckeri AB)

Socialdemokraterna (1981), *Framtid för Sverige*, (Jönköping: SAP/Tiden)

Socialdemokraterna (1984), *Framtiden i folkets händer*, (Stockholm: Tiden)

Socialdemokraterna (1988), *Ett rättvisare Sverige*, (Borås: Sjuhäradsbygdens tryckeri AB)

Socialdemokraterna (1989), *90-talsprogrammet*, (Stockholm: Tiden)

Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1960), *Vi vanliga familjer*

Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1962), *Detta vill vi*, (Stockholm)

Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1968), *Service - en förutsättning för valfrihet och jämlikhet*

Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1969), *För en socialistisk familjepolitik*

Socialdemokratiska kvinnoförbundet (1978), *Familjen i framtiden*

Socialdemokratiska partistyrelsen (1956), *Framstegens politik*, (Malmö: AB Framtiden)

Vänsterpartiet kommunisterna

Vänsterpartiet kommunisterna (1967), *Partiprogram*

Vänsterpartiet kommunisterna (1972), *Partiprogram*, (Göteborg: Västan tryckeri AB)

Vänsterpartiet kommunisterna (1975), *Vrid politiken åt vänster*, Stockholm: Tryckeri Ab Västermalm)

Vänsterpartiet kommunisterna (1979), *Val 79. Valhandbok 1*, (Stockholm: vänsterpartiet kommunisterna)

Vänsterpartiet kommunisterna (1980), *Förslag till socialpolitiskt program*

Vänsterpartiet kommunisterna (1982), *Partiprogram*, (Stockholm: Tryckeri AB Västermalm)

Vänsterpartiet kommunisterna (1983), *Ideologisk offensiv för socialism och frigörelse*, (vänsterpartiet kommunisterna, Västermalms tryckeri AB)

Vänsterpartiet kommunisterna (1985), *Partiprogram*, (Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Västermalm)

Vänsterpartiet kommunisterna (1987), *Partiprogram*, (Stockholm: Tryckeriaktiebolaget Västermalm)

Övrigt

Centerpartiet, folkpartiet (1966), *Mittensamverkan*

Centerpartiet, folkpartiet (1968), *Mittensamverkan 68*

Centerpartiet, folkpartiet (1970), *Mittensamverkan 70*

Folkpartiet, moderata samlingspartiet, centerpartiet (1987), *Familjepolitik för ökad valfrihet*, (Stockholm)

LO (1968), *En fråga om jämlikhet*

LO (1969), *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*, (Prisma)

LO (1972), *LO och familjepolitiken*

LO (1976), *Fackföreningsrörelsen och familjepolitiken*, (Lund: Prisma i samarbete med Landsorganisationen i Sverige)

LO (1987), *Familjepolitiska riktlinjer*, (Tiba-tryck City/TG)

Socialdemokraterna, LO (1968), Näringspolitiska kommittén, *Program för aktiv näringspolitik*, (Stockholm)

Socialdemokraterna, LO (1969), *Jämlikhet*, (Stockholm)

Socialdemokraterna, LO (1972), *Jämlikhet*, (Stockholm: Prisma)

Socialdemokraterna, LO (1974), LOs/SAPs näringspolitiska arbetsgrupp, *Välfärd och arbete åt alla, riktlinjer för sysselsättningspolitiken*

TCO (1970), *Familj och samhälle*, rapport från TCOs familjepolitiska grupp (Stockholm: Prisma)

TCO (1973), *TCO:s familjepolitiska program*, (Lund)

TCO (1976), *Familjepolitiskt program*, (Stockholm: Beställningstryck/Rosenlundstryckeriet AB)

TCO (1979), *Familjepolitik och jämställdhet, en lägesrapport*, (Stockholm: Beställningstryck/Rosenlundstryckeriet AB)

TCO (1985), *Handlingsprogram för TCO 1983-1985*, (Stockholm: Beställningstryck AB/Elitoffset AB)

Offentligt tryck

Statens offentliga utredningar, betänkanden

SOU 1951:51, *Den statliga direkta beskattningen*; SOU 1955:29, *Samhället och barnfamiljerna*; SOU 1959:28, *Besparingsutredningen*; SOU 1961:38, *Stöd åt barnafödernor*; SOU 1962:10, *Svensk ekonomi 1960 - 1965*; SOU 1964:5, *Bättre åldringsvård*; SOU 1964:36, *Ökat stöd till barnfamiljer*; SOU 1966:1, *Svensk ekonomi 1966 - 1970*; SOU 1967:39, *Samhällets barntillsyn - barnstugor och familjedaghem*; SOU 1967:52, *Barnbidrag och familjetillägg*; SOU 1968:21, *Pensionstillskott m.m.*; SOU 1968:66, *Allmän arbetstidslag*; SOU 1970:71, *Svensk ekonomi 1971 - 1975*; SOU 1971:8, *Arbetskraftsresurserna 1965-1990*; SOU 1972:34, *Familjestöd*; SOU 1973:50, *Bostäder 1974-1976*; SOU 1974:15, *Sänkt pensionsålder m.m.*; SOU 1974:17, *Solidarisk bostadspolitik*; SOU 1974:39, *Socialvården*; SOU 1975:89, *Långtidsutredningen 1975*; SOU 1977:46, *Pensionsfrågor m m*; SOU 1977:91, *Översyn av skattesystemet*; SOU 1979:89, *Kvinnors arbete*; SOU 1980:52, *Långtidsutredningen LU80*; SOU 1981:22, *Sjukersättningsfrågor*; SOU 1981:25, *Bra daghem för små barn*; SOU 1983:14, *Barn kostar...*; SOU 1984:4, *Långtidsutredningen 1984*; SOU 1984:34, *Bostadskommitténs betänkande sammanfattning*; SOU 1984:35, *Bostadskommitténs delbetänkande del 1*; SOU 1990:14, *Långtidsutredningen '90*; SOU 1990:14, *Långtidsutredningen '90, bilaga 14*; SOU 1990:14, *Långtidsutredningen '90, bilaga 19*; SOU 1990:44, *Demokrati och makt i Sverige*

Övrigt offentligt tryck

SCB (1986), *Kvinno- och mansvärlden*, Fakta om jämställdheten, (Stockholm)

SCB (1986), *Kvinnor och män på arbetsmarknaden 1986:2*

SCB (1990), *Offentliga sektorn, utveckling och nuläge*, (Stockholm)

SCB (1982), *Perspektiv på välfärden*, (Stockholm: Liber)

SCB (1966), *Statistiska meddelanden*, serie Am 1966:26

SCB (1967 a), *Statistiska meddelanden*, serie Am 1967:4, serie Am 1967:30

SCB (1967 b), *Statistiska meddelanden*, serie Am 1967:30

Socialdepartementet, Stencil 1965:3, Familjeberedningens PM angående utbyggnad av samhällets barn tillsyn

SoS (1975)

SoS, FoB-80, Del 5 Hushåll

Statistisk årsbok

Svenska kommunförbundet, *Barnomsorgspersonal, lokaler, utbyggnad, samhällsekonomi*, (1982)

Riksdagstryck

Propositioner

1959:162, 1960:135, 1962:90, 1963:62, 1968:42, 1973:47, 1973:136, 1976/1977:117, 1978/1979:168, 1979/1980:76, 1982/1983:55, 1983/1984:40, 1983/1984:177, 1984/1985:78, 1984/1985:209, 1988/1989:69

Motioner

1960 I:303 (h), 1960 II:380 (h), 1960 II:455 (h), 1960 II:565 (h), 1961 I:511 (skp), 1961 II:530 (c), 1961 II:801 (c), 1962 II:54 (fp), 1962 I:509 (skp), 1962 II:584 (s), 1962 II:587 (c), 1962 II:624 (skp), 1962 II:880 (c), 1963 II:544 (fp), 1963 II:661 (skp), 1963 II:805 (c), 1964 II:386 (skp), 1964 II:462 (skp), 1964 II:463 (skp), 1964 II:766 (h), 1964 II:771 (c), 1965 II:175 (fp), 1965 II:313 (h), 1965 II:314 (c), 1965 I:390 (skp), 1965 II:728 (c), 1966 II:602 (fp), 1966 II:633 (h), 1966 II:666 (h), 1966 II:698 (h), 1966 II:703 (c), 1967 II:788 (c), 1967 II:795 (fp), 1968 II:7 (vpk), 1968 II:345 (vpk), 1968 II:803 (h), 1968 II:870 (c/fp), 1969 II:133 (vpk), 1969 II:452 (vpk), 1969 II:622 (c/fp), 1970 I:200 (c/fp/m), 1970 II:230 (vpk), 1970 II:450 (vpk), 1970 I:1049 (c/fp), 1971:185 (c/fp), 1971:302 (m), 1972:294 (m), 1972:418 (m), 1972:467 (c/fp), 1973:163 (c/fp),

1973:1167 (m), 1973:2093 (vvp), 1974:424 (c/fp), 1975:261 (vvp), 1975:1235 (m), 1975:1242 (c), 1975:1256 (fp), 1975/1976:472 (fp), 1975/1976:1232 (c), 1975/1976:1233 (c), 1975/1976:1979 (m), 1975/1976:2162 (m), 1975/1976:2163 (vvp), 1976/1977:257 (s), 1976/1977:1111 (s), 1976/1977:1573 (vvp), 1978/1979:509 (s), 1978/1979:1108 (m), 1978/1979:1259 (c), 1978/1979:2482 (s), 1978/1979:2483 (m), 1978/1979:2484 (c), 1980/1981:1908 (c), 1981/1982:2018 (m), 1982/1983:120 (fp), 1982/1983:384 (m), 1982/1983:517 (c), 1982/1983:683 (fp), 1982/1983:743 (vvp), 1982/1983:737 (s), 1982/1983:1312 (fp), 1983/1984:2109 (c), 1983/1984:2445 (m), 1983/1984:2844 (fp), 1983/1984:2949 (m), 1984/1985:101 (c), 1984/1985:102 (fp), 1984/1985:509 (fp), 1984/1985:1138 (c), 1984/1985:2689 (m), 1984/1985: 3233 (m), 1984/1985:3234 (fp), 1984/1985:3236 (c), 1986/1987:So141 (vvp), 1986/1987:So609 (c), 1986/1987:So610 (m), 1986/1987:So623 (vvp), 1986/1987:So639 (fp), 1987/1988:Fi214 (m), 1987/1988:So635 (m/fp/c), 1988/1989:So612 (m), 1988/1989:So630 (c), 1988/1989:So631 (vvp), 1988/1989:So638 (c), 1989/1990:So60 (c), 1990/1991:So621 (fp/m/c), 1990/1991:So632 (c), 1990/1991:So635 (m)

Övrigt

ABU 1964 18; 2LU 1963 nr 16 p 3; SfU 1978/1979:24; SfU 1979/1980:11; SfU 1981/1982:9; SfU 1988/1989:12; SfU 1989/1990:24; SoU 1973 5:5; SoU 1973:30; SoU 1975:5; SoU 1975/1976:28; SoU 1978/1979:44; SoU 1982/1983:25; SoU 1983/1984:12; SoU 1983/1984:31; SoU 1985/1986:5; SoU 1986/1987:34; SoU 1986/1987:35; SU 1963 utl 88; Voteringslistor 4/4-73 ang motion 1973:163 (c/fp), motion 1973:1167 (m)

Litteratur

Adelsohn U (1985 a), Nu bygger vi möjligheternas samhälle - vår vision, moderata samlingspartiet, *Så bygger vi möjligheternas samhälle*, tal på moderata samlingspartiets partistämman 1984, (Lidingö)

Adelsohn U (1985 b), Nu börjar reformernas tid, moderata samlingspartiet, *Så bygger vi möjligheternas samhälle*, tal på moderata samlingspartiets partistämman 1984, (Lidingö)

Ahlqvist B, Engqvist L (1984), *Samtal med Feldt*, (Stockholm: Tiden)

Allison G (1971), *Essence of Decision*, (Boston: Little Brown and Company)

Alsterdal A (1967), *Samtal med Tage Erlander mellan två val*, (Stockholm: Tiden)

Anckar D (1974), *Analys av partiets beteende: en fallstudie i partistrategi*, Acta Academiae Aboensis, Ser A, Humaniora, (Åbo: Åbo Akademi)

Arfwedsson A, Björck A, Sandebring H (1969), *Moderat samhällssyn*

Arkitektur 1/1987

Asp K (1986), *Mäktiga massmedier*, (Stockholm: Akademilitteratur)

Asp K (1987), *Opinionsbildning i ett maktperspektiv*, (Göteborg: stencil/utkast Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet)

Axelrod R (1970), *Conflict of Interest*, (Chicago: Markham Publishing Company)

Axelrod R (1976), *The Cognitive Mapping Approach to Decision Making*, Axelrod R (Ed), *Structure of Decision*, (Princeton: Princeton University Press)

Barnbidrag eller äktenskapspremie?, ledare i *Tiden* 6/1964

Barry B (1970), *Sociologists, Economists and Democracy*, (London: Collier-MacMillan Ltd)

Bengtsson B (1991), MBL och fonderna - två spel om ekonomisk demokrati, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1/1991

Berelson B, Lazarsfeld P, McPhee W (1955), *Voting*, (Chicago: The University of Chicago Press)

Bergquist M (1970), *Sverige och EEC*, (Stockholm: P A Norstedt & Söners förlag)

Bergström H (1987), *Rivstart*, (Stockholm: Tiden)

Bildt C (1976), *Framtid i frihet*, (Norrköping)

Boethius U (1965), *Könsrollsfrågan i historiskt perspektiv*, Fredriksson I, *Könsroller*, (Verdandi debatt, Prisma)

Bogdanor V, Bogdanor V (Ed) (1983), *Coalition Government in Western Europe*, (Guildford: Heinemann Educational Books Ltd)

Bohman G (1974), *Den nya individualismen*

Bohman G (1981), *Kurs mot framtiden*, (Stockholm: P A Norstedts & Söners Förlag)

Borg O (1968), Partiideologier, Jansson J-M (Red) *Studier i finländsk politik*, (Falkenberg)

Brams S (1975), *Game Theory and Politics*, (New York: The Free Press)

Braybrooke D, Lindblom C (1970), *A Strategy of Decision*, (Glencoe, Illinois: The Free Press)

Brodin K (1977), *Studiet av utrikespolitiska doktriner*, (Stockholm)

Browne E, Dreijmanis J (1982), *Government Coalitions in Western Democracies*, (New York: Longman)

Budge I, Farlie D J (1977), *Voting and Party Competition*, (New York: Wiley)

Budge I, Farlie D J (1983 a), *Explaining and Predicting Elections*, (London: George Allen & Unwin)

Budge I, Farlie D J (1983 b), Party Competition - Selective Emphasis or Direct Confrontation? An Alternative View with Data, Daalder H, Mair P (Ed), *Western European Party Systems*, (London: Sage)

Budge I, Herman V (1978), Coalition and Government Formation, *British Journal of Political Science* Vol 8 1978

Burenstam-Linder S (1983), *Den hjärtlösa välfärdsstaten*, (Lund: Timbro samhällsdebatt Rahms)

Burenstam-Linder S (1985), Det moderata alternativet, moderata samlingspartiet, *Så bygger vi möjligheternas samhälle*, tal på moderata samlingspartiets partistämman 1984, (Lidingö)

Bystedt B-M (1961), Kvinnoarbetsmarknadens struktur, *Tiden* 10/1961

Campbell A, Converse P, Miller W, Stokes D (1960), *The American Voter*, (New York: John Wiley and sons inc)

Carlsson I (1988), *Idéer som bär*, (ScandBook AB)

Castles F (1978), *The Social Democratic Image of Society*, (London: Routledge & Kegan Paul)

Converse P (1967), The Nature of Belief Systems in Mass Publics, Apter D (Ed), *Ideology and Discontent*, (New York: The Free Press)

Converse P, Dupeux G (1966), Politicization of the Electorate in France and the United States, Campbell A, Converse P, Miller W, Stokes D (Ed), *Elections and the Political Order*, (New York: John Wiley and Sons Inc)

Dahl B (1966), Familjepolitiken och jämlikheten, *Tiden* 1/1966

Davidson A (1989), *Two Models of Welfare*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell International)

Den dyrbara valfriheten, ledare i *Tiden* 9/1963

Deutsch K (1967), *The Nerves of Government*, (New York: The Free Press)

Dodd L (1976), *Coalitions in Parliamentary Government*, (Princeton: Princeton University Press)

Downs A (1957), *An Economic Theory of Democracy*, (New York: Harper & Row)

Drangel L (1984), Folkpartiet och jämställdhetsfrågan, folkpartiet, *Liberal ideologi och politik*, (Stockholm: AB Folk och samhälle)

Ekendahl S (1960), Kvinnorna på arbetsmarknaden, *Tiden* 4/1960

Eklund K (1982), *Den bistra sanningen*, (Stockholm: Tiden)

Elgström O (1982), *Aktiv utrikespolitik*, (Lund: Studentlitteratur)

Elmbrant B (1989), *Palme*, (Stockholm: Författarförlaget Fischer & Rye)

Elster J (1984), *Ulysses and the Sirens*, (Cambridge: Cambridge University Press)

Elster J (1985), *Making Sense of Marx*, (Cambridge: Cambridge University Press)

- Elster J (1986), Introduction, Elster J (Ed), *Rational Choice*, (Oxford: Basil Blackwell)
- Elster J (1989), *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, (Cambridge: Cambridge University Press)
- Elvander N (1966), *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*, (Lund: CWK Gebers förlag)
- Elvander N (1972), *Svensk skattepolitik 1945-1970*, (Uppsala: Rabén & Sjögren)
- Elvander N (1979), *Skandinavisk arbetarrörelse*, (Vällingby: Publica)
- Erikson R, Åberg R (1984), *Välfärd i förändring*, (Arlöv: Prisma i samarbete med institutet för social forskning, Berlings)
- Eriksson A (1969), *Jämlikhet*, Kommentar till en rapport, (Bokförlaget medborgarskolan)
- Eriksson N (1964), *Bara en hemmafru*, (Stockholm: Forum)
- Eriksson Y (1974), För en socialistisk familjepolitik, *Tiden* 66/1974
- Erlander T (1962), *Valfrihetens samhälle*, (Stockholm: Tiden)
- Esaiasson P (1990), *Svenska valkampanjer 1866-1988*, (Stockholm: Allmänna förlaget)
- Esping-Andersen G (1989), Jämlikhet, effektivitet och makt, *Socialdemokratiens samhälle*, (Kristianstad: Tiden)
- Feldt K-O (1982), *Ett handfast och konkret program*, (Borås: Sjuhäradsbygdens tryckeri AB)
- Feldt K-O (1987), *Frågor till Feldt*, (Borås: Sjuhäradsbygdens tryckeri AB)
- Feldt K-O (1989), Vad skall vi göra med kapitalismen?, *Tiden* 1/1989
- Feldt K-O (1991), *Alla dessa dagar*, (Stockholm: Tiden)

Fitzmaurice J (1986), *Coalitional Theory and Practice in Scandinavia*, Pridham G (Ed), *Coalitional Behaviour in Theory and Practice*, (Cambridge: Cambridge University Press)

Flora P, Heidenheimer A (1987), *The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State*, Flora P, Heidenheimer A (Ed), *The Development of Welfare States in Europe and America*, (New Brunswick: Transaction)

Fredriksson G (1964), *Moraldebatten är farlig för politikerna*, *Tiden* 3/1964

Fredriksson I (1964), *Hemmafrubidrag övergång till särbeskattning och höjda barnbidrag*, *Tiden* 2/1964

Furniss N, Tilton T (1977), *The Case for the Welfare State*, (Bloomington: Indiana University Press)

Gabrielsson K-I (1963), *Egendomsägande demokrati - vad är det?*, *Politisk Tidskrift* 1963

Galbraith J K (1959), *Överflödets samhälle*, (Karlstad: Tiden)

Gilljam M (1988), *Svenska folket och löntagarfonderna*, (Lund: Studentlitteratur)

Hadenius A (1979), *Politiska aktörers preferenser*, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 3/1979

Hadenius A (1981), *Spelet om skatten*, *Politik som rationellt handlande 5*, (Lund: P A Norstedts & söners förlag Studentlitteratur AB)

Hadenius A (1983), *The Verification of Motives*, *Scandinavian Political Studies* Vol 6 New Series - No 2 - 1983

Hadenius A (1987), *Välfärdspolitikens dimensioner*, Lewin L, *Festskrift till professor skytteanus Carl Arvid Hessler*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell International)

Hadenius S (1965), *Partiers beslutsprocess och tjänstepensionsfrågan*, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 4/1965

Hammerich K (1977), *Kompromissernas koalition*, (Ystad: Rabén & Sjögren)

Haste H, Persson J-O (1984), *Förnyelse i folkhemmet*, (Stockholm: Tidens debatt)

- Hecló H (1975), *Modern Social Politics in Britain and Sweden*, (London: Yale University Press)
- Hedborg A, Meidner R (1984), *Folkhemsmodellen*, (Borås: Rabén & Sjögren Tema Nova)
- Hedlund G (1969), Vi måste sträva efter att göra olikheten så liten som möjligt och jämlikheten så stor som möjligt, *Politisk Tidskrift* 2/1969
- Hegeland H (1983), Daghem och samhällsekonomi, *Svensk Tidskrift* 1/1983
- Henning R (1980), *Partierna och Stålverk 80*, Politik som rationellt handlande 4, (Liber)
- Hermansson J (1984), *Kommunism på svenska?*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell)
- Hermansson J (1990), Spelteorins nytta, (Stockholm: Almqvist & Wiksell International)
- Hernes G (1984), Segmentering og samordning, Berg O, Underdal A (Red), *Fra valg til vedtak*, (Oslo: Aschehoug)
- Herz U (1960), Hur mycket socialpolitik har vi råd med?, *Tiden* 1/1960
- Hindess B (1989), *Political Choice & Social Structure*, (Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited)
- Hirdman Y (1989), *Att lägga livet tillrätta*, (Stockholm: Carlssons)
- Hofsten von M (1960), Den besvärliga jämlikheten, *Tiden* 4/1960
- Hofsten E, Hofsten M (1966), Barnfamiljernas arbetsbörda, *Tiden* 58/1966
- Holmberg H (1977), *Därför liberal*, (Borås: LTs förlag)
- Holmberg S (1974), *Riksdagen representerar svenska folket*, (Lund: Studentlitteratur)
- Holmberg S (1981), *Svenska väljare*, (Vällingby: Liber, Publica)

Holmström B (1983), *Äganderätt och bruksansvar*, Politik som rationellt handlande 7, (Stockholm: Almqvist & Wiksell International)

Hörnlund G (1963), Familjepolitik i kommunerna, *Tiden* 8/1963

Isberg M, Wettergren A, Wibble J, Wittrock B (1974), *Partierna inför valjarna*, (Stockholm: Allmänna förlaget)

Johanson G (1984), Frisinnade och liberaler 1934-1984, folkpartiet, *Liberal ideologi och politik*, (Stockholm: AB Folk & Samhälle)

Johansson S (1980), Förslag till revision av familjepolitiken, *Tiden* 9-10/1980

Johansson S (1981), Partiets familjepolitik är ohållbar, *Tiden* 73/1981

Johnson C G (1969), *Ny giv - samtal med Yngve Holmberg*, (Stockholm: Gebers Almqvist & Wiksells förlag AB)

Kyle G (1979), *Gästarbeterska i manssamhället*, (Stockholm: Liber)

Larsson S-E (1986), *Regera i koalition*, (Stockholm: Bonniers)

Lasswell H, Kaplan A (1950), *Power and Society*, (New Haven: Yale University Press)

Laver M (1986), Between Theoretical Elegance and Political Reality: Deductive Models and Cabinet Coalitions in Europe, Pridham G (Ed), *Coalitional Behaviour in Theory and Practice*, (Cambridge: Cambridge University Press)

Lewin L (1967), *Planhushållningsdebatten*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell)

Lewin L (1972), Om studiet av de politiska ideologiernas innehåll och funktion, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 4/1972

Lewin L (1979), *Det politiska spelet*, Politik som rationellt handlande 1, (Kristianstad: Rabén & Sjögren)

Lewin L (1984), *Ideologi och strategi*, Politik som rationellt handlande 13, (Lund: P A Norstedt förlag)

Linder S, Peters G (1989), Instruments of Government: Perceptions and Contexts, *Journal of Public Policy* Vol 9 Part 1 Jan-Mar 1989

Lindgren A-M, Carlsson I (1983), *Vad är Socialdemokrati*, (Borås: Sjuhäradsbygdens tryckeri AB)

Lindgren G (1963), Familjepolitiken och befolkningsfrågan, *Politisk Tidskrift* 1963

Lindholm B (1985), *Barnen i välfärden*, (Borås)

Lindkvist K (1982), *Program och parti*, (Lund: Arkiv)

Lindström U (1970), *Och regeringen satt kvar*, (Stockholm: Bonniers)

Lundberg B (1979), *Jämlikhet?*, (Lund: Dialog)

Lundquist L (1984), Aktörer och strukturer, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1/1984

Lundquist L (1987), *Implementation Steering*, (Lund: Studentlitteratur)

Lundqvist L (1988), Privatization: Towards a Concept for Comparative Policy Analysis, *Journal of Public Policy* 8, 1, 1988

Mayer L (1972), *Comparative Political Inquiry*, (Homewood, Illinois: The Dorsey Press)

Mayhew B (1981), Structuralism Versus Individualism, *Social Forces* vol 59 1980/1981

McCombs M (1981), The Agenda Setting Approach, Nimmo D, Sanders K (Ed), *Handbook of Political Communication*, (Beverly Hills: Sage)

McCombs M, Shaw D (1972), The Agenda Setting Function of Mass Media, *Public Opinion Quarterly* 1972

Moberg E (1962), *Kvinnor och människor*, (Stockholm: Tribunserien, Bonniers)

Molin B (1965), *Tjänstepensionsfrågan*, (Göteborg: Akademiförlaget)

Molin B (1969), Gunnar Sjöbloms avhandling, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1969

Mundebo I (1960), Radikal socialpolitik, *Liberal debatt* IV/1960

Mundebo I (1962), Brister i välfärdssamhället, *Liberal debatt* I/1962

- Mundebo I (1964), Nya mål i socialpolitiken, *Liberal debatt* 5/1964
- Myrdal A, Klein V (1957), *Kvinnans två roller*, (Stockholm: Tiden)
- Möller T (1986), *Borgerlig samverkan*, (Uppsala: Diskurs)
- Nelson B, Lindenfeld T (1978), Setting the Public Agenda: The Case of Child Abuse, May J, Wildavsky A (Ed), *The Policy Cycle*, (Beverly Hills, Sage)
- Norlander E (1961), *Folkpartiet, vad det är och vad det vill*, (Stockholm: Folk och samhälle)
- Norling J-E, LO (1960), *Kvinnan och förvärvsarbetet*
- Ohlin B (1948), *Socialliberal samhällssyn*
- Ohlin B (1963), *Liberal utmaning*, (Arboga: Arboga boktryckeri AB)
- Palme J (1990), *Pension Rights in Welfare Capitalism*, Swedish Institute for Social Research 14, (Edsbruk: Akademityck AB)
- Palme O (1976), *Tillsammans kan vi göra ett bra land bättre*, (Borås: Tiden)
- Palme O (1982), *Vår väg ur krisen*, (Sundbyberg: Scangraf)
- Persson G, LO (1962), *Daghemsfrågan*
- Petersson HF (1964), *Power and International Order*, (Lund: C W K Gleerup)
- Petersson L (1967), Barn tillsyn nu och i framtiden, *Politisk Tidskrift* 6/1967
- Petersson O (1979), *Regeringsbildningen 1978*, Politik som rationellt handlande 2, (Rabén & Sjögren: Lund)
- Petersson O (1989), *Maktens nätverk*, (Stockholm: Carlssons)
- Pettersen P A (1985), *Välfärd, värderingar, vägval*, (Borås: LO)
- Pierre J (1986), *Partikongresser och regeringspolitik*, (Lund: Kommunfakta förlag)
- Premfors R (1989), *Policyanalys*, (Lund: Studentlitteratur)

- Pridham G (1986), An Inductive Theoretical Framework for Coalitional Behaviour: Political Parties in Multi-Dimensional Perspective in Western Europe, Pridham G (Ed), *Coalitional Behaviour in Theory and Practice*, (Cambridge: Cambridge University Press)
- Rehn G (1948), Ekonomisk politik vid full sysselsättning, *Tiden* 3/1948
- Rehn G (1959 a), Reformistisk förnyelse I, *Tiden* 4/1959
- Rehn G (1959 b), Reformistisk förnyelse II, *Tiden* 4/1959
- Rembo S (1983), Väststånd, välfärd och social trygghet, *Svensk Tidskrift* 9/1983
- Riker W (1975), *The Theory of Political Coalitions*, (New Haven: Yale University Press)
- Riker W, Ordeshook P (1973), *An Introduction to Positive Political Theory*, (Englewood Cliffs New Jersey: Prentice Hall)
- Robertson D (1976), *A Theory of Party Competition*, (London: John Wiley & Sons)
- Rokkan S (1968), Norway: Numerical Democracy and Corporate Pluralism, Dahl R (Ed), *Political Oppositions in Western Democracies*, (New Haven: Yale University Press)
- Rose R (1984), *Understanding Big Government*, (London: Sage)
- Rose R, Mackie T (1983), Incumbency in Government: Asset or Liability?, Daalder H, Mair P (Ed), *Western European Party Systems*, (London: Sage)
- Rothstein B (1988), Aktör- strukturansatsen: Ett metodiskt dilemma, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1/1988
- Ruin O (1968), *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem*, (Stockholm: Bonniers)
- Samuelsson K (1987), *Att tro på människorna. Möte med Bengt Westerberg*, (Stockholm: Rabén & Sjögren)
- Sandlund M-B (1962), Samhället och kvinnofrågorna, *Tiden* 1/1962

Sandlund M-B (1965), Arbetsmarknadspolitik för båda könen, Fredriksson I, *Könsroller*, (Verdandi debatt, Prisma)

Sannerstedt A (1979), *Fri konkurrens eller politisk styrning?*, (Lund: Studentlitteratur)

Sannerstedt A (1983), Anmälan av Jörgen Wedins doktorsavhandling, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1/1983

Sannerstedt A, Sjölin M (1990), Sverige - förändrade partirelationer i en aktivare riksdag, Damgaard E (Red), *Parlamentarisk förändring i Norden*, (Oslo: Universitetsforlaget)

Sartori G (1966), European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism, LaPalombara J, Weiner M (Ed), *Political Parties and Political Development*, (Princeton: Princeton University Press)

Schmidt M (1982), The Role of the Parties in Shaping Macroeconomic Policy, Castles F (Ed), *The Impact of Parties*, (London: Sage Publica)

Simon H A (1957), *Models of Man*, (New York: John Wiley & Sons Inc)

Simon H A (1966), *Administrative Behavior*, (New York: The Free Press)

Sinclair B (1985), Agenda Control and Policy Success: Ronald Reagan and the 97th House, *Legislative Studies Quarterly* X, 3, August 1985

Sjöblom G (1967), Partimodeller och beslutsanalys, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 4/1967

Sjöblom G (1968), *Party Strategies in a Multiparty System*, (Lund: Studentlitteratur)

Sjöblom G (1980), Some Problems in the Study of Party Strategies, Lewin L, Vedung E (Ed), *Politics as Rational Action*, (Dordrecht: D Reidel Publishing Company)

Sjövall E (1960), Orkar kvinnor politiskt arbete?, *Tiden* 4/1960

Stenelo L G (1972), *Mediations in International Negotiations*, (Malmö: Nordens boktryckeri)

Sundberg I (1962), Kvinnor - en mänsklig variant, *Svensk Tidskrift* 49/1962

De Swaan A (1973), *Coalition Theory and Cabinet Formation*, (Amsterdam: Elsevier)

von Sydow B (1978), *Kan vi lita på politikerna?*, (Stockholm: Tiden)

von Sydow B (1987), Anmälan av Tommy Möllers avhandling, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1/1987

Särilvik B (1983), *Coalition Politics and Policy Output in Scandinavia: Sweden, Denmark and Norway*, Bogdanor V (Ed), *Coalition Government in Western Europe*, (Guildford: Heinemann Educational Books Ltd)

Söder K (1976), Tankar om jämlikhet, centerpartiet, *Bättre samhälle, tryggare människor*, (Stockholm: LTs förlag)

Söderlind D, Petersson O (1988), *Svensk förvaltningspolitik*, (Uppsala: Diskurs)

Södersten B (1959), Socialdemokratin inför överflödet, *Tiden* 3/1959

Tengbom-Velander E (1985), En begränsad offentlig sektor, moderata samlingspartiet, *Så bygger vi möjligheternas samhälle*, tal på moderata samlingspartiets partistämman 1984, (Lidingö)

Tham C (1964), *Radikal familjepolitik*, (Stockholm: FpU debatt)

Tham C (1971), *Välfärdens villkor*, (Stockholm, Linköln Bloms boktryckeri)

Tham C (1980), Statens aktiva roll, folkpartiet, *Låt fler forma framtiden*, (Falkenberg: Stegelands)

Tingsten H (1939), *De konservativa idéerna*, (Stockholm: Bonniers)

Tingsten H (1941), *Idékritik*, (Stockholm: Bonniers)

Titmuss R (1974), *Social Policy*, (London: Allen & Unwin)

Tobisson L (1985), Vägen till ekonomisk balans, moderata samlingspartiet, *Så bygger vi möjligheternas samhälle*, tal på moderata samlingspartiets partistämman 1984, (Lidingö)

Troedsson I (1962), Kvinnan, familjen, samhället, Hillerdal G, Troedsson I, Hansson N, *Hög tid för ny familjepolitik*, (Stockholm)

Troedsson I (1970), Modern socialpolitik, moderata samlingspartiet, *Politik för 70 - talet*

Troedsson I (1979), Hög tid för ny familjepolitik, *Svensk Tidskrift* 4/1979

Troedsson I (1985), Frihet och ansvar - moderat socialpolitik, moderata samlingspartiet, *Så bygger vi möjligheternas samhälle*, tal på moderata samlingspartiets partistämman 1984, (Lidingö)

T:son Söderberg H (1980), Marknadssystemet i ett liberalt samhälle, folkpartiet, *Låt fler forma framtiden*, (Falkenberg: Stegelands)

Wedin J (1982), *Spelet om trafikpolitiken*, Politik som rationellt handlande 6, (Stockholm: Norstedts)

Vedung E (1971), *Unionsdebatten 1905*, (Stockholm: Almqvist & Wiksell)

Vedung E (1977), *Det rationella politiska samtalet*, (Stockholm: Bonniers)

Vedung E (1979), *Kärnkraften och regeringen Fälldins fall*, Politik som rationellt handlande 3 (Rabén & Sjögren)

Vedung E (1982), *Political Reasoning*, (Beverly Hills: Sage)

Wennås, O (1984), Bertil Ohlin om socialismen, liberalismen och folkpartiet, folkpartiet, *Liberal ideologi och politik*, (Falköping: AB Folk och samhälle)

Westerberg B (1983), *Minus 100 miljarder*, (Stockholm: Industriförbundets förlag)

Westerhult B (1970), Anmälan av Mats Bergquists doktorsavhandling, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 3/1970

Westerhult B (1971), Svar till Mats Bergquist, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1/1971

Wigforss E (1959), *Kan dödläget brytas?*, (Stockholm: Tiden, 1959)

Wilensky H (1975), *The Welfare State and Equality*, (Berkeley: University of California Press)

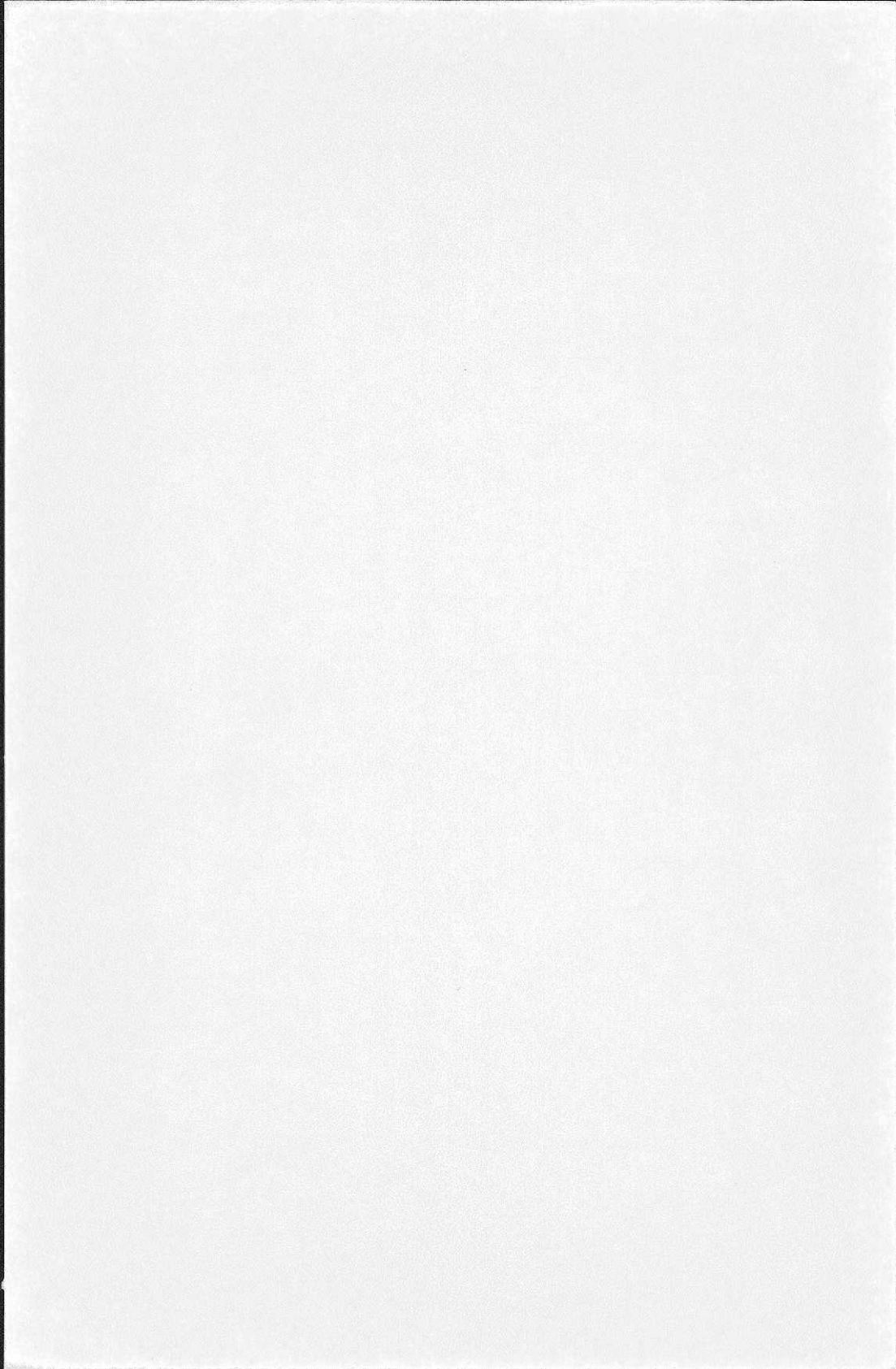
Wilensky H, Lebeaux C (1967), *Industrial Society and Social Welfare*, (New York: The Free Press)

Wright W (1971), Comparative Party Models: Rational-Efficient and Party-Democracy, Wright W (Ed), *A Comparative Study of Party Organization*, (Columbus: Merrill Publishing Company)

Wächter R (1962), Kvinnosakens dilemma, *Tiden* 7/1962

Wästberg O (1980), Makt och marknad, folkpartiet, *Låt fler forma framtiden*, (Falkenberg: Stegelands)

Åström G (1990), Föräldraförsäkring och vårdnadsbidrag - om förhållandet mellan ideologi och verklighet, *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2/1990

Nästan en miljon hemmafruar började förvärvsarbete mellan 1965 och 1985. Kvinnornas inträde på arbetsmarknaden var en konsekvens av arbetskraftsbehov, standardanspråk och nya ideal.

Genomgripande sociala och ekonomiska förändringar av det svenska samhället ändrade drastiskt förutsättningarna för de politiska partiernas utformning av familjepolitiken. Plötsligt riskerade stora mängder barn stå utan tillfredsställande omsorg. Samtidigt uppstod en direkt koppling mellan inkomstbortfall från förvärvsarbete och vård av små barn.

Familjepolitik innehåller en omfattande analys av de samhälleliga och ideologiska förutsättningarna för den moderna svenska familjepolitikens genombrott. I en bred genomgång skildras partiernas familjepolitiska strategier och val av ståndpunkter från de första förslagen vid 1960-talets början fram till den borgerliga regeringens tillträde 1991.

Jonas Hinnfors är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. **Familjepolitik** är hans doktorsavhandling i statskunskap.